

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОРЗИК ОЛЕНА БОГДАНІВНА

УДК 378.015.31:005.42-025.18]:373.3(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ
ВІДНОСИН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

011 – Освітні, педагогічні науки
01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 О. Б. Борзик

Науковий керівник – **Молчанюк Ольга Василівна**, доктор педагогічних наук,
доцент

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Борзик О. Б. Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Харків, 2021.

У дисертації досліджено проблему формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

На підставі аналізу наукових праць класиків педагогіки, філософії освіти, психології, сучасних теоретичних і практичних досліджень, нормативно-правової бази з'ясовано, що питання формування гармонійних міжособистісних відносин у науковому дискурсі привертає увагу протягом багатьох століть, де відслідковується не прямо, а опосередковано. За різних часів проблема формування міжособистісних відносин в освітньому процесі визнавалася важливою й актуальною, інтенсивність її дослідження зростала, однак і до сьогодні залишається висвітленою досить аспектно, а відтак потребує більш глибокого вивчення у контексті сучасних вимог суспільства й освітньої парадигми.

Аргументовано суть і змістові характеристики базових понять дослідження «відносини», «міжособистісні відносини», «гармонія», «гармонійні міжособистісні відносини» на основі чого сформульовано авторське визначення феномена «гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів» – інтегроване особистісне утворення, яким відображається спроможність молодих людей до самоцінного контакту й виражається в ціннісному, емоційно-чуттєвому ставленні до іншого й самого себе, виявленні духовно-інтелектуальної сутності особистості й дотриманні нею моральних, етичних принципів, норм поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Конкретизовано структуру гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, що є комплексним утворенням і складається із чотирьох компонентів, а саме: мотиваційного, когнітивного, афективного та інтеракційного. Схематично зображеною структурою гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів у дисертації унаочнюється відповідність структурних компонентів (мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного), критеріїв (мотиваційно-ціннісного, духовно-пізнавального, емоційно-вольового, поведінково-дієвого) і відповідних показників, тим самим, засвідчуючи їх синергетичну єдність, наявність міцних кореляційних зв'язків між ними.

Висвітлено специфіку процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів – складного й багатогранного, що розкривається крізь призму усвідомлення едукативного потенціалу освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти щодо формування гармонійно розвиненої особистості в цілому й гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю зокрема, передбачає урахування закономірностей і принципів (загальнодидактичних, реалізації педагогічного процесу, організації освітнього процесу щодо посилення його виховного потенціалу, спеціальних принципів організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин) при його організації, формулювання основної наскрізної мети, усвідомлення ролі управлінсько-викладацького складу закладів вищої освіти (агентів змін) і завдань, що на них покладаються, осмислення змісту професійної підготовки, виховання та специфічного змісту, що продукується структурними компонентами гармонійних міжособистісних відносин (мотиваційним, когнітивним, афективним, інтеракційним), модернізацію форм організації освітнього процесу завдяки добору ефективного виховного методичного інструментарію, засобів виховного впливу на загальну культуру, свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх учителів початкових класів.

На підставі ґрунтового аналізу досліджуваного явища як динамічного інтегративного особистісного утворення, визначено такі основні критерії та їх показники: мотиваційно-ціннісний (інтеріоризовані духовні, моральні, гуманні, соціальні цінності й ціннісні орієнтації особистості; спрямованість особистості на гармонійну міжособистісну взаємодію; прагнення до спілкування, спільної діяльності, морально-духовного саморозвитку), духовно-пізнавальний (знання про самого себе й суб'єкта міжособистісної взаємодії; виражена світоглядна культура особистості (уявлення про базові категорії етики, моралі, гуманності, духовності тощо); глибокі цілісні знання про гармонійні міжособистісні відносини), емоційно-вольовий (багатий емоційний світ, розвинені вищі почуття (духовні, моральні, інтелектуальні), емпатійність; позитивно-емоційне ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії; здатність до емоційно-вольової саморегуляції власних емоційних станів, діяльності, поведінки) та поведінково-дієвий (здатність до співпраці й ефективного спілкування; дії, учинки, поведінка, що відповідають моральним, гуманним принципам; уміння обирати асертивну модель поведінки та розв'язувати конфліктні ситуації конструктивним шляхом).

Доведено, що динаміка сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів виявлятиметься у трансформації рівнів (від низького до високого), якими відображаються позитивно-значимі зміни в розвитку мотиваційно-ціннісної, духовно-пізнавальної, емоційно-вольової, поведінково-дієвої сфер особистості. Задля більш чіткого простеження динаміки рівнів сформованості досліджуваного явища у майбутніх фахівців розроблено їх змістові характеристики за визначеними критеріями та показниками.

Розроблено комплексну діагностику задля виявлення рівня сформованості досліджуваного явища за кожним із визначених критеріїв і їх відповідними показниками, яка включає стандартизовані, авторські та власні розробки діагностичних методик.

Теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено структурно-функціональну модель формування гармонійних міжособистісних

відносин майбутніх учителів початкових класів, що представлена такими блоками: цільовим – визначається наскрізна мета, основні та проміжні завдання, а також, рольові позиції безпосередніх чи опосередкованих учасників цього процесу: суб'єкти, об'єкти й агенти змін; теоретико-методологічним – охоплюються методологічні підходи, закономірності, принципи формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; змістовним – представлений змістом професійної підготовки, виховання та спеціальним змістом, що продукується мотиваційним, когнітивним, афективним й інтеракційним компонентами гармонійних міжособистісних відносин; організаційно-дієвим – висвітлюється поетапність організації й реалізації спеціального змісту, змісту професійної підготовки й виховання у визначених модифікованих формах, методах, засобах едукативного впливу на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх фахівців зазначеного профілю; діагностично-коригувальним – визначаються рівні сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за розробленими критеріями й їх показниками та діагностичний інструментарій дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *уперше теоретично обґрунтовано*, розроблено, поетапно імplementовано й експериментально перевірено структурно-функціональну модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, що складається з цільового, теоретико-методологічного, змістовного, організаційно-дієвого й діагностично-коригувального блоків; *концептуалізовано* поняття «гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів» як інтегроване особистісне утворення, яким відображається спроможність молодих людей до самоцінного контакту й виражається в ціннісному, емоційно-чуттєвому ставленні до іншого й самого себе, виявленні духовно-інтелектуальної сутності особистості й дотриманні нею моральних, етичних принципів, норм поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії; *охарактеризовано* специфіку формування гармонійних

міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; *схарактеризовано* закономірності та принципи формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; *визначено* критерії (мотиваційно-ціннісний, духовно-пізнавальний, емоційно-вольовий, поведінково-дієвий), показники й рівні сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю; *створено* навчально-методичне забезпечення цілеспрямованого едукативного впливу на особистість майбутнього вчителя початкових класів щодо формування гармонійних міжособистісних відносин;

– *уточнено* суть базових понять дослідження: «відносини», «міжособистісні відносини», «гармонія», «гармонійні міжособистісні відносини»; *зміст і структуру* гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, яка є комплексним утворенням мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного компонентів;

– *удосконалено* діагностичний інструментарій і психолого-педагогічний супровід процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів;

– *набули подальшого розвитку*: методологічні підходи до формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; ключова дефініція дослідження: «гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів»; методи, форми, засоби виховного впливу на особистість майбутнього вчителя початкових класів.

Практична значущість дослідження полягає в розробці й упровадженні в практику роботи педагогічних закладів вищої освіти структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів (сукупність методик, авторські анкети, тестові завдання, інтерв'ю, експериментально-діагностичні завдання тощо); спецкурсу «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості», практичних

посібників «Буктренинг з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців» і «Криголами», авторської програми освітнього компонента «Інтерактивне навчання природничої освітньої галузі».

Зміст структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів може стати теоретичним підґрунтям для дослідження висвітленого процесу в освітніх установах різного типу.

Основними положеннями й одержаними результатами дисертаційної роботи можна послуговуватися в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів, зокрема при плануванні та проведенні різноманітних едукативних форм аудиторної й позааудиторної роботи, для змістового наповнення навчальних і виробничо-практичних видань. Матеріал дисертації може слугувати базисом для проведення теоретичних й експериментальних досліджень у галузі теорії і методики як професійної освіти, так і професійного виховання.

Ключові слова: відносини, міжособистісні відносини, гармонійні міжособистісні відносини, майбутні учителі початкових класів, едукативний процес педагогічних закладів вищої освіти, структурно-функціональна модель, результативність виховної роботи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дисертації

Навчально-методичні посібники

1. Борзик О. Б. Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості : спец. курс / Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2018. 56 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

(у тому числі ті, які індексуються в науково-метричних базах)

2. Молчанюк О. В., Борзик О. Б. Психолого-педагогічний аналіз дефініції «міжособистісні відносини». *Теорія та методика навчання та виховання* :

зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. член-кор. НАПН України А. В. Троцько. Харків, 2017. Вип. 42. С. 125–134.

3. Борзик О. Б. Історико-педагогічний аналіз дефініції «толерантність». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Педагогіка, психологія, філософія* : зб. наук. праць / редкол. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2017. Вип. 277. С. 13–18.

4. Молчанюк О. В., **Борзик О. Б.** Аналіз сутності, структури та функцій освітнього процесу в сучасній педагогічній практиці закладу вищої освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. Вип. 43. С. 265–279.

5. Борзик О. Б. Теоретичні основи формування гармонійних міжособистісних відносин учасників освітнього процесу ПЗВО. *Теорія і методика професійної освіти : електр. наук. фах. вид. 2018.* Вип. 14. URL : <https://ivetscienceipto.wixsite.com/tmpo/kopiya-14-2018>

6. Борзик О. Б. Аспектний аналіз генези категорії «гармонія». *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Луганськ : Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2020. Вип. 4 (97). С. 25–37.

7. Борзик О. Б. Критеріальний апарат дослідження сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. *Вісник післядипломної освіти : Сер. : Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Київ, 2021. Вип. 15 (44). С. 64–77.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

8. Молчанюк О. В., **Борзик О. Б.** Дослідження основних аспектів упровадження інновацій у ЗВО. *European humanities studies : State and Society. Poland ; Ukraine, 2019. Issue 1(I).* P. 141–155.

9. Borzyk O. The influence of motivational and value sphere of personality on the process of formation future primary class teachers' harmonious interpersonal relationships. *Danish Scientific Journal.* Denmark, 2021. № 44. Vol. 2. P. 51–55.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Молчанюк О. В., **Борзик О. Б.** Саморозвиток майбутнього вчителя початкових класів як педагогічна проблема. *Педагогіка здоров'я* : зб. наук. праць VII Всеукр. наук.-практ. конф. / ред. колегія С. М. Шкарлет та ін. (м. Чернігів, 7–8 квіт. 2017 р.). Чернігів, 2017. Т. 1. С. 408–410.

11. Борзик О. Б. Теоретичні основи виховання толерантності як професійної якості майбутніх учителів початкових класів. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30 квіт. 2018 р.). Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 54–56.

12. Борзик О. Б. Причини виникнення та шляхи попередження міжособистісних конфліктів учасників освітнього процесу закладів вищої освіти. *Педагогіка здоров'я* : зб. наук. праць VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 71–74.

13. Борзик О. Семантичний аналіз конструкту «міжособистісні відносини». *Пріоритетні напрями розвитку науки* : зб. наук. матеріалів XXVIII Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Вінниця, 18 берез. 2019 р.). Вінниця, 2019. Ч. 3. С. 35–39.

14. Борзик О. Б. Основні аспекти побудови структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин учасників освітнього процесу ПЗВО. *Формування ефективного освітнього середовища у контексті сучасних викликів реформування системи освіти України* : матеріали регіон. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 33–37.

15. Борзик О. Міжособистісні відносини як наукова проблема: філософський аспект. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії* : матеріали XXVII Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 31 трав. 2020 р.). Переяслав-Хмельницький, 2020. С. 91–93.

16. Борзик О. Б. Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів засобами інтерактивного навчання.

Розвиток національної педагогічної освіти у подіях і персоналіях : особливості, здобутки та перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Харків, 19 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 65–69.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

17. Криголами : практич. посіб. / уклад. О. Б. Борзик ; Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2019. 118 с.

18. Борзик О. Б. Буктренинг з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців : практич. посіб. / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2021. 204 с.

SUMMARY

Borzyk O. B. Forming Harmonious Interpersonal Relationships of Future Primary School Teachers. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the scientific degree of Doctor of Philosophy, specialty 011 – Educational and Pedagogical Sciences. – The Municipal Establishment ‘Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy’ of the Kharkiv Regional Council. – Kharkiv, 2021.

The thesis deals with studying the issue of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers.

After analysing scientific works by experts in pedagogy, philosophy of education, psychology, as well as modern theoretical and practical research and legal framework, it is found that the issue of forming harmonious interpersonal relationships in scientific discourse has been of scientific interest for a long time, while it has been studied indirectly. At different times, the issue of forming interpersonal relationships in the educational process was recognized as important and relevant leading to an increase in the research intensity, but only some aspects have been examined, therefore the issue requires more in-depth study in the context of modern society and educational paradigm.

The essence and content characteristics of the basic research concepts "relationships", "interpersonal relationships", "harmony", "harmonious interpersonal relationships" are explained, on the basis of which the author defined the phenomenon as follows: "harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers" – is an integrated personal complex, which demonstrates the ability of youth to self-sufficient contact, expressed in the value, emotional and sensory attitude to oneself and others, finding spiritual and intellectual essence of the individual and following moral and ethical principles, norms of behavior in situations of interpersonal interaction.

The structure of harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers is detailed, which is a complex unity consisting of four components, namely: motivational, cognitive, affective and interactive. The schematic structure of harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers shows the correspondence of the structural components (*motivational, cognitive, affective and interactive*), criteria (*motivational-value, spiritual-cognitive, emotional-volitional, behavioral-effective*), attesting to their synergetic unity and strong in-between correlations.

The specifics of the process of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers are described, a complex and multifaceted process, revealed through the prism of awareness of the educational potential at pedagogical institutions of higher education in forming harmoniously developed personality in general and harmonious interpersonal relationships of future professionals in particular, requires taking into account patterns and principles (general didactic, implementing pedagogical process, organizing educational process to strengthen its educational potential, special principles of the process of forming harmonious interpersonal relations) in its organization, formulation of the main cross-cutting goal, awareness of the role of management and academic staff (agents of change) and tasks, understanding the content of training, education and specific content produced by the structural components of harmonious interpersonal relationships (motivational, cognitive, affective, interactive), updating forms of organizing the educational process by selecting effective educational tools, means of educational influence on general

culture, consciousness, spirituality and personal qualities of future primary school teachers.

After thoroughly analysing the phenomenon under study as a dynamic integrative personal complex, the main criteria and their indicators are determined: motivational-value (internalized spiritual, moral, humane, social values and value orientations of the individual; personality orientation to harmonious interpersonal interaction; willingness to communication, shared activity, moral-spiritual self-development), spiritual-cognitive (knowledge of oneself and the subject of interpersonal interaction; expressed worldview culture of the individual (ideas about the basic categories of ethics, morality, humanity, spirituality, etc.); deep holistic knowledge of harmonious interpersonal relationships), emotional-volitional (rich emotional world, developed feelings (spiritual, moral, intellectual), empathy; positive-emotional attitude to the subject of interpersonal interaction; ability to emotional-volitionally self-regulate own emotional states, activities, behavior) and behavioral-effective (ability to cooperate and effectively communicate; actions, deeds, behavior that comply with moral, humane principles; ability to choose an assertive model of behavior and resolve conflict situations in a constructive way).

It is proved that the dynamics of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers will be shown in transforming levels (from low to high), which reflect positive changes in developing motivational-value, spiritual-cognitive, emotional-volitional and behavioral-value spheres of personality. In order to more clearly trace the dynamics of the levels of forming the phenomenon under study, future specialists have developed content characteristics according to certain criteria and indicators.

A comprehensive diagnostics has been developed to identify the level of formed phenomenon according to each of the defined criteria and their relevant indicators, which includes standardized, those by the author and own development of diagnostic techniques.

The structural-functional model of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers is theoretically substantiated, developed

and experimentally checked. It is represented in the following blocks: the target block – the end goal, main and intermediate tasks, as well as role positions of direct or indirect participants of the process – subjects, objects and agents of change – are defined; the theoretical-methodological block – covers methodological approaches, patterns, principles of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers; the content block – content of training, education and special content produced by motivational, cognitive, affective and interactive components of harmonious interpersonal relationships; the organizational-effective block – covers the phased organization and implementation of special content, the content of training and education in certain modified forms, methods, means of educational influence on the consciousness, spirituality and personal qualities of future professionals; the diagnostic-corrective block – the levels of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers are determined according to the developed criteria and their indicators and diagnostic research tools.

The scientific novelty of the research is as follows:

– *for the first time* the structural-functional model of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers consisting of the target, theoretical-methodological, content, organizational-effective and diagnostic-corrective blocks is theoretically *substantiated*, developed, step-by-step implemented and experimentally checked; the concept "harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers" is *conceptualized* as an integrated personal complex, which reflects the ability of young people to self-centered contact and is expressed in value, emotional and sensual attitude to oneself and others, identifying the spiritual and moral essence of personality and following ethical principles, norms of behavior in situations of interpersonal interaction; the specifics of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers are *characterized*; the patterns and principles of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers are *characterized*; the criteria (motivational-value, spiritual-cognitive, emotional-volitional, behavioral-effective), the indicators and levels of formed harmonious interpersonal relationships of future specialists are *determined*; educational

and methodological materials for purposeful educational impact on the personality of future primary school teachers to form harmonious interpersonal relationships are *developed*;

- the essence of the research basic concepts is *further specified*: "relationships", "interpersonal relationships", "harmony", "harmonious interpersonal relationships"; the content and structure of harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers, a complex of motivational, cognitive, affective and interactive components;

- diagnostic tools and psychological-pedagogical support of the process of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers are *improved*;

- methodological approaches to forming harmonious interpersonal relationships of participants – future primary school teachers are *further developed* as well as key research definitions "harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers"; methods, forms, means of educational influence on the personality of the future primary school teacher.

The practical significance of the research is in developing and implementing the structural-functional model of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers at pedagogical institutions of higher education; diagnostic tools for determining the levels of formed harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers (a set of methods, questionnaires developed by the author, tests, interviews, experimental-diagnostic tasks, etc.); special course "Forming harmonious interpersonal relationships of the individual", practical textbooks "Book training on forming harmonious interpersonal relationships of future professionals", "Icebreakers", the program of the educational component developed by the thesis author "Interactive teaching of sciences".

The content of the structural-functional model of forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers can become a theoretical basis for the study in educational institutions of different types.

The main ideas and thesis results can be used in the process of training future

primary school teachers, in particular when planning and conducting various educational forms of classroom and extracurricular work, for the content of educational and practical publications. The thesis materials can serve as a basis for theoretical and experimental research in the field of theory and methodology of vocational education.

Key words: relationships, interpersonal relationships, harmonious interpersonal relationships, future primary school teachers, education, educational process at pedagogical institutions of higher education, structural-functional model, efficiency of educational work.

LIST OF APPLICANT'S PUBLICATIONS

Research works in which the main scientific results of the thesis are published

Learning and teaching manual

1. Borzyk O. (2018). Formuvannia harmoniinykh mizhosobystisnykh vidnosyn osobystosti : spets. kurs [Forming harmonious interpersonal relationships of the individual : special course] / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady. Kharkiv, 56 p. [in Ukrainian].

Articles in scientific professional editions of Ukraine, which are included into international scientometric bases

2. Molchaniuk O. V., Borzyk O. B. (2017). Psykholoho-pedahohichniy analiz definitsii «mizhosobystisni vidnosyny» [Psychological-Pedagogical Analysis of the Definition “Interpersonal Relationships”]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia* : zb. nauk. prats / Kharkiv. nats. un-t im. H. S. Skovorody ; za zah. red. chlen-kor. NAPN Ukrainy A. V. Trotsko. Kharkiv, Issue 42, 125–134 [in Ukrainian].

3. Borzyk O. B. (2017). Istoryko-pedahohichniy analiz definitsii «tolerantnist» [Historical-Pedagogical Analysis of the Definition “Tolerance”]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Ser. : Pedahohika, psykholohiia, filosofiia* : zb. nauk. prats / redkol. S. M. Nikolaienko (vidp. red.) ta in. Kyiv : Milenium, Issue 277, 13–18 [in Ukrainian].

4. Molchaniuk O. V., Borzyk O. B. (2018). Analiz сутности, структури ta funktsii osvitnoho protsesu v suchasni pedahohichni praktytsi zakladu vyshchoi osvity [Analysis of the Essence, Structure and Features of Educational Process in Modern Pedagogical Practice of Higher Education Establishments]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky* : zb. nauk. prats / Kharkiv. nats. un-t im. V. N. Karazina. Kharkiv, Issue 43, 265–279 [in Ukrainian].

5. Borzyk O. B. (2018). Teoretychni osnovy formuvannia harmoniinykh mizhosobystisnykh vidnosyn uchasnykiv osvitnoho protsesu PZVO [Theoretical Bases for Formation of Harmonic Intercrossible Relations of the Participants of the Educational Process]. *Teoriia i metodyka profesiinoi osvity* : elektr. nauk. fakh. vyd. Issue 14. URL : <https://ivetscienceipto.wixsite.com/tmpo/kopiya-14-2018> [in Ukrainian].

6. Borzyk O. B. (2020). Aspektnyi analiz henezy katehorii «harmoniiia» [Aspect Analysis of the Category Genesis “Harmony”]. *Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka* : zb. nauk. prats / hol. red. : H. P. Shevchenko. Luhansk : Skhidnoukr. nats. un-tu im. V. Dalia, Issue 4 (97), 25–37 [in Ukrainian].

7. Borzyk O. B. (2021). Kryterialnyi aparat doslidzhennia sformovanosti harmoniinykh mizhosobystisnykh vidnosyn maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Criterion Apparatus of Researching Formation of Harmonious Interpersonal Relationships of Future Primary School Teachers]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity : Ser. : Pedahohichni nauky* : zb. nauk. prats. Kyiv, Issue 15 (44), 64–77 [in Ukrainian].

Articles in foreign scientific publications

8. Molchaniuk O. V., Borzyk O. B. (2019). Doslidzhennia osnovnykh aspektiv uprovezhennia innovatsii u ZVO [Studying Main Aspects of Implementing Innovations at Higher Education Institutions]. *European humanities studies : State and Society*. Poland ; Ukraine, Issue 1 (I), 141–155 [in Poland].

9. Borzyk O. (2021). The influence of motivational and value sphere of personality on the process of formation future primary class teachers' harmonious interpersonal relationships. *Danish Scientific Journal*. Denmark, 44 (2), 51–55 [in Denmark].

Conference proceedings

10. Molchaniuk O. V., Borzyk O. B. (2017). Samorozvytok maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv yak pedahohichna problema [Self-development of future primary school teachers as a pedagogical issue]. *Pedahohika zdorovia* : zb. nauk. prats VII Vseukr. nauk.-prakt. konf. / red. kolehiia S. M. Shkarlet ta in. (m. Chernihiv, 7–8 kvit. 2017 r.). T. 1. Chernihiv, 408–410 [in Ukrainian].

11. Borzyk O. B. (2018). Teoretychni osnovy vykhovannia tolerantnosti yak profesiinoi yakosti maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Theoretical fundamentals of training tolerance as a professional quality of future primary school teachers]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku suchasnoi nauky v krainakh Yevropy ta Azii* : materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. intern.-konf. (m. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 30 kvit. 2018 r.). Pereiaslav-Khmelnyskyi, 54–56 [in Ukrainian].

12. Borzyk O. B. (2018). Prychyny vynyknennia ta shliakhy poperedzhennia mizhosobystisnykh konfliktiv uchasnykiv osvitnoho protsesu zakladiv vyshchoi osvity [The reasons of having and ways to prevent interpersonal relationships of educational process participants at pedagogical institutions of higher education]. *Pedahohika zdorovia* : zb. nauk. prats VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 18–19 trav. 2018 r.). Kharkiv, 71–74 [in Ukrainian].

13. Borzyk O. (2019). Semantychnyi analiz konstruktiv «mizhosobystisni vidnosyny» [Semantic analysis of the phenomenon «interpersonal relationships»]. *Priorytetni napriamy rozvytku nauky* : zb. nauk. materialiv XXVIII Mizhnar. nauk.-prak. intern.-konf. (m. Vinnytsia, 18 berez. 2019 r.). Chastyna 3. Vinnytsia, 35–39 [in Ukrainian].

14. Borzyk O. B. (2019). Osnovni aspekty pobudovy strukturno-funktsionalnoi modeli formuvannia harmoniinykh mizhosobystisnykh vidnosyn uchasnykiv osvitnoho protsesu PZVO [Main aspects of developing the structural-functional model of forming harmonious interpersonal relationships of educational process participants at pedagogical institutions of higher education]. *Formuvannia efektyvnoho osvitnoho seredovyscha u konteksti suchasnykh vyklykiv reformuvannia systemy osvity Ukrainy* : materialy rehion. nauk.-prak. konf. (m. Kharkiv, 24 kvit. 2019 r.). Kharkiv, 33–37

[in Ukrainian].

15. Borzyk O. (2020). Mizhosobystisni vidnosyny yak naukova problema: filosofskyi aspekt [Interpersonal relationships as a scientific issue: philosophical aspect]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku suchasnoi nauky v krainakh Yevropy ta Azii* : materialy XXVII Mizhnar. nauk.-prakt. intern.-konf. (m. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 31 trav. 2020 r.). Pereiaslav-Khmelnyskyi, 91–93 [in Ukrainian].

16. Borzyk O. B. (2020). Formuvannia harmoniinykh mizhosobystisnykh vidnosyn maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv zasobamy interaktyvnoho navchannia [Forming harmonious interpersonal relationships of future primary school teachers by means of interactive learning]. *Rozvytok natsionalnoi pedahohichnoi osvity u podiiakh i personaliiakh : osoblyvosti, zdobutky ta perspektyvy* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. onlain-konf. (m. Kharkiv, 19 lyst. 2020 r.). Kharkiv, 65–69 [in Ukrainian].

Published works that additionally reflect scientific results of the research

17. Kryholamy : prakt. posib. [Icebreakers : practical textbook] (2019) / uklad. O. Borzyk ; Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady. Kharkiv, 2019. 118 p. [in Ukrainian].

18. Borzyk O. (2021). Buktreninh z formuvannia harmoniinykh mizhosobystisnykh vidnosyn maibutnikh fakhivtsiv : prakt. posib. [Book training on forming harmonious interpersonal relationships of future professionals : practical textbook] / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady. Kharkiv, 204 p. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	33
1.1. Гармонійні міжособистісні відносини як наукова проблема: філософський, психологічний і педагогічний аспекти.....	33
1.2. Структура та зміст гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів	61
Висновки до першого розділу.....	97
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	100
2.1. Специфіка формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів	100
2.2. Структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.....	128
Висновки до другого розділу.....	153
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	156
3.1. Діагностика сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.....	156
3.2. Реалізація структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів	198
3.3. Аналіз й інтерпретація результатів експериментального дослідження..	239
Висновки до третього розділу.....	254
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	258
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	263
ДОДАТКИ	302

ВСТУП

Актуальність теми. На межі третього тисячоліття окреслилася ситуація духовної кризи людської цивілізації та соціальної занедбаності суспільства, спричинена глобалізацією, урбанізацією, трансформацією соціальних структур, прискореним технологічним процесом і стрімким зростанням обсягу інформації. Це призводить до знецінення людської цінності та її життя, втрати нею духовно-моральних орієнтирів, відсування на задній план потреби в живому спілкуванні, нездорової самовпевненості особистості, бажання досягти цілей будь-яким шляхом, неузгодженості відносин між людьми, відокремлення індивіда від соціуму, а відтак сходження людини зі шляху гармонії.

На цьому тлі видається очевидною суспільна та соціальна потреби у формуванні високодуховної, високоморальної, високогуманної особистості, яка усвідомлює значимість свого соціального ества й озброєна знаннями, вміннями та навичками встановлення, підтримки й розвитку гармонійних міжособистісних відносин у різних сферах життєдіяльності.

Каталізатором позитивних змін постає освітня парадигма, яка покликана забезпечити логічну послідовність, ступеневість і безперервність утвердження загальнолюдських цінностей, диверсифікацію у формуванні потужного морального, естетичного, духовного, гуманного, соціального ядра майбутнього держави, освоєння позитивного досвіду гармонійного співіснування людської істоти у світі людей. Це сприятиме усвідомленню того, що людина – гармонійна часточка Всесвіту, природи, суспільства, соціуму, а встановлення гармонійних міжлюдських відносин надає істинності й сенсу людському існуванню, уможливорює повноцінне функціонування, розвиток особистості та реалізацію її багатого унікального внутрішнього світу в процесі життєдіяльності.

У полі дослідницької проблематики кульмінаційною видається роль педагогічних закладів вищої освіти. Справедливість такого бачення зумовлена тим, що професія педагога спрямована на сьогодення й майбутнє суспільства одночасно (за Г. Пономарьовою). Для майбутнього фахівця педагогічної сфери набуття досвіду гармонійних міжособистісних відносин є важливим

як для особистісного розвитку, приведення у стан гармонії власного життя, успішності оволодіння професією під час навчання в закладі вищої освіти, так і для ефективною реалізації професійної діяльності, трансляції отриманого неоціненого досвіду у маси учасників освітнього процесу початкової школи і, безумовно, формування означеного явища у здобувачів початкової освіти.

Важливість й актуальність виховання особистості в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти у дусі життєтворення, гармонійного співіснування у соціальному світі в цілому та формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів підкреслена низкою державних законодавчих і нормативно-правових документів, зокрема Конституцією України (1996 р.), Законом України «Про освіту» (2017 р.), Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.), Стандартом і рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) (2015 р.), Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Концепцією розвитку педагогічної освіти (2018 р.), Стандартом вищої освіти України спеціальності Початкова освіта (2016 р.), Концепцією нової української школи (2016 р.), Професійним стандартом за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020 р.) та іншими.

Аналіз законодавчої бази, дисертаційних досліджень, наукових статей, матеріалів науково-практичних і науково-методичних конференцій, симпозіумів дає підстави констатувати, що проблема формування гармонійних міжособистісних відносин досліджувалась у різних аспектах.

У дослідженнях В. Андрущенка, Г. Гегеля, Г. Гадамера, І. Канта, С. К'єркегора, В. Кременя, І. Нагіленко, О. Назаренко, А. Норт Уайтхеда, В. Табачковського, Дж. Франкліна, Н. Хамітова проаналізовано філософські аспекти гармонійного співіснування людини у світі людей.

Принциповою вважаємо увагу до наукових праць класиків педагогічної думки, у яких відображено прогресивні ідеї щодо налагодження міжособистісних,

міжгрупових відносин, зокрема Л. Виготського, Н. Крупської, А. Макаренка, М. Монтесорі, Й. Песталоцці, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших.

Теоретичні засади концептуалізації феномена міжособистісних відносин як магістрального фактора формування та розвитку особистості розкриваються крізь призму психологічних досліджень таких науковців, як: О. Бодальова, Л. Буєвої, Д. Карнегі, Я. Коломінського, В. Куніциної, В. Мясичева, Г. Саллівана, І. Сайтарлі, А. Троцко, З. Хелуса, Т. Шибутані, П. Якобсона й інших. При цьому, роль і важливість формування міжособистісних відносин в освітньому середовищі підкреслюють І. Бех, О. Винославська, О. Григоренко, С. Духновський, О. Зотова, В. Каган, О. Киричук, І. Кон, Т. Корнілова, Н. Кузьміна, М. Савчин, А. Харківська та інші.

Акцентують увагу на взаємозв'язку духовного, естетичного, морального виховання і відповідального громадянина суспільства, члена соціуму М. Євтух, Є. Жученко, О. Молчанюк, Е. Помиткін, Г. Пономарьова, М. Роганова, І. Сопівник, А. Чаговець та інші.

Логіку наукового пошуку вбачаємо в дослідженні питань виховання особистості нової генерації в контексті освіти розкритих у роботах О. Єресько, І. Зязюна, В. Киричка, І. Прокопенко, Н. Скрипник, А. Чаговець, Г. Шевченко; теорії та методики виховної роботи у закладах освіти – О. Столяренко, В. Сухомлинського, Н. Щуркової; організації виховного процесу в закладах вищої освіти – О. Молчанюк, Г. Пономарьової, М. Роганової, Р. Сопівника; формування особистості майбутнього вчителя початкових класів – О. Біди, Г. Бондаря, О. Дубасенюк, В. Коваль, Т. Кучай, О. Ліннік, А. Харківської, О. Яструб; виховного потенціалу позааудиторної роботи у педагогічних вишах – Ю. Бабанського, Н. Мирончук, Т. Пернарівської, Г. Шевченко та інших.

Окремий сегмент наукового підґрунтя дослідницької роботи складають наукові публікації та дисертаційні дослідження сучасних українських науковців, у яких висвітлено окремі аспекти з дослідницької проблематики. Серед таких слід виділити: Г. Бондаря (сутність та структура формування гуманістичного світогляду майбутнього учителя), В. Дуб (соціально-психологічний тренінг

як засіб розвитку гармонійних міжособистісних відносин студентів-переселенців), В. Коваль (виховання культури міжособистісних відносин студентів університету у позааудиторній діяльності), Т. Коломієць (особливості емпатійної міжособистісної взаємодії), В. Кузьмича (виховання гуманного відношення до людини в студентів педагогічних університетів), В. Кушнір (виховання краси вчинку студентів в освітньому середовищі), О. Маріної (формування міжособистісних відносин студентів-першокурсників у навчально-виховному процесі педагогічного університету), Н. Мирончук (формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позааудиторній діяльності), Л. Потапюк (система цінностей як найвищий регулятор соціальної поведінки людини), Н. Руденко (формування міжособистісних взаємин студентів вищих технічних навчальних закладів у позанавчальній виховній роботі на засадах гендерного підходу), Т. Пернарівської (формування в студентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин у позааудиторній діяльності), М. Савчин (особливості міжособистісної взаємодії суб'єктів навчання), А. Харківської (педагогічні умови формування гармонійних відносин між суб'єктами освітнього процесу), О. Яструб (формування культури міжособистісної взаємодії у майбутніх учителів початкової школи в позааудиторній роботі) та інших.

Аналіз нормативно-правової бази, наукових праць класиків педагогічної думки, філософії освіти, психології, сучасних теоретичних і практичних досліджень з порушеної проблеми дозволив дійти висновку, що нині бракує фундаментальних досліджень, у яких було б обґрунтовано теоретичні та методичні засади формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Соціальна значущість і недостатня розробленість порушеної проблеми зумовлюють необхідність більш глибокого вивчення дослідницької проблематики й усунення цілого комплексу *протиріч*, зокрема між:

– соціальною потребою суспільства в учителях початкових класів з високим рівнем сформованості гармонійних міжособистісних відносин

і недостатньою розробленістю педагогічних стратегій, орієнтованих на розв'язання проблеми дослідження;

– суспільною потребою формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів і недостатньою підготовленістю управлінсько-викладацького складу педагогічних закладів вищої освіти до реалізації цього процесу;

– необхідністю посилення едукативних впливів на особистість – майбутнього вчителя початкових класів щодо формування гармонійних міжособистісних відносин і спроможністю формувати їх у здобувачів початкової освіти;

– потужним виховним потенціалом освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти та недостатнім рівнем його реалізації щодо формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей.

Отже, актуальність проблеми дослідження, її суспільно-педагогічна цінність, зазначені суперечності та недостатня теоретична й практична розробленість зумовили вибір теми дисертаційної роботи «Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради «Модернізація педагогічної системи терціарної освіти у контексті підвищення якості професійної підготовки конкурентноспроможних фахівців і вдосконалення професіоналізму науково-педагогічних і педагогічних працівників» (державний реєстраційний номер № 0120U105225). Тему дослідження затверджено на засіданні кафедри педагогіки, психології та менеджменту (протокол № 4 від 18.10.2017 р.) і рішенням Вченої ради Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (протокол № 4 від 15.11.2017 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні змістової суті

та структури гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, розробці й експериментальній перевірці структурно-функціональної моделі формування досліджуваного явища.

Відповідно до мети було визначено такі **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати стан дослідження проблеми у філософській, психологічній, педагогічній теорії та практиці, визначити поняттєво-категорійний апарат дослідження в аспекті окресленої проблематики;
- з'ясувати структуру та зміст гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів;
- окреслити специфіку формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів;
- розробити критеріально-діагностичний апарат дослідження ефективності процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів;
- теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити ефективність структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Об'єкт дослідження – процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Предмет дослідження – структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Головною концептуальною ідеєю дослідження є положення про те, що на сучасному суспільному, соціальному, соціокультурному етапі розвитку держави вкрай необхідна трансформація свідомості й духовності людської цивілізації в напрямі виховання людинотворчості, культуротворчості, духотворчості, гармонійної єдності внутрішніх і зовнішніх проявів особистості у міжособистісних відносинах, її загальнокультурного світогляду, набуття духовних знань про світ, суспільство, людей і саму себе й досвіду гармонійної міжособистісної взаємодії у соціумі, що є обов'язковим аспектом створення

сприятливих умов для гармонійного розвитку людини як біологічної, культурної та соціальної істоти.

Авторська концепція дослідження ґрунтується на таких положеннях:

1. Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів є важливою складовою цілісного освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти, що базується на єдності й узгодженості трьох складових людського єства: природної, культурної, соціальної та характеризується міцними кореляційними зв'язками у тріаді «навчання – виховання – розвиток» (едукація), одночасно впливаючи на розвиток свідомості, духовності й особистісних якостей майбутніх фахівців зазначеного профілю.

2. Гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів визначаємо як інтегроване особистісне утворення, яким відображається спроможність молодих людей до самоцінного контакту й виражається в ціннісному, емоційно-чуттєвому ставленні до іншого й самого себе, виявленні духовно-інтелектуальної сутності особистості й дотриманні нею моральних, етичних принципів, норм поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

3. Формування гармонійних міжособистісних відносин характеризується як процес, що делікатно, крок за кроком вибудовує фундамент людяності, моральності, гуманності в майбутнього вчителя початкових класів із духовних цеглинок, розкриваючи потенціали особистості, пробуджуючи внутрішню енергію, надихаючи її до активних безкорисливих учинків, дій та асертивної поведінки, у результаті чого гармонійні міжособистісні відносини вивищуються до рівня особистісних потреб, світоглядних переконань, ціннісних орієнтацій, ідеалів і стануть реальністю. Для реалізації зазначеного процесу важливим є обґрунтування змістової суті та структури гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, усвідомлення його специфіки, теоретичне обґрунтування, розробка й експериментальна перевірка структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Реалізація авторської структурно-функціональної моделі формування

гармонійних міжособистісних відносин забезпечує здатність майбутніх учителів початкових класів до самопізнання та пізнання суб'єкта взаємодії; засвоєних морально-етичних знань; знань про гармонійні міжособистісні відносини; адекватного вираження почуттів й емоцій у ситуаціях міжособистісної взаємодії; об'єктивного оцінювання; позитивно-емоційного, толерантного, тактовного, емпатійного ставлення до інших; упевненого висловлювання власної думки, судження, поглядів, переконань; знаходження консенсусу в поглядах, судженнях, діях; гідних учинків, дій та поведінки в соціумі, що підпорядковуються морально-етичним законам і принципам.

4. Процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів буде результативним, якщо освітній процес закладів вищої освіти вибудовується відповідно до закономірностей і принципів (загальнодидактичних, реалізації педагогічного процесу, організації освітнього процесу щодо посилення його виховного потенціалу, спеціальних принципів організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин), сформульованої наскрізної мети, основних і проміжних завдань, визначених компонентів гармонійних міжособистісних відносин (мотиваційного, когнітивного, афективного, інтеракційного), поетапної (мотиваційний, дієвий, оцінний етапи) імплементації структурно-функціональної моделі та досягається завдяки узгодженим, скоординованим діям управлінсько-викладацького складу педагогічного закладу вищої освіти, співпраці здобувачів вищої освіти з учасниками освітнього процесу на засадах партнерства, гуманності й моральності, які разом спроможні розв'язувати проблеми, що виникають у реальному процесі міжособистісної взаємодії, спираючись на здобуті духовні знання й життєвий досвід.

У процесі наукового пошуку на різних етапах застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних **методів дослідження**: *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, моделювання, класифікація й узагальнення відомостей із філософської, психологічної, педагогічної літератур, нормативних документів в аспекті досліджуваної проблематики – для уточнення ключових дефініцій

і формулювання концептуальних положень дослідження; систематизація й узагальнення власного педагогічного досвіду – для формулювання власного погляду на поставлену проблему, обґрунтування наукових засад щодо розробки авторської структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; *емпіричні*: педагогічне спостереження, опитування, бесіда, тестування, анкетування, інтерв'ювання, стандартизовані методики, метод експертних оцінок, аналіз звітів із виховної роботи – для визначення вихідного рівня та стану сформованості ключових компонентів гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх фахівців зазначеного профілю; *метод педагогічного експерименту* (констатувальний, формувальний, контрольний) із подальшим аналізом й узагальненням результатів – для перевірки ефективності впроваджуваної структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; психолого-педагогічний моніторинг на всіх етапах експерименту – для простеження динаміки сформованості гармонійних міжособистісних відносин здобувачів вищої освіти; *методи математичної статистики* – для кількісного й якісного аналізу емпіричних даних; *графічні методи* – для графічного відображення результатів експериментального дослідження. Ефективність результатів експериментальної роботи оцінювали на підставі порівняльного аналізу показників констатувального та контрольного етапів експерименту, визначення статистичної вірогідності змін у рівнях (статистичний критерій однорідності К. Пірсона (χ^2)).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *уперше теоретично обґрунтовано*, розроблено, поетапно імplementовано й експериментально перевірено структурно-функціональну модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, яка складається з цільового, теоретико-методологічного, змістовного, організаційно-дієвого й діагностично-коригувального блоків; *концептуалізовано* поняття «гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів» як інтегроване особистісне утворення, яким

відображається спроможність молодих людей до самоцінного контакту й виражається в ціннісному, емоційно-чуттєвому ставленні до іншого й самого себе, виявленні духовно-інтелектуальної сутності особистості й дотриманні нею моральних, етичних принципів, норм поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії; *охарактеризовано* специфіку формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; *схарактеризовано* закономірності та принципи формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; *визначено* критерії (мотиваційно-ціннісний, духовно-пізнавальний, емоційно-вольовий, поведінково-дієвий), показники й рівні сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю; *створено* навчально-методичне забезпечення цілеспрямованого едукативного впливу на особистість майбутнього вчителя початкових класів щодо формування гармонійних міжособистісних відносин;

– *уточнено суть базових понять дослідження*: «відносини», «міжособистісні відносини», «гармонія», «гармонійні міжособистісні відносини»; *зміст і структуру* гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, яка є комплексним утворенням мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного компонентів;

– *удосконалено* діагностичний інструментарій і психолого-педагогічний супровід процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за реалізації авторської структурно-функціональної моделі;

– *набули подальшого розвитку*: методологічні підходи до формування гармонійних міжособистісних відносин учасників – майбутніх учителів початкових класів; ключова дефініція дослідження: «гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів»; методи, форми, засоби виховного впливу на особистість майбутнього вчителя початкових класів.

Практична значущість дослідження полягає в розробці й упровадженні в практику роботи педагогічних закладів вищої освіти структурно-функціональної

моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів (сукупність методик, авторські анкети, тестові завдання, інтерв'ю, експериментально-діагностичні завдання тощо); спецкурсу «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості», практичних посібників «Буктренинг з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців», «Криголами», авторської програми освітнього компоненту «Інтерактивне навчання природничої освітньої галузі».

Основними положеннями й одержаними результатами дисертаційної роботи можна послуговуватися в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів, зокрема при плануванні та проведенні різноманітних едукативних форм аудиторної й позааудиторної роботи, для змістового наповнення навчальних і виробничо-практичних видань. Матеріал дисертації може слугувати базисом для проведення теоретичних й експериментальних досліджень у галузі теорії та методики як професійної освіти, так і професійного виховання.

Зміст структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів може стати теоретичним підґрунтям для дослідження означеного процесу в освітніх установах різного типу.

Результати дисертації **впроваджено** в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка № 01-13/716 від 30.12.2020 р.), Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка № 209 від 17.12.2020 р.), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/93 від 19.02.2021 р.), Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/01/380 від 08.02.2021 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 37 від 26.01.2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати

дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів, а саме:

– *Міжнародних*: III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький, 2018 р.); XXVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Пріоритетні напрями розвитку науки» (м. Вінниця, 2019 р.); XXVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький, 2020 р.);

– *Усеукраїнських*: VII Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогіка здоров'я» (м. Чернігів, 2017 р.); VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогіка здоров'я» (м. Харків, 2018 р.); Усеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Розвиток національної педагогічної освіти у подіях і персоналіях: особливості, здобутки та перспективи» (м. Харків, 2020 р.);

– *Регіональних*: Регіональна науково-практична конференція «Формування ефективного освітнього середовища у контексті сучасних викликів реформування системи освіти України» (м. Харків, 2019 р.).

Одержані результати та висновки дисертації обговорені на засіданнях кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту, кафедри природничих дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, науково-практичних семінарах, круглих столах, диспутах, конференціях різних рівнів у закладах вищої освіти, де проводилося експериментальне дослідження.

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертації відображено у 18 наукових і навчально-методичних працях, з яких: один навчально-методичний посібник, 6 статей у провідних наукових фахових виданнях України (у тому числі 3, що індексуються в науково-метричних базах) (із них 2 – у співавторстві), 2 публікації у наукових виданнях інших держав (із них 1 – у співавторстві), 7 публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

та 2 практичних посібники, у яких додатково відображаються наукові результати дисертації.

Особистий внесок автора в наукових працях, написаних у співавторстві, полягає в теоретичному обґрунтуванні провідних ідей, положень досліджуваної проблеми й у науковій обробці одержаних результатів. У наукових працях, написаних у співавторстві, доробок здобувачки складає 50%. Розробками й ідеями, що належать співавторам, для написання дисертації не послуговувались. У міжнародній публікації «Дослідження основних аспектів упровадження інновацій у ЗВО» (у співавторстві з О. Молчанюк) автором окреслено основні аспекти впровадження інновацій і виховний потенціал реалізації інтеракційних методів навчання в освітньому процесі закладів вищої освіти (0,4 д.а.). У статті «Психолого-педагогічний аналіз дефініції «міжособистісні відносини»» (у співавторстві з О. Молчанюк) автором обґрунтовано багатоаспектну суть поняття «міжособистісні відносини» крізь призму філософії, психології та соціології (0,2 д.а.); у статті «Аналіз сутності, структури та функцій освітнього процесу в сучасній педагогічній практиці закладу вищої освіти» (у співавторстві з О. Молчанюк) автором здійснено аналіз сутності, структури та функцій освітнього процесу в сучасній педагогічній практиці закладу вищої освіти, розкрито переваги та недоліки типів організації освітнього процесу з метою актуалізації необхідності посилення його виховного потенціалу (0,3 д.а.). У публікації, що засвідчує апробацію матеріалів дисертації «Саморозвиток майбутнього вчителя початкових класів як педагогічна проблема» (у співавторстві з О. Молчанюк) автору належить розробка концепції та змістове наповнення публікації (0,1 д.а.).

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (384 найменування, із них 37 іноземними мовами) і 16 додатків (81 сторінка). Загальний обсяг дисертації складає 382 сторінок, із них основного тексту – 223 сторінок. Робота містить 14 таблиць і 20 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

1.1. Гармонійні міжособистісні відносини як наукова проблема: філософський, психологічний і педагогічний аспекти

На даному етапі розвитку сучасного суспільства постає очевидним знецінення людського життя, збідніння духовного й морального світу особистості, втрата самовладання, різноаспектність перепитій у соціумі, що спричинює масові прояви дисгармонії як у внутрішньому світі людини, так і зовнішньому.

Насамперед, життєвий шлях людини є шляхом у пошуках гармонії. Ідеться про те, що кожна людина свідомо чи підсвідомо прагне віднайти гармонію в усіх сферах її буття – це бажання та потреба людської душі в розвитку, що несе з собою позитивні зміни людської сутності [99, с. 65], а досягнення гармонії в міжлюдських відносинах є смислотворчим чинником існування людини як соціальної істоти, що орієнтує її на усвідомлення необхідності присутності у світі людей, знаходження власного місця в соціумі, утвердження людського у її ставленні до інших, осмислення важливості вияву доброти, довіри, щирості до оточення [32, с. 26].

Із огляду на викладене вище вважаємо справедливим визнання того, що реальність вимагає адекватних і професійних дій щодо нівелювання негативних явищ у суспільстві й усесильного сприяння самопізнанню особистістю внутрішнього єства, пізнанню об'єктивного світу й інших людей, духовного й культурного самовдосконалення, самовиховання, саморозвитку, розкриття інтелектуального, волевого, чуттєвого, тілесного, суспільного, креативного, духовного потенціалів особистості та набуття нею життєвого досвіду гармонійного існування у Всесвіті в цілому та світі людей зокрема, а також вироблення умінь і навичок у новій генерації встановлювати,

підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини у різних сферах життєдіяльності.

Вивчення міжлюдських зв'язків, пошук шляхів досягнення в них гармонії має тривалу історію. Різні аспекти гармонійних міжособистісних відносин відповідно до специфіки певного напрямку науки безпосередньо чи опосередковано розкриваються крізь призму філософії, психології, етики, естетики та педагогіки.

Перш ніж перейти до розгляду проблеми формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів як провідного вектора сучасної системи виховання, слід надати визначення відносно самобутнім поняттям «відносини», «міжособистісні відносини», «гармонія», які є базовими в нашому дослідженні. Справедливість такого бачення зумовлена тим, що обґрунтування базових понять конструкта «гармонійні міжособистісні відносини» фактично створює нову платформу для пізнання закономірностей здійснення виховних впливів на особистостей з метою досягнення ними гармонії у міжособистісних відносинах і забезпечує формування цілісної картини уявлень щодо порушеної проблеми. Наголосимо, що гармонійні міжособистісні відносини ми розглядаємо як цілісну інтегральну категорію, підґрунтям якої є поняття «відносини». Водночас лексевою «міжособистісні» конкретизується сегмент досліджуваного феномена, тоді як «міжособистісні відносини» як сталий термін є змістовим центром порушеної проблеми, а «гармонійні» (похідне від «гармонія») – збалансовані позитивно-емоційні, духовні, морально-естетичні та культурні виявлення в діях, учинках, поведінці особистості в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Особливо важливим для нашого дослідження є усвідомлення чіткої суті лексеми «відносини», адже аналіз наукової літератури з проблеми вивчення засвідчує, що, досліджуючи різні аспекти, зокрема виховання міжлюдських зв'язків, дослідники оперують поняттями «відносини» (О. Агулова, М. Євтух, В. Коваль, О. Маріна, О. Молчанюк), «взаємини» (А. Бойко, О. Киричук, Т. Ковбасюк, Я. Коломинський, Н. Мирончук, Н. Руденко), «стосунки»

(М. Боришевський, М. Євтух, Л. Руденко, М. Савчин), також рідко – «взаємовідносини» (В. Білоусова, О. Запорожець, Я. Коломинський). Деякі вчені (А. Бурячок, Г. Гнатюк, С. Головащук, Л. Мохнар) корелюють означеними феноменами як ідентичними. Однак, ми схилиємося до думки В. Білоусової, А. Бойка, М. Євтуха, О. Запорожець, О. Киричука, Т. Ковбасюк, М. Савчина, Т. Москвіної, О. Яструб, що поняття «відносини», «взаємини», «стосунки», «взаємовідносини» є синонімічними й не завжди взаємозамінні в контексті.

Переконані, що дискусійність питання зумовлена тим, що російська лексема «отношения» має кілька українських відповідників. Тому, для роз'яснення звернемося до семантичного аналізу означених конструктів в українській мові та науковій літературі. Так, в Академічному словнику української мови (1970-1980 рр.) знаходимо наступні дефініції: «стосунок» – *(тільки множ.)* зв'язки, взаємини, які виникають між людьми у процесі спілкування; *(рідко)* відносини, зносини між країнами, товариствами тощо [282, с. 740]; «взаємини» – взаємні стосунки між ким-, чим-небудь; взаємозв'язок, взаємовплив між предметами, явищами [281, с. 345]; «взаємовідносини» – те саме, що взаємини [281, с. 346]; «відносини» – стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь; (до когось) ставлення, прояв почуттів [281, с. 612].

У проблемному полі видаються ціннісними лінгвокогнітивні дослідження, що дозволяють констатувати: найвиразнішим стилістично маркованим і обмеженим у своїй лексичній сполучуваності є поняття «стосунки», найбільш нейтральною (однак це не виключає його емоційного навантаження), найчастіше вживаною лексемою – «відносини», а конкретних рекомендацій чи обмежень щодо вживання лексеми «взаємини» («взаємовідносини») в українській мові не існує [137; 236].

На підставі ґрунтовного порівняльного аналізу наукової й довідкової літератури з дослідницької проблематики, сформулюємо базисні положення наукових розвідок:

1. Під стосунками розуміють встановлення спорідненого, родинного, романтичного, інтимного зв'язку між суб'єктами у процесі реального спілкування,

який пов'язаний з фізіологічними (тяжіння один до одного), глибокими духовними, тонкими психологічними й особистісними потребами особистостей і виражається в емоційних реакціях та характері поведінки [52, с. 195; 84]. Отже, лексему «стосунки» доречно використовувати, коли йдеться не про будь-які, а особисті зв'язки людей, взаємини, які обумовлені високим ступенем вибіркової суб'єкта взаємодії та виникають між людьми на ґрунті тривалої взаємодії, взаємної зацікавленості, взаємного прояву почуттів тощо.

2. Лексему «взаємини» («взаємовідносини») науковці вживають у контексті зв'язків між людьми та взаємного ставлення людей один до одного [260]. Як зауважують В. Лабунська та Н. Якса, терміном «взаємини» підкреслюється те, що міжлюдські зв'язки є результатом взаємного сприйняття, пізнання, впливу, ставлення, оцінки суб'єктів взаємодії, тобто «певним ідеальним продуктом взаємних зусиль» [143, с. 192–203; 344]. До того ж, О. Маріна стверджує, що «взаємини» відображають якісний показник відносин у площині «людина-людина», а саме їх взаємність, ступінь симетричності [155, с. 6]. Ми цілком поділяємо думку Н. Руденко про те, що не всі міжлюдські зв'язки можна назвати взаєминами, оскільки відносини, у які вступають люди, можуть мати як емоційно-позитивний, так і емоційно-негативний характер [260]. Постає очевидним, що лексемою «взаємини» позначають якісний результат установлених міжлюдських зв'язків, який досягається завдяки тривалій взаємодії. Вони обов'язково передбачають взаємну зацікавленість, спрямованість і ставлення суб'єктів один до одного й обумовлені відносно високим ступенем вибіркової партнера.

3. Конструкт «відносини» однаковою мірою вживається щодо встановлення індивідом зв'язків з предметами навколишньої дійсності, подіями, природою, групою людей, особистістю, колективом і виражає їхні емоційні реакції та характер поведінки [137]. Залежно від цього вони можуть бути як суб'єкт-об'єктні (встановлюються між індивідом і зовнішнім об'єктом), так і суб'єкт-суб'єктні (встановлюються між індивідом і суб'єктом: іншою людиною, соціальною групою, колективом тощо) [139]. Відповідно до сфери дослідження

відносини поділяють на: класові, національні, групові, сімейні (на рівні соціальних спільностей); виробничі, навчальні, театральні (на рівні зайнятих тією або іншою діяльністю груп); міжособистісні (на рівні взаємозв'язків між людьми, у групах); внутрішньоособистісні (емоційно-вольові установки суб'єкта стосовно кого-небудь іншого) [155]. Слід наголосити, що в педагогічній теорії та практиці, досліджуючи зв'язки індивіда з суспільством, процеси формування особистості у колективі, взаємодію суб'єктів освітнього процесу (виховання невід'ємна його складова), налагодження відносин між ними, як правило, уживають поняття «відносини» [260]. Справедливість такого бачення пов'язуємо з тим, що формування зв'язків між учасниками освітнього процесу обумовлено просторовими обмеженнями, часовими рамками та відносно низьким ступенем вибірконості суб'єкта міжособистісної взаємодії.

Отже, на підставі вищенаведених положень правомірно стверджувати, що досліджувані поняття у своїх дефініціях дійсно є синонімічними, проте не рівнозначними, оскільки кожне з них має свій своєрідний семантичний відтінок. Це обґрунтовує наступну логіку: лексеми «стосунки», «взаємини» («взаємовідносини»), «відносини» використовують для позначення різних етапів динаміки міжлюдських зв'язків, перехід на які супроводжується драматичними змінами почуттів та емоцій, що впливають на поведінкові реакції особистості, тому їх слід розрізняти та вживати відповідно до зазначеного контексту.

Ураховуючи специфіку дослідницької проблематики, з метою здійснення едукативних впливів на майбутніх учителів початкових класів щодо формування гармонійних міжособистісних відносин, вважаємо за доцільне оперувати конструктом «відносини», під яким розуміємо зв'язки індивіда з предметами навколишньої дійсності, подіями, природою, групою людей, особистістю, колективом, у яких виражаються емоційні реакції, учинки, дії та характер поведінки, у лексичній сполучуваності з прикметником «міжособистісні», який тлумачиться як такі, що відбуваються між людьми, з урахуванням їх особливостей та індивідуальних особистісних ознак, рис, якостей [54]. Тим самим, підкреслюючи, що відносини розглядаються саме у площині «людина – людина».

До того ж, лексема «міжособистісні» вказує не лише на те, що суб'єктом відносин виступає інша людина (люди), але й на енергетичний, духовний обмін, що відрізняє їх від таких видів відносин, як відносини з живою й неживою природою [332].

Апріорі відомо, що виховання міжособистісних відносин на даному етапі розвитку цивілізації потребує надзвичайної уваги та ґрунтовного дослідження, адже в системі «людина – людина» стикаються дві зовсім відмінні енергії, які є неконтрольованими, і в міру вихованості свідомості, духовності й особистісних якостей індивідів ці енергетичні потоки можуть збалансовувати й врівноважувати один одного.

Значну увагу вивченню буття людини у світі, міжособистісних контактів, взаємозв'язку «Я-Інший», включення особистості у міжособистісні відносини приділяють філософи, для яких властивий комплексний погляд на людину [42, с. 92], зокрема Є. Андрос, А. Бергсон, Н. Бердяєв, М. Бубер, Л. Буєва, Х. Гадамер, М. Горлач, Л. Губерський, Е. Гуссерль, М. Каган, А. Камю, І. Кант, С. Кьєркегор, Ф. Ніцше, Т. Парсонс, П. Рікер, С. Сарновська, В. Табачковський, С. Франк, В. Хайдеггер, Н. Хамітов, К. Ясперс й інші. Так, відповідно до поглядів К. Ясперса, справжня комунікація людини з іншими людьми, у якій останні привносять сенс в життя першої; світ іншої людини – єдина дійсність, з якою можна об'єднатися в розумінні і довірі, знаходячи шлях до істини [346]. Слушною видається думка М. Кагана, який під міжособистісними відносинами розуміє не будь-які практичні зв'язки людей, а тільки ті, у яких вони виступають як повноцінні суб'єкти [104]. Водночас, науковці вказують на те, що в міжособистісних відносинах кожен учасник «робить свій внесок активності, цілеспрямованості, свідомості й самосвідомості, вибірковості й свободи в досягнення загального результату» [103, с. 129]. Філософи сучасності М. Булатов, В. Табачковський, Н. Хамітов визначають міжлюдські взаємозв'язки рушійною силою розвитку людства, наголошуючи, що людина має «стверджувати власне «Я» не за рахунок «Іншого», а, визнаючи його своєрідність, виявляючи зацікавленість у цій своєрідності, творити не тільки свій персональний Універсум,

але й міжперсональний Мультиверсум, де кожний «голос» є самоцінним ...» [312, с. 176]. Ідеї мислителів справили суттєвий вплив на становлення й розвиток психології міжособистісних відносин і гуманістичної психології.

Не буде голослівним стверджувати, що природа міжособистісних відносин є об'єктом вивчення психології, тому найбільш ґрунтовно зрозуміти їх суть можна крізь призму психологічних досліджень. Так, Л. Куликов, В. Куніцина, В. Мясищев, С. Франк досліджують суть, закономірності, механізм міжособистісних відносин. Н. Леонтьєв окреслену проблему розглядає з точки зору діяльного підходу та, більшою мірою, спирається на мотивацію поведінки, завдяки створенню емоційно-комфортної атмосфери спілкування. Г. Андреева, А. Донцов, А. Петровський вивчають міжособистісні відносини у ході спільної колективної діяльності. Вивченням міжособистісних відносин як магістрального фактора, що обумовлює формування та розвиток особистості, займаються В. Вахтеров, Б. Волков, М. Гамезо, Г. Крайка, А. Реан, Г. Роков. Загальні питання формування міжособистісних відносин висвітлені в роботах В. Бесчастного, Л. Буєвої, О. Винославської, Д. Карнегі, Я. Коменського, І. Кона, М. Ніколса, М. Обозова, К. Роджерса, І. Сайтарлі, Л. Столяренко й інших. Роль і місце міжособистісних відносин в освітньому просторі підкреслюють І. Бех, О. Григоренко, С. Духновський, О. Зотова, В. Каган, Я. Коломінський, І. Кон, Н. Кузьміна й інші. Проблема міжособистісних відносин активно досліджується і зарубіжними психологами, зокрема Д. Брунером, К. Леонгардом, А. Маслоу, Г. Олпортом, А. Пізом, К. Роджерсом, Дж. Скоттом, Р. Фішером, Е. Фромом, З. Хелусом, К. Хорні й іншими.

Як з'ясовано, необхідність посиленого дослідження різних аспектів міжособистісних відносин пов'язують зі стрімким розвитком індустрії та утворенням підприємств (20-30 роки ХХ століття), у центрі яких опинився виробничий колектив. Це спричинило виникнення у США і Франції теорії людських відносин, засновниками якої вважають Е. Мейо, У. Мур, А. Файоля, Ж. Фрідмана. Науковці, вивчаючи вплив характеру міжособистісних відносин у виробничому колективі на продуктивність роботи організації в цілому,

запропонували «гармонізувати» міжособистісні відносини, що сприяло б створенню позитивної психологічної атмосфери в колективі і, як наслідок, підвищенню й інтенсифікації продуктивності виробництва. Здійснене експериментальне дослідження підтвердило закономірність: установа позитивного соціально-психологічного клімату в колективі сприяє досягненню максимальних результатів праці [29]. Проте, розгорнуту інтерпретацію проблема міжособистісних відносин отримала лише в середині ХХ століття у дослідженнях В. Мясищева, на переконання якого «відносини зароджуються й існують у процесі спілкування та спільної діяльності особистостей», при цьому необхідна наявність не менше двох осіб (2-3 особи), кожна з яких обов'язково має бути суб'єктом. У таких суб'єкт-суб'єктних відносинах розкриваються не просто дії особистості стосовно іншого суб'єкта, а сам процес їхньої взаємодії, співдія (або протидія), згода (або суперечність) [182, с. 55].

Насьогодні «міжособистісні відносини» є сталим терміном, який у класичному вимірі (за В. Мясищевим) трактують як інтегральну систему вибіркового свідомого зв'язку особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, яка виражається в діях, реакціях і переживаннях людини та відображає її основні потреби й інтереси» [182, с. 59].

Звернення до етимології конструкта «міжособистісні відносини» дає підстави свідчити, що в психологічній літературі його тлумачать досить неоднозначно (Додаток А). Переконані, що це, насамперед, пов'язано з дуальним розумінням поняття «відносини»: з одного боку, воно розкривається крізь фіксацію об'єктивного зв'язку людини та предмета або одного індивіда з іншим (реальні зв'язки), а з іншого – постає як суб'єктивна позиція людини щодо певних об'єктів, в основу якої покладено ті чи інші переживання (психологічні зв'язки) [120].

Дослідження міжособистісних відносин крізь призму виховання першочергово потребує усвідомлення їх суті. Ми схилиємося до думки Г. Андрєвої, О. Бодальова, В. Мясищева А. Петровського, які зауважують, що осягнути природу міжособистісних відносин можна лише якщо не ставити

їх в один ряд із суспільними відносинами, а розгледіти в них особливий вид відносин, що формується не поза суспільними відносинами, а всередині них, оскільки немає «чистих» суспільних відносин. Ідеться про те, що міжособистісні відносини, насамперед, є відбиттям у свідомості суспільних відносин, оскільки справжнім змістом міжособистісних відносин є певна соціальна діяльність, але їх суть залишається більшою мірою прихованою [7; 182; 221].

Незважаючи на різні підходи науковців-психологів до вивчення міжлюдських відносин, абсолютно всі опосередковано чи безпосередньо вказують на те, що формування міжособистісних відносин детерміновано процесом спілкування, спільної діяльності та міжособистісної взаємодії, а їх характер обумовлює якісний результат останніх [25; 140; 144; 147]. Тож, вважаємо за доцільне репрезентувати міжособистісні відносини наступним чином (рис. 1.1).

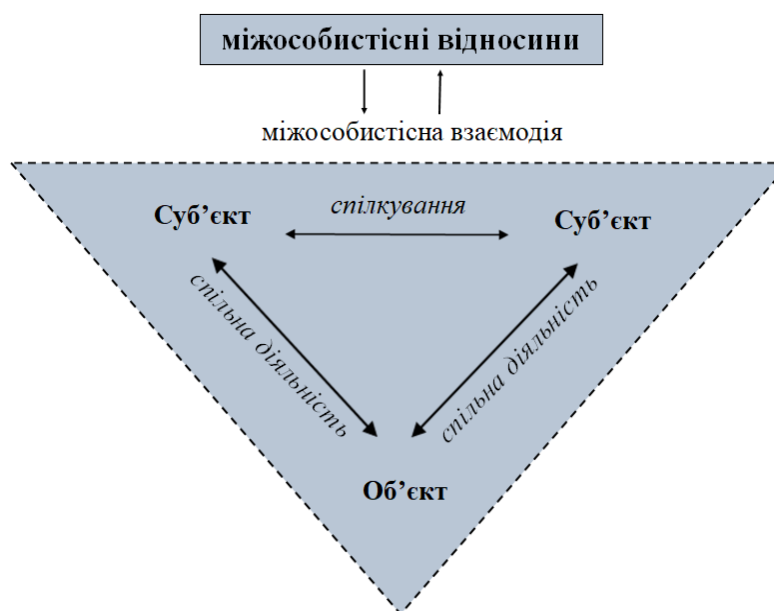

Рис. 1.1. Схема встановлення міжособистісних відносин

На цьому тлі постає очевидним, що в контексті здійснення виховних впливів, спрямованих на вивищення міжособистісних відносин до їх гармонійного стану, міжособистісні відносини особистості є проєкцію міжособистісної взаємодії, де остання – це процес виконання спільної діяльності відносно спільного матеріального об'єкта, що опосередкований спілкуванням взаємодіючих суб'єктів, основною метою якої є досягнення спільного результату.

Розглядаючи співвідношення понять «спілкування», «спільна діяльність», «міжособистісна взаємодія» і їх роль у формуванні міжособистісних відносин, ми поділяємо думку В. Білоусової [25], Л. Виготського [63], О. Ліннік [147], В. Лозової [149], Л. Орбан-Лембрика [201], А. Троцько [149], Р. Шакурова [326], що спілкування та діяльність особистості – це єдине ціле, адже взаємодія з предметами є одночасно взаємодією з людьми, а тому, вони існують не поза межами міжособистісної взаємодії, а являються їх духовно-практичною стороною.

Послугуючись здобутками науковців, у нашому дослідженні спілкування і діяльність розглядаємо як духовно-практичний інструментарій організації міжособистісної взаємодії, які безпосередньо визначають характер міжособистісних відносин і сприяють формуванню гармонійних міжособистісних відносин. До того ж, як слушно зауважує Л. Орбан-Лембрик, міжособистісна взаємодія може бути духовною (спілкування, «що представляє собою обмін духовними цінностями, інформацією») і практичною (спільна діяльність, у ході якої відбувається обмін фізичними діями, матеріальними цінностями, предметами тощо), що з однієї сторони обумовлена, а з іншої – впливає на загальний характер міжособистісних відносин [201]. Слід акцентувати, що міжособистісну взаємодію ми розглядаємо в контексті здійснення виховних впливів на майбутніх учителів початкових класів у процесі їх спілкування та спільної діяльності, що забезпечить спрямованість та керованість діями індивідів стосовно одне до одного та співвідношення суб'єктами цілей й організації їх досягнення [130].

Прикметно, що *спілкування* як засіб установалення духовного зв'язку, обміну емоційними станами, інформування, передавання життєвого досвіду, пізнання суб'єктами міжособистісних відносин одне одного є життєвою потребою індивіда, фактором існування людини як соціальної істоти, способом самовираження людського «Я», унікальною умовою існування суспільства [2; 364]. Водночас, спілкування є інтегрованим процесом, який включає когнітивну (обмін інформацією, ідеями, знаннями, судженнями), матеріальну (обмін предметами та продуктами діяльності), кондиційну (обмін психічними та фізіологічними

станами), мотиваційну (обмін спонуканнями, цілями, захопленнями, бажаннями, мотивами, потребами), діяльнісну (обмін діями, уміннями та навичками) та духовну (передавання іншим своїх духовних здобутків) складові [111; 223; 251]. Як бачимо, воно охоплює чималу низку елементів. У рамках дослідницької проблематики, перш за все, спілкування ми розглядаємо як процес духовної взаємодії людини з іншою, де у формі діалогу відбувається обмін духовними цінностями, досвідом. Його метою є залучення суб'єктів міжособистісних відносин до сумісних дій та набуття духовної єдності [103].

Спільна діяльність як джерело онтогенезу міжособистісних відносин, опосередкована цілями (індивідуальні чи колективні), змістом (соціально-ціннісний чи асоціальний), цінностями, ступенем відповідальної залежності учасників, принципами, правилами, ціннісними орієнтаціями, є головним регулятором поведінки людей і впливає на міру сформованості та загальний розвиток міжособистісних відносин. При цьому, чим вищий ступінь спільності в діяльності, різноманітніші за своєю структурою кооперативні, групові форми організації навчально-пізнавальної діяльності, тим інтенсивніше відбуваються процеси створення та розвитку колективу в цілому, тим різноманітнішими та змістовнішими будуть зв'язки учасників міжособистісних відносин [187; 196]. А відтак різнопланова спільна діяльність забезпечить становлення морального, духовного, культурного ядра в особистостей для зародження та розвитку гармонійних міжособистісних відносин.

З огляду на вищевикладене постає очевидним, що міжособистісні відносини зароджуються й розвиваються у ході міжособистісної взаємодії, яка включає два важливих процеси: спілкування та спільну діяльність. Акцентуємо увагу на тому, що, зважаючи на низку суб'єктивних й об'єктивних чинників, зокрема на характер спілкування, спільної діяльності та ставлення суб'єктів один до одного, міжособистісна взаємодія може мати полярний характер – від кооперації до конкуренції, від співробітництва до суперництва. Тобто, міжособистісна взаємодія як діалектичний процес являє собою поєднання двох протилежних тенденцій: з однієї сторони – до співпраці та інтеграції, з іншої

сторони – до боротьби та диференціації. До того ж, уміння ефективно взаємодіяти не закладено в людській істоті генетично, як у тварини, а формується в онтогенезі, у процесі її навчання та виховання [103, с. 129]. Звідси випливає, що саме педагогічний вплив покликаний створити умови для співпраці, співтворчості, кооперації, інтеграції та координації дій і поведінки учасників міжособистісних відносин, їх духовного зростання і найвищих проявів гуманності суб'єктів взаємодії один до одного.

Поділяючи погляди Г. Андрєєвої, Р. Бака, В. Гейліна, П. Елсуорта, Дж. Зінгера, Р. Кліннерта, В. Куніциної, А. Леонтьєва, М. Обозова, В. Панфьорова, уважаємо, що найважливішою специфічною рисою міжособистісних відносин є емоційна основа. Це відображає той факт, що міжлюдські зв'язки виникають і розвиваються на ґрунті різноманітних емоційних станів, переживань, почуттів учасників міжособистісних відносин стосовно одне одного [7, с. 63; 140, с. 144; 197]. Показово, що відносини, у які включено дві і більше особи, можуть проявлятися як в позитивному, так і в байдужому чи емоційно-негативному вимірі. Насамперед, це позитивні та негативні переживання, внутрішньоособистісна та міжособистісна емоційна чутливість, конфліктне чи узгоджене емоційне ставлення, задоволення чи незадоволення собою, партнером, спільною роботою, спілкуванням тощо.

Досліджуючи емоційний зміст міжособистісних відносин, який утворюють афекти, емоції та почуття, психологи акцентують увагу на вияві *почуттів*. Вони вважають, що почуття особистості трансформуються у двох протилежних траєкторіях: від кон'юнктивних (позитивних, об'єднуючих), для яких характерні близькість, послаблення напруження, схвалення, до диз'юнктивних (негативних, роз'єднуючих) – притаманно відхилення, напруження, відчуження [7; 119; 332]. А. Журавльов і В. Іванов до цих груп додають індіферентні (нейтральні) почуття, які виявляються в безучастності, байдужості, та амбівалентні (суперечливі), для яких притаманна неузгодженість, двоїстість почуттів, що одночасно переживає особистість до однієї й тієї самої події, об'єкта чи суб'єкта [86; 92; 95]. Тож, знакове вираження чуттєво-емоційних проявів є могутнім важелем

у формуванні та розвитку міжособистісних відносин. Відтак, у ключі порушеної проблеми, видається особливо важливим виховання емоційної сфери особистості, формування здатності до співпереживання, емпатії, самовиховання та саморегуляції емоційних реакцій, станів, що забезпечує стабільність її емоційних проявів у міжособистісних відносинах.

На підставі аналізу наукової літератури нами з'ясовано, що у ході міжособистісної взаємодії на основі відчуттів та емоційної оцінки, суб'єкти міжособистісних відносин завжди виявляють своє *суб'єктивне ставлення* до навколишньої дійсності, до того, що вони пізнають, подій, відносин, до себе, й, звісно, до людей, з якими вступають у контакт [257, с. 385]. За словами С. Рубінштейна, те, чого варта людина, цілком визначається тим, до яких людських відносин вона прагне, яке ставлення до себе, іншої людини та світу в цілому вона здатна проявляти [256, с. 263; 259, с. 152]. З огляду на це, міжособистісні відносини обумовлені трьома взаємопов'язаними елементами: ставленням індивіда до іншого, до себе та предметів і явищ зовнішнього світу [291]. Наголосимо, що ставлення до інших людей утворює у структурі особистості «комунікативне ядро» й детермінує як характер людини, так і її відносини з іншими людьми [27, с. 8]. Ідеться про те, що на основі особистісно значущих потреб, Я-цінностей, мотивів, ідеалів, переконань і схильностей суб'єкти міжособистісних відносин можуть демонструвати егоїстичні (виявляються в ігноруванні інших, надмірності, зухвалості, самовпевненості тощо), гуманістичні (виявляються у ставленні до людини як найвищої цінності) та ділові (виявляються в захопленні діяльністю, прагненні пізнавати, взаємодіяти з іншими заради справи) ставлення [263, с. 54–55].

Приділяючи увагу конфліктному підґрунтю міжособистісних відносин, А. Анцупов, Є. Донченко, Н. Заїченко, А. Ішмуратов, Л. Сохань, В. Шейнов, Т. Шибутані визначають їх як нормальний природний процес спілкування та взаємодії, базисом якого має бути взаєморозуміння, взаємодопомога, взаємодовіра, що досягається значними зусиллями, спрямованими на нівелювання конфліктів у неосяжному просторі людських емоцій, почуттів, потреб,

інтересів [10; 102, с. 30]. Конфліктною ж основою у міжособистісних відносинах можуть бути як внутрішні характеристики індивіда: комплекси, амбіції, риси характеру, потреби, самооцінка, емоційна неврівноваженість, так і зовнішні прояви поведінки (агресія, пасивність, байдужість, інтолерантність тощо) [90, с. 198; 96, с. 10; 331, с. 24]. Тобто, характер міжособистісних відносин тією чи іншою мірою залежить від індивідуальних, психологічних рис особистості, а також від обраних нею способів поведінки [332, с. 274]. У такому разі результатом виховання особистості має бути її глибока психологічна трансформація завдяки вдосконаленню природного людського начала, культурного та соціального єства, що уможливить гармонійну єдність внутрішніх і зовнішніх проявів у міжособистісних відносинах.

Прикметно, що *поведінка* як зовнішній прояв внутрішнього світу суб'єкта міжособистісних відносин одночасно є і стимулом, і реакцією на поведінку іншого суб'єкта, і від вибору стилю поведінки значно залежить загальний характер міжлюдських відносин [218, с. 54]. Науковці зауважують, що існують конструктивні способи поведінки, коли люди прагнуть до налагоджування міжособистісних відносин, і деструктивні – характеризуються небажанням і невмінням установлювати та гармонізувати міжособистісні відносини, ігноруванням, боязню інших людей чи зверхнім ставленням до суб'єкта взаємодії [310]. Якщо вчинки, дії суб'єктів міжособистісних відносин співвідносяться з їхніми внутрішніми бажаннями, узгоджуються з ціннісними орієнтаціями, співпадають із суспільними цінностями та нормами, суб'єкти зацікавлені взаємодією, то поведінка буде конструктивною: відповідальною, асертивною, доброзичливою, спрямованою на підтримку, допомогу та продуктивне співробітництво. Однак, якщо вчинки та дії суб'єктів міжособистісних відносин не відповідають їхнім внутрішнім потягам, розбіжні з соціальними та ціннісними орієнтаціями, нормами, то така поведінка буде деструктивною: прояв безвідповідальності, байдужості, агресивності чи пасивності.

Безпосереднє практичне значення для нашого дослідження мають наукові висновки О. Бодальова, О. Киричука, І. Котова, М. Обозова, Г. Саллівана, які, надаючи вихованню міжособистісних відносин вирішального значення, підтверджують важливу для педагогіки закономірність: виховання міжособистісних відносин – потужний фактор, що детермінує формування різних складових у внутрішній структурі особистості й її розвиток. Як справедливо зауважує Г. Салліван, міжособистісні відносини є детермінантою психічної й особистісної еволюції людини, так як вона не може бути ізольована від соціуму і відносин з людьми [378, с. 10]. Розкриваючи механізм виховного впливу на особистість, дослідники акцентують увагу на тому, що міжособистісні відносини визначають характер її світосприйняття, емоційного стану, учинків в тих сферах буття, котрі виходять за межі безпосередньої міжлюдської взаємодії.

Як бачимо, міжособистісні відносини є інтегральною складною динамічною категорією, якою охоплюється широкий діапазон різноманітних складових, що тією чи іншою мірою впливають на їх характер. Тим самим, це спричинює наявність у науковій літературі чималої низки класифікацій міжособистісних відносин. Однак, як зазначає Є. Ільїн [98, с. 194], класифікація міжособистісних відносин є досить умовною. Узагальнення підходів авторів дозволяє репрезентувати класифікацію міжособистісних відносин найбільш повно (Додаток Б).

Перспективною в дослідницькому полі є теза, що однією з важливих характеристик міжособистісних відносин є *дистанція* (близькість-віддаленість) між взаємодіючими суб'єктами, за якою їх класифікують на гармонійні та дисгармонійні.

Принагідно зауважимо, що зміна дистанції в негативну для суб'єкта сторону, а також невідповідність дистанції ситуації міжособистісної взаємодії призводить до дисгармонії міжособистісних відносин. Як з'ясовано, у словнику російської мови іншомовна частина «дис-» позначає поділ, відділення, заперечення і надає лексемі, до якої додається, негативний або протилежний

зміст. Відповідно, дисгармонія визначається як неузгодженість, порушення злагоди чогось (когось) з чимось (кимось) [199].

Особливо ціннісного значення в контексті дослідження набувають судження С. Духновського, який, говорячи про гармонійність-дисгармонійність як інтегральний показник емоційного фону міжособистісної взаємодії, під дисгармонією розуміє рух у зворотному напрямку. До характеристик дисгармонійних міжособистісних відносин автор відносить: переважання віддаляючих почуттів (самотність, неприязнь, злість, заздрість, провина, сором, образа) над зближуючими; відсутність довіри, розуміння, емоційної близькості; напруга і дискомфорт, що виникають у ході спільної діяльності й активності; відчуженість, конфліктність й агресивність у відносинах; переживання самотності суб'єктами відносин; неточність, некоректність і необ'єктивність оцінки (сприйняття, розуміння) людьми одне одного; виражена співзалежність у відносинах, яка веде до переживання суб'єктивного неблагополуччя і незадоволеності відносинами [77]. Слід зазначити, що, коли протилежності цілого не можуть розвиватися одночасно, з'являється дисгармонія навіть там, де гармонія вже існувала, тобто одна із частин цілого стає домінуючою та розвивається за рахунок іншої чи інших [166, с. 200].

На підставі вищезазначеного можемо констатувати, що міжособистісні відносини здобувачів вищої освіти є інтегральною системою емоційно забарвлених зв'язків особистості з іншими людьми, які можуть виражатися в дуальному знаковому вимірі (позитивно – негативно) у діях, реакціях і переживаннях індивідів, відображають їхні основні потреби й інтереси та детерміновані просторовими, часовими обмеженнями й відносно низьким ступенем вибіркості суб'єктів міжособистісної взаємодії. Отже, здійснення відповідних виховних, навчальних, розвивальних впливів на особистість має забезпечити досягнення нею гармонії у міжособистісних відносинах.

За логікою нашого дослідження розкриємо суть феномена «гармонія» (від грець. *harmonia* – зв'язок, співзвучність, узгодженість, врівноваженість, співрозмірність, злагодженість), який в широкому значенні вживається

для відображення різноманітних аспектів організованості цілого на протизага хаосу та безпорадку як проявів дисгармонії [235], що дозволить більш глибоко осягнути глибину конструкта «гармонійні міжособистісні відносини».

Принагідно зауважимо, що прикметник «гармонійні» (а, -е, -і), який є похідним від поняття «гармонія», в Академічному словнику української мови тлумачиться як, приємний для слуху; милозвучний; який знаходиться в чіткій відповідності з чим-небудь; сповнений гармонії (*див. гармонія*); заснований на принципах гармонії (*див. гармонія*) [279, с. 33]. Як слушно зазначає С. Муратов, гармонійними є узгоджені, пропорційні частки єдиного цілого, приведені у стан гармонії, де узгодженість – внутрішній стан об'єкта чи суб'єкта, а пропорційність – зовнішній прояв узгодженості, одна з кількісних оцінок гармонізації (динамічна ознака, що характеризує процес досягнення гармонії) і гармонії [181]. З огляду на зазначене, у контексті дослідження під гармонійними будемо розуміти найвищу міру прояву емоційно-чуттєвого, духовного, морального, естетичного в міжособистісних відносинах, що уможлиблює встановлення зв'язків між індивідуально й психологічно відмінними людьми таким чином, щоб не ліквідувати ці відмінності, а забезпечити їх об'єднання, у такий спосіб створивши умови для особистісного розвитку та зростання всіх їх учасників [103, с. 160]

Апріорі відомо, що «гармонія» від своєї природи є філософською категорією, розуміння якої в кожному історичному часовому проміжку пов'язане з проблемами космології, гносеології, етики, базисом яких є естетичні ідеали та уявлення про особистість, суспільство та світобудову. Уперше лексема «Гармонія» зустрічається у міфології давніх греків, де уявлення про гармонійність мали персоніфікований характер: в образах батьків Гармонії, бога війни Ареса та богині любові й краси Афродіти відобразились бачення філософів гармонії як дуальної категорії, у якій породжується і зливається два начала: любові та війни, краси й боротьби, що справило суттєвий вплив на усвідомлення вектора виховання у даному напрямі [380, с. 169; 356, с. 4].

Власне, Античність сформувала уявлення про гармонію (ідеал для людини, ідея для суспільства, що сприймається через гармонію розуму та відчуттів на рівні особистості й суспільства) як пайдею, що відображає духовні, моральні, етичні й естетичні імплікації [184]. Кожен із мислителів Античності зробив значний унесок у філософське осмислення таємничої сили гармонії. Так, у роботах Гомера гармонія – згода, договір, мирна подія. Алкмеон визначає її як рівновагу протилежно спрямованих сил. За вченням піфагорійців (уперше почали трактувати гармонію як єдність протилежностей) гармонія є синтетичним сполученням протилежностей: межі та безмежного, парного та непарного, однини та множини тощо [32, с. 28]. Геракліт заглибив поняття гармонії: пов'язана з боротьбою протилежностей і без боротьби немає гармонії; коли ворогуюче з'єднується – найпрекрасніша гармонія [273, с. 17]. Сократ стверджує, що досягти гармонії можна через внутрішній світ людини: тільки пізнавши себе, індивід здатен установити гармонію з навколишнім світом [311, с. 97]. Платоном було запропоноване універсальне тлумачення гармонії, яке творить розум, воля, відчуття, що об'єднані ідеєю добра [225]. Аристотель у поняття гармонії вніс міру – середина між крайнощами світу [311, с. 105]. Як підтверджує аналіз наукової літератури, давньогрецьке уявлення про гармонію стало фундаментальною основою для прийдешніх часових епох, кожній із яких властиві співзвучні погляди на даний феномен [32, с. 28].

Прикметно, що наприкінці ХХ століття уявлення про гармонію піддається іронічному, деструктивному поштовху редукції, змінити яке покликане ХХІ століття шляхом відновлення втрачених духовних, моральних істин й окультурення суспільства [32, с. 29].

У сучасному евристичному вимірі гармонія трактується як: форма співвідношення, взаємодія протилежностей [366; 367]; поєднаність, узгодженість, упорядкованість, злагодженість, взаємна відповідність зв'язків між складовими частинами цілого [55, с. 111; 286, с. 8]; частина прекрасного, компоненти і прояви якої внутрішньо збалансовані між собою та створюють досконалу цілісність [193]; установка культури, що орієнтує на осмислення світобудови (як у цілому, так

і її складових) і людини з позиції розуміння їх глибинної внутрішньої упорядкованості [285, с. 13]; баланс, рівновага між відчуттям власної значимості та відчуттям спільності, тобто передбачає реалізацію як зовнішніх (тілесних), так і внутрішніх (духовних) потенцій людини [136].

Практичне значення для нашого дослідження становить екзистенціальний підхід до розгляду поняття «гармонія», відповідно до якого гармонія в людському існуванні є не категорією, а, насамперед, ставленням [151]. З позиції екзистенціалізму, гармонія не може бути байдужою або неважливою, адже, гостро переживаючи суперечливість власного існування, людина цілеспрямовано, а іноді й неусвідомлено прагне до гармонії як у внутрішньому світі, так і в зовнішньому, зокрема у відносинах з іншими. Джерел протиріч на шляху до гармонії у житті людини безліч, а де є протиріччя, там можлива конфронтація. Тож, зовнішня і внутрішня енергія міжособистісних відносин можуть існувати лише взаємодіючи і врівноважуючи одна одну. Однак ця рівновага не може бути абсолютно стійкою, так як в цьому випадку виключається рух і розвиток [69]. Екзистенціалісти запевняють, що будь-яке протиріччя, конфлікт енергій у міжособистісних відносинах потенційно містить можливість конструктивного розвитку та позитивного вирішення і веде особистість до гармонії [32, с. 30].

У ході аналізу сучасної наукової літератури фіксуємо, що феномен «гармонія» дослідники розкривають через такі поняття, як: «краса», «благополуччя», «духовність» [32, с. 30]. Так, європейськими філософами гармонія розглядається паралельно з поняттям *краси*, яке трактують як соціально-філософський феномен, пропущений крізь екзистенційність людського буття, що поєднує в собі етичні й естетичні, філософсько-антропологічні її виміри, охоплює тілесні, духовні, душевні й екзистенційно-комунікативні модуси буття, а відтак – вона може бути не лише зовнішньою (красою людського тіла), а й внутрішньою (соціально-моральною) [128]. Зауважимо, що внутрішня краса, яка проявляється в соціально-моральному вимірі людського буття, вміщує в собі основні якості людини, такі як досконалість, виразність, завершеність, а також, красу вчинків, поведінки у міжособистісних відносинах [32, с. 30].

Досліджуючи гармонію в суб'єктивному руслі, Л. Куліков указує на те, що вона є переживання *благополуччя* в духовному (відчуття причетності до духовної культури суспільства, усвідомлення відношення до багатств духовної культури, можливість приймати ті чи інші вищі цінності й вільно слідувати їм, переживати духовну єдність з іншою людиною, певною спільнотою людей або всім людством), психологічному (душевний комфорт, який являє собою злагодженість психічних процесів і функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги), вітальному (гарне фізичне самопочуття, тілесний комфорт, відчуття здоров'я, задовільний фізичний тонус індивіда) і соціальному (задоволеність особистості своїм соціальним статусом, міжособистісними відносинами тощо) його аспектах [136]. Водночас, благополуччя є узагальненим і відносно стійким, особливо значущим для особистості переживанням, яке характеризується сприятливим психічним станом і сприяє узгодженню протікання психічних процесів, успішній поведінці, підтримує психічне й фізичне здоров'я людини, а отже, справедливо розглядається дотично до поняття гармонії [32, с. 30–31].

Не буде голосливим стверджувати, що крізь призму *духовності* поняття «гармонія» є прийняттям людиною самої себе, своєї індивідуальності, її самоотожненням зі світом, надбанням найкращих загальнолюдських рис, цінностей, принципів, досягненням досконалості та краси, результатом вияву яких є гармонійне співіснування у світі людей [32, с. 30]. З нашого погляду, довершеною є думка Г. Шевченко, яка наголошує на тому, що духовність є відбиттям внутрішньої гармонії людини, натхненням душі, великої Мудрості, внутрішньої сили особистості, яка вміщує в собі красу й узгодженість світу, єдність думок, почуттів і вчинків, моральні імперативи [329, с. 4]. Як справедливо акцентує О. Молчанюк, духовність – це цілісний, синергетичний процес перетворення самого себе в пошуках вищих цінностей, і тільки за таких умов людина у своїх відносинах зі світом, природою, іншими людьми стане діяти усвідомлено, натхненно та прекрасно, що виведе її на шлях гармонії [174, с. 95]. Із погляду М. Роганової, реалізація духовних потенцій людини полягає в необхідності жити, творити відповідно до ідеалів істини, добра та краси,

а духовність є показником рівня міжлюдських відносин, почуттів, морально-естетичної громадянської позиції, здатності особистості до співпереживання та милосердя [253, с. 102]. На підставі зазначеного можемо стверджувати, що духовність є сукупністю всіх функцій свідомості, а також розуму, почуттів, волі, індивідуальних рис індивіда і проявляється в стійких загальнолюдських моральних цінностях, позитивному світогляді, ідейних переконаннях, ідеалах, гуманних учинках, які спрямовують діяльність людини на досягнення істини, добра, краси й любові у процесі самовдосконалення. Вона нівелює аморальне начало людської істоти, натомість наділяючи її найкращими людськими властивостями, які дозволяють віднайти гармонію у собі, жити в гармонії одне з одним і світом у цілому. Тож, забезпечення духовного розвитку особистості не лише вивищує її духовно, а й сприяє досягненню людиною гармонії як у внутрішньому, так і в зовнішньому світі [32, с. 31].

Аналіз літературних джерел засвідчує, що зазвичай гармонія реалізується у трьох сферах: віра в ідеали моралі, що веде до злагоди, внутрішнього душевного комфорту; через дотримання моральних принципів уможлиблюється досягнення гармонії з Абсолютом Добра, тобто Богом; гармонія у відносинах індивіда з іншими людьми та навколишнім середовищем [241]. При цьому внутрішня гармонія неможлива без гармонійних зв'язків у соціумі [135].

Очевидно, що у міжлюдських відносинах гармонія досягається завдяки дотриманню християнського постулату: стався до ближнього свого так, як би ти хотів, щоб інші ставилися до тебе. Даний життєвий принцип передбачає, перш за все, визнання рівності людей, ставлення до особистості як найвищої цінності і є основою утвердження людського в людині та власної гідності. У даному ключі видається справедливим уживання лексеми «гармонія» для позначення найвищого рівня духовних, моральних, етичних, гуманних проявів у міжособистісних відносинах так само, як і у світі, освіті, культурі, розвитку особистості. Переконані, що на рівні міжособистісних відносин гармонія – це рух у напрямку до істини, блага, краси, духовності, моральності, дотримання етичних норм та комфортного співіснування у світі людей.

На підставі вищезазначеного аналізу справедливо стверджувати, що проблема гармонійних міжособистісних відносин є складною за напрямками, підходами й аспектною наукових пошуків. Так, в усі часи, досліджуючи проблему міжособистісних відносин, науковці безпосередньо чи опосередковано вказують на необхідність здійснення виховних впливів з метою формування та розвитку означеного явища в особистості. Педагогічні орієнтири вбачаємо у тезисах Сократа (серед життєвих цілей людини головною має бути моральне самовдосконалення задля добра й істини, що забезпечить усунення протиріч між особистісним і суспільним буттям [168, с. 89]), А. Камю (відносини між людьми припускають напруженість, конфронтацію і конфлікти, що призводять до спроб зблизитися один з одним, зберегти повагу до людини, подолання яких дозволяє глибше пізнати свого партнера і самого себе [106, с. 418]), О. Назаренко (діалогічна взаємодія, морально-етичними засадами якої є любов, співчуття, відкритість іншому, розуміння, толерантність, прощення, повага, ненасильство, призводить до встановлення міжлюдських відносин найвищого рівня [186]), О. Бодальова (задля формування якісних міжособистісних відносин необхідно здійснювати ненав'язливий, однак посильний вплив на свідомість особистості, навчити її керувати розвитком відносин з іншими людьми і вміти їх корегувати [27, с. 65–66]) та інших. Як бачимо, здавна людство прагне відшукати ефективні шляхи виховання молодого покоління не лише як гармонійних особистостей, а й навчити їх установлювати та налагоджувати міжособистісні відносини задля власного життєтворення.

В аспекті проблеми дослідження важливою є думка Т. Аболіної, В. Білоусової, Л. Волченко, М. Горлача, В. Єфименко, О. Лінчук, В. Малахова, що міжособистісні відносини мають являти собою «практичну форму існування моральності», тобто дії, учинки та поведінка людини має відповідати законам *морального добра* [67, с. 408; 81, с. 194; 153, с. 118]. У даному руслі слушно звучить судження М. Горлача, що моральне добро це є ніщо інше, як гармонія особистості й суспільства, єдність прагнень усіх людей і кожного зокрема, задоволення бажань усякої людини та відповідність інтересів суб'єктів

взаємодії [67, с. 517]. Як справедливо наголошує В. Білоусова, моральне добро, реалізоване у міжособистісних відносинах, проявляється у моральності вчинків і дій особистості стосовно іншої: увічливості, тактовності, толерантності, емоційній стриманості, доброзичливості, чуйності, делікатності, підтримці, турботі, готовності до дієвої допомоги [25, с. 189–190]. Із цих міркувань, головною місією виховання особистості постає усесильне сприяння вираженню істинних глибинних моральних почуттів людини; стимулювання особистостей до здійснення рефлексії; забезпечення комфортної атмосфери спілкування; пробудження доброзичливого, людяного ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії [60, с. 115–118]. Приймаючи за основу зазначене, уважаємо, що забезпечити формуванню гармонійних міжособистісних відносин можна за умови здійснення виховних впливів на особистостей завдяки пропагуванню моральності, розвитку моральних почуттів і позитивно-емоційного ставлення, звичок моральної поведінки, особистісних якостей, таких як відповідальність, чесність, справедливість, порозуміння, щиросердність, людяність й інших.

Як відомо, у педагогічній науці інтерес до вивчення проблеми міжособистісних відносин у сфері виховання з'являється наприкінці XVIII століття, а в другій половині XIX століття чітко простежується напрям, який звертається до вивчення соціальної сторони життєдіяльності здобувачів освіти. Педагогіка, переважно в силу її недостатнього зв'язку з філософією та психологією, міжлюдські відносини досліджувала повільно, із суттєвими труднощами суб'єктивного й об'єктивного характеру, проте вагоме значення даного феномена в навчанні та вихованні визнавалося.

Прогресивні ідеї щодо досягнення гармонії у міжособистісних відносинах знаходимо в теоріях навчання та виховання таких педагогів, як Й. Песталоцці (природовідповідна теорія), М. Монтесорі (естетична педагогічна система), Р. Штайнера (вальдорфська педагогіка), А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського (гуманістичний підхід), Л. Виготського, Г. Костюка, О. Лазурського, К. Платонова, В. Рибалки (особистісний підхід), М. Щетініна («Школі радості»), В. Шаталова (психолого-педагогічний підхід), Ш. Амонашвілі

(гуманно-особистісна педагогіка «Школи життя»), М. Палтишева (педагогічна гармонія) й інших [235, с. 35].

За останнє десятиліття проблемі гармонійних міжособистісних відносин присвячено низку фахових статей і написано ряд дисертаційних праць, у яких безпосередньо чи опосередковано різною мірою висвітлено виховні аспекти проблеми дослідження. Серед таких слід виділити: Г. Бондаря (сутність та структура формування гуманістичного світогляду майбутнього учителя), В. Дуб (соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку гармонійних міжособистісних відносин студентів-переселенців), В. Коваль (виховання культури міжособистісних відносин студентів університету у позааудиторній діяльності), Т. Коломієць (особливості емпатійної міжособистісної взаємодії), В. Кузьмича (виховання гуманного відношення до людини в студентів педагогічних університетів), В. Кушнір (виховання краси вчинку студентів в освітньому середовищі), О. Маріної (формування міжособистісних відносин студентів-першокурсників у навчально-виховному процесі педагогічного університету), Н. Мирончук (формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позааудиторній діяльності), Л. Потапюк (система цінностей як найвищий регулятор соціальної поведінки людини), Н. Руденко (формування міжособистісних взаємин студентів вищих технічних навчальних закладів у позанавчальній виховній роботі на засадах гендерного підходу), Т. Пернарівської (формування в студентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин у позааудиторній діяльності), М. Савчин (особливості міжособистісної взаємодії суб'єктів навчання), А. Харківської (педагогічні умови формування гармонійних відносин між суб'єктами освітнього процесу), О. Яструб (формування культури міжособистісної взаємодії у майбутніх учителів початкової школи в позааудиторній роботі) та інших.

Грунтовний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження засвідчує наявність незначної кількості дефініцій поняття «гармонійні міжособистісні відносини». Із погляду О. Зотової гармонійні міжособистісні відносини – такі, що приносять задоволення їх учасникам, характеризуються захищеністю

(відсутність деформацій, порушень і труднощів), а також толерантністю, даючи змогу реалізувати духовно-психічний потенціал суб'єкта в процесі життєдіяльності, зберегти його цілісність [89, с. 64]. У дисертаційному дослідженні Т. Пернарівської знаходимо наступне визначення: «гармонійні міжособистісні відносини» – це відносини, які характеризуються стабільністю, передбачають тривалу взаємодію між її учасниками, викликають позитивні почуття, є комфортними для обох сторін» [219, с. 26]. Адаптуючи судження О. Молчанюк до проблеми дослідження, можемо стверджувати, що гармонійні міжособистісні відносини відображають обопільну готовність суб'єктів до конкретного типу міжособистісної взаємодії, який супроводжується емоційними переживаннями: позитивним, індиферентним або негативним. Готовність до міжособистісної взаємодії виражається в поведінці людини в ході спілкування та спільної діяльності з іншими, де саме і розкривається характер гармонійних міжособистісних відносин [174, с. 97].

Ціннісним в аспекті проблеми дослідження для нас є погляд С. Духновського, який інтерпретує гармонійні міжособистісні відносини як залучення учасників цих відносин до самоцінного контакту, що передбачає відкритість, орієнтацію одне на одного, постійний діалог, турботу про благополуччя суб'єкта взаємодії, відмову від будь-якого маніпулятивного контролю та прагнення переваги над іншими, обопільне задоволення відносинами [76, с. 16]. Визначення автора акцентує увагу на самоцінному контакті суб'єктів міжособистісних відносин. Очевидно, що гармонійність міжособистісних відносин досягається за умови незалежності контакту між людьми від впливу якихось обставин, чиїхось дій.

На підставі вищезазначеного можемо стверджувати, що для гармонійних міжособистісних відносин є характерною тривала комфортна міжособистісна взаємодія на основі самоцінного контакту, дотримання норм і правил спілкування, прояву позитивно-емоційних ставлень її суб'єктів один до одного, де кожна з особистостей володіє внутрішнім світом, усвідомлює унікальність

іншого та проявляє духовні, моральні, гуманні якості в реальних ситуаціях міжособистісної взаємодії та, беззаперечно, є значимою одна для одної.

Слід наголосити на тому, що гармонійність міжособистісних відносин може проявлятися різною мірою, на що впливає світогляд людини, її цінності, переконання, особистісні якості, наявність узагальнених морально-етичних і знань у контексті дослідження, розуміння власної сутності та внутрішнього світу іншої людини, усвідомлення різноманітності емоцій і почуттів та вміння володіти ними, духовна вихованість індивіда, характер ситуації міжособистісної взаємодії тощо. Ідеться про те, що «жити серед людей» – це є мистецтво: «це все одно, що ходити в казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплями роси, і треба так іти й так торкатися до квітів, щоб не впала жодна крапля» [298, с. 157]. Відтак виховні впливи на особистостей мають здійснюватися невимушено, поступово вибудовуючи фундамент людяності, моральності, гуманності із духовних цеглинок, розкриваючи потенціали особистості, пробуджуючи внутрішню енергію, надихаючи до активних дій, у результаті чого встановлення гармонійних міжособистісних відносин вивищиться до рівня особистісних потреб, світоглядних переконань, ідеалів і стане реальністю.

Важливість педагогічної роботи у формуванні гармонійних міжособистісних відносин педагоги пояснюють і тим, що будь-який навчальний колектив володіє виховною функцією, яка проявляється в передачі особистості деяких властивих йому якостей, що мають місійний характер у житті [195, с. 19]. Дана теза підтверджує дві закономірності: негативний досвід міжособистісної взаємодії на попередніх етапах життя гальмує та ускладнює процес формування гармонійних міжособистісних відносин у закладі вищої освіти; тривалий негативний досвід міжлюдських відносин у період студентства перешкоджає молодій людині встановлювати гармонійні міжособистісні відносини в майбутньому, комфортно відчувати себе у виробничому колективі та самореалізовуватися як в особистій, так і в професійній сфері.

Послугуючись педагогічною теорією та практикою, власним педагогічним досвідом, убачаємо цілісну платформу задля ефективного формування гармонійних міжособистісних відносин студентської молоді в освітньому процесі закладів вищої освіти, невід'ємним магістральним орієнтиром якого є не лише оптимальне засвоєння фундаментальних професійних знань, а й гармонійний розвиток і виховання особистості нової генерації, що забезпечує становлення морального, духовного, культурного, гідного громадянина суспільства і соціуму [174; 240; 321; 328]. При цьому А. Чаговець, справедливо наголошує на основах гармонійного формування особистості – здорове тіло (тілесність) і краса людської душі (духовність) [321, с. 28].

У такому контексті видаються значущими погляди В. Ананьєва, який підкреслює необхідність усесильного сприяння розкриттю та реалізації усіх потенціалів особистості, до яких відносить наступні [5]:

- *розумовий*: здатність людини розвивати інтелект і користуватися ним; здобувати знання і втілювати їх в життя; не страждати від власних знань, а вчитися пристосовувати цей інструмент для власного вдосконалення і вдосконалення інших.
- *вольовий*: здатність людини до самореалізації; ставити цілі і досягати їх, обираючи адекватні засоби.
- *чуттєвий*: здатність людини конгруентно виражати свої почуття, розуміти і безоціночно погоджуватися з почуттями інших; елімінувати (виключити) почуття провини, страху, жалості, невпевненості в собі.
- *тілесний*: здатність розвивати фізичне самопочуття та здоров'я, усвідомлювати власну тілесну красу як властивість особистості; прийняти своє тіло.
- *суспільний*: здатність людини оптимально адаптуватися до мінливих соціальних умов; прагнути до підвищення рівня культури спілкування, соціального інтелекту, комунікативної компетентності; почувати себе приналежною до людства.

- *креативний*: здатність людини до творчої активності, уміння творчо самовиражатися в житті, виходити за рамки обмежуючих стереотипних знань; нестандартно мислити і вирішувати будь-які життєві завдання шляхом розвиненої довіри до своєї творчої сутності; генерувати оригінальні ідеї, не боячись «переступати» встановлені кимось межі, надавати довершеного вигляду продуктам власного мислення.

- *духовний*: здатність розвивати свою духовну природу, висловлювати і втілювати вищі цінності, такі як добро, краса, ідеал, віра, співчуття, доброзичливість, справедливість, каяття, тактовність, а не декларувати їх.

На наше переконання, приведення всіх внутрішніх потенціалів людини у стан рівноваги й узгодженості створює міцне ядро всебічно здорової, гармонійної особистості, здатної приходити до стану гармонії в усіх сферах життєдіяльності, а отже, і встановлювати та підтримувати гармонійні міжособистісні відносини.

Узагальнення напрацювань учених різних наукових напрямів дає змогу зробити висновок, що проблема гармонійних міжособистісних відносин у науковому дискурсі привертає увагу на рівні філософії, психології та педагогіки протягом багатьох століть, де відслідковується не прямо, а опосередковано. За різних часів формування досліджуваного явища в освітньому процесі визнавалося важливим та актуальним, інтенсивність його вивчення зростала, однак і до сьогодні залишається висвітленим досить аспектно.

Отже, вищевикладений аналіз наукової літератури забезпечує якнайкраще усвідомлення базових у нашому дослідженні понять «відносини», «міжособистісні відносини», «гармонія», логічне міждисциплінарне інтегральне дослідження гармонійних міжособистісних відносин як цілісного конструкта й уможливорює формулювання авторського визначення феномена *«гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів»* як інтегрованого особистісного утворення, яким відображається спроможність молодих людей до самоцінного контакту й виражається в ціннісному, емоційно-чуттєвому ставленні до іншого й самого себе, виявленні духовно-інтелектуальної

сутності особистості й дотриманні нею моральних, етичних принципів, норм поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Для більш ґрунтовного усвідомлення й осмислення процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів є нагальною потреба в окресленні змісту та структури досліджуваного явища.

1.2. Структура та зміст гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

Дослідження будь-якого об'єкта, процесу чи явища потребує обґрунтування його структури та змісту. Науковці наголошують, що структура досліджуваного об'єкта становить упорядкованість зовнішніх і внутрішніх, тривалих і стійких взаємозв'язків між його окремими компонентами, які забезпечують стійкість і цілісність розуміння об'єкта дослідження [54; 191; 255]. Виходячи із цих міркувань, принциповим моментом при дослідженні проблеми формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів є розкриття їх змісту та визначення структурних компонентів, за допомогою яких можна найбільш чітко дослідити сам процес і результат педагогічного впливу.

При визначенні структури та змісту гармонійних міжособистісних відносин нами було враховано наступні положення:

1. Міжособистісні відносини, які є змістовим центром проблеми дослідження, мають суб'єкт-суб'єктний характер і розглядаються у двох аспектах: зовнішньому (об'єктивному) – реальні міжлюдські зв'язки, які об'єктивно розкриваються у ході міжособистісної взаємодії (спілкуванні і спільній діяльності) та проявляються у різноманітних діях, учинках, поведінкових формах їх учасників; внутрішньому (суб'єктивному) – полягає у прояві зацікавленості, емоційно-особистісних ставлень людей один до одного на основі їх уявлень, думок, знань, емоцій, почуттів, оцінок [75].

2. Суттєвими характеристиками міжособистісних відносин, які правомірно можна назвати гармонійними, є: бажання, прагнення, інтерес, орієнтація

особистості на встановлення, підтримку та розвиток міжособистісних відносин; ціннісні орієнтації особистості; виражений морально-етичний світогляд; знання норм і правил поведінки; пізнання, розуміння себе і партнера; сумірна виразність зближуючих і віддаляючих почуттів; здатність регулювати власний емоційний стан; толерантне, емпатійне ставлення індивідів один до одного; здатність адекватно оцінювати себе, свої вчинки, інших; конструктивна міжособистісна взаємодія, що ґрунтується на активності учасників у ході спільної діяльності й ефективному спілкуванні; прояв духовності, моральності, гуманності в думках, судженнях, ставленні, діях, учинках і поведінці.

3. Потужним фактором у розкритті глибинної сутності особистості, її потенціалів, пробудженні внутрішньої енергії, прояві людиною найвищих людських, моральних, духовних якостей у конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії, що сприятиме цілісному формуванню гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, убачаємо посилення едукативних впливів (навчальних, виховних, розвивальних) на свідомість, духовність й особистісні якості здобувачів вищої освіти в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти. У результаті цього, гармонійні міжособистісні відносини трансформуються до рівня особистісних потреб, світоглядних переконань, ідеалів.

Вищезазначене засвідчує доцільність здійснення аналізу дотичних до порушеної проблеми наукових праць, що забезпечить розширення спектра розуміння й осмислення структури гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів і їх змісту, усвідомлення специфіки зазначеного процесу й адекватність виховної роботи у даному напрямі.

Особливої уваги в контексті дослідження заслуговує аналіз наукових джерел, у яких визначено структурні компоненти духовної, моральної, естетичної культури особистості. Адже гармонійні міжособистісні відносини набувають істинності лише за умови високого рівня освіченості особистості в культурному сенсі. Аналіз наукової літератури щодо визначення структурних компонентів духовної, моральної, естетичної культури подано в таблиці 1.1.

**Аналіз наукової літератури щодо визначення структурних компонентів
духовної, моральної, естетичної культури**

Автор	Компоненти	Зміст компонентів
<i>Структура духовної культури студентів</i>		
М. Роганова [253, с. 154]	духовно-інтелектуальний	система знань про природу духовних явищ, оволодіння культурологічними знаннями, елементами теорії мистецтва та художньої творчості
	потрібно-мотиваційний	установка на залученні до духовних цінностей, наявність інтересів, спрямованості особистості на задоволення духовних потреб
	саморегуляційний	самооцінка своєї культурно-духовної підготовки, результатів діяльності і відношень, прагнення до духовної самоосвіти, саморозвитку особистості
	емоційно-ціннісний	здатність до емпатії, сформована культура почуттів, визначення дій індивіда, спрямованих на освоєння духовних цінностей
	діяльнісно-результативний	перетворення дійсності на основі досвіду використання знань, оцінка результатів, організація, планування й здійснення культуротворчої діяльності
<i>Структура морально-естетичної культури студентів технічних коледжів</i>		
Є. Жученко [87, с. 67-73]	когнітивний	система знань про моральні та естетичні цінності на рівні уявлень і понять; обізнаність у галузі мистецтва, естетичних норм суспільства, історії культури, законів існування і створення краси тощо; образне мислення, асоціативну, творчу уяву; прагнення досягти морально-естетичний ідеал, розвиває моральну свідомість
	емотивний	позитивне ставлення до суспільної моралі, наявність системи духовних цінностей; розвинені морально-естетичні почуття; сформованість емпатії, толерантності; інтерес і ціннісне ставлення до творів мистецтва, до явищ культури; здатність до «морального резонансу», співчуття та співпереживання

	процесуальний (діяльнісний)	система умінь та навичок, які зумовлюють естетичний характер діяльності особистості, культурну діяльність
--	--------------------------------	---

Також, під час наукових пошуків корисними стали дослідження, у яких обґрунтовано структуру та зміст конкретних аспектів порушеної проблеми (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Аналіз наукової літератури щодо визначення структурних компонентів емоційної культури, ціннісного ставлення до людини, міжособистісної взаємодії

Автор	Компоненти	Зміст компонентів
<i>Структура емоційної культури</i>		
А. Чумакова [325, с. 69]	мотиваційно- ціннісний	емоційно-ціннісна спрямованість особистості, її власна система мотивації, ціннісних орієнтирів та потреб
	емоційно- тезаурусний	знання про емоції, засоби і правила їхнього прояву
	діяльнісно- поведінковий	певна програма дій щодо реалізації пізнавально-емоційної; емоційно-культурологічної, інтелектуально-творчої спрямованості свідомості
	оцінно- регулятивний	емоційні якості й навички, рівень вихованості та сформованості яких визначає тип, стиль і засоби прояву емоцій
<i>Структура ціннісного ставлення до людини</i>		
В. Кузьмич [134, с. 79], Л. Філоненко [309, с. 67-68], О. Столяренко [296, с. 176]	когнітивний (раціональний, інтелектуальний)	система гуманістичних знань, суджень, переконань, тобто гуманістичний світогляд
	емоційний (емоційно- ціннісний)	система оцінок, ціннісних орієнтацій, потреб, мотивів, вольових потягів, гуманних почуттів та емоцій, позитивне сприйняття та ставлення до себе і до іншої людини
	дієвий (діяльнісний, практичний)	система навичок і звичок моральної поведінки, здатність адекватно оцінювати свої можливості, ситуацію, повага до гідності інших людей, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, соціальна активність альтруїстичні вчинки

<i>Структура міжособистісної взаємодії</i>		
О. Яструб [347, с. 32]	когнітивний	знання людиною норм і правил міжособистісних взаємин, її світогляд і переконання
	ціннісний	моральні почуття, ідеали, суспільні й особистісно-значущі цінності, установки (готовність) до співробітництва
	поведінковий	комунікативних умінь, навичок, звичок та організації практичної роботи
	мотиваційний	мотиви особистості, здатність до регуляції й саморегуляції, оцінки та самооцінки (порівняння) вчинків у взаємовідносинах

Особливу цінність для нашого дослідження становить розуміння структури власне міжособистісних відносин, оскільки вони є змістовим центром проблеми дослідження.

На підставі аналізу наукової літератури встановлено, що у структурі міжособистісних відносин зазвичай науковці виділяють три компоненти: когнітивний, афективний і поведінковий. Когнітивний компонент міжособистісних відносин пов'язують із знаннями (Р. Броун); розумінням і знанням самого себе та інших (Г. Васянович, М. Євтух, М. Обозов); психічними процесами (сприймання, мислення, пам'ять тощо), що відповідають за пізнання оточення і самого себе (М. Євтух, Г. Васянович, Т. Черкашина); усвідомленням того, що подобається чи не подобається у міжособистісних відносинах (Я. Коломинський, Б. Ломов, І. Сушков). Г. Андрєєва, А. Журавльов, А. Кошель когнітивний компонент ототожнюють з гностичним, інформаційним і характеризують його як пізнання, розуміння та усвідомлення інформації, що задіяна у міжособистісних відносинах.

Виокремлюючи у структурі міжособистісних відносин афективний компонент (афекти – неконтрольовані емоції [300]), науковці наголошують на прояві різноманітних емоційних станів і переживань (Р. Броун, Я. Коломинський, Б. Ломов); вираженні безлічі почуттів їх учасниками з приводу взаємозв'язків між ними (Г. Андрєєва, А. Кошель); усіляких фізіологічних реакцій і суб'єктивних ставленнях особистостей один до одного і до себе (М. Євтух,

Г. Васянович, Т. Черкашина). Особливо силою М. Обозов наголошує на необхідності сформованої адекватної самооцінки та здатності адекватно оцінювати інших людей, що відбувається за участі емоцій, почуттів та вольових зусиль [197, с. 5].

Поведінковий компонент міжособистісних відносин науковці ототожнюють з практичним, діяльнісним, регулятивним (Г. Андрєєва, А. Кошель), конативним (Я. Коломинський, Б. Ломов) і визначають як такий, що реалізується в конкретних діях, учинках і поведінці в цілому (Г. Андрєєва, А. Журавльов, Я. Коломинський, Б. Ломов), передбачає саморегуляцію особистісних станів і властивостей самореалізації діяльності, регулювання відносин з іншими людьми (М. Обозов); включає результати діяльності та вчинків у процесі міжособистісної взаємодії (А. Кошель).

Особливу цікавість викликають погляди сучасних педагогів Г. Васяновича, М. Євтуха, Т. Черкашиної, які, досліджуючи міжособистісні відносини, виокремлюють інтеракційний компонент, що включає конкретні відкриті чи завуальовані вчинки, дії, поведінкові реакції суб'єктів міжособистісної взаємодії стосовно одне одного [52; 84].

Уважаємо, що така структура міжособистісних відносин більшою мірою розкриває дане явище з об'єктивної сторони, а суб'єктивний аспект унікального внутрішнього світу людини залишається поза увагою. На нашу думку, задля вивчення міжособистісних відносин на якісно новий рівень – гармонійні міжособистісні відносини, слід урахувати такі важливі «фільтри заломлення» об'єктивної дійсності як потреби, мотиви, інтереси, цінності, смисли, установки, ставлення, індивідуальні якості, які є «особистісним ядром», рушійною силою життєдіяльності людини [115; 342].

У зв'язку з цим значимості набувають судження Р. Броун, який вказує на необхідність виділення спрямовуючого (мотиваційного) компонента в міжособистісних відносинах, тим самим, це уможлиблює координування порядку та спрямованості потоку людських думок, ставлень, учинків, дій, поведінки у процесі міжособистісної взаємодії, а отже, що є найбільш цінним

у контексті дослідження, вивчення міжособистісних відносин до гармонійних, їх розвиток й удосконалення[352].

У ході наукових розвідок, з метою визначення структурних компонентів гармонійних міжособистісних відносин і якнайкращого усвідомлення змісту виховної роботи щодо їх ефективного формування, особливу увагу приділено аналізу споріднених тем досліджень, результати якого представлено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Аналіз споріднених тем досліджень щодо визначення структурних компонентів

Автор	Компоненти	Зміст компонентів
<i>Структура міжособистісних відносин студентів-першокурсників</i>		
О. Маріна [155, с. 9]	мотиваційно-ціннісний	прагнення до взаємодії
	змістово-процесуальний	виявлення якостей (доброзичливість, відкритість, щирість, толерантність, відповідальність тощо) і сформованість умінь (комунікативних, організаторських, умінь запобігати конфліктам); згуртованість групи; ступінь сприятливості мікроклімату формуванню міжособистісних відносин
	рефлексивно-коригувальний	адаптованість студентів до навчально-виховного процесу ВНЗ, адекватність самооцінки
<i>Структура культури міжособистісних взаємин старших підлітків</i>		
Н. Мирончук [167, с.78]	когнітивний	знання норм, правил міжособистісних взаємин, культури поведінки та спілкування
	емоційно-мотиваційний	комплекс моральних почуттів, емоцій, прагнення до їх позитивного прояву в міжособистісних взаєминах
	діяльнісно-практичний	ступінь сформованості у школярів умінь і навичок конструктивної міжособистісної взаємодії й регулятивної, що включає переконання, оцінювання, ступінь розвитку в підлітків навичок саморегуляції й самоконтролю

<i>Структура готовності студентів до гармонізації міжособистісних відносин</i>		
Т. Пернарівська [219, с. 63]	когнітивний	розуміння сутності гармонійних міжособистісних відносин, знання норм і правил особистісного і діалогового спілкування, способів їх впливу в різних ситуаціях міжособистісної взаємодії, уявлення про толерантність, довіру, взаєморозуміння
	емоційно-ціннісний	орієнтація на встановлення та розвиток міжособистісних відносин, ставлення до міжособистісних відносин у різних ситуаціях взаємодії, мотивація на реалізацію норм і правил особистісного та діалогового спілкування
	практично-діяльнісний	вміння застосовувати знання і ставлення у власній поведінці, вміння встановлювати та регулювати міжособистісні відносини, вміння обирати адекватний стиль спілкування, виявляти довіру, толерантність до інших

Отже, теоретичний аналіз наукової літератури засвідчує, що кожен із дослідників подає авторське бачення щодо змісту та структури досліджуваного ним явища відповідно до специфіки дослідження, контингенту, що підлягає діагностиці, тощо.

Із вищезазначеного можемо стверджувати, що могутнім важелем у формуванні гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів є забезпечення цілісної єдності здійснення едукативних впливів на потребу, мотиваційну, ціннісну, духовну, інтелектуальну, когнітивну, емоційну, вольову, поведінкову, інтеракційну, регуляційну, рефлексивну сфери особистості з метою їх окультурення, одухотворення, моралізації та гуманізації.

Уважаємо, що попередній аналіз проблеми дослідження повною мірою уможливорює визначення структури гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів і розкриття змісту її складових з метою

організації ефективного виховного, розвивального, навчального процесу щодо їх формування.

Із нашого погляду, структура гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів включає такі компоненти: *мотиваційний, когнітивний, афективний та інтеракційний*, які, безумовно, взаємопов'язані та взаємообумовлені. Охарактеризуємо кожен із них більш детально.

Першим компонентом гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів ми визначаємо *мотиваційний*, що детерміновано наступними факторами:

1. Мотивація особистості є одним із визначальних факторів, що впливає на успішність засвоєння інформації; виникнення інтересу, позитивного ставлення до діяльності чи суб'єкта міжособистісної взаємодії; визначення цілей, планів; детермінує активність людини, тим самим, забезпечуючи прояв позитивних емоцій, безкорисливих учинків, гуманних, моральних дій у конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії [179, с. 136; 232, с. 58]. Поділяючи погляди С. Алмаші, вважаємо, що наявна мотивація у майбутніх учителів початкових класів може виконувати компенсаторну функцію у випадку недостатньої обізнаності особистості, сформованості умінь і навичок гармонійної міжособистісної взаємодії [4, с. 15]. Із цих міркувань, мотиваційний компонент гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів ми розглядаємо як такий, що дещо передує іншим компонентам.

2. Процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів зазначеного профілю ускладнюється тим, що молоді люди, будучи відносно зрілими особистостями, в умовах професійної підготовки здатні до лестощів, нещирої підтримки зв'язків з одногрупниками, удавання співчуття, розуміння, зацікавленості в суб'єкті міжособистісної взаємодії, мімікрії (маскування, імітування) істинних поглядів, думок, свого єства, дій, учинків із власної користі – задля досягнення високих результатів у навчанні [351].

3. На різних етапах освітньої діяльності мотиваційна сфера вчителів початкових класів може набувати як активного, так і пасивного вираження [154],

що безумовно вказує на необхідність розкриття та розвитку мотиваційного потенціалу молодих людей.

Вищезазначене підтверджує справедливість виділення мотиваційного компонента у структурі досліджуваного явища. Це особливо важливо усвідомити, якщо взяти до уваги дослідження науковців, які відзначають, що мотивація, виконуючи смислоутворюючу функцію, задає вектор людському мисленню, процесу пізнання, емоціям і почуттям, ставленням, діям, учинкам, поведінці особистості та надає їм особистісного сенсу і значущості [249, с. 97; 354]. І що найголовніше, мотивація пробуджує активність особистості та слугує запусковим механізмом для прояву її найвищих духовних, моральних, гуманних якостей у конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії [351].

Поділяючи погляди М. Бауера, В. Бобрицької, М. Кагана, О. Лазурського, С. Махновського, О. Молчанюк, В. Мясичева, А. Степанюк, О. Столяренко, Н. Ткачової, А. Чумакової у структурі мотиваційного компонента гармонійних міжособистісних відносин, першочергово, розглядаємо *цінності та ціннісні орієнтації особистості*. Справедливість такого бачення зумовлена тим, що на етапі мотивації цінності трансформуються в об'єкт духовних потреб студентської молоді, визначають зміст мотивів і, перетворюючи їх на переконання, установки, сприяють установленню життєвої позиції особистості, спрямовують її діяльність, спілкування, учинки та поведінку до найвищих проявів духовності, моральності, гуманності [351].

У сучасних наукових джерелах поняття «*цінності*» трактується досить неоднозначно. Очевидно, що у контексті проблеми дослідження ціннісним є погляд В. Бобрицької, яка виокремила суттєві характеристики феномена «*цінності*» як складника мотиваційної сфери. Під цінностями авторка розуміє: те, що задовольняє інтереси й потреби особистості; індивідуальну реальність, що набуває позитивної значущості; «маркер» особливої значущості будь-чого для життєдіяльності особистості; те, що детермінує мотивацію суб'єкта й його спосіб поведінки [26, с. 66–68]. Варто акцентувати на поглядах Ш. Шварца, який наголошує, що цінності відображають три сфери найважливіших потреб у житті

людини: природні потреби, потреби в соціальній взаємодії та потребу у виживанні [375, с. 32]. Це підтверджує правомірність розгляду цінностей у складі мотиваційного компонента.

Множинність поглядів авторів на розуміння сутності та природи феномена «цінності» зумовлює наявність чисельних класифікацій у науковій літературі, зокрема [8; 45; 68; 100; 170; 185; 318; 362]. Очевидно, що абсолютно усі види цінностей мають місце у житті людини, адже вона є носієм не конкретно одної цінності, а цілісного досконалого набору, що є ієрархічним, упорядкованим, суто індивідуальним, унікальним і невідтворним [351].

Система цінностей особистості виступає сполучною ланкою між культурою суспільства і духовним світом. Вона формується у процесі всієї життєдіяльності людини, піддаючись трансформаціям у динамічно мінливих умовах швидкоплинного світу. Під впливом різноманітних суб'єктивних та об'єктивних чинників (національна приналежність, духовні надбання нації, культурні тенденції, віросповідання, суспільний ідеал, соціум, презумпція освіти тощо) [6], ієрархія цінностей людини на її певних життєвих відрізках може видозмінюватися, при цьому одні будуть набувати сильнішого прояву, інші – слабшого, і навпаки. У контексті пропонованого дослідження видається принциповим судження Л. Помиткіної, що засвоєні в студентські роки особистістю цінності, норми, моделі поведінки трансформуються у ціннісні орієнтації людини, набуваючи достатньо стійкого характеру і в подальшому житті, як правило, уже не піддаються кардинальним змінам. Навіть суттєво важливі події в соціальній, професійній, індивідуальній чи інших сферах життєдіяльності молоді, істотно не впливають на вже усталений «ціннісний хребет особистості» [234, с. 147].

Отже, вважаємо, що з метою формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів виховання, навчання та розвиток має забезпечувати трансформацію в особистісно значущі смисли (інтеріоризацію) таких цінностей: *духовних* (віра, любов, надія, ідеал, каяття, сповідання, благо, істина, миролюбність тощо), *моральних* (краса вчинку, чесність, справедливість,

вдячність, повага тощо), *етичних* (краса, насолода, добро, прекрасне тощо), *гуманних* (людина як найвища цінність, турбота, взаємодопомога, співпереживання тощо), *культурологічних* (надбання нації, традиції, історія народу тощо), *соціальних* (сім'я, колектив, згуртованість, дружба обов'язок, відповідальність тощо), *інтелектуальних* (духовні знання, досвід, інтуїція, пізнання світу, самопізнання, освіченість тощо), *емоційних* (оптимізм, чуйність, співчуття, позитивне ставлення, емпатія тощо), *педагогічних* (професійні знання, загальна ерудиція, честь, гідність, повага, толерантне ставлення, доброзичливість, саморефлексія, автономія тощо) й інших.

Як відомо, навіть у найпримітивнішому варіанті міжособистісної взаємодії кожен із суб'єктів має певний *мотив* [150, с. 261–268], тобто причину, що надихнула на встановлення контакту [341, с. 12–13]. У загальному вимірі мотив – це те, що визначає, стимулює, спонукає людину до дій, спрямовує потік її думок, емоцій та почуттів, задіяних у процесі життєдіяльності [133]. Вони являють собою спрямовуючий і формоутворюючий чинник, представлений у свідомості людини у вигляді образу об'єкта як мети, на яку власне і спрямована активність особистості.

Прикметно, що до встановлення, підтримки та розвитку гармонійних міжособистісних відносин їх суб'єктів можуть спонукати чисельні мотиви, які, перебуваючи в органічній інтегративній єдності, являють собою *мотиваційні орієнтації особистості* [97]. Ураховуючи досвід Л. Божович, Є. Ільїна, С. Занюк, Т. Коломієць, Н. Мирончук, до мотиваційних орієнтацій особистості, які потенційно обумовлюють характер діяльності та поведінки особистості як свідомого суб'єкта міжособистісних відносин і забезпечують досягнення гармонії в них, ми відносимо: *орієнтацію на взаємодію та співпрацю; орієнтацію на отримання задоволення від процесу спілкування; орієнтацію на об'єктивність та адекватність сприйняття, прийняття, розуміння та толерантне ставлення до суб'єкта взаємодії та орієнтацію на успіх.*

Не можна не погодитися, що мотиви особистості, будучи відносно самостійним явищем, виникають на основі *потреб*, під якими розуміють

внутрішні стани, що виражають залежність живого організму від необхідності у чомусь, і які, потребуючи задоволення, є основним джерелом енергії, внутрішнім поштовхом людини до активності [133].

Серед найбільш значущих потреб особистості, відповідно до контексту дослідження, ми зараховуємо *соціогенні потреби*, задоволення яких забезпечує комфортну в духовному й емоційному планах життєдіяльність молодих людей як соціальних істот, суб'єктів соціуму [351]. Викликає цікавість думка У. Шутца, який вважає, що більшість ситуацій міжособистісної взаємодії можна пояснити трьома чинниками, які відповідають трьом соціогенним потребам кожної людини: включення, контроль і афектація. *Потреба включення* детермінується прагненням особистості до комфортної міжособистісної взаємодії, спільної діяльності, що базується на співпраці, правомірної рівності, відкритості, порозумінні тощо. *Потреба контролю* варіює від прагнення особистості влади та контролю над іншими людьми до необхідності бути контрольованим з боку інших. Особливо цінною в установленні, підтримці та розвитку гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, з нашого погляду, є *афектація* як одна із потреб, що полягає у прагненні особистості проявляти та відчувати співпереживання, підтримку, цікавість, обмінюватися емоційним теплом у процесі міжособистісної взаємодії [19; 182; 373]. Це суттєво пов'язано зі специфікою професійної діяльності: учитель початкових класів має справу з чистими, щирими душами школярів і любов до дітей має стати його невід'ємною особистісною якістю, тією іскрою істинності, добра і краси, що забезпечить ефективність виховання, навчання та розвитку здобувачів початкової освіти.

На основі аналізу наукової літератури [18; 19; 182; 222], до інших значущих соціогенних потреб, що забезпечують якісне формування гармонійних міжособистісних відносин, належать наступні: *потреба у спілкуванні* (є соціально обумовленою і пов'язана з обміном інформацією, розширенням кругозору, пізнанням людиною партнера, самопізнанням та уточненням відомостей про себе, опануванням досвіду соціального життя); *потреба у повазі та визнанні*

(проявляється у відчутті власної цінності, значущості, поваги інших до тебе); *потреба в набутті соціального статусу* (пов'язана зі статусно-рольовим самовизначенням особистості та самоствердженням у міжособистісних відносинах); *потреба в персоналізації* або потреба «бути особистістю» (необхідність ідеальної представленості себе в Іншому); *потреба у психологічній безпеці* (проявляється у комфортному позитивному спілкуванні, що нівелює відчуття напруги, тривоги, страху) та інші [351].

З нашого погляду, окрім соціогенних потреб, процес формування та розвитку гармонійних міжособистісних відносин обумовлений й іншими, не менш значимими потребами, що сприяють внутрішньому зростанню особистості відповідно до законів Істини, Добра й Краси, усвідомленню сенсу життя, саморозкриттю та самореалізації [351]. Серед таких потреб доцільно виділити такі, як: *духовні* (вищі потреби особистості, що передбачають творіння людиною своєї внутрішньої сутності, яка і є початком, що пов'язує людське «Я» зі світом [253, с. 134]); *моральні* (характеризують стійкі психічні стани людини, що знаходять своє відображення у безкорисливому прагненні діяти на благо, проявляти щиросердність, порядність, любов, повагу, а також у бажанні викорінювати зло, заздрість, самолюбство, корисливість, лицемірство, високомірність тощо [16, с. 127]); *естетичні* (полягають у милуванні, насолоді прекрасним, відчутті задоволення, необхідності досягнення ладу та гармонії тощо [1, с. 305–306]); *інтелектуальні* (полягають у потребі пізнавати світ, суспільство та самопізнанні [294, с. 204–207]) й інші. Уважаємо, що задоволення зазначених потреб є одним із «каталізаторів» процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

У своїй сукупності мотиваційні складові визначають *спрямованість особистості*, яка є визначальним мотиваційним орієнтиром, що надає пізнанню, ставленню, діяльності та поведінці цілеспрямованості, структурованості, упорядкованості й осмисленості. Зазначимо, що під спрямованістю особистості ми будемо розуміти макрохарактеристику особистості, утворену системою стійких найбільш важливих і впливових внутрішніх спонук, які зумовлюють

специфіку її світобачення, діяльності, поведінки, спілкування, ставлень до себе, інших, світу, визначаючи її соціальну та моральну цінність [133].

На наше переконання, у формуванні гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів визначальною є спрямованість особистості на встановлення, підтримку та розвиток гармонійних міжособистісних відносин, а також спрямованість особистості безпосередньо у спілкуванні та спільній діяльності. Ідеться про те, що у процесі міжособистісної взаємодії здобувачі вищої освіти мають орієнтуватися на діалогічне, рівноправне спілкування, що ґрунтується на об'єктивному сприйнятті, розумінні й оцінці суб'єкта взаємодії, толерантності, емпатійності, повазі, відкритості, довірі особистості як до самої себе, так і до суб'єкта взаємодії, конгруентності (відповідності, подібності), дотриманні моральних норм і принципів, співробітництві, співпраці, досягнення компромісу, прагненні до самовияву, самовдосконаленні [47; 190]. Такі умови максимально сприятимуть прояву людяності, духовності, моральності у словах, думках, діях і поведінці індивіда [58; 190; 212].

На підставі здійсненого аналізу можемо констатувати, що мотиваційний компонент досліджуваного явища є імперативом прояву непідробної духовності, моральності, гуманності в думках, словах і діях особистості, що забезпечує її зацікавленість, активність, бажання встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини, прагнення до духовного саморозвитку; спрямовує й організовує погляди, судження людини, надихає на людяні вчинки та дії, а також надає осмисленості, цілеспрямованості, особистісного смислу та значущості її поведінці і діяльності [64].

Другим компонентом гармонійних міжособистісних відносин нами виділено *когнітивний* (від поняття «когніція» – пізнавальний процес; процес оволодіння знаннями та його результат [358; 371; 379]), що детерміновано наступними чинниками:

1. Людина отримує будь-яку інформацію завдяки пізнанню, у ході якого активізуються її мислинневі операції, що уможлиблює розуміння, узагальнення, усвідомлення та переосмислення отриманої інформації. У результаті

в особистості формується свідомість: образні уявлення про об'єктивний світ, власна універсальна картина світу, цілісна система узагальнених знань, ставлення до навколишньої дійсності, інших і самого себе, погляди, переконання, вірування, життєві принципи та норми, які є культурним базисом становлення духовності, моральності, гуманності людини [68, с. 115; 370].

2. Поділяючи думку Є. Жученка, вважаємо, що когнітивний компонент відповідає за збагачення духовного досвіду особистості завдяки пізнанню навколишнього світу, себе самої та суб'єкта міжособистісної взаємодії, засвоєнню всезагальних, загальнокультурних, морально-етичних знань, присвоєнню моральних, гуманних цінностей [87, с. 30–31]. Аналізуючи, оцінюючи, узагальнюючи результати суспільного й особистісного пізнання, в індивіда формується його світобачення, розширюються вже наявні знання, що значно збагачує його внутрішній світ у цілому.

3. Знання є передумовою здійснення будь-якої діяльності, учинків і дій, тож є очевидним, що наявність відповідних знань уможливорює встановлення, підтримку та розвиток людиною гармонійних міжособистісних відносин [159, с. 73].

4. Будь-які окремі знання чи уявлення, які засвоює людина в процесі своєї життєдіяльності, трансформуються в теоретично цілісну систематизовану загальнозначущу форму, яка здатна або стимулювати її мисленнєву діяльність, забезпечуючи таким чином позитивний вплив на емоційну та поведінкову сферу особистості, або, певною мірою, гальмувати цей процес [308, с. 151].

Вищезазначені положення засвідчують, що знання, які є результатом активної пізнавальної діяльності, наскрізно пронизують кожен етап процесу формування гармонійних міжособистісних відносин, починаючи від формування світогляду особистості, усвідомлення власного «Я», сприйняття іншого суб'єкта міжособистісної взаємодії, уявлення про досліджуване явище до моделювання власної поведінки.

У ході наукових пошуків встановлено, що когнітивний компонент значною мірою пов'язаний із *пізнанням людиною самої себе (самопізнанням) і суб'єкта*

міжособистісної взаємодії, що уможливує досягнення гармонії у міжлюдських відносинах [139, с. 480]. Тобто, для гармонійних міжособистісних відносин є важливими, насамперед, самі суб'єкти з їхнім унікальним, неповторним внутрішнім світом. Справедливість такого бачення підтверджують судження В. Винниченка, який особливо наголошує на тому, що звернення до свого внутрішнього світу, самопізнання своєї глибинної сутності та пізнання сутності оточення, виводить людину на шлях до щастя (гармонії) як у її внутрішньому світі, так і за його межами [141].

Поділяючи думку Геракліта: «те, що надає речам істинності, а людину наділяє здатністю пізнавати, це Ти і вважай ідеєю блага – причиною знання і пізнання істини» [109, с. 100], під *самопізнанням* розуміємо пошук особистістю істинного «Я», свого духовного єства та психічної природи, що більшою мірою відбувається опосередковано у процесі життєдіяльності людини. Априорі зрозуміло, що не можна пізнати себе сповна, утім кожен індивід має докладати чималих зусиль для пізнання своєї духовної сутності та психічної природи, зокрема мати уявлення про власні мотиви, потреби, інтереси, ідеали, переконання, цінності, риси характеру, темперамент, здібності, пізнавальні, емоційно-вольові процеси, психофізіологічного стану організму і особисті якості, свою індивідуальність тощо. Водночас, пізнаючи себе, особистість осягатиме Вселюдське, що розкриватиме перед нею універсальні принципи її існування у Всесвіті в цілому й у міжлюдських відносинах зокрема, і, на основі чого, відбувається саморозуміння, самоусвідомлення та самовідображення світу.

У дослідницькому полі видається особливо важливим *пізнання особистістю суб'єкта взаємодії*. Ідеться про те, що, перш ніж включитися в акт спілкування, виявити своє ставлення до іншої особистості, людина свідомо чи підсвідомо пізнає свого співбесідника [109, с. 113]. Пізнання та розуміння людиною іншої відбувається завдяки включенню процесів сприйняття, мислення, відчуття [74; 267], на основі чого, узагальнені результати трансформуються в цілісне уявлення-образ про іншу особистість [201, с. 258]. Із цих міркувань постає очевидною прямопропорційна залежність якості сприйняття, інтерпретації

уявлень-образів суб'єктів міжособистісних відносин і характеру їх ставлень, почуттів, поведінки у процесі міжособистісної взаємодії. Пізнання суб'єктами одне одного зближує їх, сприяє виявленню спільних інтересів, тем для обговорення, уподобань, поглядів, особистісних якостей, порозумінню, ідентифікації, що забезпечує гармонію міжособистісних відносин. До того ж, пізнаючи іншу людину, індивід уточнює відомості про себе самого [160, с. 198].

Слід зазначити, що життєво важливі знання людина, першочергово, пропускає крізь призму власних поглядів, переконань, ідеалів, вірувань, принципів, цінностей, що позначається на її теоретичному та практичному сприйнятті світу, ставленні до того, що відбувається в її житті, усвідомленні своєї духовної, соціальної сутності. З огляду на це, так званим духовним базисом молоді людини та її орієнтиром у встановленні, підтримці, розвитку гармонійних міжособистісних відносин є *світогляд* – вищі, найбільш цінні знання, які роблять людину мудрою, через те, що не тільки озброюють її розумінням світу, інших людей і самої себе, але і вчать, як гідно жити, погоджувати свої дії з діями загальних сил або з усталеними пануючими законами у світі і над самим індивідом [73].

Л. Божович, Е. Еріксон, І. Кон, О. Молчанюк, А. Петровський, М. Роганова, С. Рубінштейн єдині у своїх твердженнях, що у студентському віці відбувається трансформація світобачення особистості й утвердження її світогляду як системи переконань, що виявляється у стійкій системі ставлень людини до світу, праці, інших людей і самої себе та значно впливає на активність її життєвої позиції. З огляду на це, украй важливим завданням, що постає перед системою освіти, є формування *світоглядної культури* здобувачів вищої освіти, яка включає сформовані уявлення про базові категорії етики та моралі, духовність, моральність, гармонію, загальнолюдські чесноти, такі як благо, добро, істина, творчість, віра, любов, краса та є духовно-практичною основою, джерелом розуму, почуттів, волі, учинків, дій, поведінки майбутніх фахівців. У даному контексті видається переконливим судження М. Роганової, яка визначає світоглядну культуру як інтегративну рису духовності особистості, що утворює

«силове поле» її діяльності не завдяки подоланню «знання» бездуховності, а через утвердження практичної діяльності у якості дійсної основи буття [253, с. 117].

Відтак сформована світоглядна культура у майбутніх учителів початкових класів сприятиме глибокому усвідомленню особистостями власного значення, утвердженню пріоритету «серця», тобто синтезу інтелекту й емоційно-чуттєвих станів в осягненні прекрасної сутності духовного, морального, гуманного світу та відповідних проявів у вчинках, діях, поведінці [233; 299], забезпечуватиме інтелектуалізацію, розуміння, усвідомлення і піднесення знань до вищого рівня – рівня принциповості, що продукує відповідність внутрішнього світу людини із зовнішніми проявами, тим самим, уможливорюючи досягнення гармонії у міжособистісних відносинах.

Принагідно підкреслимо належну роль у структурі гармонійних міжособистісних відносин *загальної ерудиції особистості*, адже процес спілкування безпосередньо пов'язаний з обміном інформацією. Переконані, що обізнаність майбутніх учителів початкових класів у різних галузях сприятиме швидшому встановленню контактів, їх систематичній підтримці та розвитку, усвідомленню суб'єктами взаємодії, що кожен із них є самоцінною особистістю.

Услід за думкою О. Падалки [211] й О. Столяренко [296] вважаємо, що, перш ніж здійснювати виховний вплив з метою формування гармонійних міжособистісних відносин, необхідно забезпечити засвоєння майбутніми учителями початкових класів цілісної системи знань про конкретне явище, його суть, істотні ознаки, структуру, зміст внутрішні та зовнішні взаємозв'язки, на основі чого індивід сформує власне уявлення про дане явище. У даному ключі постає очевидним, що когнітивний компонент гармонійних міжособистісних відносин включає *трунтовні знання про гармонійні міжособистісні відносини*, зокрема про суть, механізм, структуру, зміст, способи міжособистісної взаємодії, моделі поведінки, шляхи конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, основи саморегуляції емоційного стану та поведінки, місце та значення гармонійних міжособистісних відносин у життєдіяльності індивіда тощо.

У ході наукових пошуків нами встановлено, що вагомою передумовою раціональності процесу пізнання, формування образних уявлень про людську істоту як втілення духовності, моральності, гуманності, самопізнання та пізнання суб'єкта міжособистісної взаємодії, засвоєння та збагачення власної системи знань є активізація *інтелектуальної діяльності особистості*, оскільки пізнання, що постає у вигляді образу (знань), є невіддільним від інтелектуальної діяльності, а корекція образів (знань) людини можлива лише за умови їхнього включення у процес інтелектуальної діяльності [301]. Як відомо, інтелектуальна діяльність включає цілісну низку складових, зокрема, розумові здібності людини; психічні пізнавальні процеси (сприйняття, мислення, відчуття, уява, увага, пам'ять), адаптивну систему, що забезпечує ефективну взаємодію особистості як у природному, так і в соціальному середовищі [183; 253, с. 115].

Переконані, що включення майбутніх учителів початкової школи у процес активної інтелектуальної діяльності, забезпечить успішне засвоєння різнопланової інформації, її аналіз, оцінку, узагальнення та свідоме засвоєння знань; духовну рефлексію, саморефлексію діяльності, учинків, поведінки; відповідність знань людини її думкам, учинкам і поведінці; вивільнення глибинної духовної сутності молодих людей, що забезпечить оволодіння ними такими знаннями, які житимуть у відносинах між людьми, у тому живому та безперервному процесі обміну духовними багатствами, без якого не можна уявити повноцінного інтелектуального, морального, емоційного, культурного, духовного розвитку особистості.

Отже, у цілому когнітивний компонент передбачає самостійну пізнавальну діяльність, стимуляцію мислинневих процесів вищого рівня щодо пізнання об'єктивного світу, самого себе та суб'єкта міжособистісної взаємодії, набуття духовного досвіду, накопичення, усвідомлення й осмислення різноаспектних теоретичних і практичних знань, уявлень і понять про базові категорії культури, етики, моралі, про біологічні, психологічні, індивідуальні особливості людини та, зокрема, зміст, структуру гармонійних міжособистісних відносин, їх роль у життєдіяльності майбутніх фахівців.

Визначальною умовою перетворення духовно-пізнавального потенціалу особистості на духовно-особистісний є процес трансформації засвоєних різнопланових знань на рівні уявлень і понять в особистісні смисли на емоційному рівні. Дану функцію у структурі гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів виконує афективний компонент.

При виділенні *афективного компонента* гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів ми враховували наступні положення:

1. Твердження С. Рубінштейна про те, що «...мислення, як реальний психічний процес, уже саме є єдністю інтелектуального та емоційного, а емоція – єдністю емоційного та інтелектуального» [258, с. 97–98], указує, що когнітивний та афективний компоненти функціонують майже одночасно. Однак емоційні реакції в рамках міжособистісних відносин виникають у результаті пізнання людьми один одного в ході спільної діяльності та реалізуються під час спілкування [9]. До того ж, адекватність емоційних реакцій особистості в рамках гармонійних міжособистісних відносин залежить від обізнаності про почуття й емоції, вміння виражати емоційно-чуттєві стани, усвідомлення їх ролі у життєдіяльності людини. Отже, у структурі гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів афективний компонент ми розглядаємо як такий, що слідує за когнітивним.

2. Афективний компонент гармонійних міжособистісних відносин відображає той факт, що вони наскрізно пронизані афектами, емоціями та почуттями, які суб'єктивно переживаються суб'єктами міжособистісної взаємодії та об'єктивно виражаються у ставленнях до себе, інших, конкретної ситуації міжособистісної взаємодії, діях, учинках і поведінці. Зміст і ступінь вираженості емоційних процесів особистості надзвичайно різноманітний. Серед них виділяють ті, що можуть забарвити міжособистісну взаємодію яскравими кольорами, направити думки індивіда на творчість, сприяти позитивним життєвим змінам особистості, забезпечити активізацію її діяльності, та ті, що здатні затьмарити сприйняття людиною навколишнього світу, завдати

руйнівної дії міжособистісним відносинам, провокувати аморальні вчинки та дії, знижувати ефективність міжособистісної взаємодії чи взагалі нейтралізувати активність людини, а отже, і її діяльність [158, с. 15–17; 305]. Це свідчить про те, що емоційна сфера особистості є смислоутворюючою константою міжлюдських відносин, і характер емоційних процесів, що супроводжують їх, має вирішальне значення у формуванні гармонійних міжособистісних відносин.

3. Виховання емоцій і почуттів є могутнім важелем у формуванні соціально значущої, гідної поведінки особистості [214]. Справедливість такого бачення зумовлена тим, що тільки виховуючи емоції, окультурюючи, розвиваючи їх у гуманному напрямі, формуючи здатність особистості до співпереживання, емпатії, сприяючи розвитку вольових якостей особистості задля самовиховання та саморегуляції власних станів у конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії, буде можливим досягнення гармонії у міжособистісних відносинах.

4. Особливо принциповими видаються судження науковців, що у ранньому юнацькому віці, який припадає на період студентства, за сприятливих умов інтенсивно розвивається та реалізується емоційний потенціал людини [158; 261]. Це вказує на те, що студентський вік є сенситивним періодом для формування, корекції, розвитку та вдосконалення емоційної сфери молодих людей.

Ураховуючи вищезазначене й аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, афективний компонент гармонійних міжособистісних майбутніх учителів початкових класів відповідає за прояв надзвичайно різноманітного спектра емоційних процесів (афектів, емоцій, почуттів), ставлень суб'єктів один до одного в реальних ситуаціях міжособистісної взаємодії, які створюють комфортний емоційний фон, а також, вольових якостей особистості, що забезпечують мобілізацію фізичних, інтелектуальних і моральних власних сил молодих людей (емоційно-вольова саморегуляція) на установлення, підтримку та розвиток гармонійних міжособистісних відносин.

Як відомо, прояв людських емоцій і почуттів безмежний, адже існують сотні їх різновидів і ще більше відтінків. Емоційні процеси особистості, що можуть проявлятися в діапазоні від позитивних до негативних, є внутрішніми

регуляторами її вчинків, поведінки та діяльності [250]. Будучи невід'ємною частиною структури особистості в цілому та гармонійних міжособистісних відносин зокрема, емоційні процеси мають пробуджувати і повсякчас підживлювати «життя серця», тобто одухотворювати особистість, розкривати потенціал її емоційної сфери, що забезпечить адекватне ставлення до усього, що відбувається в об'єктивній дійсності [253, с. 130]. Лише маючи розвинений багатий емоційний світ, людина спроможна зрозуміти емоційний стан іншої, уявити себе на її місці, не дати негативним емоціям затьмарити розум, а також стримати злість, гнів чи проявити, ніжність, співчуття турботу відповідно до тієї чи іншої ситуації.

До *емоцій*, що безпосередньо сприятимуть формуванню гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів ми відносимо наступні (за В. Додоновим [74]):

– *альтруїстичні*: виникають на основі потреби в підтримці, допомозі, піклуванні про когось, жага приносити людям радість, співпереживанні радості й успіхів суб'єкта міжособистісних відносин, відчуття занепокоєння його долею;

– *комунікативні*: детерміновані потребою особистості у спілкуванні, бажанням висловлювати власні думки, ідеї, переживання, а також, дізнаватися те саме від суб'єкта спілкування, відчуття задоволення від спілкування;

– *глицьні*: виникають за потреби відчуття самоповаги і здорової слави, гордості, пошани, задоволення собою, власними успіхами та прагнення отримати визнання від оточення;

– *практичні*: провоковані рішучістю отримати бажаний результат, захопленістю, отриманням задоволення та відчуття приємної втоми від виконання певної роботи, здобутими досягненнями та успішністю діяльності особистості в цілому;

– *романтичні*: породжені прагненням особистості до незвіданого, незвичайного, таємничого, очікуванням чогось світлого, приємного, доброго;

– *гностичні*: пов'язані з потребою в отриманні нової інформації, прагненням зрозуміти те, що відбувається, радістю знаходження істини,

пізнавальною гармонією, яка виявляється в тому, щоб у чомусь новому відшукати знайоме та зрозуміле;

– *естетичні*: виникають унаслідок сприйняття та насолоди прекрасним, витонченим, зворушливим, ліричним, драматичним, гармонійним, граціозним;

– *гедоністичні*: детерміновані потребою у вітальному та душевному комфорті, ейфорії, приємними тілесними відчуттями, відчуттям безтурботності, блаженства та насолоди.

Досліджуючи афективний компонент міжособистісних відносин, науковці вказують на особливу роль *почуттів*. Дану тезу підтверджує судження К. Ушинського: «ніщо – ні слова, ні думки, ні, навіть учинки наші, не виражають так ясно та правдиво нас самих і ставлення до навколишнього світу, як власні почуття; у них відчутний характер не окремої думки, рішення, а зміст душі нашої, її настрою» [307, с. 117]. І залежно від змісту, характеру та зовнішнього прояву почуттів, вони можуть сприяти утвердженню як гармонії, так і дисгармонії в життєдіяльності людини, зокрема у міжособистісних відносинах.

На наше переконання, установлення, підтримка та розвиток гармонійних міжособистісних відносин уможлиблюється за відповідного рівня розвитку почуттів особистості. І в цьому плані особливої уваги заслуговують розвинені *вищі почуття*, що здатні пробуджувати людяне в людині, наповнювати її світ різноманітними фарбами та збагачувати внутрішньо; виражають суб'єктивне ставлення індивіда до об'єктивної дійсності, себе й інших людей; відображають моральну позицію особистості; сприяють засвоєнню нею моральних норм поведінки, формуванню морально-етичних поглядів і переконань, що в цілому забезпечує розуміння глибинної сутності як самого себе, так і суб'єкта взаємодії та стає поживним ґрунтом для високодуховних, високоморальних, високогуманних учинків і дій особистості [209; 272, с. 163; 307, с. 117].

На основі аналізу наукових праць І. Беха [17], Дж. Древера [355], Г. Кудінової [131], Н. Мирончук [167], М. Савчин [264], В. Семиченка [268], С. Сисоєвої [271], П. Якобсона [343] установлено, що залежно від предметної сфери, яка детермінує виникнення вищих почуттів, до них відносять наступні:

1. *Інтелектуальні почуття*, що пов'язані з пізнавальною діяльністю людини і визначають її ставлення як до об'єкта пізнання, так і до самого процесу пізнання. Завдяки виникненню таких почуттів особистість розвивається інтелектуально: виявляє інтерес до оволодіння інформацією і більш якісно засвоює її, здатна утверджуватися в соціальному плані, досягати успіху, засвоювати культурні суспільні норми життя, що безумовно впливає на ефективність формування гармонійних міжособистісних відносин.

2. *Моральні почуття*: відображають духовний розвиток особистості, що зовні проявляється у стійкому позитивному ставленні до тієї чи іншої події, інших людей та самої себе. Вони формуються у процесі життєдіяльності людини і є вагомим фактором її суб'єктивної оцінки дій, учинків, поведінки, діяльності, що значною мірою впливає на регулювання міжособистісних відносин особистості.

3. *Естетичні почуття*: рефлексивні переживання особистості, що виникають завдяки спогляданню прекрасного в об'єктивній дійсності. Глибоке переживання прекрасного зворушує, зачаровує, забезпечує духовну насолоду людини, відкриває нові грані розвитку особистості в напрямі краси, витонченості, гармонії. Високорозвинене осмислене естетичне почуття спонукає особистість до переосмислення власного життя, сприяє утвердженню краси, учинків і дій у міжособистісних відносинах, таким чином, уможливорюючи формування гармонійних міжособистісних відносин.

4. *Гуманні почуття*: виражають усвідомлене ставлення особистості до іншої людини як найвищої цінності, визначають її вчинки, дії, поведінку та діяльність у різноманітних ситуаціях міжособистісної взаємодії. У міжособистісних відносинах гуманні почуття проявляються у повазі, доброзичливості, чуйності, співчутті, непримиренності з жорстокістю та грубістю тощо.

Як справедливо зауважує В. Сухомлинський, «там, де відсутня емоційна чуйність, тонкощі сприйняття навколишнього середовища, виростають бездушні, безсердечні люди» [297, с.120]. Дана теза вказує на те, що у гармонійних

міжособистісних відносинах є важливою здатність особистості адекватно сприйняти, зрозуміти та проникнутися емоційним станом суб'єкта взаємодії. Із цих міркувань, вагому роль у формуванні досліджуваного явища відіграє *здатність особистості до емпатії*, яка є різновидом соціальних, моральних емоцій [31, с. 563]. А. Битько, Л. Бутузова, Т. Гаврилова, К. Кінан, І. Лебедева наголошують на тому, що емпатія сприяє розвитку міжособистісних відносин, які можна справедливо назвати гармонійними.

У широкому сенсі під *емпатією* розуміють здатність людини зрозуміти, проникнутися емоційним станом іншого та відгукнутися на нього, проявити співпереживання, підтримку, співчуття [31, с. 563; 201, с. 260–261]. При цьому К. Роджерс підкреслює, що це спроможність особистості точно сприймати внутрішній світ суб'єкта взаємодії, ідентично відтворювати його емоційні та змістові відтінки [254, с. 165]. Як складова гармонійних міжособистісних відносин емпатія проявляється у здатності особистості глибоко розуміти емоційний внутрішній світ іншого та відчуті такі ж емоції та почуття, готовності перейняти стан суб'єкта міжособистісної взаємодії та адаптувати своє сприйняття, вияві співпереживання, занепокоєння, співчуття, що сприяє благу та утвердженню людської цінності.

Емоції та почуття, які переживає особистість у процесі діяльності, пізнання об'єктивної дійсності, інших людей, стають головними детермінантами *суб'єктивного ставлення індивіда до себе й усього, що його оточує і що з ним відбувається* [158, с. 16].

Феномен «ставлення» у науковій літературі трактують як активний, свідомий, інтегральний, вибірковий зв'язок особистості з різними сторонами дійсності, що заснований на певному досвіді, існує у вигляді цілісної системи та є «тканиною діяльності, формою її буття» [134; 174]. Поділяючи думку І. Беха, переконані, що всесильне сприяння позитивно-емоційному ставленню майбутніх учителів початкових класів забезпечить формування прагнення і спроможності індивідів почути та зрозуміти одне одного, співпереживати радості й горю, прийти на допомогу [16, с. 127]. З огляду на це, позитивно-емоційне ставлення

суб'єктів міжособистісної взаємодії один до одного має «обеззброїти негативні наміри, деморалізувати їх, поставити її у такі моральні умови, за яких утрачають підставу й мотиви її негативного ставлення» [259]. Наслідком цього стає детермінація поведінки інших людей, зміна моральних умов їхньої поведінки на основі активного ставлення до них.

Позитивно-емоційне ставлення особистості як до себе, так й інших базується на *здатності людини адекватно оцінити суб'єкта взаємодії та самого себе*. Як відомо, оцінювання здійснюється на двох рівнях: чуттєвому та раціональному. Усе, що відбувається в житті, індивід оцінює спочатку емоційно, а лише потім раціонально.

Оцінювання на чуттєвому рівні – це власне первинне враження людини, що здійснюється через емоційні переживання, наявну систему ціннісних особистісних орієнтацій і життєвого досвіду особистості. Часто, чуттєве оцінювання здійснюється у стані афекту і може виявитися хибним. Відтак чуттєва оцінка на раціональному рівні значно поглиблюється, конкретизується та набуває істинності шляхом розширення і поглиблення знань, усебічного аналізу об'єкта чи суб'єкта, що оцінюється [174, с. 337; 180, с. 101]. Саме раціональне оцінювання забезпечує істинне ставлення особистості до себе, інших людей, ситуації міжособистісної взаємодії чи світу в цілому.

Отже, адекватна самооцінка й оцінка суб'єкта міжособистісної взаємодії, яка базується на раціональному оцінюванні, забезпечує емоційно-позитивне ставлення людини до себе, іншого, діяльності, спілкування, тим самим, сприяючи формуванню гармонійних міжособистісних відносин.

Цілком очевидно, що задля досягнення гармонії у міжособистісних відносинах мають переважати позитивно заряджені емоції, почуття, ставлення один до одного суб'єктів міжособистісної взаємодії. Однак це не виключає можливого прояву негативних емоцій і почуттів, їх необ'єктивності та неадекватності конкретній ситуації, адже, як відомо, висока емоційність закладена в людині від природи, і водночас від природи в людині не закладено «спеціальної кнопки», яка б дозволяла відключати небажані емоції [158].

І в цьому є певний сенс. Адже саме різнобарвність людських емоцій і почуттів наповнює кожную мить життя і робить його справжнім, «живим».

На основі вищезазначеного справедливо стверджувати, що одним із значимих аспектів є *високорозвинені вольові якості особистості*, які уможливають свідому й цілеспрямовану саморегуляцію власних емоційних станів і, відповідно, учинків, діяльності й поведінки [269]. Таким чином, провідним завданням перед педагогом постає розкрити вольовий потенціал майбутніх фахівців, сприяти формуванню вольових якостей (таких як терплячість, витримка, самовладання, самоконтроль, цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість, наполегливість, рішучість, підприємливість тощо), вияву вольових зусиль (пов'язаних з постановкою мети, початком самостійних дій, послабленням чи посиленням прояву емоційних реакцій тощо), виробленню навичок здійснювати емоційну саморегуляцію, що забезпечить усвідомлене здійснення вчинків, дій особистості завдяки «праці душі», а не піддаючись стихійним необґрунтованим почуттям.

Особливого значення у структурі гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів набуває здатність особистості до *емоційно-вольової саморегуляції*, що забезпечить об'єктивний, адекватний прояв емоційних реакцій ситуаціям міжособистісної взаємодії; формування стабільності вираження емоцій та їх стійкості, особистісних якостей, таких як емпатія, співпереживання, розуміння, турбота, піклування тощо; спроможність студентської молоді зберігати оптимальний емоційний тон в умовах напруженої діяльності, підтримувати високопродуктивний рівень психічної діяльності й активності; готовність своєчасно попереджати конфліктні ситуації, а при виникненні – конструктивно їх вирішувати.

Розкриваючи взаємозв'язок емоційної та вольової сфер особистості, В. Калін та О. Огородніков наголошують на тому, що емоції забезпечують загальну мобілізацію всіх систем організму, а воля – виборчу мобілізацію психофізичних можливостей людини [105; 198]. Водночас, дослідники зазначають, що дане питання можна розглядати у двох напрямках: участь емоційних процесів

у вольовій регуляції особистості чи участь вольових процесів в емоційній регуляції. Однак ми переконані, що саморегуляція емоційних станів, діяльності та поведінки особистості буде успішною за умови функціонування емоційної та вольової сфер як цілісного синергетичного механізму.

Апріорі відомо, що мотиваційні прояви, засвоєний фонд різнопланових знань, емоційні реакції проявляються у вчинках, діях і поведінці особистості. При цьому вони є відображенням уміння людини застосовувати набуті знання, власні мотиваційні ресурси, виявляти емоції та регулювати власні емоційні стани. Тож, взаємозалежність мотиваційного, когнітивного й афективного компонентів є беззаперечною, адже їх поєднання визначає загальну атмосферу міжособистісної взаємодії в цілому.

Із цих міркувань, наступним структурним компонентом гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів ми визначаємо *інтераційний*. Слід зазначити, що на підставі аналізу наукових і довідкових джерел, інтерацію (з англ. «inter» – поміж-, серед-, взаємо- і «act» – діяти) ми трактуємо як безпосередню міжособистісну взаємодію [148, с. 427; 231, с. 18].

Об'єктивність виділення інтераційного компонента у структурі гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів підтверджується наступними положеннями:

1. Конструкти «міжособистісна взаємодія» (інтерація) та «гармонійні міжособистісні відносини» є взаємозалежними: зародження, підтримка та розвиток гармонійних міжособистісних відносин відбувається в процесі міжособистісної взаємодії; характер інтерації впливає на якість сформованості гармонійних міжособистісних відносин [24; 110; 147].

2. У контексті здійснення виховних впливів, спрямованих на вивищення міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів до їх гармонійного стану, ми поділяємо погляди сучасних науковців-педагогів Г. Васяновича [52], М. Євтуха [84], А. Турубарової [306], О. Цокур [319], Т. Черкашиної [84], які, досліджуючи міжособистісні відносини, схиляються до виокремлення інтераційного компонента. Відповідно до поглядів авторів

інтеракційний компонент міжособистісних відносин включає конкретні відкриті чи завуальовані вчинки, дії, поведінкові реакції суб'єктів міжособистісної взаємодії стосовно одне одного; забезпечує функціонування механізму регуляції думок, вчинків, дій, поведінки особистості у процесі спілкування та діяльності.

3. Інтеракційний компонент становить видиму частину конструкта «гармонійні міжособистісні відносини», тобто виступає їх об'єктивною стороною, є реальним проявом мотиваційного, когнітивного й афективного компонентів у діях, учинках і поведінці майбутніх фахівців у конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії.

4. Специфіка професійної діяльності майбутніх учителів початкових класів зумовлює необхідність сформованості відповідних умінь і навичок взаємодіяти з різними категоріями людьми, що безпосередньо з нею пов'язані (здобувачами початкової освіти, їх батьками, колегами, адміністрацією й іншими). Тож, виховання майбутніх фахівців зазначеного профілю у процесі інтеракції є тою рушійною силою, що здатна забезпечити вироблення умінь і навичок гармонійної міжособистісної взаємодії, зміцнення духовного, морально-етичного, культурного ядра молодих людей задля встановлення, підтримки та розвитку ними гармонійних міжособистісних відносин як у професійній діяльності, так і в інших сферах їх життєдіяльності.

На підставі узагальнення вищезазначених положень та аналізу наукової літератури з проблеми дослідження, вважаємо, що інтеракційний компонент правомірно займає особливе місце у структурі гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Він передбачає виконання суб'єктами взаємодії спільної діяльності на засадах співробітництва та ефективного спілкування молодих людей, у процесі чого формуються уміння й навички встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини. Даний компонент об'єктивно проявляється у найлюдяніших, найморальніших, найдуховніших якостях особистості, а також учинках і діях майбутніх фахівців у конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії, які підпорядковуються

законам Істини, Добра, Краси й інтегруються у гідну, упевнену, безконфліктну поведінку особистостей у цілому.

Як уже було зазначено, основними складовими інтеракції є спільна діяльність, у ході якої відбувається обмін фізичними діями, матеріальними цінностями, предметами тощо (зовнішній, тілесний контакт), і спілкування, у процесі якого відбувається обмін духовними цінностями, поглядами, досвідом, інформацією (внутрішній, духовний контакт). У контексті гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів суттєве значення відіграє *організація спільної діяльності на основі співробітництва* та здатність особистості до *ефективного спілкування* в конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії.

За Н. Чорноус, *співробітництво* здобувачів вищої освіти – спільна діяльність, взаємодія суб'єктів освітнього процесу спрямована на досягнення певної дидактичної мети, що передбачає розвиток творчості особистості майбутнього фахівця в даному процесі [324, с. 41]. Ураховуючи погляди авторки, до провідних характеристик, що розкривають значимість організації навчального співробітництва задля формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, ми відносимо: комфортну психологічну атмосферу; спільну творчу діяльність колективу; інтеграцію учасників задля досягнення поставленої мети; розподіл ролей між учасниками, де кожен несе як індивідуальну, так і групову відповідальність; важливість суджень кожного; знаходження консенсусу спільними зусиллями; здійснення самоаналізу та самооцінки діяльності; формування навичок міжособистісної взаємодії на гуманістичних, демократичних засадах.

Спілкування як невід'ємна складова гармонійних міжособистісних відносин виконує низку рольових функцій. Узагальнюючи наукові положення Ю. Бохонкова [46], В. Кручека [130], М. Роганової [253], можемо виділити наступні: обмін інформацією, думками, ідеями; обмін знаннями, досвідом, уміннями та навичками, духовними надбаннями; розширення інформації про суб'єкта спілкування; уточнення відомостей про себе; спосіб самовираження

людського «Я»; обмін цілями, інтересами, захопленнями, потребами, емоціями. При цьому, успішна практична реалізація зазначених функцій передбачає здатність особистості до ефективного спілкування, що підтверджує вислів британського енциклопедиста та політика Дж. Леббока: «Для успіху в житті вміння спілкуватися з людьми набагато важливіше за наявність таланту» [61].

Під *ефективним спілкуванням* у сучасній науковій літературі розуміють процес обміну повідомленнями, де інформація учасниками процесу спілкування сприймається у її первісному вигляді [21, с. 23]. Основними характеристиками ефективного спілкування є: вміння висловити власну думку так, щоб бути почутим; володіння мовою жестів, емоційність; намагання зрозуміти співрозмовника; прийняття індивідуальної особистості іншого; прояв поваги, зацікавленості, чуйності; можливість саморозкриття, самовираження та інші.

У ході наукових пошуків корисним став досвід Т. Воронцової та В. Пономаренко [62, с. 337], які умовно виокремлюють п'ять базових кроків ефективного спілкування «STEPS»:

1. *S (space)* – простір: означає, що кожна людина має свій особистий простір, у якому вона відчувається комфортно при взаємодії з іншими і в ході спілкування важливо намагатися не порушувати дозволені межі.

2. *T (take turns)* – говорити по черзі: розкриває суть феномена «спілкування» як рівноправного комунікативного акту, де кожен суб'єкт має право та можливість висловитися, бути почутим, зрозумілим. Даний принцип має дуальне значення: з одного боку реалізується в умінні говорити, а з іншого – у вмінні слухати, бо коли один говорить, інший – слухає.

3. *E (eye contact)* – зоровий контакт: по-перше, установлення зорового контакту свідчить про зацікавленість, уважність, важливість суб'єктів спілкування один для одного; по-друге, так людина виявляє повагу до співрозмовника і, по-третє, має змогу спостерігати за мімікою, жестами, емоційними реакціями суб'єкта спілкування, що сприяє обміну інформацією на більш глибокому рівні – духовно-енергетичному, тобто відбувається установлення духовного контакту.

4. *P (polite)* – ввічливість: приязне, відкрите спілкування, що базується на довірі, толерантності, взаємоповазі, взаємопідтримці, емпатійності тощо.

5. *S (stay on topic)* – залишатися в темі: передбачає, що в ході спілкування є неприйнятним раптове переключення на тему, яка більш цікава тому, хто перебиває; слід вислухати співрозмовника, підтримувати розмову, запитувати чи обговорювати певні аспекти, висловлювати власну думку з приводу сказаного доти, доки триває обговорення.

Об'єктивно судити про гармонійність міжособистісних відносин можна з *учинків, дій та поведінки* особистості в конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії. Звернення до словника української мови з метою з'ясування семантики понять «учинок», «дія», «поведінка» дає змогу трактувати означені феномени наступним чином: «учинок» – окрема дія людини; те, що здійснене, учинене нею [278, с. 535]; «дія» – здійснення чого-небудь; (*тільки множ.*) сукупність учинків людини [279, с. 311]; «поведінка» – сукупність дій і вчинків людини; спосіб життя; якісь дії, вчинки взагалі [280, с. 637]. Як бачимо, конструкт «учинок» є більш вузьким (конкретним, одиничним) поняттям, «дії» – займає проміжне положення, а «поведінка» – більш широким (узагальненим, інтегративним).

Розглядаючи поведінку особистості як сукупність її певних дій і вчинків у контексті дослідження, вважаємо, що для гармонійних міжособистісних відносин характерний прояв вихованості, духовності, людяності, безкорисливості, відповідальності та культури особистості загалом у реальних умовах міжособистісної взаємодії.

Цікавою, з нашого погляду, є думка І. Беха, який зазначає, що головним мірилом моральності людини у її відносинах з іншими людьми є *безкорисливий учинок*. Під такими вчинками науковець розуміє такі, що є обопільно корисними й орієнтують особистість на доброзичливе ставлення, щиросердність, взаємодопомогу, благо інших людей, тим самим, забезпечуючи благополуччя кожного із суб'єктів міжособистісної взаємодії [16, с. 123].

Поділяючи погляди Е. Солтера про те, що базовими і вкрай необхідними навичками у площині міжособистісних відносин є відкрите вираження почуттів

і бажань, уміння слухати й розуміти суб'єкта міжособистісної взаємодії, упевнено висловлювати власну думку і прислухатися до думки іншого, діяти безконфліктно [372], вагомого значення надаємо *асертивній поведінці особистості* як складовій гармонійних міжособистісних відносин.

Поняття «асертивність», «асертивна поведінка» відносно нові в науковій літературі і походять з англійської, де *assertion* – ствердження, заява), *assert* – стверджувати, заявляти, доводити, відстоювати свої права, *assertive* – догматичний, наполегливий, напористий, самовпевнений [194, с. 46; 200]. Таку поведінку ще називають гідною, упевненою, дипломатичною, «на рівних».

Дослідження асертивної стратегії поведінки з'являються в середині ХХ століття у психологічному тезаурусі, де її характеризують як найбільш оптимальний і конструктивний спосіб міжособистісної взаємодії, що заперечує будь-які прояви агресивності, пасивності, маніпуляцій у вчинках і діях людини [365; 372; 376; 383; 384].

У спеціальній довідковій літературі фіксуємо, що термін «асертивність» трактується «як уміння людини впевнено і гідно поводитись, наполегливо відстоювати свої права чи точку зору, не зневажаючи прав інших» [248, с. 32]. При цьому, О. Біда, Л. Журавльова та В. Лучків наголошують на тому, що асертивність є інтегративною якістю особистості, яка уможлиблює швидку адаптацію людини до нових, нестандартних умов, забезпечує гнучкість індивіда в діях, учинках та поведінці в цілому, тим самим, сприяючи налагодженню міжособистісних відносин у різних сферах життєдіяльності [152; 381]. Останнє цілком підтверджує, що асертивна поведінка є невід'ємною складовою гармонійних міжособистісних відносин молодих людей.

Особливо ціннісною для нашого дослідження є теорія І. Козич, про те, що асертивна поведінка являє собою новоутворення конфліктологічної компетентності педагогів. Відповідно до поглядів дослідниці вона проявляється у здатності особистості мінімізувати конфлікт чи конфліктну ситуацію конструктивним шляхом, завдяки застосуванню найбільш адекватних поведінкових стратегій до конкретних умов [117]. Водночас асертивна поведінка

особистості покликана нівелювати виникнення конфліктів, однак не передбачає повного виключення ситуацій напруження чи конфліктних ситуації із життя людини. Адже, як доречно зауважує Ф. Енгельс, взаємодія людських істот завжди тою чи іншою мірою містить свідому колізію та підсвідому боротьбу [156]. Із цих міркувань, асертивна поведінка особистості забезпечує впевнене, гідне поводження у конфліктних ситуаціях та співробітництво (стиль поведінки у конфлікті) із суб'єктом міжособистісної взаємодії задля пошуку взаємовигідних умов і конструктивних шляхів вирішення протиріччя за мінімальний час.

Отже, інтеракційний компонент гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів відображає діяльнісну природу людини і включає здатність особистості до співробітництва; навички ефективного спілкування; безкорисливі, моральні, гуманні вчинки та дії; асертивну поведінку особистості у реальних ситуаціях міжособистісної взаємодії; стратегію поведінки особистості у конфліктних ситуаціях, що базується на здатності до співробітництва; активність індивідів у встановленні гармонійних міжособистісних відносин.

На підставі детального аналізу структурних компонентів досліджуваного явища, структуру гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів ми розглядаємо як комплексне утворення, де кожен компонент є відносно самостійним, виконує свою функцію, однак існує не окремо, а, навпаки, перебуває у взаємозалежній, взаємообумовленій і взаємодоповнювальній єдності з іншими компонентами, цим самим, рівною мірою, забезпечуючи структурну цілісність феномена. В її основу покладено взаємодію всіх компонентів, що дозволяє розглядати означене явище як динамічне.

Відтак структуру гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових відображено на рисунку 1.2.

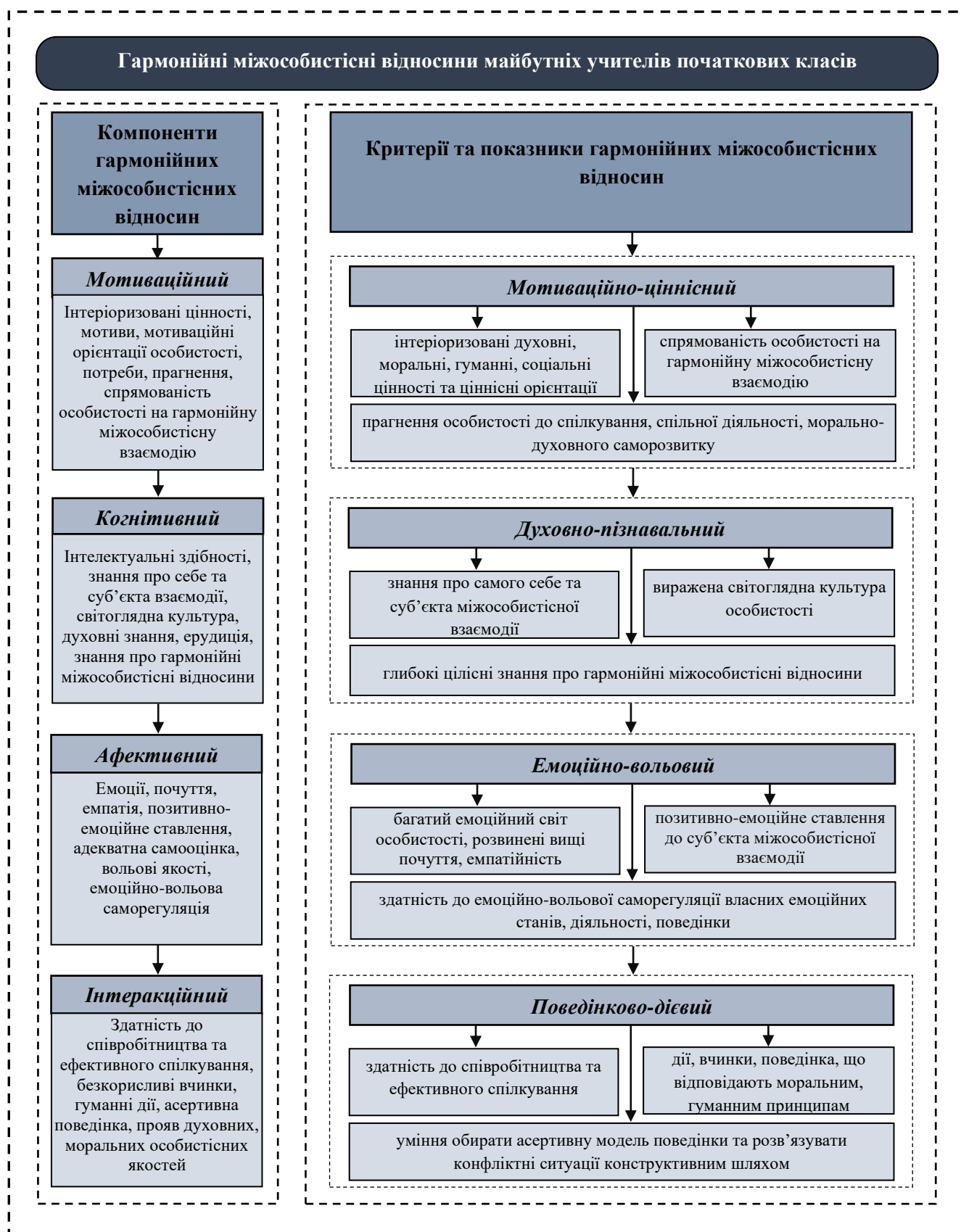

Рис. 1.2. Структура гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

Схематично репрезентована структура гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів наочно демонструє відповідність структурних компонентів, критеріїв і показників, тим самим засвідчуючи їх синергетичну єдність, наявність міцних кореляційних зв'язків між ними. Уважаємо, що такий підхід уможливить ґрунтовне цілісне дослідження процесу та результату виховного впливу з метою формування гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх фахівців зазначеного профілю. Водночас відзначимо, що тільки системне формування мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного компонентів у майбутніх учителів початкових класів забезпечить ефективність формування гармонійних міжособистісних відносин у цілому.

Висновки до першого розділу

На підставі ґрунтовного аналізу теоретичних основ формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів дійшли конкретних висновків.

1. З'ясовано, що проблема формування гармонійних міжособистісних відносин особистості має тривалу історію. Різні аспекти гармонійних міжособистісних відносин відповідно до специфіки певного напрямку науки безпосередньо чи опосередковано розкриваються крізь призму філософії освіти, психології, етики, естетики й педагогіки. Зважаючи на це, вірогідно стверджувати, що дослідницька проблематика актуальна й потребує більш глибокого вивчення в контексті сучасних вимог суспільства й освітньої парадигми.

2. Здійснено аналіз базових понять дослідження «відносини», «міжособистісні відносини», «гармонія», на підставі чого доведено, що гармонійні міжособистісні відносини є цілісною інтегральною категорією, підґрунтям якої є поняття «відносини». Водночас лексемою «міжособистісні» конкретизується сегмент досліджуваного феномена, тоді як «міжособистісні відносини» як сталий термін є змістовим центром порушеної проблеми, а «гармонійні» (похідне від «гармонія») – збалансовані позитивно-емоційні,

духовні, морально-естетичні та культурні виявлення в діях, учинках, поведінці особистості в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

3. Запропоновано авторське визначення поняття «*гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів*» – інтегроване особистісне утворення, яким відображається спроможність молодих людей до самоцінного контакту й виражається в ціннісному, емоційно-чуттєвому ставленні до іншого й самого себе, виявленні духовно-інтелектуальної сутності особистості й дотриманні нею моральних, етичних принципів, норм поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

4. Конкретизовано структуру гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, що є комплексною та складається з чотирьох компонентів: *мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного*. Відтак *мотиваційний компонент* гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів виявляється особистістю в інтеріоризованих духовних, моральних, інтелектуальних, соціальних, емоційних, естетичних, педагогічних цінностях; мотиваційних орієнтаціях молодих людей на взаємодію та співпрацю, відчуття задоволення від процесу спілкування; об'єктивності й адекватності сприйняття, прийняття, розуміння й толерантного ставлення до суб'єкта взаємодії й успіх; соціогенних, духовних, моральних, естетичних й інтелектуальних потребах; прагненні до спілкування, спільної діяльності, морально-духовного самовдосконалення. *Когнітивним компонентом* продукується всеосяжне пізнання особистістю об'єктивного світу, самої себе й інших людей; розвиток інтелектуальних здібностей; загальна ерудиція та світоглядна культура особистості (уявлення про базові категорії етики, моралі, гуманності, духовності тощо); ґрунтовні цілісні знання про гармонійні міжособистісні відносини. *Афективним компонентом* гармонійних міжособистісних відносин відображається багатий емоційно-чуттєвий світ молодих людей; розвинені вищі почуття (духовні, моральні, інтелектуальні); досвід позитивного емоційного ставлення до себе та інших; емоційна чутливість, емпатійність, толерантність; адекватна оцінка та самооцінка;

здатність мобілізувати вольові зусилля задля здійснення емоційно-вольової саморегуляції. *Інтераційний компонент* виявляється у спроможності майбутніх фахівців до співпраці й ефективного спілкування; позначається в діях, учинках, поведінці особистості за міжособистісної взаємодії, що відповідає моральним, гуманним принципам і нормам; умінні обирати асертивну модель поведінки та конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації.

Схематично зображеною структурою гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів у розділі унаочнюється відповідність структурних компонентів (*мотиваційного, когнітивного, афективного й інтераційного*), критеріїв (*мотиваційно-ціннісного, духовно-пізнавального, емоційно-вольового, поведінково-дієвого*) і показників, тим самим засвідчуючи їх синергетичну єдність, наявність міцних кореляційних зв'язків між ними.

Матеріали першого розділу дисертаційного дослідження висвітлені у таких публікаціях автора: [32; 33; 34; 37; 41; 42; 43; 177; 351] (Додаток М).

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

2.1. Специфіка формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

У контексті духовної кризи людської цивілізації та соціальної занедбаності суспільства цілком справедливим видається твердження, що ХХІ століття має стати «століттям людини», де особистість у її новій іпостасі буде і метою, і смислом прогресу. І єдиний вихід із ситуації, що склалася, науковці вбачають у переході до нової гуманістичної стратегії розвитку суспільства, орієнтованої на духовну суть людини, її знання, культуру, науку, морально-естетичне становлення особистості, гармонійну взаємодію в соціумі, без яких життя втрачає свій смисл і перспективу [126; 369]. Дана теза актуалізує потребу у формуванні високодуховної, високоморальної, високогуманної особистості, яка усвідомлює значимість свого соціального єства й озброєна знаннями, уміннями та навичками встановлення, підтримки і, відповідно, розвитку гармонійних міжособистісних відносин у різних сферах життєдіяльності.

Усвідомлення вищезазначеного дає можливість стверджувати, що багатовекторне формування особистості є невід'ємною умовою становлення сучасного суспільства. Априорі зрозуміло, що даний процес є складним та інтеграційним процесом становлення індивіда й передбачає набуття ним певних особистісних якостей, рис характеру та пробудження, спонукання, мобілізацію внутрішніх ресурсів до інтелектуального, емоційного, соціального й духовного саморозвитку [54; 216]. Отже, це потребує чималих зусиль, адже людина є унікальною істотою, нерозгаданою загадкою природи, стихійною у вияві свого єства.

Каталізатором позитивних змін постає освітня парадигма як «граничний» соціокультурний архетип, як саме суспільство в стані соціокультурного

самовідтворення. Вона забезпечує логічну послідовність, ступневість, рівневість та безперервність освоєння і привласнення наявного у суспільства досвіду щодо взаємодії людей з усім існуючим, вироблення власної стратегії поведінки нової генерації в швидкозмінних умовах розвитку, диверсифікації у формуванні потужного внутрішнього морального, естетичного, духовного, гуманного ядра молодого покоління [323, с. 32].

У полі проблеми дослідження видається кульмінаційною роль педагогічних закладів вищої освіти. Справедливість такого бачення засвідчує теза Г. Пономарьової: «Професія педагога – одна з найбільш цінних для нашого суспільства, оскільки спрямована на його сьогодення й майбутнє одночасно. Без праці педагогів не можливо збудувати успішної країни, адже освіченість (*маємо на увазі навчання, розвиток та виховання особистості*) – запорука розквіту й добробуту народу» [121]. Відтак є закономірним пошук шляхів розбудови особистісно-, когнітивно- та діяльнісно-орієнтованої системи вищої педагогічної освіти, що забезпечить народження істинного Учителя, здатного стати цілим Світом для учнів і міцним фундаментом формування свідомості та духовності підростаючого покоління [147, с. 5].

Ми цілком поділяємо думку М. Роганової про те, що сучасний процес формування особистості в закладах вищої освіти має базуватися на єдності й узгодженості трьох складових людського ества: природної, культурної, соціальної [253, с. 227]. Ідеться про уявлення людини як складноорганізованої системи і постійне виникнення суперечностей між зазначеними складовими людської суті у процесі її життєдіяльності. Саме у виникненні таких суперечностей і вбачаємо рушійну силу формування гармонійно розвиненої особистості в цілому та гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів зокрема.

Базуючись на особистому практичному досвіді, складність формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців пов'язуємо зі вступом до закладу вищої освіти відносно зрілих свідомих особистостей, які вже мають попередній досвід міжособистісних відносин. Тобто формування індивіда

в цілому та набуття ним досвіду міжособистісних відносин зокрема на різних вікових проміжках обумовлено об'єктивними чинниками, такими як культура, традиції, суспільні погляди, національні цінності, агенти соціалізації тощо. Це ті люди, з якими він безпосередньо взаємодіє у процесі життєдіяльності. Відповідно, роль агентів соціалізації індивіда визначається тим, наскільки вони значущі для нього, особистою здатністю агентів соціалізації до гармонійної міжособистісної взаємодії та, безумовно, тим, які культурні, суспільні, виховні тенденції вони сповідують і транслюють у процесі міжособистісної взаємодії. Своєю чергою це обумовлює характер попереднього досвіду міжособистісних відносин. Відтак позитивний досвід сприятиме успішному формуванню гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців, а негативний – значно ускладнить означений процес. Оптимально організований процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю зможе компенсувати набутий раніше негативний досвід особистості і спрямувати її на шлях до гармонії у відносинах з іншими людьми.

У цілому, вважаємо, що задля успішності організації процесу виховання майбутніх фахівців у полі досліджуваної проблематики слід усвідомити мету та завдання цього процесу. Слушною для нас видається думка Р. Сопівника про те, що цілі виховання априорі не можуть бути кінцевими, а лише проміжними, які являють собою своєрідну систему «перспективних ліній». За такого підходу до розгляду мети виховання суб'єкт самовиховання, за наставницької підтримки, досягає найвищої точки росту, «акме» на певному етапі саморозвитку, самовиховання, професійного становлення [289, с. 230]. Із цих міркувань убачаємо справедливим мету та завдання виховного процесу щодо формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів вважати базисом для визначення проміжних цілей.

Усвідомлюючи вищезазначене, *основною метою* виховного процесу у дослідницькому полі є формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Відповідно до мети, *завданням* педагогічних закладів вищої освіти має бути забезпечення розуміння

та усвідомлення молодими людьми тези: для майбутнього фахівця педагогічної сфери набуття досвіду гармонійних міжособистісних відносин є важливим як для особистісного розвитку, приведення у стан гармонії власного життя, ефективності оволодіння професією під час навчання у закладі вищої освіти, так і для ефективної реалізації професійної діяльності, трансляції отриманого неоціненого досвіду у маси учасників освітнього процесу початкової школи та, безумовно, формування означеного явища у молодших школярів. Очевидно, що практичне виконання зазначеного завдання передбачає усвідомлення специфіки формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в освітньому контексті.

Справедливо стверджувати, що цілісною платформою успішного формування досліджуваного явища є освітній процес педагогічних закладів вищої освіти, який органічно поєднує найрізноманітніші форми впливу на свідомість і духовність особистості. З нашого погляду, за наскрізного посилення виховного потенціалу освітнього процесу педагогічного вишу якнайкраще відбуватиметься одночасне становлення мотиваційно-ціннісної, пізнавально-духовної, емоційно-вольової та діяльнісно-поведінкової сфер здобувачів вищої освіти, а процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців набуватиме істинності та дієвості.

Такий підхід є свідомим, оскільки основні положення, що засвідчують актуальність і необхідність виховання особистості в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти в дусі життєтворення, гармонійного співіснування у соціальному світі в цілому та формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців педагогічної професії зокрема висвітлено у низці державних законодавчих і нормативно-правових документах, зокрема Конституції України (1996 р.), Законі України «Про освіту» (2017 р.), Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) (2015 р.), Постанові КМУ «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» (2011 р.), Стандарти вищої освіти України спеціальності Початкова освіта (2016 р.),

Концепції розвитку педагогічної освіти (2018 р.), Концепції нової української школи (2016 р.), Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020 р.) та інших.

Провідні загальнодержавні ідеї відображаються у локальних нормативних документах, які затверджуються на рівні закладу освіти. Так, у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради створене міцне концептуальне й основоположне підґрунтя щодо реалізації гармонійної міжособистісної взаємодії в освітньому процесі закладу й усесильного сприяння формуванню гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців педагогічного профілю. Зокрема, цьому є підтвердженням «Статут Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради» [393], «Положення про організацію освітнього процесу у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та її структурних підрозділах» [230], «Кодекс безпечного освітнього середовища Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради» [116], «Інструкція щодо врегулювання конфліктних ситуацій в освітньому процесі» [101], «Концепція виховної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради» [123], «Положення про організацію виховної роботи в академії» [229], «Положення про куратора (наставника) академічної групи» [228], «Освітня професійна програма спеціальності 013 Початкова освіта (бакалавр)» [204].

Показово, що у положенні «Про організацію виховної роботи в академії» наголошено, що виховання є важливою складовою частиною освітнього процесу і охоплює всі сфери підготовки майбутніх фахівців зазначеного профілю. Перед колективом закладу постає виклик – забезпечити розвиток суспільно активної молоді людини, яка вирізняється загальною та культурною ерудицією, глибокою моральністю, особистою відповідальністю, високою професійною

компетентністю, гармонійним уособленням інтелектуального та духовного, професійного й особистісного.

Основними концептами виховної діяльності визначено такі, як національно-патріотичне, інтелектуально-духовне, громадянсько-правове, моральне, екологічне, естетичне, трудове, фізичне виховання. Уважаємо, що виховання майбутніх фахівців відповідно до вказаних напрямів і завдань посприяє розкриттю розумового, вольового, чуттєвого, тілесного, суспільного, креативного та духовного потенціалів особистостей, утвердженню загальнолюдських цінностей, поглядів, переконань, що безумовно сприятиме успішному формуванню гармонійних міжособистісних відносин, а від так, значно збагатить виховання майбутньої української еліти як біологічних, культурних, соціальних людських істот [229].

Підсилює актуальність авторської позиції щодо сприяння формуванню гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів виокремлення в освітній професійній програмі спеціальності 013 Початкова освіта серед низки загальних компетентностей (важливі для успішної професійної, соціальної діяльності здобувачів та їх особистісного розвитку) – міжособистісної взаємодії. З огляду на це, слід спрямовувати виховні впливи на становлення особистості як соціально гідної істоти, що розбудовує соціальні контакти на засадах співпраці, співтворчості, командної діяльності, діє соціально відповідально та свідомо, цінує, поважає, толерантно ставиться до індивідуальних особливостей кожного суб'єкта взаємодії, володіє навичками ефективною (розуміємо – гармонійною) міжособистісної взаємодії, алгоритмами конструктивного вирішення педагогічних конфліктних ситуацій, а також успішно налагоджує міжособистісні відносини з адміністрацією, колегами, учнями і їхніми батьками. Особливого значення набуває і оволодіння майбутніми учителями початкових класів різними стилями мовленнєвого спілкування, стратегією асертивної, культурної поведінки у міжособистісних відносинах з різними категоріями осіб на основі етично-моральних принципів і норм, правил, загальнолюдських і національних цінностей, норм суспільної моралі [204].

У контексті дослідження прикметною є необхідність окреслення *закономірностей та принципів виховання*, що уможливить глибше усвідомлення істинних концептуальних основ формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів та посилення виховного потенціалу освітнього процесу педагогічного вишу в даному напрямі.

Поділяючи погляди Р. Сопівника, вважаємо, що осмислення закономірностей виховання забезпечить усвідомлення наявних істотних зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків, які продукують успішність формулювання мети виховання, яка є уявленням про результат формування особистості [289].

Насьогодні дослідниками В. Анісімовим, О. Грохольською, Н. Нікандровим провідні закономірності організації освітнього процесу було згруповано у шість груп: *структурні, системні, змістові, еволюційні, функціональні та історичні* [9]. Детальний аналіз запропонованої науковцями класифікації постулює, що формулювання закономірностей має відображати взаємообумовленість, взаємодоповнюваність і послідовність розкриття їх кореляційних зв'язків.

Цілком поділяючи погляди науковців, нами було виявлено наступні пріоритетні *закономірності* освітнього процесу щодо формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів:

– цілісність процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю обумовлена наявністю міцних кореляційних зв'язків у тріаді «навчання-виховання-розвиток» (едукація), що відображає одночасний розвиток свідомості, духовності й особистісних якостей;

– едукаційні впливи на особистість майбутнього вчителя початкових класів щодо формування гармонійних міжособистісних відносин будуть ефективними за умови узгодженого, скоординованого едукаційного впливу управлінсько-викладацького корпусу;

– формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців педагогічного профілю забезпечується завдяки модифікації освітнього процесу, а саме: змісту освіти, форм, методів і засобів виховного впливу

на особистість крізь призму структурних компонентів досліджуваного явища (мотиваційний, когнітивний, афективний, інтеракційний) й організації багатосторонньої міжособистісної взаємодії його учасників;

– результативність формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів детермінована активністю, ініціативністю, підприємливістю суб'єктів освітнього процесу у виборі знань та їх осмисленні, участі у різних видах діяльності, самоосвіті та самовихованні.

Із нашого погляду, в аспекті практичного розв'язання порушеної проблеми визначені закономірності мають спиратися на вироблені українським народом та утверджені впродовж віків погляди, переконання, ідеї, ідеали, традиції, звичаї, прогресивні світові педагогічні надбання, загальнолюдські, суспільні, духовні, культурні, соціальні цінності, такі як ідеал, добро, краса, істина, чесність, совість, людська гідність, справедливість, людяність, освіченість, толерантність, людина як цінність та всі інші, які вочевидь можливо виховати в майбутнього учителя початкових класів в освітньому процесі педагогічного вишу [123].

Як відомо, із закономірностями тісно пов'язані *принципи*, адже це ті провідні ідеї, вихідні положення, загальні регулятори діяльності, які є основоположною платформою досягнення результативності едукативних впливів на молодих особистостей [174, с. 188]. У принципах утілюються науково усвідомлені норми, вимоги суспільства до примноження та трансляції культурного, творчого, духовного, морального, гуманного, соціального розвитку особистостей в освітньому процесі закладів освіти.

Уважаємо за необхідне при організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів керуватися *загальнодидактичними принципами* (науковості, системності і послідовності, доступності, зв'язку навчання з життям, свідомості й активності, посильності і міцності засвоєння знань, формування умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності, органічної єдності теоретичної і практичної підготовки здобувачів вищої освіти, наочності, виховуючого навчання, індивідуалізації, проблемності, розвиваючого навчання, взаємодії (інтеракції) викладача і майбутнього фахівця

в освітньому процесі) [314], *принципами реалізації педагогічного процесу* (цілеспрямованості; комплексності різних видів діяльності; єдності вимог і поваги до особистості, естетизації студентського життя; ініціативності, самодіяльності, креативності здобувачів вищої освіти в педагогічному процесі; поєднання педагогічного керівництва з організацією спільної діяльності) [202] і *спеціальними принципами* організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю (диференціації понять «навчання», «виховання», «розвиток» і гармонійна єдність реалізації цих процесів, реалізації педагогіки емпатуерменту, гармонійного духовного, психічного, соціального і вітального становлення індивіда, рефлексивної спрямованості едукції) (п. 2.2).

У контексті проблеми дослідження особливо привабливими видаються наукові розвідки О. Молчанюк, якою було представлено узагальнений перелік загальних принципів організації освітнього процесу з точки зору посилення його виховного потенціалу. Серед них справедливо виділити ті, що є істотними задля організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів: *гуманістичної спрямованості, професійно-етичної взємовідповідальності, природовідповідності виховання, культуровідповідності, індивідуально-особистісного підходу виховання, творчої спрямованості виховного процесу, соціальної активності особистості, орієнтації на цінності й ціннісні міжособистісні відносини, діалогічності виховання, емоційності, незавершеності виховання, варіативності, колективності соціального виховання, духовності, єдності свободи і відповідальності людини, соціальної адекватності виховання, соціального гартування особистості, демократизації процесу виховання, естетизації студентського життя та вольової готовності до системи соціальних відносин* [174, с. 189–193].

З огляду на викладене постає очевидним, що урахування визначених закономірностей та принципів створить потужну концептуальну й основоположну платформу для розробки ефективної моделі формування гармонійних

міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів та успішної її імплементації в освітній процес педагогічних вишів.

Видається принциповим, що у процесі формування особистості в цілому та гармонійних міжособистісних відносин зокрема, вагомого значення набуває здійснення ненав'язливих, спрямовуючих, спонукальних, надихаючих і водночас цілеспрямованих, посильних навчальних, виховних і розвивальних впливів на молодих людей, які є нерозривно пов'язані між собою, взаємообумовлені, взаємодоповнювальні та такі, що окремо не існують. Обґрунтовуємо це наступною логікою: по-перше, наявний фонд знань не є ознакою розвитку та виховання особистості; по-друге, повною мірою розвинена особа не завжди достатньо обізнана чи вихована; по-третє, вихованість не демонструє загальної ерудиції людини та рівень її особистісного розвитку [58]. Тому вважаємо справедливим з метою підсилення виховного потенціалу закладу вищої освіти щодо формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю вживати лексему «едукація» для позначення єдності навчального, виховного, розвивального процесів, що в сучасній науці правомірно є взаємозамінною.

Ефективність формування гармонійних міжособистісних відносин за едукаційного впливу на майбутніх фахівців зазначеного профілю вбачаємо в одночасному та максимально синергетичному розвитку свідомості, духовності й особистісних якостей, що сприяє пробудженню мотиваційної, інтелектуальної, емоційної та діяльнісної сфер молоді щодо інтеріоризації (присвоєння) духовного, морального, гуманного, культурного, соціального досвіду, цінностей, переконань і поглядів у процесі життєдіяльності. Це означає вибір результатом едукаційних впливів – становлення індивіда як високодуховної, соціальної, унікальної, гідної, культурної істоти, утвердження гуманного й морального в думках, ставленні до інших, учинках, поведінці й оволодіння необхідними знаннями, уміннями, навичками успішно встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини у різних сферах життєдіяльності.

Закономірно, що провідне місце у формуванні досліджуваного явища відведено управлінсько-викладацькому корпусу, до якого зараховуємо адміністрацію закладу освіти, керівників структурних підрозділів (декани, завідувачі кафедр, виробничої практики й інші), культорганізаторів, кураторів (наставників) студентських груп та, безпосередньо, науково-педагогічних працівників, які транслюють зміст освіти. Справедливість такого бачення зумовлена тим, що в контексті освіти, з цих людей щоденно починається і ними ж завершується духовне перетворення внутрішнього та зовнішнього світу молодих людей, їх культурний розвиток, формування духовних, моральних, етичних, соціальних уявлень, цінностей, переконань, поглядів, норм, що своєю чергою спрямує особистостей на шлях до встановлення гармонійних міжособистісних відносин та подальшого їх розвитку.

Не можна не погодитися, що представники управлінсько-викладацького складу педагогічних закладів вищої освіти – так звані агенти змін, адже вони є відповідальними за організацію, реалізацію та педагогічний супровід духовної трансформації особистостей майбутніх фахівців. Відповідно до цього, доцільно відзначити значимість активної позиції агентів змін, особисте натхнення, усвідомлення ними відповідальності, сили впливу, стратегії діяльності та готовність до дій, здатність співпрацювати, ефективно спілкуватися, успішно розбудовувати соціальні контакти, вивищувати міжособистісні відносини до гармонійних, транслювати даний досвід у студентську спільноту і, звісно, знати концептуальні основи формування гармонійних міжособистісних відносин здобувачів освіти та реалізовувати знання у педагогічній діяльності [348]. Вони впливають на формування особистості майбутніх фахівців як безпосередньо (завдяки трансляції змісту освіти, реалізації методів, прийомів, форм, засобів виховання та навчання), так і опосередковано (своєю поведінкою, звичками, манерами, ставленням до професійної діяльності, науки, колег, здобувачів освіти, світу в цілому).

Із цих міркувань слідує доцільність здійснення просвітницької, пізнавальної, методичної роботи із залученням учасників управлінсько-

викладацького корпусу, яка спрямована на поширення змісту освіти стосовно гармонійних міжособистісних відносин у маси агентів змін, мотивацію та ціннісну орієнтацію даної категорії до налагодження міжособистісних відносин, забезпечення педагогічним інструментарієм здійснення едукативних впливів на особистість з метою формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, створення цілісного виховного середовища, що значно підвищить успішність формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Вищезазначене підтверджує широкий спектр діяльності управлінсько-викладацького складу педагогічних вишів щодо сприяння утвердженню гармонійних міжособистісних відносин як особистісного утворення майбутніх учителів початкових класів. Тож, украй важливим є порозуміння (створення управлінсько-викладацької спільноти, виявлення спільних інтересів, зацікавленість кожного), координованість (єдність дій, зусиль, управління процесом) й узгодженість (постановка спільної мети, основних і проміжних завдань, форм, методів, засобів виховного впливу на особистість) діяльності агентів змін, що продукує ефективність даного процесу.

Перспективу успішності процесу перетворень особистості майбутнього учителя початкових класів і формування досліджуваного явища вбачаємо у модифікації змісту освіти крізь призму структурних компонентів конструкта гармонійних міжособистісних відносин (*мотиваційний, когнітивний, афективний, інтеракційний*). Слід відзначити, що спеціальний зміст має органічно влітатися у зміст професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів і зміст виховання.

Як засвідчує професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» та «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», діяльність фахівців зазначеного профілю передбачає організацію цілісного процесу навчання та виховання здобувачів початкової освіти шляхом формування в них ключових компетентностей (вільне володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною, математична,

компетентності в галузі природничих наук, інноваційність, навчання протягом життя, екологічна, інформаційно-комунікаційна, громадянські та соціальні компетентності), світогляду, базисом якого є загальнолюдські, національні цінності, а також розвиток інтелектуального, творчого, тілесного, духовного потенціалів учнів, необхідних для успішної самореалізації в майбутньому [246]. Багатогранна постановка мети педагогічної діяльності вчителя початкових класів як вимоги до формування його особистості в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти продукує ескалацію уваги щодо розвитку його індивідуальних й особистісних якостей та всебічного виховання.

Із цих міркувань, особливої цінності набуває усвідомлення сутності загальних (універсальних) компетентностей, якими має володіти учитель початкових класів загальної середньої освіти. До спектра компетентностей, що наскрізно пронизують процес формування особистості майбутніх фахівців та значною мірою забезпечують успішність професійної діяльності, належать *громадянська* (здатність діяти свідомо, керуючись принципами моралі; толерантне ставлення до прав і свобод людини як громадянина; реалізувати свої права і дотримуватися обов'язків; усвідомлювати громадянські, суспільні цінності), *соціальна* (здатність до конструктивної міжособистісної взаємодії, працювати в команді, налагоджувати контакти з учасниками освітнього процесу), *культурна* (здатність цінувати національну культуру та виявляти повагу до неї, усвідомлювати багатоманітність і мультикультурність; бути носієм і транслятором національної культурної ідентичності), *лідерська* (здатність приймати ефективні рішення, відповідально ставитися до обов'язків, надихати інших на дії з метою досягнення спільної мети) та *підприємницька* (здатність до ініціативності та підприємливості; генерувати нові ідеї, творчо самовиражатися, виявляти проблеми та знаходити оптимальні шляхи їх вирішення). Не можна не погодитися, що формування вказаних компетентностей значно підвищує процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців, а тому вкрай важливо тримати орієнтир виховання на забезпечення їх формування в освітньому процесі педагогічного вишу [164].

У контексті дослідження слід наголосити і на зосередженні едукативних впливів на майбутніх учителів початкових класів щодо їх розвитку як «мовних особистостей», тобто таких осіб, які мають культурно обумовлену ментальність, лінгвістичну інтуїцію, володіють мовними універсалами, здатні адекватно використовувати мовні засоби в конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії та повноцінно існують у мовній культурі [118, с. 133].

Особливо гострої проблеми набуває формування особистості вчителя початкових класів, що здатна діяти в новітньому інформатичному середовищі, відповідно до вимог суспільства та вподобань учнів нової генерації. На переконання А. Харківської, розуміння організації глобальної мережі Інтернет, володіння алгоритмом роботи з Інтернет-ресурсами, усвідомлення їх призначення та можливостей збагатить теоретичні та методичні знання майбутніх фахівців педагогічної сфери [317]. Так, видається значимою організація індивідуальної, колективної, групової роботи з використанням гаджетів, соціальних мереж та глобальної мережі Інтернет у цілому. Доцільними будуть ділові переписки, складання смс-повідомлень, листування е-мейлом, створення рекламних відеороликів, пошук інформації, освітні онлайн-ігри, проведення фоточелленджів, створення та розміщення в соціальних мережах просвітницьких акцій тощо.

Принагідно зауважимо, що однією із провідних наскрізних навичок майбутнього учителя початкових класів є здатність до критичного мислення, що у контексті проблеми дослідження досить важливо. Сприяння розвитку критичного мислення майбутніх фахівців забезпечить включення розумових операцій вищого рівня, що сприятиме формуванню вмінь вирізняти істотне твердження від хибного, висувати гіпотези й оцінювати альтернативи, ставити запитання, висувати припущення, бути підприємливим у швидкозмінних життєвих ситуаціях, лаконічно висловлювати й аргументувати власну думку, моделювати процес чи явище, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати, формулювати висновки, об'єктивно оцінювати результати діяльності, здійснювати рефлексію та робити свідомий вибір, і як результат – гармонійне співіснування у соціумі.

Послугуючись вищезазначеним і знаннями з теорії та практики педагогічної науки щодо формування особистостей майбутніх учителів початкових класів акцентуємо, що вкрай важливо сприяти формуванню цілісного комплексу узагальнених, систематизованих знань, умінь і навичок, розвитку пізнавальної активності й особистісних якостей, досвіду гармонійної міжособистісної взаємодії, якого набувають молоді люди в освітньому процесі, шляхом навчання, виховання та розвитку [169]. Особливо наголошуємо на тому, що головним чином виховний процес має бути спрямований на оволодіння такими знаннями, які є відображенням багатого духовного надбання людства, накопиченого у процесі історичного розвитку, усесильне розкриття всіх потенціалів особистості майбутніх учителів початкових класів, завдяки чому уможлиблюється цілісний усебічний розвиток молоді, і, відповідно, їх гармонійне співбуття у світі людей, взаємодія в соціальному середовищі на духовних, моральних, гуманних засадах [56].

Апріорі зрозуміло, що зміст освіти, виховання та зміст, який охоплюється конструктом «гармонійні міжособистісні відносини», реалізується в освітньому процесі педагогічного закладу вищої освіти за допомогою різноманітного *методичного інструментарію та засобів едукативного впливу на особистість*, які, відповідно до специфіки нашого дослідження, потребують перегляду щодо посилення виховних впливів. Тобто, добираючи технології, методи, прийоми та засоби виховного впливу на особистість, слід ураховувати діяльнісну природу людини, унікальну внутрішню сутність кожного здобувача вищої освіти, їх культурне, професійне та соціальне призначення. А відтак слід максимально сприяти гармонійному розвитку свідомості, духовності й особистісних якостей майбутніх фахівців зазначеного профілю.

Зауважимо, що майбутні вчителі початкових класів як суб'єкти процесу формування гармонійних міжособистісних відносин є не просто пасивними отримувачами відповідних знань, набувачами умінь, навичок (об'єктами), а й активними, ініціативними, підприємливими учасниками даного процесу, відкривачами соціального світу, творцями власної життєвої стратегії та системи

гармонійних міжособистісних відносин. Виступаючи в ролі суб'єктів, їх діяльність має бути спрямована на теоретичне освоєння об'єктивної реальності, практичну трансформацію предметної дійсності та духовне самовдосконалення [313].

Серед перспективного *методичного інструментарію*, що здатен практично вирішити окреслені завдання, виділимо: активні й інтерактивні методи, освітні, творчі, соціальні проєкти, ігрові методи, метод екстраполяції (передбачення майбутнього, наслідків суджень, учинків, дій, поведінки), кейс-метод, методи розвитку критичного мислення, гейміфікації, квести, тренінгові вправи, взаємота самооцінювання, педагогічні спостереження, рольові гармонізації, метод модерації тощо. Усі вони орієнтовані на активну творчу, дослідницьку, практичну, пошукову діяльність особистості, колективну, групову та парну взаємодію, що своєю чергою забезпечить успішне формування індивідуальних, особистісних, професійних якостей, умінь, навичок і гармонійно розвиненої особистості в цілому.

Підсилюється успішність формування гармонійних міжособистісних відносин і адекватним добором *засобів виховного впливу на свідомість, духовність та розвиток особистісних якостей* майбутніх учителів початкових класів. Це ті засоби, що сприяють розкриттю культурологічного, естетичного потенціалу студентської молоді, викликають емоційно-позитивні реакції на прекрасне та негативні – на потворне, збагачують художнє сприйняття світу, дарують естетичну насолоду тощо. Отже, слід залучати майбутніх фахівців до мистецької діяльності, співтворчості, прочитання книг, прослухування музичних творів, споглядання прекрасного, взаємодії з природою, вивчення народного ужиткового мистецтва тощо. Також відзначимо суттєву участь у сприянні формуванню сучасної творчої особистості *інформаційних* (художня література, різнопланові посібники, практикуми, підручники, енциклопедії, книги, освітні платформи, що транслюють знання тощо), *наочних* (предмети образотворчого мистецтва, таблиці, ілюстрації, інфографіка, комікси, ментальні карти, схеми, графіки, картограми, слайд-шоу тощо) і *мультимедійних* (Інтернет-

ресурси, освітні відео, буктрейлери, мультимедійні презентації, інтерактивні презентації, віртуальні екскурсії, застосунки, тощо) засобів навчання та виховання.

Розглядаючи процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів крізь призму посилення виховного потенціалу освітнього процесу закладів вищої освіти, слід наголосити на необхідності *модифікації форм організації освітнього процесу*. Як відомо, структура освітнього процесу педагогічного закладу є сталою й універсальною і включає аудиторні заняття, позааудиторну роботу, самостійну роботу здобувачів вищої освіти, педагогічну практику та самовиховання майбутніх фахівців, у яких має наскрізно реалізовуватися зміст освіти, виховання та, безпосередньо, гармонійних міжособистісних відносин. За реалізації процесу формування досліджуваного явища особливого значення набуває їх удосконалення в напрямі сприяння вихованню світоглядної культури особистості, трансформації її духовних, моральних, педагогічних, соціальних цінностей в особистісно значущі смисли, розкриттю внутрішніх потенціалів молодих людей, розвитку самосвідомості, духовному самовихованню, накопиченню культурного, соціального досвіду та позитивного досвіду міжособистісних відносин.

При організації *аудиторних занять* у контексті проблеми дослідження слід обирати оптимальні форми діяльності, які мають більшою мірою виховний потенціал впливу на майбутніх учителів початкових класів. Відповідно, такі форми роботи покликані не лише забезпечити розкриття інтелектуального потенціалу майбутніх фахівців, а й усесильно сприяти збагаченню духовної, соціальної, естетичної, моральної свідомості. Варто наголосити, що процес виховання майбутніх учителів початкових класів під час аудиторних занять вимагає переходу від монологічного викладу готової інформації педагога й організації індивідуальної самостійної роботи здобувачів вищої освіти до створення сприятливих умов задля активного спілкування, співпраці, співтворчості, колективного пошуку вирішення проблеми та, у цілому, формування особистісних, фахових і життєвонеобхідних умінь і навичок

майбутніх педагогів, набуття позитивного соціального, духовного, культурного досвіду.

До найбільш значущих форм аудиторної роботи, що сприяють формуванню гармонійних міжособистісних відносин, ми відносимо інтерактивні лекційні, семінарські та практичні заняття, редуційовані лекції, лекції-діалоги, семінар-бесіду, семінари «круглий стіл», тренінгові заняття, воркшопи, освітні квести, дослідницькі лабораторії, змагання тощо. Такі аудиторні заняття підвищують пізнавальну активність особистостей; надихають молодих людей на дії; сприяють формуванню навичок критичного мислення, рефлексії, співпраці, співтворчості, ефективного спілкування, асертивної поведінки, саморегуляції емоційних реакцій та поведінки; розкривають внутрішні потенціали особистості; забезпечують умови задля прояву духовності, людяності, моральності в діях, учинках та поведінці майбутніх учителів початкових класів.

Особлива місія в дослідницькому полі покладена на *позааудиторну роботу*, яка є потенційною платформою для розкриття та реалізації духовного, соціального, природного потенціалу молодих людей, самоактуалізації, набуття соціального досвіду, збагачення загальної та професійної культури особистості, тобто, задоволення тих потреб, які не задовольняються в процесі аудиторної роботи [15]. У ході позааудиторної діяльності майбутні фахівці мають можливість взаємодіяти не лише в межах навчальної групи з викладачами освітніх компонентів, але й з іншими учасниками освітнього процесу (інші здобувачі освіти факультетів та науково-педагогічні працівники, куратори, адміністрація, культорганізатори, студентська рада, студентське містечко, представники соціально- психологічної служби та інші). Це, своєю чергою, значно розширює спектр контактів і досвід гармонійних міжособистісних відносин.

Позааудиторними видами діяльності, що сприяють формування гармонійних міжособистісних відносин, з нашого погляду, є: наукові студентські гуртки, творчі групи, інноваційні кураторські години, екскурсії, концерти, фестивалі, конкурси, командні змагання, розважальні спортивні та тематичні заходи, рольові ігри, зустрічі з провідними фахівцями, педагогічні семінари,

майстер-класи, круглі столи, флешмоби, проєкти, різноманітні просвітницькі та благодійні акції, експедиції, творчі вечори, літературні кав'ярні тощо.

При цьому, поділяючи погляди Л. Белової [20], зауважимо, що організація позааудиторна діяльності має базуватися на таких засадах, як добровільна участь, свобода вибору; комфортна позитивна атмосфера; спрямованість на виконання спільної діяльності, відкрите спілкування; пробудження активності, ініціативності особистостей; урахування інтересів, поглядів майбутніх фахівців; гнучкість змісту, форм, методів позааудиторної роботи діяльності; створення ситуацій міжособистісної взаємодії, максимально наближених до природних умов; відсутність тиску, примусу; можливість розкриття внутрішнього духовного, морального, гуманного потенціалу особистості; сприяння саморозкриттю, самовдосконаленню, самореалізації здобувачів вищої освіти, незалежно від успіхів у навчанні.

Принагідно відзначимо рольову значимість куратора (наставника) студентських груп як агента змін в організації позааудиторного процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Діяльність кураторів академічних груп передбачає наскрізний супровід процесу формування особистості майбутніх фахівців протягом усього терміну навчання, шляхом реалізації організаційної, індивідуальної роботи, роботи з активом групи, студентським колективом, викладачами, батьками здобувачів освіти. Вони мають широкий діапазон можливостей для створення умов успішного формування особистості та виховного впливу на оволодіння майбутніми фахівцями необхідними знаннями, уміннями і навичками вчиняти, діяти, поводитися відповідно до законів Добра, Істини і Краси, розвиток індивідуальних якостей, таких як тактовність, толерантність, емпатійність, доброзичливість та, зокрема, навичок установлювати, підтримувати, розвивати гармонійні міжособистісні відносини у різних сферах життєдіяльності [108, с. 3]. При цьому діяльність куратора (наставника) має бути спрямована на організацію різнопланових колективних, групових заходів, таких як екскурсії до театру, у природу, неформальні години спілкування, інформаційні дайджести, участь

у конкурсах, змаганнях, виставках, благодійних і просвітницьких акціях, спільних зустрічей із батьками, викладачами, тренінгів із залучення фахівців соціально-психологічної служби, що значно збагатить уявлення майбутніх учителів початкових класів про універсальну картину соціуму та гармонії у світі.

Також у контексті досліджуваної проблеми справедливо вказати на важливість організації емоційно-чуттєвої взаємодії майбутніх фахівців з природою, що є духовною, естетичною, творчою справою. Справедливість такого бачення зумовлена тим, що гармонійна взаємодія особистості з природою продукує виховання таких цінностей, як «згода», «співучасть», «жаль», «добро», «співробітництво» й інших, що пов'язані з любовно-творчим ціннісним ставленням до природи. Вони виступають протиположними цінностям споживання (потворного) й справедливо є цінностями непрагматичної взаємодії людини з навколишнім світом (прекрасного) [174, с. 154]. Тож є очевидним, що виховання зазначених цінностей особливо важливе в контексті формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Відповідно, слід залучати здобувачів освіти до споглядання природних об'єктів, пізнання рідного краю, до усвідомлення проблем довкілля та пошуку шляхів їх розв'язання, емоційного пізнання світу природи тощо.

Органічно вплітається у процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів *самостійна робота здобувачів вищої освіти*, яка є однією зі складових освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти [230]. Особливо важливим є організація такої діяльності, яка б максимально сприяла формуванню інтелектуальної бази майбутніх учителів початкових класів із проблеми дослідження; збагаченню практичного досвіду співробітництва, партнерства, ефективного спілкування; розвитку та розкриттю творчого, морального, духовного світу особистості тощо, самовихованню.

У дослідницькому полі перспективними видами діяльності здобувачів вищої освіти під час самостійної роботи, з нашого погляду, є ті, що передбачають збагачення уявлення майбутніх фахівців про категорії, принципи, зміст, норми етики, моралі та культури в цілому, розкривають творчий, емоційний, вольовий

потенціал особистості, сприяють накопиченню фонду спеціальних практичних і теоретичних знань (різні аспекти гармонійних міжособистісних відносин), набуттю соціального досвіду. Водночас завдання мають передбачати їх виконання майбутніми фахівцями не лише індивідуально, а й завдяки об'єднанню здобувачів вищої освіти у творчі групи, малі групи, команди чи пари.

Сполучною ланкою процесу формування гармонійних міжособистісних відносин в освітньому процесі закладу вищої освіти та закладах освіти, де, безпосередньо, здійснюється професійна діяльність учителями початкових класів, є *педагогічна практика*. Її роль посилюється дуальними можливостями: у ході педагогічної практики майбутні фахівці мають можливість набути досвіду встановлення, підтримки та розвитку гармонійних міжособистісних відносин з іншими категоріями осіб і, одночасно, транслюють набутий уже раніше досвід у маси учасників освітнього процесу початкової школи.

У реальних умовах професійної діяльності, спілкуючись з адміністрацією, досвідченими вчителями, вразливими учнями та їхніми вимогливими батьками, під час педагогічної практики майбутні вчителі початкових класів мають можливість виявляти свої духовні, моральні, гуманні надбання, знання та вміння налагоджувати міжособистісні відносини і вивіщувати їх до гармонійних, та, при цьому ж, набувати досвіду встановлення таких відносин.

Особливого значення набуває те, що професійна діяльність учителя початкових класів передбачає взаємодію з вразливими особистостями учнів, що легко піддаються впливу та змінам. Тож, під час педагогічної практики здобувачі освіти набувають досвіду взаємодії з молодшими школярами, оволодівають вміннями та навичками створення умов безпечного, сприятливого, діалогічного, творчого середовища, де відбувається формування та вивільнення індивідуальних, унікальних якостей кожної маленької особи [262, с. 98; 368, с. 87]. Безумовно, спілкування з учнями – емоційно насичене, піднесене, чуттєве, непідробне і це не може не надихати на щирість, доброзичливість, толерантність, емпатійність, які є важливими складовими гармонійних міжособистісних відносин. Відтак відбуватиметься розвиток емоційно-чуттєвої та мотиваційної

сфери майбутніх фахівців, вони відчуватимуть натхненність до самовиховання, самовдосконалення, а процес особистісного та професійного становлення, удосконалення ідентифікації власного «Я» з гармонійно сформованим фахівцем обраного спрямування буде успішним.

Перспективним у формуванні особистості майбутніх учителів початкових класів є *самовиховання*, яке нерозривно пов'язане з едукативним процесом закладу вищої освіти. Даний процес повною мірою створює умови для вільного розвитку особистості, реалізації наукових і творчих здібностей, удосконалення природного, культурного та соціального потенціалу здобувачів вищої освіти [123]. У ході самовиховання формується світогляд особистості, соціально важливе й об'єктивне ставлення до себе, світу та інших у всіх сферах відносин особистості й суспільства [165, с. 139].

Особливо значущим у полі досліджуваної проблеми видається сприяння цілеспрямованій роботі майбутніх фахівців зазначеного профілю над самопізнанням, самовдосконаленням індивідуальних якостей і властивостей, засвоєнням молодими людьми культурного, духовного, морального досвіду в душі загальнолюдських цінностей, традицій, творчих пошуків, усвідомленням наукових тенденцій [206, с. 21]. Це покликано забезпечити комфортне входження особистостей у світ людей у процесі життєдіяльності та допомогти визначити індивідуальну траєкторію життєвого шляху з метою досягнення гармонії як у внутрішньому світі, так і поза його межами.

Не буде голосливим стверджувати, що, організовуючи наскрізний виховний процес у рамках порушеної проблеми, слід зважати на вікові та соціально-психологічні особливості студентського віку (ранній юнацький вік), адже саме у цей період відбувається найбільш інтенсивне формування особистості і це відповідно суттєво впливає на майбутню життєдіяльність молодих людей [226, с. 89].

Особливо важливо усвідомити, що студентський вік є перехідним періодом від дитинства до юності (на початкових курсах), від юності до зрілості (на випускних курсах), а отже, особи перебувають в активному пошуку шляхів

самоствердження, самостійності, морального самовдосконалення, професійної самоактуалізації, соціального становлення та відчуття новизни. Відбувається розвиток професійного мислення й способу поведінки, емоційно-вольового потенціалу, особистісної рефлексії. У цілому, здобувачам освіти притаманний романтизм, висока активність і динамічність, емоційно-чуттєве ставлення до об'єктивної дійсності, творчість, бажання до комунікативного експериментування, підвищена недовірливість, емоційна нестійкість, надмірна чутливість, самолюбство та імпульсивність поведінки, що, безумовно, впливає на їх відносини з іншими [85; 158; 226].

Послугуючись досвідом Р. Сопівника щодо планування виховного процесу протягом усього терміну навчання здобувачів вищої освіти, ураховуючи зміст і специфіку формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів та власний педагогічний досвід, нами обґрунтовано соціокультурні особливості кожного із чотирьох років навчання та психолого-педагогічний супровід формування особистості в полі досліджуваної проблеми [289]. Зауважимо, що формування досліджуваного явища у майбутніх учителів початкових класів відбувається у накопичувальному вимірі, тобто, кожний наступний етап передбачає реалізацію попереднього, а також, ураховує перспективу наступного.

Перший рік навчання «Зіткнення двох Світів». Це період адаптації першокурсників до умов закладу вищої освіти, знайомство з новим соціальним оточенням, реаліями самостійного життя і професійної діяльності та собою самим у новій подобі. У студентській групі зустрічаються індивідуальні, відносно зрілі особистості з певною мірою сформованими поглядами на життя, життєвою позицією, переконаннями, цінностями, які бажають самоствердження своєї соціальної позиції. Саме тому, даний етап правомірно можна назвати зіткненням світів особистостей. До того ж, перший рік навчання є визначальним для подальшої життєдіяльності здобувачів вищої освіти під час навчання у виші.

Українською важливо на першому році навчання здійснювати супровід молодих людей з боку управлінсько-викладацького складу закладу, який полягає

у створенні комфортної психологічної атмосфери довіри для успішного входження особистості в нову життєву роль та соціальне оточення. Задля цього слід забезпечувати максимальне знайомство учасників спільноти один з одним, організувати взаємодію членів колективу на засадах співробітництва, співтворчості, надихати молодих людей до засвоєння моральних, гуманних норм і принципів, самовиховання, самовиховання, активної участі у різноманітних заходах, сприяти багатосторонній комунікації здобувачів вищої освіти з усіма учасниками освітнього процесу вишу, що забезпечить амортизаційний ефект формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

При цьому є провідною роль куратора (наставника) академічної групи. Він має бути одночасно вимогливим (чітко формулювати вимоги, указати права і обов'язки здобувачів вищої освіти, провести інструктаж щодо правил внутрішнього розпорядку, правил гідної поведінки як у стінах закладу, так і поза його межами, особливостей організації освітнього процесу тощо) і толерантним (забезпечувати зворотний зв'язок, спрямовувати молодих людей, сприяти колективному виробленню демократичних правил життєдіяльності студентської групи та слідкувати за їх дотриманням, цікавитися вподобаннями, переживаннями здобувачів освіти, з порозумінням ставитися до кожної особистості як цінності тощо).

Із вищезазначеного постає очевидним, що виховна діяльність у напрямі формування досліджуваного явища у майбутніх фахівців має сприяти легкому ненав'язливому знайомству та зближенню учасників спільноти, пізнанню суб'єктів міжособистісних відносин, виявленню спільних інтересів, уподобань, розумінню того, як особистість сприймають інші, відчуттю кожною молодою особою своєї індивідуальності та їх усвідомленню, що вони є важливою частиною спільноти, визначенню соціальних ролей. Відповідно, особливого значення набуває установлення правил життєдіяльності учасників академічної групи, реалізація «криголамів», інтерактивних методів навчання, методів розвитку критичного мислення в освітньому процесі, урізноманітнення форм організації

аудиторної діяльності щодо максимального забезпечення багатосторонньої комунікації, а також колективна та групова участь у конкурсах, змаганнях, благодійних акціях, спільні екскурсії, подорожі, проведення тематичних виховних заходів, тренінгових занять тощо.

Для забезпечення успішності переходу майбутніх фахівців на наступний щабель процесу формування гармонійних міжособистісних відносин, куратор має підтримувати міцний зв'язок з батьками здобувачів освіти, викладачами, представниками соціально-психологічної служби, проректором з виховної роботи закладу, деканом та іншими щодо всебільного цілісного сприяння утвердженню гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Другий рік навчання «Шлях двох Світів назустріч один одному». Це період інтенсивного формування студентської групи як спільноти, самоідентифікації учасників у соціумі та початок шляху професійного самовизначення. Здійснюючи педагогічний супровід виховання майбутніх учителів початкових класів, куратор має чітко закріпити обов'язки за кожним із учасників спільноти в системі студентського самоврядування, частину своїх функціональних обов'язків покладати на актив групи, сприяти максимальній рольовій диференціації і, при цьому груповій ідентифікації. У даному плані слід продовжувати роботу, визначену на попередньому етапі, і всебільно сприяти розвитку усіх потенціалів особистості, зосередити увагу на розвитку мотивації та готовності майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності, вивільненні духовного єства молодих людей, формуванні світоглядної культури, емоційно-чуттєвого світосприйняття, розвитку особистісних якостей, що підпорядковуються законам Істини, Добра та Краси, опануванні майбутніми фахівцями прийомами самовиховання й освіти впродовж життя.

Особливість роботи управлінсько-викладацького складу педагогічних вишів полягає в тому, що вони мають періодично надавати можливість кожному учаснику та студентській спільноті в цілому функціонувати автономно, однак при цьому слід, за необхідності, спрямовувати чи корегувати даний процес.

Послугуючись особистим досвідом, вважаємо, що перспективними на даному етапі виявляються спільні заходи найрізноманітнішого спрямування із залученням провідних фахівців професійної сфери, викладачів, тренерів, науковців, фахівців соціально-психологічної служби, старшокурсників, випускників та інших, де майбутні вчителі початкових класів набувають духовного, морального, соціального та позитивного досвіду гармонійних міжособистісних відносин.

Третій рік навчання «Два Світи в одному». На даному етапі відбувається інтеріоризація загальнолюдських цінностей та визначення серед них особистісно значущих смислів, студентський колектив, який успішно пройшов попередні етапи, уже діє як автономна спільнота, молоді люди осмислюють, що вони частина академічної спільноти, особистості успішно визначили своє місце у соціальному світі академічної групи, а також майбутні фахівці вже безпосередньо набувають досвіду професійної діяльності та досвіду гармонійних міжособистісних відносин у закладах баз практик. Особистості зацікавлено вдаються до комунікативного експериментування з різними категоріями учасників освітнього процесу.

Участь управлінського-викладацького корпусу на третьому році навчання майбутніх учителів початкових класів полягає у стимулюванні, спрямуванні та пробудженні в молодих людей ціннісного ставлення до інших, самих себе, процесу навчання, виховання, професійної діяльності, самовиховання та саморозвитку в особистісному та професійному вимірі. Керівники відділів, викладачі, куратори мають сприяти постановці більш складних цілей майбутніми фахівцями, залученню особистостей до активної взаємодії на засадах співробітництва, ефективного спілкування, участі в наукових, виховних, практично-методичних тематичних заходах таких, як гранти, олімпіади, конкурс студентських науково-дослідницьких робіт за спрямуванням, науково-практичні конференції, семінари, тренінги, неформальна освіта та систематичному цілеспрямованому самовихованню здобувачів вищої освіти. Також, слід зосередити увагу на таких видах діяльності, які будуть формувати систему

цінностей (духовних, моральних, соціальних, екологічних, професійних й ін.) молодих людей як гідних громадян світу, суспільства й соціуму.

Четвертий рік навчання «Один Світ на двох». Даний період характеризується як час професійного самовизначення, як етап дорослішання, як останній щабель, який приведе в ще не звідане майбутнє, до того ж, відбувається вибудовування траєкторії подальшої особистісної, професійної та сімейної самореалізації молодих людей. Відповідно до цього, можна стверджувати, що підвищуються вимоги особистості до самої себе, суб'єктів взаємодії, посилюються чутливість та емоційна нестабільність.

У полі дослідницької проблеми даний етап відмінний від попереднього тим, що на третьому році навчання молоді особи, розцінюють себе як окремо існуючу індивідуальність і сприймають міжособистісну взаємодію як необхідність, обумовлену об'єктивними чинниками, а на четвертому році – майбутні фахівці доходять істини, що процес міжособистісної взаємодії є цілісним світом задоволення природної потреби людини, у якому гармонійно співіснують та взаємодіють дві індивідуальні, унікальні особистості.

Із цих міркувань, виховні впливи на даному етапі мають бути направлені на підтримку, похвалу та віру в успіх кожного. Особливої уваги потребує реалізація лідерського потенціалу майбутніх фахівців, співпраця з роботодавцями задля подальшого працевлаштування, залучення особистостей до творчої проектної діяльності, проведення майстер-класів, педагогічних лабораторій, відвідування методичних об'єднань, що забезпечить їх активну діяльність, розвиток ініціативності та підприємливості, набуття досвіду гармонійної міжособистісної взаємодії з іншими категоріями осіб та забезпечить можливість транслювати набутий досвід гармонійних міжособистісних відносин як у маси академічної спільноти, так і поза її межами.

Усвідомлення вищевикладеного дає можливість відобразити специфіку формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічного вишу у вигляді структурно-логічної схеми, яку репрезентуємо на рисунку 2.1.

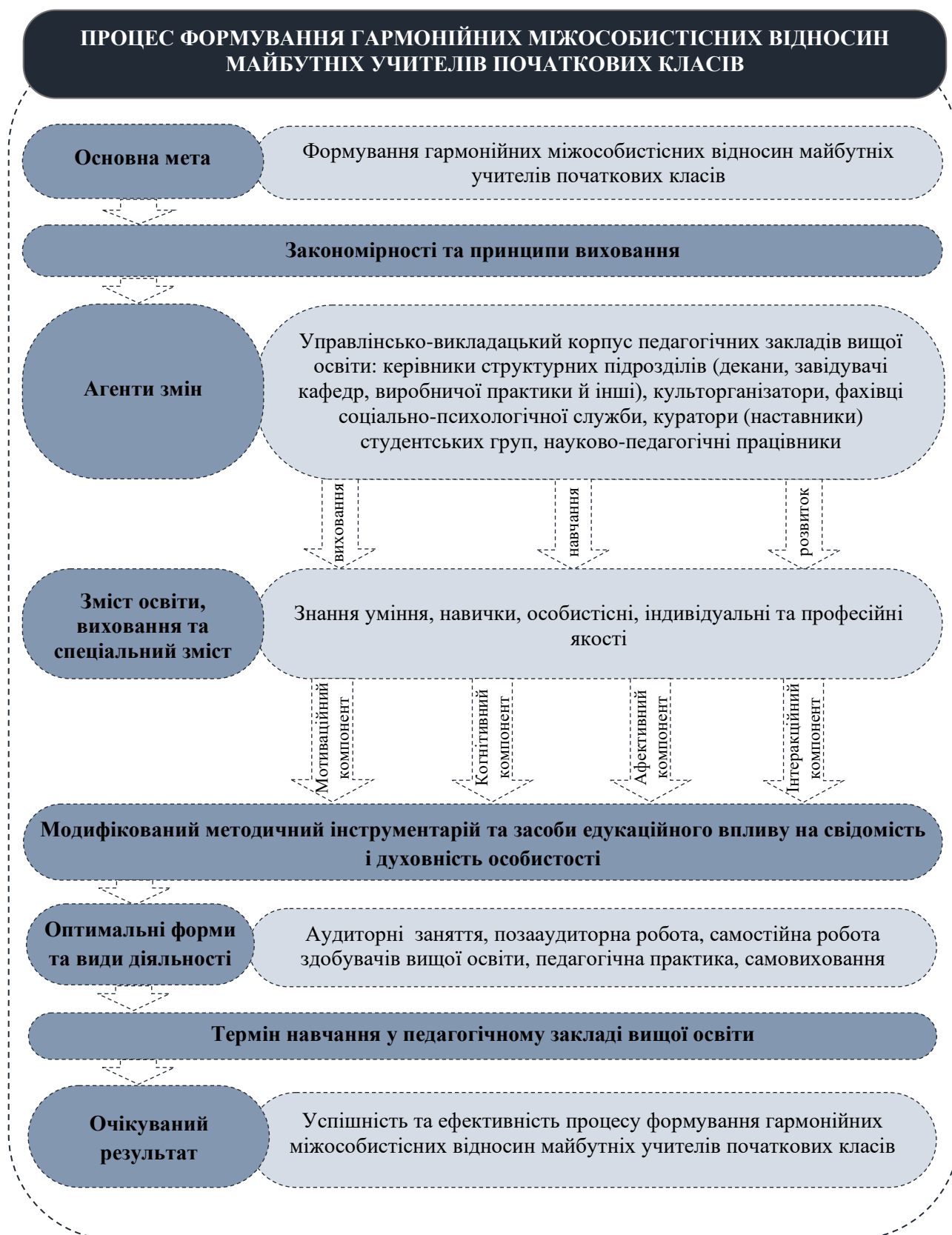

Рис. 2.1. Структурно-логічна схема специфіки формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічного закладу вищої освіти

Отже, узагальнення результатів теоретичного дослідження специфіки формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів дає підстави стверджувати, що даний процес складний і багатогранний. Він розкривається крізь призму усвідомлення едукативного (навчального, виховного та розвивального) потенціалу освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти. Даний процес передбачає урахування закономірностей та принципів виховання при його організації, формулювання наскрізної мети, основних і проміжних завдань, визначення агентів змін, усвідомлення їх ролі та завдань, які на них покладаються у дослідницькому полі, осмислення змісту освіти, виховання та специфічного змісту, що продукується компонентами гармонійних міжособистісних відносин (мотиваційним, когнітивним, афективним, інтеракційним), відповідну модернізацію форм організації освітнього процесу шляхом добору ефективного методичного інструментарію, засобів впливу на загальну культуру, свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх учителів початкових класів. Водночас, формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю має здійснюватися наскрізно, протягом усього терміну навчання в закладі вищої освіти, де кожен із періодів має свої особливості.

2.2. Структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

Осмислення теоретичних основ порушеної проблеми та специфіки формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів актуалізує необхідність застосування дієвих методів, що забезпечуватимуть усвідомлення нової стратегії організації едукативного процесу у закладі вищої освіти, припускатимуть його ефективність і розкриватимуть достовірність одержаних результатів експериментальної перевірки.

У ході наукових пошуків, серед спектра наявних на сьогодні дієвих методів дослідження педагогічних явищ нами було виокремлено метод моделювання, який належить до класу концептуальних проєктувальних процедур і відбувається саме на етапі теоретико-практичного осмислення дослідницької проблеми [277, с. 147]. Справедливість такого бачення зумовлена тим, що застосування методу моделювання повною мірою уможлиблює усвідомлення логіки та системності процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, розкриття основних кореляційних зв'язків між складовими зазначеного процесу, а також, простеження динаміки його протікання в конкретному часі та просторі [107, с. 18]. Водночас, послуговуючись здобутками теорії та практики педагогічної науки стосовно моделювання педагогічних явищ, ми виходимо з того, що забезпечити успішність і високу результативність формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів можна шляхом розробки й обґрунтування структурно-функціональної моделі та її імплементації надалі.

Уважаємо, що, перш ніж розробити структурно-функціональну модель формування досліджуваного явища, необхідно розкрити суть та особливості процесу моделювання педагогічних явищ і конкретно структурно-функціональної моделі, що забезпечить продуктивність і результативність експериментального дослідження сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Уявлення про *моделювання* як загальнонауковий метод та метод дослідження педагогічних явищ зокрема значно збагачують наукові праці Т. Атрощенко [11], О. Біди [23], К. Гнезділової [66], Б. Джойса [361], І. Зязюна [94], А. Кравчені [125], О. Кустовської [142], С. Мельника [161], С. Сисоєвої [270], Р. Сопівника [288], Я. Сікори [275], О. Столяренко [295], А. Харківської [316], Ю. Шапрана [327], О. Щербак [333] й інших.

Насамперед зазначимо, що як загальнонауковий метод дослідження будь-яких явищ дефініція «моделювання» передбачає вивчення своєрідних об'єктів і побудову моделей їхніх оригіналів чи прототипів [11, с. 230]. Увиразнює

бачення феномена «модельовання» його трактування у педагогічному вимірі: основна категорія теорії пізнання, на якій ґрунтується будь-який теоретичний чи експериментальний метод наукового дослідження явищ, процесів чи об'єктних систем шляхом побудови та вивчення їхніх моделей [216, с. 323]. Наукові дослідження К. Гнезділової, С. Касярум, О. Молчанюк засвідчують, що педагогічне модельовання є універсальним інструментом творчого відтворення уявного чи матеріального об'єкта, процесу, явища, а також, оптимальним методом пізнання, так званих «живих систем» [66, с. 8; 172, с. 112].

Із цих міркувань, вважаємо, що модельовання процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, який є інтегративним і складноорганізованим, є високоефективним методом педагогічного дослідження, що повною мірою уможливорює усвідомлення основних аспектів його ефективної організації. При цьому, діяльність спрямовується на відтворення не реального об'єкта дослідження, а такого його ідеального образу, що здатен забезпечити ефективність та результативність [327, с. 40]. У цілому, ефективність процесу педагогічного модельовання, на наш погляд, залежить від усвідомлення сутності, змісту, особливостей досліджуваного явища, уміння ідеалізувати його та чітко відобразити взаємозв'язки між складовими, валідність, об'єктивність виміру й інтерпретації результатів за допомогою схематичного креслення.

Отже, у контексті формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів педагогічне модельовання являє собою індивідуальний творчий процес опису структури та змісту гіпотетично ефективного освітнього процесу педагогічних закладів вищої, розкриття міцних зв'язків і взаємозв'язків між його складовими та побудову, на основі отриманого уявлення, моделі у вигляді узагальненого інформаційно-графічного зображення.

Узагальнення теоретичних положень щодо модельовання педагогічних явищ дає підстави констатувати, що даний процес передбачає наступний алгоритм дій: визначення об'єкта (процесу, явища, системи) модельовання та конкретно-наукове усвідомлення його сутності, змісту, своєрідності, що забезпечується шляхом

теоретичного аналізу проблеми дослідження; формулювання мети процесу моделювання; визначення типу моделі, який буде найадекватнішим до специфіки дослідження, й основних її структурних складових; виявлення кореляційних зв'язків і взаємозв'язків між її структурними складовими та їх інтерпретація та, власне, побудова моделі у вигляді інформаційно-графічного зображення. Уважаємо, що дотримуючись даного алгоритму, моделювання процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів буде успішним.

Апріорі відомо, що результатом моделювання є розробка й обґрунтування *моделі* досліджуваного явища.

На основі напрацювань Г. Єльнікової [302], В. Кременя [80], Ю. Шапрана [327], А. Чаговець [321], ми установили, що науковці дотримуються тотожних визначень феномена «модель», однак надають йому своєрідних авторських смислових відтінків відповідно до проблеми дослідження. Так, у широкому сенсі під моделлю розуміють інформаційно-графічне відтворення явища, процесу, об'єкту, яке є аналогією оригіналу та постає у спрощеному схематичному вигляді. Відповідно до поглядів І. Залєсової, розробка моделі надає більш повне, цілісне уявлення про проблему дослідження та можливість науковцю визначити найефективнішу траєкторію руху до досягнення очікуваного результату [91, с. 64]. Підтримуючи погляди дослідниці, вважаємо, що практично ціннісною є та модель, яка вирізняється цілісністю відображення досліджуваного явища, чіткою структурованістю, можливістю прослідкувати кореляційні зв'язки між її структурними елементами, пізнавальним потенціалом, функціональністю й оригінальністю. Для цього модель має виконувати низку функцій, зокрема ілюстративну, пізнавальну, пояснювальну, проєктивну, мобілізуючу, виховну, управлінську, результативну, діагностичну, коригувальну й інші [11, с. 234–235; 174, с. 225]. Особливого значення, у контексті нашого дослідження, надаємо виховній функції, що базується на посиленні виховного потенціалу освітнього процесу педагогічного закладу вищої освіти щодо здійснення едукативних впливів

на свідомість, духовність й особистісно значущі якості майбутніх учителів початкових класів з метою формування гармонійних міжособистісних відносин.

З огляду на те, що дослідженню підлягає педагогічний об'єкт – процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, який правомірно слід розглядати як «живу», нелінійну, нестабільну систему [57, с. 89], нами визначено, що ефективності його вивчення сприятиме розробка саме *структурно-функціональної моделі*, яка є одним із широко практикуючих різновидів моделей педагогічних процесів, явищ, систем у сучасній теорії та практиці.

Структурно-функціональна модель належить до змішаного типу моделей, що засвідчують наукові розвідки Т. Атрощенко [11], В. Васильєва [51], А. Кравчені [124], М. Марцинюка [157], О. Молчанюк [174], Я. Сікори [247]. Виходячи із досліджень науковців, детермінантою структурно-функціональної моделі є органічне поєднання властивостей двох типів моделей у цілісне явище: структурної (пропагує необхідність чіткого уявлення та визначення науковцем структури досліджуваного явища, а також відображення найсуттєвіших кореляційних зв'язків між її складовими) та функціональної (вимагає усвідомлення дослідником функцій кожного з елементів системи, їх роль у досягненні очікуваного результату й урахування при побудові моделі). Із цих міркувань слідує, що розробка структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів забезпечить синергетичне уявлення досліджуваного явища як динамічного та дозволить простежити організаційний і виховний аспекти діяльності.

На підставі теоретичного аналізу проблеми дослідження твірною основою структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів є наступні положення:

- гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів виявляються особистістю крізь трансформацію таких цінностей, як добро, благо, миролюбність, людина як найвища цінність, гідність, толерантність (терпимість), автономія, самоконтроль, самоповага, освіченість в особистісно

значущі смисли людини та мотиваційні орієнтації, усеосяжне пізнання об'єктивного світу, самого себе та інших людських істот; морально-етичний світогляд, активність та свідомість; розвинений емоційно-чуттєвий світ молодих людей, емоційну чутливість, набуття емоційного досвіду, мобілізацію вольових якостей особистості щодо прояву емпатійності, толерантного ставлення, безкорисливих учинків, гуманних дій, гідної поведінки особистості у конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії;

- формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів являє собою специфічний цілеспрямований процес едукативних (навчальних, виховних, розвивальних) впливів на свідомість, духовність та особистісні якості здобувачів вищої освіти щодо формування мотиваційно-ціннісної, духовно-пізнавальної, емоційно-вольової, поведінково-дієвої сфер особистості, що базується на теоретико-методологічних основах і здійснюється наскрізно в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти завдяки реалізації змісту освіти, виховання, спеціального змісту, обумовленого змістом конструкта «гармонійні міжособистісні відносини», і відповідно модифікації форм, методів, прийомів, засобів виховного впливу на особистість.

Розроблена нами структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів наочно відображає структурованість і функціональність п'яти блоків, а саме: *цільового, теоретико-методологічного, змістовного, організаційно-дієвого та діагностично-коригувального*, які уможливають простеження динаміки між вихідним і кінцевим станом сформованості досліджуваного явища, а також, за неузгодженості між очікуваним і реально досягнутим результатом, забезпечується корекція даного процесу шляхом перегляду, привнесення змін та удосконалення його окремих етапів. Структурно-функціональну модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів репрезентовано на рис. 2.2.

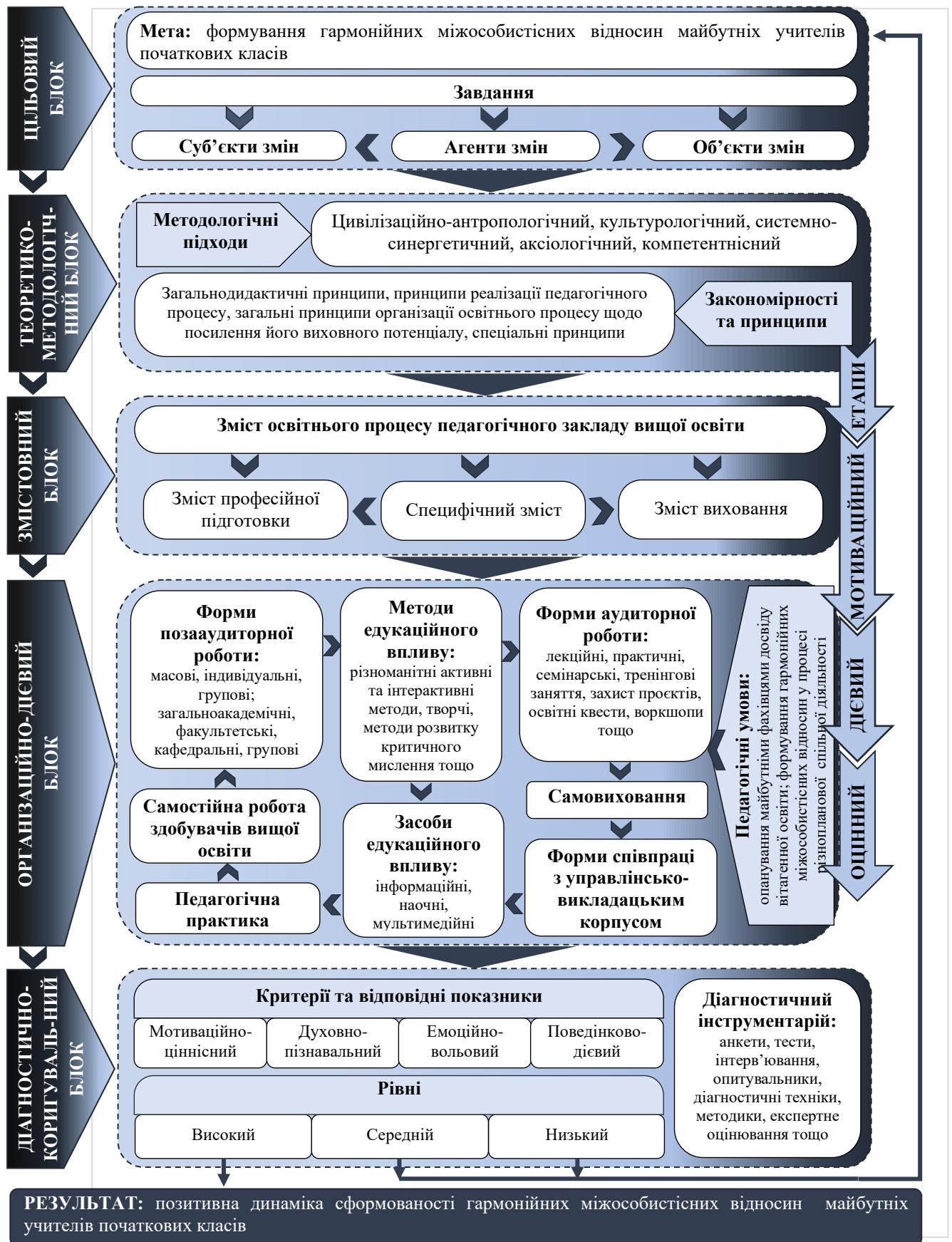

Рис. 2.2. Структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

Охарактеризуємо кожний із запропонованих блоків моделі більш детально.

Першим блоком структурно-функціональної моделі нами визначено **цільовий**, який задає чіткої направленості процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів і прогнозує очікуваний ідеальний кінцевий результат. Він передбачає *формулювання мети, основних і проміжних завдань*, визначення рольових позицій безпосередніх чи опосередкованих учасників перетворень: *суб'єкта, об'єкта та агентів змін*.

Відповідно до дослідницької проблематики *метою* є формування гармонійних міжособистісних відносини майбутніх учителів початкових класів. Зауважимо, що визначена мета є наскрізною, передбачає одночасне навчання, виховання та розвиток особистості (едукацію) і реалізується в органічній єдності з освітньою та виховною метою.

Усвідомлення мети, безумовно, потребує окреслення основних завдань та проміжних завдань, що забезпечить успішність її імплементації. Відтак, *основними завданнями є*:

1. Сприяти трансформації таких цінностей, як добро, благо, миролюбність, людина як найвища цінність, гідність, толерантність, автономія, самоконтроль, самоповага, освіченість в особистісно значущі смисли людини; активізації мотивації майбутніх учителів початкових класів до пізнання самого себе, суб'єкта міжособистісної взаємодії; засвоєнню різноаспектних теоретичних і практичних знань; виробленню вмінь і навичок співробітництва, ефективного спілкування, безкорисливих учинків, гуманних дій, асертивної поведінки; пробудженню активності, ініціативності, рішучості, підприємливості у молодих людей.

2. Забезпечувати стимуляцію мислинневих процесів вищого рівня, активізацію самостійної пізнавальної діяльності задля ефективного накопичення, усвідомлення й осмислення майбутніми вчителями початкових класів різноаспектних теоретичних та практичних знань задля збагачення загальної ерудиції, уявлень і понять про базові категорії культури, етики, моралі, про біологічні, психологічні, індивідуальні особливості людини та, зокрема,

оволодінню ґрунтовними знаннями про суть, зміст, структуру гармонійних міжособистісних відносин, їх роль у життєдіяльності майбутніх фахівців.

3. Розвивати емоційний світ особистостей, емпатійність, толерантність, емоційну чутливість, забезпечувати пізнання нових граней емоційних переживань, набуття емоційного досвіду, об'єктивність й адекватність прояву емоцій і почуттів відповідно до ситуації міжособистісної взаємодії, мобілізацію вольових якостей майбутніх фахівців зазначеного профілю.

4. Сприяти багатосторонній інтеракції здобувачів вищої освіти на засадах співробітництва, компромісу, істинного прояву найдуховніших, найморальніших, найгуманніших якостей майбутніх учителів початкових класів у ситуаціях міжособистісної взаємодії, конгруентності (відповідності, подібності) суджень, поглядів, переконань, учинків, поведінки молодих людей морально-етичним нормам і принципам, формувати уміння та навички ефективного спілкування, безкорисливих учинків, гуманної, моральної, асертивної поведінки, конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій.

Проміжні завдання визначаються на конкретному етапі впровадження структурно-функціональної моделі в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти з метою посилення ефективності формування досліджуваного явища або корекції результатів попереднього етапу. Базуючись на власному досвіді, проміжними завданнями можуть бути визначені наступні:

- створення оптимальних умов для формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців;
- удосконалення підготовки здобувачів вищої освіти засобами привнесення нових інформаційних елементів з основних аспектів проблеми дослідження до змісту обов'язкових освітніх компонентів освітньо-професійної програми спеціальності 013 Початкова освіта;
- організація різних форм співпраці управлінсько-викладацького складу закладу освіти з майбутніми учителями початкових класів;

- сприяння підготовці майбутніх учителів початкових класів до успішної реалізації інтеракції молодших школярів в освітньому процесі початкової школи під час професійної діяльності.

Постановка мети та завдань передбачає визначення *суб'єкта* й *об'єкта змін*, які піддаються трансформаційним виховним впливам та *агентів змін* – тих, на кого покладається відповідальність реалізації виховного в цілому та процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців.

Відповідно до логіки нашого дослідження, *суб'єктами змін* є майбутні вчителі початкових класів, які не просто піддаються зовнішнім едукативним впливам, а шляхом самоосвіти, самовиховання, саморозвитку, за наставницької підтримки є активними перетворювачами власного внутрішнього світу щодо його духовного збагачення, моралізації, гуманізації тощо.

У контексті дослідження *об'єктом змін* визначено освітній процес педагогічного закладу вищої освіти, а саме: зміст освіти, форми організації освітнього процесу, методичний інструментарій і засоби впливу на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх учителів початкових класів, які потребують модифікації у напрямі максимального забезпечення багатосторонньої інтеракції здобувачів вищої освіти, їх окультурення, одухотворення, моралізацію, естетизацію, гуманізацію, створення умов для культурно-соціального становлення особистості, що діє у світі людей відповідно до законів Істини, Добра і Краси.

Агентами змін є управлінсько-викладацький корпус педагогічного закладу вищої освіти, серед якого, у контексті проблеми дослідження, слід підкреслити визначну роль адміністрації закладу, керівників структурних підрозділів, відділів (декани, завідувачі кафедр, виробничої практики й інші), культорганізаторів, кураторів (наставників) студентських груп, фахівців соціально-психологічної служби та, безпосередньо, науково-педагогічних працівників, які транслюють зміст освіти. При цьому, акцентуємо увагу на важливості готовності управлінсько-викладацького складу закладу вищої освіти до реалізації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів

початкових класів та узгодженості, координованості здійснення едукативних впливів даними категоріями осіб.

Теоретико-методологічний блок структурно-функціональної моделі представлений *методологічними підходами, закономірностями й принципами*.

Ураховуючи те, що навчання, виховання та розвиток майбутніх учителів початкових класів має вибудовуватися на симбіотичному комплексі методологічних підходів, специфіку нашого дослідження, поставлені дослідницькі завдання, концептуальну основу авторської структурно-функціональної моделі становлять методологічні підходи такі, як *цивілізаційно-антропологічний, культурологічний, системно-синергетичний, аксіологічний, компетентнісний*.

Цивілізаційно-антропологічний підхід (Б. Бім-Бад, М. Данилевський, В. Зінченко, І. Зязюн, В. Куликов, Л. Лузіна, Є. Лукашова, П. Сорокін, О. Суббето, В. Максакова, В. Шинкарук, О. Шпенглер, А. Харківська, А. Чаговець) ґрунтується на інтегрованому розгляді *цивілізаційного й антропологічного* підходів, що детерміновано їх кореляційним зв'язком: знання людської істоти – міра гідної цивілізації. Дослідження педагогічних явищ, процесів, систем крізь призму цивілізаційно-антропологічного підходу уможливорює усвідомлення того, що людина займає центральне місце у Всесвіті, адже вона наслідує культурні надбання попередніх поколінь, самотрансформується в часовому просторі та сама привносить зміни як в особистісну, так і цивілізаційну культуру.

Отже, даний підхід у контексті формування гармонійних міжособистісних відносин особистості забезпечує усвідомлення, що центральним орієнтиром едукативного впливу є особистість у своїй біологічній, культурній, соціальній подобі, яка володіє базою знань про культуру й традиції, інтеріоризовані суспільні, національні переконання, погляди, цінності у процесі історичного онтогенезу людської цивілізації.

Культурологічний підхід (Т. Атрощенко, О. Молчанюк, Г. Пономарьова, М. Роганова, Ю. Турчанінова, В. Франкл, А. Харківська) продукує органічне

співіснування особистості й культури, трансляцію культурних надбань, цінностей, поглядів, переконань у суспільство. Безумовно, культура є духовним базисом суспільства, його потаємною суттю, надійною опорою, на якій вибудовується розвиток, виховання і навчання гідної особистості та нації в цілому. Як слушно зауважують М. Каган і В. Мараєв: людина і культура взаємообумовлені: людина творить культуру, а культура – людину. Тобто, культура існує не окремо від людини, а наскрізно пронизує її буття у світі, життєтворчість. Таким чином, культурологічний підхід має спрямувати едукативні впливи на молодих людей щодо їх духовного культурного зростання шляхом присвоєння таких духовних цінностей як благо, істина, віра, совість, чуйність, гармонія, співчуття, неупередженість, духовні знання, самосвідомість, каяття, краса, мудрість, любов та їх прояву в усіх сферах життєдіяльності, а разом із тим відбуватиметься збагачення культури суспільства, народу, нації, людської цивілізації.

Дослідження порушеної проблеми крізь призму *системно-синергетичного підходу* (Л. фон Бергаланфі, В. Буданов, В. Ігнатова, Е. Морен, О. Прокопенко, Т. Тюріна, А. Харківська, А. Чаговець, С. Шевельова, А. Шевцов) дає можливість усвідомити, на перший погляд, дуальну, проте правомірно цілісну тезу: освітній процес є інтегративним утворенням, що далеке від рівноваги, упорядкованості та збалансованості [72, с. 83], адже його складовою є людські ресурси, яким, як мінімум, властиві почуття, емоції, афекти, а відтак міжлюдські відносини мають у край нелінійний характер та прояви непередбачуваної поведінки індивідів [48, с. 162]. Справедливість такого бачення в сучасній науці завбачував ще автор загальної теорії систем Л. фон Бергаланфі, який підкреслював, що система складається з елементів, які перебувають у взаємозв'язках, а тому, будь-яка система, з погляду дослідника – це більше, ніж проста сума її елементів, тобто йдеться про емерджентність – властивості та якості, що виникають завдяки організації та загальній єдності складових системи [350].

Отже, системно-синергетичний підхід забезпечує розгляд процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів як складноорганізованого системотвірного педагогічного

явища, якому властива відкритість, нелінійність, нестабільність та самоорганізація [39]. При цьому, розробка цілісної інтеграційної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів із відображенням усіх зв'язків і взаємозв'язків її структурних складових з урахуванням системотворчих факторів, забезпечує функціонування даного процесу як у статичному, так і динамічному варіантах.

Аксіологічний підхід (І. Бех, В. Кремень, О. Молчанюк, М. Роганова, Р. Сопівник, В. Тугарінов, А. Чаговець) покликаний значно посилити дію вищезазначених методологічних підходів завдяки реалізації ідеї про те, що цінності є смислотвірною основою людського існування, діяльності, дій, учинків, поведінки, а майбутні фахівці як унікальні біологічні, культурні та соціальні істоти є абсолютною цінністю в освітньому процесі педагогічного закладу вищої освіти (виховання як його невід'ємної частини).

У контексті проблеми дослідження аксіологічний підхід детермінує спрямованість едукативних впливів на розкриття усіх потенціалів майбутніх учителів початкових класів, ствердження цінності іншої людини та самоцінності, задоволення життєвонеобхідних потреб людини, збагачення особистісного досвіду, інтеріоризацію цінностей молодими людьми (зокрема духовних, трансцендентних, моральних, гуманних, етичних, культурологічних, інтелектуальних, емоційних, педагогічних, соціальних), пробудження людяного в людині, і, як результат – становлення високодуховної, високоморальної особистості, що мислить, діє, чинить, поводить відповідно до законів Істини, Добра і Краси.

Компетентнісний підхід (Т. Атрощенко, І. Бех, Н. Бібік, О. Дубасенюк, І. Єрмаков, Д. Мертенс, Г. Пономарьова, О. Пометун, О. Савченко, А. Харківська, А. Чаговець) у сучасних умовах реформи освітньої парадигми набуває особливого значення. Базуючись на здобутках педагогічної теорії та практики, можемо стверджувати, що компетентнісний підхід має потужний потенціал задля гармонійного формування особистості майбутнього учителя початкових класів, адже, охоплюючи не лише когнітивну й операційно-технологічну,

а й аксіологічну, мотиваційну, поведінкову та соціальну сфери особистості майбутнього фахівця [205; 363], він створює нові можливості задля посилення потенціалу особистостей (формування здатностей здобувачів вищої освіти протягом усього терміну навчання в закладі вищої освіти), а тому, безпосереднім результатом освітньої діяльності (виховна діяльність як невід’ємна складова) стає формування ключових компетентностей. Тобто, даний підхід забезпечує ліквідацію розриву між когнітивним, діяльнісним та особистісним рівнями розвитку майбутнього фахівця [70, с. 89].

Також компетентнісний підхід продукує необхідність організації самостійної діяльності здобувачів вищої освіти, набуття соціального, духовного, морального досвіду, створення умов задля відчуття ними особистої відповідальності за результати навчання, виховання і розвитку, здійснення самооцінювання, саморефлексії, самоосвіти та самовиховання.

Обґрунтування вищезазначених методологічних підходів до формування досліджуваного явища дозволяє зробити акцент на *закономірностях* процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Убачаємо пріоритетними закономірностями освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти щодо формування досліджуваного явища наступні:

- цілісність процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю обумовлена наявністю міцних кореляційних зв’язків у тріаді «навчання – виховання – розвиток» (едукація), що відображає одночасний розвиток свідомості, духовності й особистісних якостей;
- едукативні впливи на особистість майбутнього вчителя початкових класів щодо формування гармонійних міжособистісних відносин будуть ефективним за умови узгодженої, скоординованої діяльності управлінсько-викладацького корпусу педагогічного закладу вищої освіти;
- формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців педагогічного профілю забезпечується завдяки модифікації освітнього

процесу, а саме, змісту освіти, форм, методів і засобів виховного впливу на особистість крізь призму структурних компонентів досліджуваного явища (мотиваційного, когнітивного, афективного, інтеракційного), та організації багатосторонньої міжособистісної взаємодії його учасників;

- результативність формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів детермінована активністю, ініціативністю, підприємливістю суб'єктів освітнього процесу у виборі знань та їх осмисленні, участі у різних видах діяльності, самоосвіті та самовихованні.

Розглядаючи формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів крізь призму посилення едукативних (навчальних, виховних та розвивальних) впливів на особистість, вважаємо за доцільне, при організації цього процесу керуватися *загальнодидактичними принципами* (науковості, системності і послідовності, доступності, зв'язку навчання з життям, свідомості й активності, посильності і міцності засвоєння знань, формування умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності, органічної єдності теоретичної і практичної підготовки здобувачів вищої освіти, наочності, виховуючого навчання, індивідуалізації, проблемності, розвиваючого навчання, взаємодії (інтеракції) викладача і майбутнього фахівця в освітньому процесі) [314], *принципами реалізації педагогічного процесу* (цілеспрямованості; комплексності різних видів діяльності; єдності вимог та поваги до особистості, естетизації студентського життя; ініціативності, самодіяльності, креативності здобувачів вищої освіти в педагогічному процесі; поєднання педагогічного керівництва з організацією спільної діяльності) [202], а також, *загальними принципами організації освітнього процесу щодо посилення його виховного потенціалу* (п. 2.1).

На підставі ґрунтовного аналізу вищезазначених принципів, урахуваючи специфіку дослідницької проблематики, робимо акцент на *спеціальних принципах* організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю, що наведені в таблиці 2.1.

Спеціальні принципи організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

№ з/п	Принцип	Основна характеристика	Автор
1.	Диференціації понять «навчання», «виховання», «розвиток» і гармонійна єдність реалізації цих процесів	Відмова від взаємопідміни понять «навчання», «виховання», «розвиток», усвідомлення суті кожного із них і реалізація навчального (вплив на свідомість), виховного (вплив на духовність) і розвивального (вплив на особистісні якості) процесу щодо формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю в різнозначній мірі.	О. Вишневський [58]
2.	Реалізації педагогіки емплаурменту	Мобілізація потенціалу, мотивування, натхнення особистостей на гуманні, високодуховні, моральні дії, учинки та поведінку в ситуаціях міжособистісної взаємодії; створення сприятливих умов задля прояву ініціативності, активності, ентузіазму здобувачами вищої освіти; відчуття ними задоволення від процесу міжособистісної взаємодії, впевненості у власних можливостях і силах, а також усвідомлення відповідальності за власні судження, учинки, дії, поведінку.	О. Ліннік [147]
3.	Гармонійного духовного, психічного, соціального і вітального становлення індивіда	Урахування в виховному процесі тенденції природного прагнення людини до відчуття гармонії як у внутрішньому світі, так і в зовнішньому.	О. Вишневський [58]
4.	Рефлексивної спрямованості едукації	Передбачає розвиток суб'єктних характеристик особистості, формування здатності до аналізу (самоаналізу), критичності (самокритичності), оцінювання (самооцінювання), регуляції (саморегуляції), удосконалення (самовдосконалення).	О. Вишневський [58]

Дотримання зазначених принципів є основоположним фундаментом успішності формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, за якими забезпечується розвиток мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного компонентів досліджуваного явища. Водночас, принципи мають реалізуватися комплексно, адже жоден окремо не діє.

Змістовний блок є поліструктурним, забезпечує впорядкованість і цілісність функціонування основних елементів структурно-функціональної моделі та визначає зміст процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Він представлений *змістом освіти (зміст професійної підготовки, зміст виховання, специфічний зміст)*, а також розкриває *етапи* його реалізації в освітньому процесі педагогічного закладу вищої освіти.

Змістовими домінантами змісту освіти визначаємо: *зміст професійної підготовки* (п. 2.1), що визначається «Професійним стандартом за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» та «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»» [246], Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.) [242], Освітньою професійною програмою спеціальності 013 Початкова освіта [204], *зміст виховання* (п. 2.1), що детермінується Концепцією розвитку педагогічної освіти [243], Концепцією виховної роботи [123] *та специфічний зміст* – набуття цілісного комплексу уявлень, понять, суджень, цінностей, умінь, навичок, особистісних якостей відповідно до структурних компонентів конструкта гармонійні міжособистісні відносини.

Перспективу успішності процесу духовного, морального, гуманного становлення особистості майбутнього фахівця зазначеного профілю і формування досліджуваного явища вбачаємо у модифікації змісту освіти крізь призму специфічного змісту, що обумовлений структурними компонентами конструкта «гармонійні міжособистісні відносини» (мотиваційний, когнітивний, афективний, інтеракційний). Це забезпечить цілісність формування висококультурної, високодуховної, високоморальної особистості, яка з легкістю налагоджує

контакти як у процесі навчання у закладі вищої освіти, так і під час професійної діяльності та рутинному житті. Отже, задля забезпечення успішності формування означеного явища у майбутніх фахівців зазначеного профілю специфічний зміст має органічно розкриватися у змісті професійної підготовки та виховання, а також додатково транслюватися окремо.

Відтак трансляція управлінсько-викладацьким корпусом змісту освіти відповідно до *мотиваційного компонента* гармонійних міжособистісних відносин має бути орієнтована на усвідомлення майбутніми фахівцями власних потреб, цілей, того, до чого вони прагнуть, активізацію мотивації до пізнання самого себе, суб'єкта міжособистісної взаємодії, засвоєння різноаспектних теоретичних і практичних знань, до здійснення вчинків, дій і поведінки, що підпорядковуються морально-етичним законам. Водночас, слід забезпечувати розвиток гнучкості розуму, рішучості, ініціативності, підприємливості в ситуаціях міжособистісної взаємодії та спрямовувати виховні впливи на трансформацію загальнолюдських цінностей в особистісно значущі смисли людини (інтеріоризацію).

Показово, що на основі вищезазначеного процес пізнання майбутніми учителями початкових класів істини, об'єктивного світу, суб'єктів міжособистісної взаємодії, самого себе, водночас і встановлення та розвиток гармонійних міжособистісних відносин, відбуватиметься більш свідомо й активно. Реалізація змісту освіти крізь призму *когнітивного компонента* передбачає необхідність накопичення, усвідомлення й осмислення різноаспектних теоретичних і практичних знань задля збагачення загальної ерудиції, уявлень і понять про базові категорії культури, етики, моралі, про біологічні, психологічні, індивідуальні особливості людини та зокрема зміст, структуру гармонійних міжособистісних відносин, їх роль у життєдіяльності майбутніх фахівців. Справедливість такого бачення зумовлена активізацією самостійної пізнавальної діяльності у процесі пізнання, стимуляцією мислинневих процесів вищого рівня та розвитком свідомості майбутніх учителів початкових класів у цілому. У результаті, в особистостей сформується цілісний образ об'єктивного світу, власна універсальна картина світу, яка стане культурним базисом становлення

духовності, моральності, гуманності майбутньої української еліти.

Відповідно до авторської позиції, включення змісту освіти, що відображає *афективний компонент* гармонійних міжособистісних відносин, у процес виховання продукує необхідність зосередження едукативних впливів адміністративно-викладацького складу закладу вищої освіти на розвиток емоційного світу молодих людей, емпатійності, толерантності, емоційної чутливості, пізнання нових граней емоційних переживань, набуття емоційного досвіду, мобілізацію вольових якостей особистості. Це забезпечить удосконалення персональної емоційно-чуттєвої сфери майбутніх учителів початкових класів, об'єктивність й адекватність прояву емоцій і почуттів відповідно до ситуації міжособистісної взаємодії та комфортну атмосферу спілкування в цілому

Справедливо стверджувати, що набуття вищезазначеного досвіду забезпечить істинний прояв найдуховніших, найморальніших, найгуманніших якостей майбутніх учителів початкових класів у ситуаціях міжособистісної взаємодії, конгруентності (відповідності, подібності) суджень, поглядів, переконань, учинків, поведінки молодих людей морально-етичним нормам і принципам. У цілому, міжособистісна взаємодія буде набувати діалогічного характеру, співробітництва, рівноправ'я позицій її учасників, що посприє комфортній атмосфері спілкування та виконання спільної діяльності і забезпечить формування *інтераційного компонента* гармонійних міжособистісних відносин. Відповідно до зазначеного слід зосередити увагу на оволодінні майбутніми вчителями початкових класів уміннями та навичками ефективного спілкування, безкорисливих учинків, гуманної, морально, асертивної поведінки, досягнення компромісу, конструктивного розв'язання конфліктних ситуації тощо. За таких умов відбуватиметься розвиток індивідуальних, особистісних якостей, таких як витримка, оптимізм, взаємодопомога, доброзичливість, толерантність, стриманість, терпеливість, гідність та інших.

При цьому, видається принциповим реалізовувати зміст освіти поетапно, що забезпечить цілеспрямованість, логічність, поступовість, а отже, й успішність

формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. До основних *етапів* відносимо:

- *мотиваційний* – передбачає спрямування едукативних впливів на усвідомлення значимості гармонійного буття у світі людей; стимулювання до активної участі в колективній, груповій, парній видах діяльності, ініціативності, самостійної пізнавальної діяльності; формування мотивації майбутніх учителів початкових класів до встановлення, підтримки та розвитку гармонійних міжособистісних відносин; розвиток гуманістичної спрямованості особистості у процесі міжособистісної взаємодії; прагнення до самовиховання, саморозвитку, самоосвіти;

- *дієвий* – продукує реалізацію специфічного змісту освіти; включення здобувачів вищої освіти у процес багатосторонньої інтеракції в освітньому процесі педагогічного вишу; залучення особистостей до співробітництва, активних, творчих, практичних видів діяльності; створення умов для формування свідомості, духовності, особистісних якостей, умінь та навичок відповідно до змісту гармонійних міжособистісних відносин та набуття позитивного досвіду встановлення, підтримки та розвитку таких відносин; сприяння самовихованню, самоосвіті, саморозвитку майбутніх фахівців;

- *оцінний* – охоплює оціночно-результативну діяльність з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, зокрема, здійснення самооцінки та саморефлексії здобувачами вищої освіти; моніторинг, що передбачає чітку оцінку рівнів сформованості досліджуваного явища за кожним із критеріїв та, за необхідності, корекцію даного процесу.

Відтак практична реалізація визначених етапів дозволить успішно реалізувати процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в цілому.

Організаційно-дієвий блок побудований відповідно до мети, завдань, теоретико-методологічних основ, змісту освітнього процесу та розкриває організацію й реалізацію процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі

педагогічного закладу вищої освіти. Він охоплює *методичний інструментарій та засоби едукативного впливу* на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх учителів початкових класів, *форми організації освітнього процесу* педагогічного закладу вищої освіти, за допомогою яких реалізується зміст освіти (зміст професійної підготовки, виховання та специфічний зміст), а також *педагогічні умови*.

Відповідно до специфіки нашого дослідження, складові організаційно-дієвого блоку виступають у модифікованій формі – ураховують діяльнісну природу людини, унікальний внутрішній світ кожного здобувача вищої освіти, їх біологічне, культурне, духовне, професійне та соціальне призначення.

Базуючись на особистому педагогічному досвіді, вважаємо справедливим, організовуючи освітній процес, добираючи методичний інструментарій та засоби впливу на майбутніх учителів початкових класів з метою формування гармонійних міжособистісних відносин, ураховувати їх спрямованість на створення умов для відкритого спілкування, діалогу його учасників освітнього процесу; організацію інтеракції (багатосторонньої взаємодії) спільної (колективної, групової, парної), залучення майбутніх фахівців до спільної діяльності на засадах співпраці, співтворчості; духовний, культурний, моральний розвиток особистості; розвиток критичного мислення молодих людей; формування особистісної та діяльнісної рефлексії; розвиток емоційно-чуттєвого світу та мобілізацію вольових якостей; вироблення відповідних практичних умінь та навичок; створення ситуацій, де майбутні фахівці матимуть можливість набувати досвіду та виявляти найморальніші, найдуховніші, найлюдяніші якості; можливість саморозвитку, самовдосконалення особистості, її звернення до внутрішнього єства задля досягнення гармонії у процесі діяльності. Відтак якнайкраще забезпечуватиметься функціонування та динаміка виховної роботи в контексті дослідження.

За таких умов принципово змінюється система ролей: здобувач вищої освіти – свідомий суб'єкт освітнього процесу, а викладач – фасилітатор, що спрямовує, підтримує та надихає особистість на дії відповідно до законів

Істини, Добра і Краси. Тобто, ці два світи – світ викладача та світ майбутнього учителя початкових класів – мають дійти точки консенсусу в існуванні. Маємо на увазі, що досить важливим є характер міжособистісних відносин у площині «викладач – здобувач освіти» для успішності організації виховного процесу та його результатів у контексті проблеми дослідження [237]. Справедливим буде в даному плані сприяти взаємодії викладачів та майбутніх фахівців, їх співпраці, обміну досвідом, залучати до спільної творчої діяльності, майстер-класів, проєктної діяльності, практичних вирішень завдань, неформальних зустрічей спілкування тощо.

Перспективний *методичний інструментарій, засоби едукативного впливу* на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх фахівців, *форми організації освітнього процесу* висвітлено у підрозділах 2.1 і 3.2 дисертації.

Ґрунтовне вивчення та критичний аналіз напрацювань Н. Діри [290], В. Лозової [149], О. Молчанюк [173], О. Пехоти [224], Р. Сопівника [377], І. Сопівник [377], Г. Троцько [149], А. Харківської [315], А. Чаговець [322] і власний досвід викладацької діяльності дозволяє стверджувати, що успішність формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів посилюється за умови врахування сукупності *оптимальних педагогічних умов*.

У полі дослідницької проблематики корисним став досвід А. Харківської, якою було проаналізовано наявні дефініції поняття «педагогічні умови» в науковій літературі та подано узагальнені характеристики: обставини, що здатні як прискорювати, так і гальмувати процеси формування та розвитку педагогічних явищ, особистості; штучно створене середовище, що відображає єдність взаємопов'язаних психологічних, організаційних та педагогічних чинників задля отримання максимального педагогічного ефекту без суттєвих матеріальних затрат і зусиль; особливі вимоги організації освітнього процесу, які продукують цілісність і результативність едукативних впливів на особистість з метою всебічного гармонійного розвитку; синергетичний комплекс чинників, уключених в освітній процес задля підвищення його ефективності; сукупність об'єктивного

потенціалу просторового середовища, змісту, форм, методів, видів діяльності, засобів, що забезпечують ефективну організацію освітнього процесу; низка узгоджених, координованих заходів, що сприяють створенню атмосфери співробітництва між учасниками освітнього процесу та досягненню ними відповідного позитивного результату діяльності [315]. Водночас, педагогічні умови мають підпорядковуватися певним вимогам, зокрема, системному характеру, чіткій структурованості, здатності забезпечувати та відображати взаємозв'язки між структурними елементами, відтворенню специфіки контексту їх застосування, забезпеченню гармонійного формування особистості [12].

Поділяючи думку Н. Діри, І. Сопівник, Р. Сопівника, вважаємо логічним під педагогічними умовами розуміти штучно створену та цілеспрямовано включену оптимальну сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених чинників, форм, методів, видів діяльності та засобів едукативного впливу на свідомість, духовність, особистісні якості майбутніх учителів початкових класів, що безпосередньо пов'язані з організацією освітнього процесу в закладі вищої освіти щодо сприяння формуванню (навчанню, вихованню, розвитку) гармонійних міжособистісних відносин молодих людей та забезпечують досягнення виховної мети. У нашому дослідженні ми прагнули дібрати такі педагогічні умови, за яких би посилювався цілісний педагогічний вплив на формування в майбутніх учителів початкових класів мотиваційно-ціннісного, духовно-пізнавального, емоційно-вольового та поведінково-дієвого компонентів гармонійних міжособистісних відносин.

На наше переконання, за організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, необхідно враховувати наявні в сучасній науці умови успішного формування особистості в освітньому процесі (виховання як невід'ємна його складова) педагогічних закладів вищої освіти та ті, що конкретно сприяють підвищенню рівня сформованості досліджуваного нами явища у здобувачів вищої освіти.

Задля об'єктивного вибору педагогічних умов формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю,

ми скористалися методом експертних оцінок, до якого було залучено 41 представник управлінсько-викладацького складу педагогічних закладів вищої освіти, що безпосередньо працюють зі здобувачами освіти спеціальності 013 Початкова освіта в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Красноградському педагогічному фаховому коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Волинському національному університеті імені Лесі Українки та Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії. Респондентам було запропоновано обрати серед переліку з семи педагогічних умов лише дві, які на їхнє переконання є найбільш впливовими.

На підставі результатів теоретичного аналізу проблеми дослідження, експертного оцінювання та власного педагогічного досвіду серед педагогічних умов, що значно підвищують успішність формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, нами визначено наступні:

- опанування майбутніми фахівцями досвіду вітагенної освіти;
- формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів у процесі різнопланової спільної діяльності.

Практичне значення визначених нами педагогічних умов полягає у наступному: по-перше, вітагенна освіта детермінує органічне поєднання процесу пізнання й діяльності з розв'язанням життєво-значущих проблем майбутніх фахівців, актуалізацію їх життєвого досвіду, інтелектуально-психологічного потенціалу в освітніх (зокрема, виховних) цілях, усесильне сприяння засвоєнню особистостями такої інформації, яка є життєво необхідною, практично значущою, самодостатньою життєвою цінністю і являє собою сплав думок, суджень, емоцій, почуттів, ставлень, учинків, дій, «прожитих» молодими людьми [129, с. 12], що, своєю чергою, забезпечує набуття майбутніми фахівцями досвіду гармонійних міжособистісних відносин, який закарбовується в резервах

довготривалої пам'яті й завжди знаходиться у стані мобілізації, тобто активності й готовності до самоактуалізації в процесі життєдіяльності; по-друге, включення особистостей у різнопланову спільну діяльність уможлиблює максимальну успішну трансформацію зовнішнього впливу у внутрішню особистісно значущу позицію молодих людей, і чим вищий ступінь спільності в діяльності, різноманітніші за своєю структурою кооперативні, групові, парні форми організації діяльності студентської молоді, тим інтенсивніше відбуваються процеси формування колективу, а відтак тим різноманітнішими та змістовнішими будуть зв'язки учасників міжособистісних відносин, що в цілому сприяє становленню морального, духовного, культурного ядра для зародження гармонійних міжособистісних відносин, а також набуття досвіду встановлення, підтримки та розвитку таких відносин у різних сферах життєдіяльності.

Отже, за урахування вищезазначених педагогічних умов, у майбутніх фахівців формується та розвивається мотиваційний, ціннісний, когнітивний потенціал; розширюється емоційно-ціннісна сфера, а поведінково-дієва – набуває прояву найморальніших, найдуховніших, найгуманніших якостей особистостей у процесі міжособистісної взаємодії. Завдяки цьому майбутні вчителі початкових класів спроможні успішно встановлювати гармонійні міжособистісні відносини у процесі життєдіяльності, а результатом є позитивна динаміка рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин у здобувачів вищої освіти.

Діагностично-коригувальним блоком визначаються *критерії* (мотиваційно-ціннісний, духовно-пізнавальний, емоційно-вольовий, поведінково-дієвий), їх відповідні показники та *рівні* (високий, середній, низький) сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, на основі яких відбувається оцінювання та установа результату експериментального впровадження структурно-функціональної моделі, а також *діагностичний інструментарій*, власне за допомогою якого відбувається експериментальна перевірка ефективності імплементації моделі в освітній процес педагогічного закладу вищої освіти (п. 3.1).

Відповідно до авторської позиції, за умови діагностування високого рівня сформованості досліджуваного явища у майбутніх фахівців на основі одержаних результатів експериментального дослідження буде досягнуто очікуваного *результату* впровадження структурно-функціональної моделі – позитивна динаміка сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Якщо ж результати педагогічної діагностики засвідчують середній чи низький рівні сформованості досліджуваного явища у респондентів, то передбачається корекція одержаного результату шляхом перегляду, привнесення змін, удосконалення окремих етапів даного процесу.

Отже, розроблена структурно-функціональна модель сприяє усвідомленню того, як має реалізовуватися процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Убачаємо, що максимальна імплементація такої структурно-функціональної моделі в освітній процес педагогічного закладу вищої освіти забезпечить високу ефективність формування свідомості, духовності й особистісних якостей майбутнього фахівця зазначеного профілю, розкриття інтелектуального, волевого, чуттєвого, тілесного, соціального, креативного, духовного, культурного потенціалів, набуття позитивного життєвого досвіду, поступову трансформацію механізму формування гармонійних міжособистісних відносин молодих людей із зовнішнього процесу керування у внутрішній процес саморозвитку, самовиховання, самоосвіти, саморефлексії, саморегульованості та самокерованості. Справедливим буде зауважити, що запропонована модель не є завершеною і може доповнюватися й удосконалюватися відповідно до реалій освітньої парадигми на тому чи іншому етапі її розвитку.

Висновки до другого розділу

На підставі аналізу процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів дійшли таких висновків:

1. Процес формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів багатогранний і специфічний.

Специфіка цього процесу розкривається крізь призму усвідомлення едукативного потенціалу освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти щодо формування гармонійно розвиненої особистості в цілому та гармонійних міжособистісних відносин здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта зокрема. При цьому передбачається врахування закономірностей і принципів (загальнодидактичних, реалізації педагогічного процесу, організації освітнього процесу щодо посилення його виховного потенціалу, спеціальних принципів організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин) за його організації, формулювання основної наскрізної мети, усвідомлення ролі агентів змін і завдань, які на них покладаються, осмислення змісту професійної підготовки, виховання та специфічного змісту, що продукується компонентами гармонійних міжособистісних відносин (мотиваційним, когнітивним, афективним, інтеракційним), модернізація форм організації освітнього процесу завдяки добору ефективного методичного інструментарію, засобів виховного впливу на загальну культуру, свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх учителів початкових класів.

Водночас, формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю має здійснюватись наскрізно, упродовж усього терміну навчання в закладі вищої освіти, де кожен із періодів також має свої особливості виховних впливів на особистість.

2. У дисертації доведено, що для процесу формування в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин необхідне створення структурно-функціональної моделі та її інтерпретація, оскільки сучасне педагогічне моделювання розглядається як дієвий метод дослідження педагогічних явищ на етапі теоретико-практичного осмислення дослідницької проблематики.

Структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів представлена цільовим, теоретико-методологічним, змістовним, організаційно-дієвим та діагностично-корегувальним блоками. За цільовим блоком визначається

наскрізна мета, основні та проміжні завдання, а також рольові позиції безпосередніх чи опосередкованих учасників зазначеного процесу: суб'єкти, об'єкти, агенти змін; теоретико-методологічним блоком охоплюються методологічні підходи, закономірності, принципи формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, завдяки чому виникають можливості для розкриття індивідуального потенціалу особистості при усвідомленні нею суті й ролі гармонійних міжособистісних відносин у життєдіяльності людини; змістовний – представлений змістом освіти, виховання та спеціальним змістом, що продукується мотиваційним, когнітивним, афективним та інтеракційним компонентом гармонійних міжособистісних відносин; організаційно-дієвим висвітлюється поетапність організації й реалізації змісту виховання, професійної підготовки, спеціального змісту за запровадження визначених модифікованих форм, методів, застосування засобів едукативного впливу на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх фахівців зазначеного профілю; за діагностично-коригувальним визначаються рівні сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за визначеними критеріями, їх показниками та діагностичний інструментарій дослідження. Розроблена структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів дає можливість чітко простежити динаміку між вихідним і кінцевим станом сформованості досліджуваного явища, а також за неузгодженості між очікуваним і реально досягнутим результатом, передбачається корекція цього процесу завдяки переосмисленню, трансформації й удосконаленню його окремих етапів.

Запропонована структурно-функціональна модель не є завершеною й може доповнюватися й удосконалюватися відповідно до реалій освітньої парадигми на тому чи іншому етапі її розвитку.

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в таких авторських публікаціях: [35; 36; 38; 39; 40; 175; 176; 178; 351] (Додаток М).

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

3.1. Діагностика сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

З педагогічної теорії та практики відомо, що єдиним істинним шляхом цілеспрямованого управління освітнім процесом та визначення результативності сформованості (вихованості, розвитку, навченості) особистості є педагогічне діагностування. Справедливість такого бачення підтверджують судження В. Галузьяка й І. Холковської, які стверджують, що діагностика є невід'ємною частиною педагогічного процесу, за допомогою якої можливо визначити вихідний стан сформованості досліджуваного явища в суб'єктів діагностування, результативність здійснення едукативних впливів на особу, а також прогнозувати можливі тенденції формування особистості та здійснювати корекцію педагогічного процесу [65, с. 5]. Це своєю чергою забезпечить прийняття оптимальних педагогічних та управлінських рішень на всіх етапах, що посприє підвищенню якості сформованості досліджуваного явища.

На підставі вищезазначеного вважаємо, що організація процесу формування гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів на обґрунтованій діагностичній основі значно підвищить його результативність, забезпечить якість експериментального дослідження, а відтак посприє ефективності сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх фахівців зазначеного профілю. Водночас акцентуємо, що сформованість досліджуваного явища ми розглядаємо як результат здійснення цілеспрямованих і систематичних едукативних впливів на особистість майбутнього фахівця в освітньому процесі педагогічного закладу вищої освіти.

Послугуючись здобутками педагогічної науки (зокрема, І. Беха [16], О. Біди [22], В. Галузяка [65], В. Євтуха [83], К. Інгенкама [360], О. Молчанюк [171], Ю. Пелеха [217], М. Роганової [370], Р. Сопівника [377], А. Харківської [363], А. Чаговець [320], Г. Шевченко [328]) стосовно діагностування вихованості та сформованості особистості, убачаємо логіку у тому, що педагогічне діагностування передбачає визначення критеріїв і відповідних показників, які з одного боку обумовлені змістом і структурою досліджуваного явища, а з іншого – є підставою для виділення та розкриття змістових характеристик рівнів сформованості даного явища в суб'єктів діагностування. Справедливим буде зауважити, що науковці суголосно наголошують на тому, що на підставі визначених критеріїв, показників та рівнів здійснюється розробка й інтерпретація комплексного діагностичного інструментарію, за допомогою якого безпосередньо забезпечується виявлення характерних ознак вихідного стану та результату сформованості явища в суб'єктів, що підлягають діагностуванню.

Ураховуючи вищезазначене, результати аналізу наукової літератури та власний педагогічний досвід, констатуємо, що емпіричне дослідження сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів прогнозує чотири етапи: *пропедевтичний, констатувальний, формувальний і контрольний*, кожен із яких передбачає постановку та розв'язання конкретних дослідницьких завдань, що відображено на рисунку 3.1.

Відповідно до окреслених завдань першого етапу (пропедевтичного) емпіричного дослідження постає очевидною необхідність визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, розкриття їх змістових характеристик, а також, розробки діагностичного інструментарію задля ефективного виявлення стану сформованості досліджуваного явища в майбутніх фахівців зазначеного профілю.

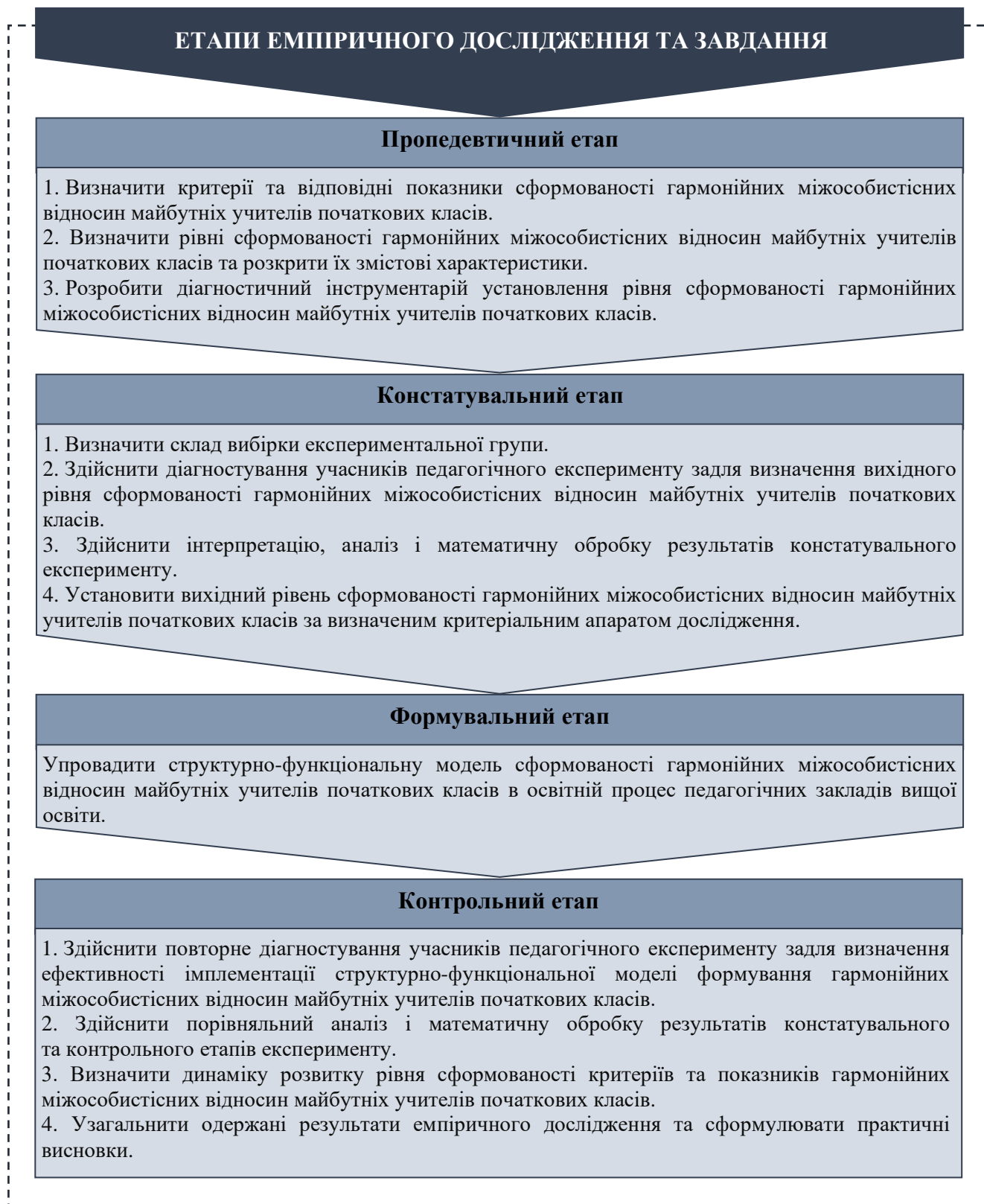

Рис. 3.1. Поетапна організація емпіричного дослідження сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

Ґрунтовне теоретичне дослідження порушеної проблеми, розкриття змісту й обґрунтування структурних компонентів (мотиваційний, когнітивний, афективний, інтеракційний) гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, які детально охарактеризовано в підрозділі 1.2 дисертації, правомірно уможлиблює визначення критеріїв, показників і рівнів оцінювання сформованості даного явища у майбутніх фахівців зазначеного профілю. Зауважимо, що проблема визначення критеріїв і показників у педагогічній теорії та практиці є багатогранною, а отже, детермінує необхідність з'ясування суті даних феноменів.

У довідковій і сучасній педагогічній літературі поняття *«критерій»* дефініюють як: ознаку, що взята за основу класифікації [300]; мірило, вимогу, підставу, індикатор для визначення або оцінки чогось, установлення значущості або несуттєвості об'єкта [54, с. 588; 245, с. 87]; засіб, переконання, міру судження, оцінку досліджуваного процесу чи явища [93; 304]; необхідну та достатню умову для існування якого-небудь процесу чи явища [287]; стандарт, ознаку, підставу для здійснення оцінювання, формулювання визначення, порівняння педагогічного процесу чи явища з еталоном [50, с. 51; 82, с. 112; 215]; міру оцінювання досліджуваного об'єкта, процесу, явища, що визначає рівень його сформованості [271, с. 99]; еталон (ідеальний зразок), який виражає найвищий, найдосконаліший рівень сформованості будь-яких якостей особистості, на основі яких можна встановити ступінь відповідності [30]. Як бачимо, кожна із запропонованих дефініцій обумовлює логіку, що критерій є тією універсальною еталонною ознакою, на підставі якої можна оцінити й порівняти стан сформованості досліджуваного явища.

На наше переконання, найбільш розгорнуте трактування феномена *«критерій»* запропоновано П. Ясінцем: мірило оцінювання явища, що підлягає експериментальному дослідженню та тих трансформаційних процесів, які відбулися в розвитку його окремих складових чи даному процесі в цілому у результаті експериментального дослідження із дотриманням усіх вимог, за яких одержаний результат відповідає або ж не відповідає очікуваному результату

експериментального дослідження [345]. Дане визначення правомірно вказує, що критерій є необхідним засобом та підставою для оцінювання досліджуваного явища, водночас сам не є оцінкою. Він є тим параметром, який необхідно вимірювати.

Задля забезпечення результативності педагогічного дослідження, будь-який критерій має відображати такі ознаки, як адекватність, індивідуальність, тематична спрямованість, оптимальність, повнота, достовірність, об'єктивність, системність, достатня кількість інформації про оцінки та їх умотивованість, єдність вимог здійснення контролю, валідність, різнобічність, дієвість і гуманність [276, с. 88–90; 337, с. 411–412]. Водночас, визначення й обґрунтування критеріїв має підпорядковуватися загальним вимогам, які висувуються до нього. Аналіз досліджень В. Ашумова [13], Ю. Бойчука [30], В. Коблика [114], О. Молчанюк [171], Л. Петриченко [220], Г. Пономарьової [238], А. Харківської [238], Т. Щербан [334], П. Яременка [336] дав змогу узагальнити вимоги до визначення та обґрунтування критеріїв, які ми і приймаємо за основу нашого дослідження: достатня кількість критеріїв задля визначення якості та міри вираження досліджуваного явища або процесу; об'єктивність, надійність, доступність, адекватність, адитивність, наукова обґрунтованість, простота та зручність у використанні; відображення основних закономірностей формування, розвитку особистості та специфіки структурних компонентів досліджуваного явища у їх зв'язках і взаємозв'язках; забезпечення якісного та кількісного оцінювання рівнів сформованості явища, що підлягає дослідженню; транслювання динаміки вимірювання якості в просторі та часі; взаємообумовленість критерію з відповідними показниками [35].

Очевидно, що ефективність експериментального дослідження залежить від якості сформованості критерію та ступеня його вираження, що відображається у відповідних *показниках* – конкретних вимірювачах критеріїв [174, с. 226; 334, с. 310]. Принагідно зауважимо, що феномен «показник» в Академічному тлумачному словнику визначається як свідчення, доказ, ознака чого-небудь;

наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь [283, с. 10].

Поділяючи думку В. Євдокимова [82], О. Дерев'янка [303], О. Молчанюк [174], В. Тернопільської [303], Т. Щербан [334], вважаємо, що показник як складова частина критерію виступає в ролі індикатора, який слугує істотним і конкретним вираженням сутності якостей досліджуваного явища; дає чітке уявлення про функціонування та розвиток явища, що підлягатиме діагностичному вимірюванню в цілому та його окремих елементів зокрема.

Як слушно зауважують В. Багрій і В. Зайчук, при визначенні показників слід дотримуватися наступних вимог: простоти, інформативності та лаконічності; відображення найістотніших сегментів досліджуваного явища та їх специфіки; доступності в розумінні та використанні; їх системності, гнучкості, адаптивності; змоги діагностичного вимірювання, а саме: можливості здійснення кількісного й якісного оцінювання сформованості досліджуваного явища, простежити потенційні зміни, впливати на результативність та ефективність явища, що підлягає діагностуванню [14, с. 10; 88, с. 58].

З огляду на вищевикладене, постає очевидним, що критерії та показники перебувають у синергетичній єдності, тим самим засвідчуючи наявність міцних кореляційних зв'язків між ними, а також цілісність діагностичного вимірювання рівня прояву явища, що підлягає експериментальному дослідженню.

Визнаючи гармонійні міжособистісні відносини як інтегративне функціонально-динамічне особистісне утворення, що включає мотиваційний, когнітивний, афективний та інтеракційний компоненти, ми виокремили такі основні критерії: *мотиваційно-ціннісний, духовно-пізнавальний, емоційно-вольовий та поведінково-дієвий*, кожен із яких відображає розвиток і сформованість окремих складових (компонентів) гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів завдяки системі емпіричних показників (рис. 3.2).

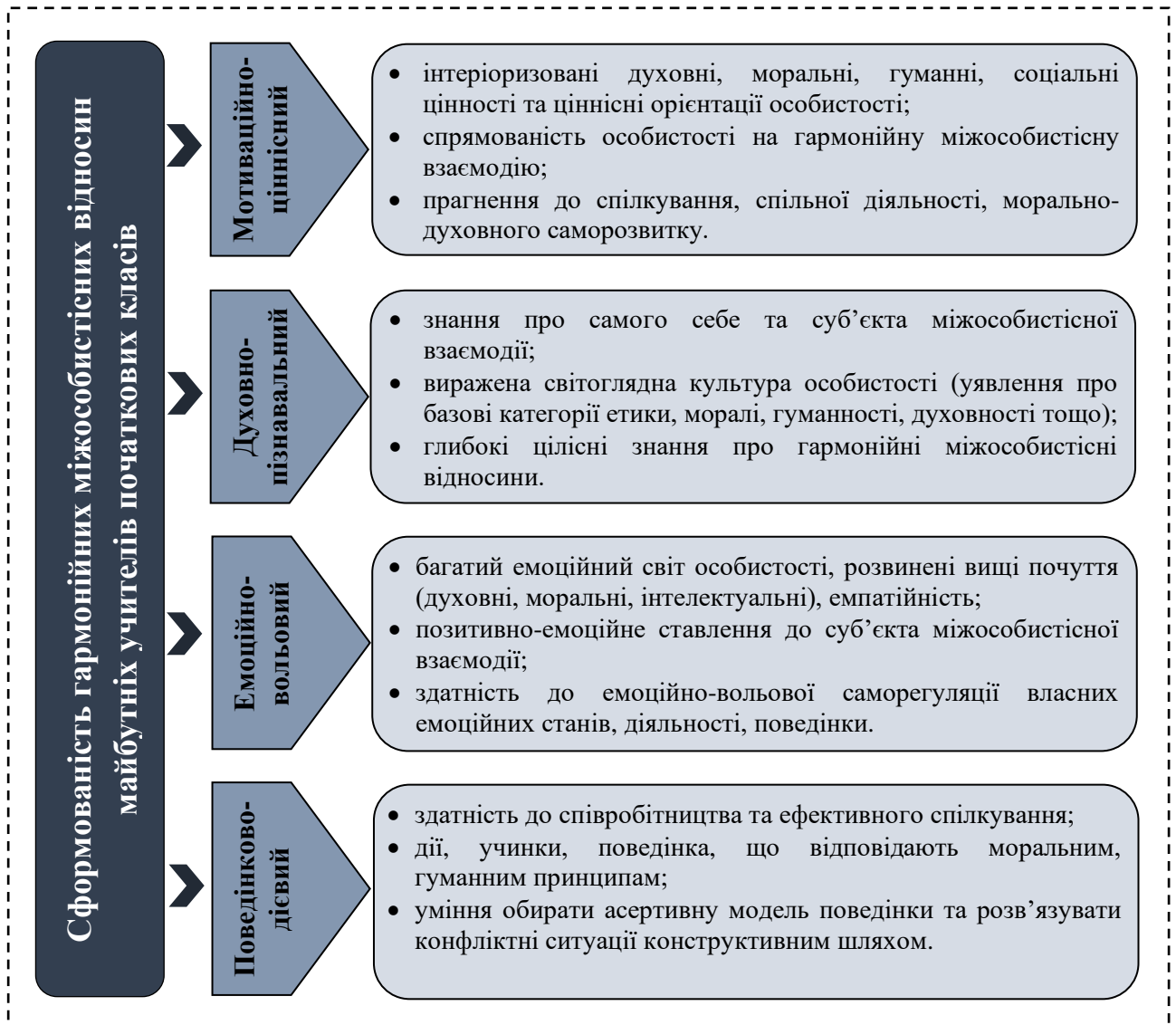

Рис. 3.2. Критерії та показники сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

Водночас, принциповою науковою позицією виділення критеріїв і показників сформованості гармонійних міжособистісних відносин здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта є їхня пріоритетність, інформативність та адекватність у сенсі відображення цілісності та взаємозв'язків усіх структурних компонентів досліджуваного явища. Зауважимо, що відповідність компонентів, критеріїв і показників сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів висвітлено у підрозділі 1.2 (рис. 2.1).

Таким чином, розроблені критерії та показники сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів повною мірою забезпечують єдність, системність, послідовність, цілеспрямованість і результативність експериментального дослідження й уможливають обґрунтування рівнів їхньої сформованості.

У науковій літературі поняття «рівень» трактують як: міру величини, ступінь якості розвитку, значущості чого-небудь [54, с. 1223]; ступінь досягнень у чому-небудь [174, с. 128]; ступінь освіти, культури, підготовки особистості [284, с. 547]; ступінь вираження показника того чи іншого критерію [357, с. 35–36]. Як бачимо, рівень сформованості будь-якого явища дозволяє усвідомити й установити міру прояву критеріїв та їх конкретних показників.

Ураховуючи досвід сучасної національної дослідницької практики у сфері теорії та методики виховання, зокрема В. Кузьмича [134], О. Молчанюк [174], Г. Пономарьової [239], М. Роганової [253], О. Столяренко [296], А. Чаговець [321] щодо ранжування особистостей за конкретними рівнями на підставі виявлених у них сформованих критеріальних характеристик досліджуваного явища, убачаємо справедливим визначити наступні рівні сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів: *високий, середній та низький* і надати їх узагальнені характеристики.

Високий рівень властивий майбутнім учителям початкових класів, які характеризуються інтеріоризованими духовними, моральними, гуманними, соціальними, педагогічними, інтелектуальними цінностями; виявляють стійке прагнення до спілкування, спільної діяльності, морально-духовного саморозвитку, самовиховання; певною мірою володіють відомостями про самого себе й усвідомлюють значення самопізнання задля встановлення, розвитку та підтримки гармонійних міжособистісних відносин; мають сформовану цілісну картину об'єктивного світу та світоглядну культуру (свідомі уявлення та поняття про базові категорії моралі й етики); ґрунтовні та міцні концептуальні наукові та практичні знання про гармонійні міжособистісні відносини; загальноерудовані в цілому; ставляться до суб'єкта взаємодії як найвищої цінності (проявляють

доброчливість, толерантність, емпатійність тощо); мають високорозвинений глибинний емоційно-чуттєвий світ; здатні до прояву вищих почуттів і різноманітних емоційних переживань та адекватних оціночних суджень; у процесі міжособистісної взаємодії намагаються пізнати суб'єкта взаємодії, виявляють активність та ініціативність до встановлення контакту з людьми, здатність до співпраці й ефективного спілкування національною мовою й іноземною, безкорисливих учинків, гуманних дій, асертивної поведінки та прояву найдуховніших, найморальніших, найгуманніших загальнолюдських якостей, а у конфліктних ситуаціях обирають стратегії їх конструктивного розв'язання.

Середній рівень притаманний здобувачам освіти спеціальності 013 Початкова освіта, у яких частково простежується інтеріоризація духовних, моральних, гуманних, соціальних, педагогічних, інтелектуальних цінностей; проявляють прагнення до спілкування, спільної діяльності, самовиховання та духовного саморозвитку досить ситуативно, керуючись логікою «подобається – не подобається», «хочу – не хочу»; у цілому ерудовані, проте мають фрагментарні уявлення і поняття про базові категорії моралі та етики; демонструють досить узагальнені знання про гармонійні міжособистісні відносини; виявляють ситуативне позитивне емоційне ставлення до суб'єкта взаємодії; емоційно-чуттєве вираження відбувається на рівні чуттєвого оцінювання, а не раціонального, відтак часом в особистостях спостерігається неадекватність емоційних проявів ситуації міжособистісної взаємодії; мають посередньо сформовані волюві якості, що детермінує необхідність докладання чималих зусиль задля саморегуляції емоційних станів, дій, поведінки; можуть інколи виявляти байдужість чи пасивність; у процесі міжособистісної взаємодії можна епізодично простежити здатність молодих людей до співробітництва, ефективного спілкування, безкорисливих учинків, асертивної поведінки та прояву духовних, моральних, гуманних загальнолюдських якостей; у конфліктних ситуаціях часто втрачають контроль становища, а тому не завжди вдаються до стратегії їх конструктивного розв'язання.

Низький рівень характерний майбутнім учителям початкових класів, які відзначаються досить епізодичною інтеріоризацією духовних, моральних, гуманних, соціальних, педагогічних, інтелектуальних цінностей; слабо вираженим прагненням до спілкування, спільної діяльності, самовиховання та духовного саморозвитку; узагальненим уявленням про базові категорії моралі, етики, духовності; несформованими знаннями про гармонійні міжособистісні відносини; негативним або байдужим емоційним ставленням до суб'єкта взаємодії; скупими емоційно-чуттєвими проявами; неадекватністю емоційних проявів ситуації міжособистісної взаємодії; слабо вираженими вольовими якостями; невмінням саморегулювати емоційні стани, дії, поведінку; низькою активністю, байдужими, пасивними, навіть дещо агресивними проявами у процесі міжособистісної взаємодії; низькими показниками здатності до співробітництва; несформованими навичками ефективного спілкування; часто вдаються до корисливих учинків і конфліктують; у конфліктних ситуаціях обирають стратегії поведінки, такі як конкуренція, уникнення чи пристосування.

Задля більш чіткого простеження динаміки рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта за кожним із визначених критеріїв та показників їх відповідність представлено у таблиці 3.1.

Відтак динаміка формування в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин виявлятиметься у зміні рівнів (від низького до високого), що забезпечують позитивно значимий розвиток мотиваційно-ціннісної, духовно-пізнавальної, емоційно-вольової та поведінково-дієвої сфер особистості.

Як уже було зазначено, пропедевтичний етап емпіричного дослідження передбачає розробку *діагностичного інструментарію* задля визначення рівня сформованості кожного з визначених критеріїв. Акцентуємо, що діагностичний інструментарій являє собою різноманітні методики, методи, процедури педагогічного дослідження, за допомогою яких здійснюється вимірювання міри сформованості того чи іншого явища в особистості [174].

Таблиця 3.1

Відповідність рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів визначеним критеріям та їх показникам

Критерії	Показники	Рівні		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Інтеріоризовані духовні, моральні, гуманні, соціальні цінності та ціннісні орієнтації особистості; • спрямованість особистості на гармонійну міжособистісну взаємодію; • прагнення до спілкування, спільної діяльності, морально-духовного саморозвитку. 	Характерна інтеріоризація духовних, моральних, гуманних, соціальних, педагогічних, інтелектуальних цінностей; наявні потреби, мотиви та бажання до гармонійної взаємодії з оточенням; проявляють стійке прагнення до спілкування, спільної діяльності, морально-духовного саморозвитку, самовиховання.	Частково простежується інтеріоризація духовних, моральних, гуманних, соціальних, педагогічних, інтелектуальних цінностей; мають слабо виражені потреби та бажання до гармонійної взаємодії; проявляють прагнення до спілкування, спільної діяльності, самовиховання та духовного саморозвитку досить ситуативно, керуючись логікою «подобається – не подобається», «хочу – не хочу».	Відзначаються досить епізодичною інтеріоризацією духовних, моральних, гуманних, соціальних, педагогічних, інтелектуальних цінностей; відсутністю потреби та бажання налагоджувати міжособистісні відносини з оточенням; слабо чи взагалі не вираженим прагненням до спілкування, спільної діяльності, самовиховання та духовного саморозвитку.

Критерії	Показники	Рівні		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
<i>Духовно-пізнавальний</i>	<ul style="list-style-type: none"> Знання про самого себе та суб'єкта міжособистісної взаємодії; виражена світоглядна культура особистості (уявлення про базові категорії етики, моралі, гуманності, духовності тощо); глибокі цілісні знання про гармонійні міжособистісні відносини. 	<p>Широко ерудовані; певною мірою володіють відомостями про самого себе й суб'єкта міжособистісної взаємодії та усвідомлюють значення самопізнання й пізнання іншого задля встановлення, розвитку та підтримки гармонійних міжособистісних відносин; мають сформовану цілісну світоглядну культуру (свідомі уявлення і поняття про базові категорії моралі та етики, духовності); вирізняються ґрунтовними та міцними концептуальними науковими та практичними знаннями про гармонійні міжособистісні відносини.</p>	<p>У цілому ерудовані, утім мають епізодичні відомості про самого себе й суб'єкта міжособистісної взаємодії; не чітко можуть сформулювати значення самопізнання й пізнання іншого задля встановлення, розвитку та підтримки гармонійних міжособистісних відносин; мають фрагментарні уявлення і поняття про базові категорії моралі та етики; демонструють досить узагальненні знання про гармонійні міжособистісні відносини.</p>	<p>Демонструють досить фрагментарні уявлення про власну сутність та низький рівень відомостей про суб'єкта міжособистісної взаємодії; мають узагальнені уявлення про базові категорії моралі, етики, духовності; сприймають світ як такий, що складається з окремих складових; несформовані знання про гармонійні міжособистісні відносини.</p>

Критерії	Показники	Рівні		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Емоційно-вольовий	<ul style="list-style-type: none"> • Багатий емоційний світ особистості, розвинені вищі почуття (духовні, моральні, інтелектуальні), емпатійність; • позитивно-емоційне ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії; • здатність до емоційно-вольової саморегуляції власних емоційних станів, діяльності, поведінки. 	<p>Мають високорозвинений глибинний емоційно-чуттєвий світ; здатні до прояву вищих почуттів і різноманітних емоційних переживань, адекватних оціночних суджень; демонструють позитивно-емоційне ставлення до суб'єкта взаємодії як найвищої цінності (проявляють доброзичливість, толерантність, емпатійність тощо); характерні високорозвинені вольові якості, що виявляються у здатності до емоційно-вольової саморегуляції власних емоційних станів, діяльності, поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії.</p>	<p>Характеризуються досить багатим спектром емоційно-чуттєвих проявів; емоційно-чуттєве вираження відбувається на рівні чуттєвого оцінювання, а не раціонального, відтак часом спостерігається неадекватність оцінювання та емоційних проявів ситуації міжособистісної взаємодії; виявляють ситуативне позитивне емоційне ставлення до суб'єкта взаємодії; мають посередньо сформовані вольові якості, що детермінує необхідність докладання чималих зусиль задля саморегуляції емоційних станів, дій, поведінки.</p>	<p>Властиві скупі емоційно-чуттєві прояви; негативне або байдуже емоційне ставлення до суб'єкта взаємодії; неадекватність емоційних проявів ситуації міжособистісної взаємодії; слабо виражені вольові якості; невміння саморегулювати емоційні стани, дії, поведінку.</p>

Критерії	Показники	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Поведінково-дієвий	<ul style="list-style-type: none"> Здатність до співробітництва та ефективного спілкування; дії, учинки, поведінка, що відповідають моральним, гуманним принципам; уміння обирати асертивну модель поведінки та розв'язувати конфліктні ситуації конструктивним шляхом. 	<p>У процесі міжособистісної взаємодії демонструють здатність до співпраці й ефективного спілкування, безкорисливих учинків, гуманних дій, асертивної поведінки та прояву найдуховніших, найморальніших, найгуманніших загальнолюдських якостей; вирізняються тим, що у конфліктних ситуаціях обирають стратегії їх конструктивного розв'язання; у цілому виявляють активність та ініціативність до встановлення контакту з людьми.</p>	<p>У процесі міжособистісної взаємодії можна епізодично простежити здатність молодих людей до співробітництва, ефективного спілкування, безкорисливих учинків, асертивної поведінки та прояву духовних, моральних, гуманних загальнолюдських якостей; у конфліктних ситуаціях часто втрачають контроль становища, а тому не завжди вдаються до стратегії їх конструктивного розв'язання.</p>	<p>Відзначаються низькою активністю, байдужими, пасивними, навіть дещо агресивними проявами у процесі міжособистісної взаємодії; низькими показниками здатності до співробітництва; несформованими навичками ефективного спілкування; часто вдаються до корисливих учинків та конфліктують; у конфліктних ситуаціях обирають стратегії поведінки такі як конкуренція, уникнення чи пристосування.</p>

Поділяючи погляди О. Молчанюк [174, с. 241] та М. Роганової [253, с. 189], вважаємо, що при розробці комплексу діагностичного інструментарію необхідно дотримуватися базових теоретичних і практичних положень діагностики, а саме: діагностика не є самоціллю, вона є інструментом пізнання особистості; діагностичний інструментарій має бути інформативним, доступним, економічним і забезпечувати перетворення якісних показників у кількісні шляхом статистично-математичного аналізу отриманої інформації та її унаочнення; одержані результати слід зіставляти не з певною нормою, а з реальним рівнем сформованості досліджуваного явища в особистості в даний момент; динаміка зміни вихідного рівня відображає результат сформованості досліджуваного явища в особистості. Отже, урахування зазначеного при розробці діагностичного інструментарію дозволить усвідомити цілісну характеристику досліджуваного процесу: його прогнозування, реалізацію, удосконалення, оцінку результативності та корекцію за необхідності.

Зважаючи на вищезазначене, специфіку дослідницької проблематики, визначені критерії, показники та рівні сформованості у майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин, постає очевидною необхідність застосування комплексу психолого-педагогічного діагностичного інструментарію, що забезпечить більш ґрунтовне, багатогранне пізнання особистості, об'єктивне оцінювання стану сформованості критеріїв досліджуваного явища, і як результат – системне й об'єктивне педагогічне дослідження.

Відтак нами було розроблено комплексну діагностику визначення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за кожним із визначених критеріїв (*мотиваційно-ціннісним, духовно-пізнавальним, емоційно-вольовим, поведінково-дієвим*) та їх показниками, яка включає стандартизовані, авторські та власні розробки діагностичних методик. Задля уникнення суб'єктивізму при визначенні методики діагностики сформованості досліджуваного явища у майбутніх

фахівців, нами було застосовано метод експертних оцінок, у якому взяло участь 53 представники управлінсько-викладацького складу (зокрема, науково-педагогічні працівники, куратори (наставники) студентських груп, фахівці соціально-психологічної служби, декани факультетів) закладів вищої освіти, де було здійснено впровадження результатів дисертаційного дослідження. Респондентам надано перелік діагностичних процедур з короткою анотацією задля визначення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта за кожним із визначених критеріїв і запропоновано методом ранжування класифікувати їх від найбільш до найменш суттєвих. На підставі цього було сформовано комплексну методику діагностики, що значно підвищить об'єктивність і результативність діагностичного дослідження.

Слід наголосити, що на всіх етапах діагностичного дослідження передбачалося застосування як формалізованих методів діагностування, таких як *тестування, анкетування, ранжування, методики*, які передбачають чітко визначені норми інтерпретації результатів, *методи математичної статистики*, так і малоформалізованих, зокрема *опитування, інтерв'ювання, метод створення виховних ситуацій, рольові ігри, педагогічне спостереження* за динамікою розвитку компонентів (мотиваційного, когнітивного, афективного, інтеракційного) гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів, *психолого-педагогічний моніторинг, самоаналіз, експертне оцінювання, аналіз звітів із виховної роботи*. Також було застосовано *психолого-педагогічну діагностику агентів змін* (індивідуальні бесіди, опитування, анкетування тощо), які безпосередньо здійснюють формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців в освітньому процесі педагогічного вишу.

Діагностичний інструментарій визначення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю за кожним із визначених критеріїв репрезентовано у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Діагностичний інструментарій визначення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за відповідними критеріями

Критерії	Методики діагностики	Мета застосування
Мотиваційно-ціннісний	Діагностична методика «Портрет цінностей» (Portrait value survey (PVQ)) Н. Schwartz Shalom [374] (адаптовано автором) (Додаток В)	Вивчення життєвих цінностей, ідеалів і переконань, що впливають на мотиваційні орієнтації особистості та ієрархії життєвих цінностей майбутніх фахівців.
	Методика діагностики С. Братченка «Спрямованість особистості у спілкуванні» (СОС) (стандартизована методика) [79]	Визначення спрямованості особистості у процесі спілкування, її особистісних якостей, цілей та засобів, бажання та допустимих стратегій поведінки у ситуаціях міжособистісної взаємодії.
	Експериментальна методика Н. Павлика «Особистісна спрямованість» [210] (адаптовано автором) (Додаток Г)	Визначення уявлення особистості про сенс життя, ступеня прояву типу особистісної спрямованості, що здатні детермінувати риси характеру особистості, її стиль поведінки та життя в цілому.
	Інтерв'ювання особистості до духовно-морального самовиховання» «Мотивація до духовно-морального самовиховання» (розроблено автором) (Додаток Г)	Визначення мотивації, зацікавленості, прагнення особистості до внутрішнього самоперетворення, духовно-морального самовиховання.
Духовно-пізнавальний	Тест інтелекту Д. Векслера (рівень WAIS (від 16 років)) (стандартизована методика) [382]	Визначення рівня загальної ерудиції особистості, розвинених інтелектуальних і пізнавальних здібностей, особливостей їх когнітивних функцій, здібностей та потенціалу (текучий інтелект), а також набутих знань і навичок (кристалізований інтелект), наявного лексичного запасу, уміння усвідомлено діяти відповідно до життєвих обставин.

Критерії	Методики діагностики	Мета застосування
	Анкета соціоніки (самопізнання і самохарактеристика) <i>(розроблено автором)</i> (Додаток Д)	Визначення усвідомлення особистістю необхідності пізнавати власний внутрішній світ задля гармонійного співбуття у соціумі, наявних знань здобувачів вищої освіти про самих себе.
	Анкета «Ступінь вираженості світоглядної культури особистості» <i>(розроблено автором)</i> (Додаток Е)	Визначення глибини сформованості уявлень і понять про базові категорії етики, моралі, знань з галузі культури, духовного єства особистості, а також дотримання моральних, етичних, гуманних норм та принципів у житті.
	Комплексна методика «Гармонійні міжособистісні відносини: Що? Як? Навіщо?» <i>(розроблено автором)</i> (Додаток Є)	Визначення фонду теоретичних і практичних знань у здобувачів вищої освіти про гармонійні міжособистісні відносини, усвідомлення особистістю місця та ролі даного явища у її життєдіяльності.
Емоційно-вольовий	Інтерсуб'єктно-діалогічна методика Г. Дьяконова «Поле почуттів» <i>(стандартизована методика)</i> [78]	Визначення емоційно-чуттєвого розвитку особистості, характеру прояву емоційних реакцій у ситуаціях міжособистісної взаємодії.
	Методика В. Бойка «Діагностика рівня емпатії» <i>(стандартизована методика)</i> [163]	Визначення міри вираженості здатності особистості до емпатії та вихованості емоційно-ціннісного ставлення до людини як найвищої цінності в житті.
	Опитувальник М. Чумакова «Вольові якості людини (ВКЛ)» <i>(адаптовано автором)</i> (Додаток Ж)	Визначення розвиненості вольових якостей, що уможливорює стійке позитивно-емоційне ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії та здійснення саморегуляції емоційних станів, поведінки і діяльності.

Продовження таблиці 3.2

Критерії	Методики діагностики	Мета застосування
Поведінково-дієвий	Діагностична методика «Духовно-моральні чесноти особистості» (розроблено автором) (Додаток З)	Визначення духовних, моральних надбань особистості та ступеня їх прояву в життєдіяльності та процесі міжособистісної взаємодії зокрема.
	Опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» (Strategic Approach to Coping Scale, SACS) S. Hobfoll, шкала «асертивні дії» (стандартизована методика) [359]	Визначення вираженості асертивної поведінки здобувачів вищої освіти у ситуаціях міжособистісної взаємодії та індивідуальних поведінкових стратегій особистості у конфліктних ситуаціях.
	Діагностична методика «Колесо моєї міжособистісної взаємодії» (адаптовано автором) (Додаток И)	Визначення окремих складових характеру міжособистісної взаємодії здобувачів початкової освіти у життєдіяльності
	Опитувальник міжособистісна «Гармонійна взаємодія» (розроблено автором) (Додаток І)	Визначення ступеня вираженості здатності людини до співпраці, ефективного спілкування, безконфліктної поведінки, ціннісного ставлення до суб'єкта взаємодії та прояву найморальніших, найгуманніших якостей у вчинках, діях, поведінці.

Отже, окреслений діагностичний інструментарій оцінювання рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів відповідно до кожного із визначених критеріїв уможливило простеження динаміки розвитку компонентів досліджуваного явища у їх комплексі. Слід наголосити на тому, що гармонійні міжособистісні відносини досить складне та суперечливе явище, тому в процесі діагностування його сформованості слід чітко дотримуватися вимог діагностичного дослідження особистості, урахувувати деяку відносність одержаних результатів, спиратися на власні спостереження за особистістю у природних умовах та педагогічний досвід, а також на особисті знання психологічних індивідуальних особливостей конкретної особи, ураховуючи конкретну ситуацію міжособистісної взаємодії та середовище, у якому вона знаходиться.

Акцентуємо увагу на тому, що для з'ясування надійності та валідності адаптованого і розробленого нами діагностичного інструментарію визначення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів було проведено пілотне дослідження, у якому взяли участь 120 респондентів. Ретестування на тій же вибірці респондентів через фіксований проміжок часу (2 тижні) засвідчило прогнозовані результати. Коефіцієнт надійності для всього діагностичного інструментарію мав значення від 0,86 до 0,9 (при $p < 0,001$), що підтверджує його високу гомогенність. Коефіцієнт кореляції Пірсона розраховувався за формулою:

$$r_{12} = \frac{\sum x_{1i}^2 x_{2i} - \frac{\sum x_{1i} \sum x_{2i}}{n}}{\sqrt{(\sum x_{1i}^2 - (\sum x_{1i})^2 / n)(\sum x_{2i}^2 - \sum x_{2i})^2 / n)}, \quad (3.1)$$

де x_{1i} – тестовий бал i -го респондента при першому діагностуванні; x_{2i} – тестовий бал того ж респондента при повторному діагностуванні; n – кількість респондентів [265, с. 19].

Для визначення кореляційного зв'язку між показниками або критеріями було використано метод рангової кореляції Спірмена. Формула рангової кореляції за Спірменом:

$$R_s = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n d_i^2}{n^3 - n} \quad (3.2)$$

де R_s – коефіцієнт рангової кореляції за Спірменом; d_i – різниця між рангами показників одних і тих же випробовуваних у впорядкованих рядках; n – число випробовуваних або цифрових даних (рангів) у корельованих рядках [265, с. 19].

У цілому в експериментальному дослідженні взяли участь 243 респонденти, з яких 185 здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта та 58 представників управлінсько-викладацького корпусу закладів вищої педагогічної освіти, а саме: Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Волинського національного університету імені Лесі Українки та Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. Обсяг вибірки повною мірою забезпечує репрезентативність одержаних даних.

Нами здійснювалася *гніздова вибірка*, тобто одиницями дослідження обиралися не лише окремі респонденти, але й колективи (колектив Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради) та *квотна вибірка*, тобто респонденти відбиралися з дотриманням квот (професійна діяльність – педагогічна).

Насамперед, було проведено психолого-педагогічне діагностування (індивідуальні бесіди, опитування) управлінсько-викладацького складу закладів вищої освіти (агентів змін) (58 осіб) з метою визначення ступеня усвідомлення ними відповідальності, сили впливу на формування особистості, володіння понятійно-категоріальним апаратом дослідницької проблематики, наявних основних теоретичних, практичних та методичних знань щодо

формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців. Так, 87,9% загальної вибірки респондентів визнають проблему формування гармонійних міжособистісних відносин студентської молоді соціально значущою. 77,6% опитаних педагогів указали на необхідність посилення виховного потенціалу закладів вищої освіти щодо формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, аргументуючи це особливостями майбутньої професійної діяльності, викликами інтенсивної цифровізації суспільства, необхідністю набуття такого досвіду задля налагодження відносин в особистому житті. Також виявлено, що переважна більшість 72,4% педагогічних працівників достатньо вільно володіють базовими поняттями з питання гармонійних міжособистісних відносин, при цьому 67,2% наголосили на тому, що потребують більш чіткого усвідомлення сутності, змісту даної проблеми.

Аналіз результатів відповідей управлінсько-викладацького складу закладів вищої освіти на запитання практично-методичної спрямованості показав, що лише 56,9% респондентів систематично застосовують активні й інтерактивні методи під час проведення аудиторних занять, 50% – методи розвитку критичного мислення, 43,1% – кейс методи, 37,9% – метод проєктів. Цікаво, що 89,7% респондентів ефективним шляхом формування гармонійних міжособистісних відносин молодих людей вважають включення здобувачів вищої освіти у різні види спільної діяльності, 77,6% – уведення додаткового спецкурсу відповідного спрямування у процес професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. З'ясовано, що менша частина респондентів-кураторів (наставників) студентських груп (46,6%) включають у плани виховної роботи спеціально направлені заходи на формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців.

Одержані результати в цілому засвідчують достатню готовність агентів змін до реалізації даного процесу, однак окремі напрямки потребують уточнення, розширення та корекції.

Прикметно, що провідним завданням констатувального етапу експерименту було встановити вихідний рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за відповідними критеріями (мотиваційно-ціннісного, духовно-пізнавального, емоційно-вольового, поведінково-дієвого) та їх показниками.

Слід акцентувати, що на всіх етапах діагностичного дослідження здійснювалося спостереження за ступенем сформованості в майбутніх учителів початкових класів компонентів гармонійних міжособистісних відносин (мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного) відповідно за визначеними критеріями та їх показниками. У процесі спостереження (спеціально створених педагогічних ситуацій міжособистісної взаємодії, рольових ігор, активної та інтерактивної діяльності) фіксувалося, чи прагнуть здобувачі вищої освіти до гармонійної міжособистісної взаємодії та наскільки вони здатні встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини у процесі життєдіяльності. Практична цінність педагогічного спостереження полягає в тому, що воно забезпечує формування цілісної картини уявлення про рівень сформованості не на основі усних чи письмових відповідей респондентів, а завдяки оцінюванню конкретних дій, учинків, поведінки учасників експериментального дослідження.

Задля з'ясування рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю за показниками *мотиваційно-ціннісного критерію* було застосовано діагностичну методика Ш. Шварца «Портрет цінностей» (Додаток В), стандартизовану методика С. Братченка «Спрямованість особистості у спілкуванні» (СОС) [79], експериментальну методика Н. Павлика «Особистісна спрямованість» (Додаток Г) та інтерв'ювання «Мотивація особистості до духовно-морального самовиховання» (Додаток Г).

Визначення ступеня інтеріоризації духовних, моральних, гуманних, соціальних цінностей та ціннісних орієнтацій особистості здійснювалося за допомогою діагностичної методики Ш. Шварца «Портрет цінностей»,

яка дозволяє простежити динаміку трансформації десяти типів цінностей в особистісно значущі смисли відповідно до змін як у суспільстві, так й індивідуальних життєвих ситуацій майбутніх фахівців. Відтак було з'ясовано, які із 10 типів цінностей, є особистісно значущими смислами для респондентів.

Аналіз одержаних результатів (рис. 3.3) показав, що в груповій і сумарній вибірках переважають ціннісні орієнтації респондентів на «досягнення», тобто власний успіх (89,7%), та «самостійність» – потребу бути незалежними, надіятися на власні сили, бажанні самостійно приймати рішення (91%).

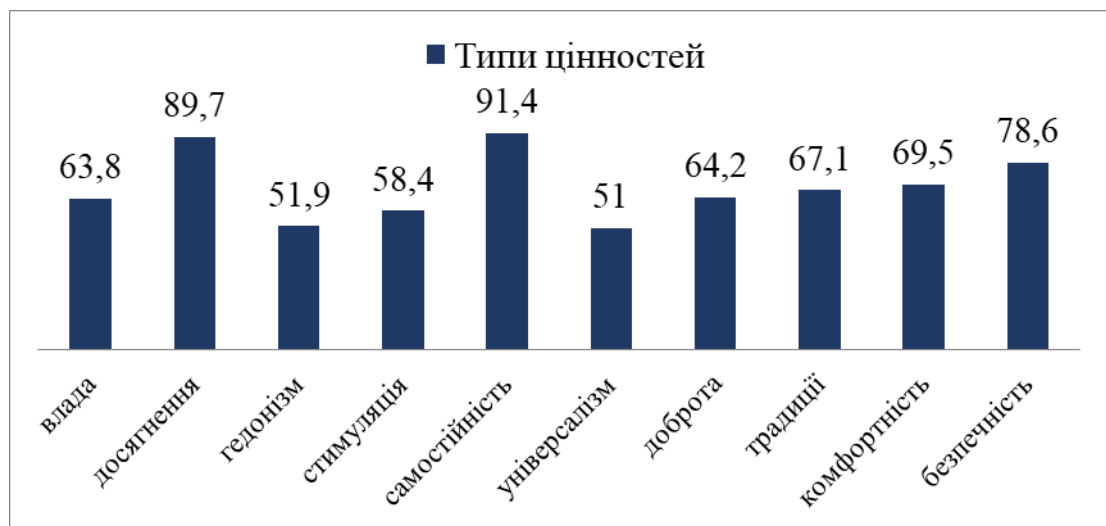

Рис. 3.3. Аналіз результатів діагностування майбутніх учителів початкових класів за методикою Ш. Шварца «Портрет цінностей» (у %)

Відзначено, що у загальній вибірці в досить значної кількості майбутніх учителів початкових класів (63,8%) простежуються ціннісні пріоритети «влади» як домінування над людьми, що вказує на бажання контролювати інших, прагнення бути головними, впливати на поведінку суб'єктів взаємодії, бути єдиним лідером. Водночас цінності, які є ознакою векторності життєвої активності особистості до прояву духовних, моральних, гуманних якостей та які є головною метою нашого дослідження, займають не найвищі позиції: для 51,9% респондентів провідними цінностями є гедоністичні як спрямованість на відчуття насолоди, задоволення, потреби в глибокій емоційній і духовній близькості, здатність отримувати задоволення від життя;

для 58,4% – стимуляційні, що свідчить про усвідомлення ними краси природи і мистецтва, прагнення до відображення прекрасного, духовного, та для 64,2% опитаних – цінності «доброти» як бажання отримати певні блага, проявляти толерантне ставлення до інших, люб'язність, хороші манери у процесі спілкування, співчувати та допомагати.

Для діагностики спрямованості особистості на гармонійну міжособистісну взаємодію було обрано методику С. Братченка «Спрямованість особистості у спілкуванні» (СОС), яка дозволяє дослідити уявлення майбутніх учителів початкових класів про сенс спілкування, його мету, засоби, особистісні смислові установки, переконання, погляди та ціннісні орієнтації молодих людей у процесі міжособистісного спілкування, їх індивідуальні комунікативні стратегії, бажані та допустимі способи поведінки особистостей у спілкуванні. Результати діагностування представлено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Результати діагностики спрямованості особистості у спілкуванні

№ з/п	Шкали	Прояв шкал у респондентів	
		К-ть	%
1.	Діалогічна	189	77,8
2.	Авторитарна	180	74,1
3.	Маніпулятивна	75	30,9
4.	Конформна	155	63,8
5.	Альтероцентристська	119	49
6.	Індиферентна	0	0

Як бачимо, жодному із майбутніх фахівців не властивий індиферентний вид спрямованості особистості в спілкуванні (прихована авторитарність, за якої процес спілкування та суб'єкти міжособистісної взаємодії настільки знецінюються, що зовсім витісняються), що є позитивним результатом. 30,9% опитаних мають прояви маніпулятивної спрямованості, що вказує на орієнтацію щодо використання партнера і процесу спілкування виключно

у власних цілях, задля отримання необхідної інформації, спілкування задля власної вигоди. Діалогічна (прагнення до рівноправної, партнерської взаємодії на засадах співробітництва, дотримання морально-етичних норм, взаємопорозуміння з співбесідником), яка є провідною у нашому дослідженні, та авторитарна (бажають бути головними, указувати суб'єкту взаємодії що робити і як діяти) спрямованість у спілкуванні відмічається у приблизно однакової кількості респондентів, відповідно 77,8% та 74,1% у загальній вибірці. Водночас, відносно низькі показники (49%) переважання альтероцентристської спрямованості респондентів у спілкуванні, яка проявляється в орієнтації на більш глибоке пізнання й усвідомлення потреб співрозмовника з метою їх задоволення.

Задля дослідження прагнення особистості до спілкування, спільної діяльності, морально-духовного саморозвитку було проведено інтерв'ювання респондентів за авторською програмою «Мотивація особистості до духовно-морального самовиховання». Одержані дані засвідчили, що на запитання «Чи відчуваєте Ви себе щасливим?» відповідь «так» дали лише 60,9% респондентів, при цьому більшість із них не змогла чітко сформулювати, що таке щастя, а також, що є для них щастям та гармонією у житті. Незначна кількість респондентів (48,1%) змогла пояснити суть поняття «духовність» і встановити асоціативний зв'язок з гармонійними міжособистісними відносинами. Позитивним є той факт, що на запитання «Чи намагаєтеся Ви виховувати моральні якості в собі?» 77% здобувачів вищої освіти відповіли стверджувально, пояснюючи це тим, що майбутній учитель початкових класів повинен мати моральні переконання та виконувати свою професійну діяльність, ґрунтуючись на морально-етичних законах та принципах. До того ж респондентами було відзначено, що у сучасному світі спілкування має набувати більш моральних, гуманних проявів. Водночас, лише 53,9% майбутніх фахівців зазначили, що вони систематично відвідують мистецькі виставки, музеї, читають художню літературу, беруть участь у вебінарах чи тренінгах,

духовно-моральної спрямованості. Відносно значимий відсоток (67,9%) респондентів убачає за необхідність орієнтуватися на саморозвиток і самовиховання задля розвитку й удосконалення особистісних граней, вони налаштовані на самозміну. Проте 32,1% опитаних не вбачають необхідності змінюватися, зазначаючи, що вони достатньо сформовані гармонійні особистості. 81,1% респондентів налаштовані на духовно-моральне самовдосконалення, однак на даному етапі в них ще не має чіткого алгоритму реалізації даного процесу й більшість із них (42,8%) наголошують, що для здійснення духовно-морального самовдосконалення їм достатньо інформації, яку вони отримують у процесі освітньої діяльності в закладі вищої освіти.

Для одержання більш чіткого результату щодо рівня сформованості показників за мотиваційно-ціннісним критерієм гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів нами було адаптовано та проведено експериментальну методику Н. Павлика «Особистісна спрямованість». У результаті діагностування виявлено, що найвищі щаблі у загальній вибірці респондентів (86%) посідає ділова спрямованість (на справу, діяльність) у процесі життєдіяльності, що підтверджує: на даному етапі розвитку суспільства молодь приділяє кар'єрі занадто високу увагу, та соціальна спрямованість (на інших людей) (77,8%). У 52,7% досить виразно простежується егоїстична спрямованість (на себе), тобто у процесі їх життєдіяльності вони надають перевагу особистим потребам й інтересам. І тільки 46,9% респондентів характеризуються духовною спрямованістю (до Бога).

Отже, на підставі аналізу одержаних результатів за показниками мотиваційно-ціннісного критерію (рис. 3.4) виявлено наступне співвідношення рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів: високий – 28 % середній рівень – 60,1 %, низький – 11,9%.

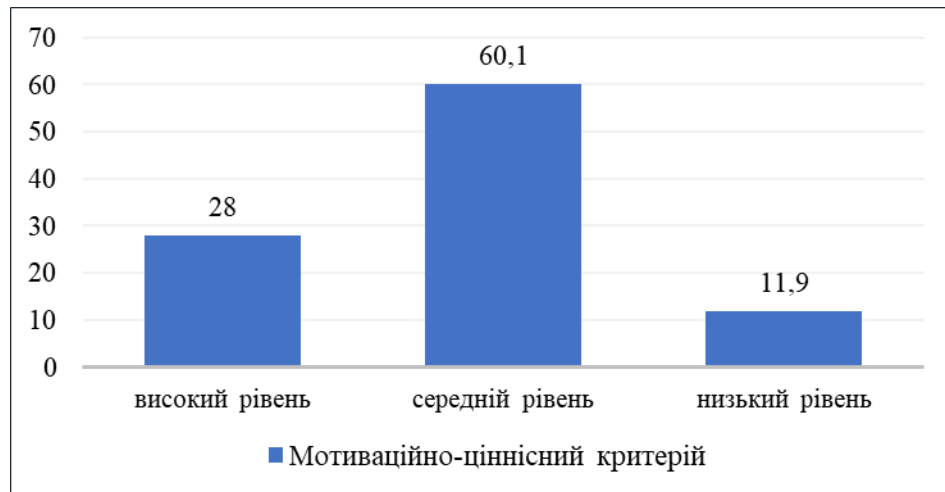

Рис. 3.4. Рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за мотиваційно-ціннісним критерієм (у %)

Така тенденція зумовлює необхідність посилення едукативного впливу щодо розкриття та розвитку мотиваційно-ціннісної сфери молодих людей, включення до процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів заходів, що значно підсилювали б їх морально-духовне, культурне та соціальне становлення.

Слід зауважити, що групова вибірка респондентів дозволяє відзначити: здобувачі вищої освіти 1-2 курсів демонструють нижчий відсоток мотивації щодо виховання ціннісного ставлення порівняно зі старшими курсами (3-4). Очевидно, це пов'язано з недостатньою розвиненістю ціннісно-мотиваційної сфери першо- та другогокурсників значення, адаптаційним періодом до усвідомлення особливостей професійної діяльності та самовиховання, саморозвитку, самовдосконалення в даному контексті. Це свідчить про те, що з року в рік виховна діяльність управлінсько-викладацького складу закладу освіти вдосконалюється.

Дослідження рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за показниками *духовно-пізнавального критерію* проводилося за допомогою тесту інтелекту Д. Векслера [382], анкетування (анкети соціоніки (Додаток Д), «Ступінь вираженості світоглядної

культури особистості» (Додаток Е), авторської методики «Гармонійні міжособистісні відносини: Що? Як? Навіщо?» (Додаток Є), самооцінювання і співставлення.

Для усвідомлення інтелектуального потенціалу майбутніх фахівців, рівня їх загальної ерудиції особистості, розвиненості інтелектуальних здібностей, сформованості вміння усвідомлено діяти відповідно до життєвих обставин було проведено інтелектуальне тестування за Д. Векслером.

На підставі одержаних результатів з'ясовано, що пізнавальні здібності респондентів й особливості їх когнітивних функцій розвинені посередньо – відмічається у 64,6% діагностованих. Також середній рівень розвитку в протестованих респондентів має кристалізований інтелект (набуті знання та навички) (67,5%). Проте у більшості майбутніх учителів початкових класів (85,6%) достатньо високо розвинений особистісний потенціал та здібності (текучий інтелект). Акцентуємо, що чітко виражена здатність до рефлексії простежується у 69,5% респондентів, що є не найвищим показником.

У ході діагностування майбутніх учителів початкових класів за анкетною соціоніки (самопізнання і самохарактеристика) було визначено, що значна кількість респондентів (77,8%) в сумарній вибірці передусім задоволені собою. Серед рис, які здобувачі освіти цінують у собі понад усе, найчастіше вказували: цілеспрямованість, наполегливість, почуття гумору, доброзичливість, комунікабельність, а серед недоліків у характері – лінощі, імпульсивність, сором'язливість, емоційна напруженість. Водночас, лише 51,9% респондентів планують позбутися своїх недоліків, намагаються щось змінювати у собі та старанно працюють у даному напрямі.

Цікавий факт, що на запитання «Чи все Ви знаєте про себе?» 35,8% дали відповідь «так», 11,9% – «ні», а 52,3% – «не можу визначитись». Закономірно, що більшість майбутніх фахівців змогли назвати лише такі шляхи самопізнання людини, як психологічні тести, методики, самоспостереження. І серед відповідей не виявлено, що пізнання людиною самої себе відбувається у процесі міжособистісної взаємодії. Слід також зауважити, що на запитання

«Які Ваші якості сприяють встановленню гармонійних міжособистісних відносин?» респонденти назвали оптимізм, відповідальність, уміння вислухати людину, допомогти за необхідності.

Шляхом самооцінювання майбутнім учителям початкових класів було запропоновано оцінити, наскільки вони знають суб'єкта взаємодії зі складу студентської групи. За допомогою рандомного вибору (проводилося у три етапи) вони отримали імена тих людей, про яких їм необхідно було розповісти. Після обидві особистості отримували однакові бланки із запитаннями щодо різноаспектних особистісних характеристик і заповнювали їх.

На підставі узагальнення результатів трьох етапів (тобто, оцінки наданих характеристик респондентами 3-х випадкових потенційних суб'єктів взаємодії та відповідей їх самих) було встановлено, що відповіді на половину запитань співпали лише у 26,7% респондентів. Це вказує на те, що більшість майбутніх фахівців не володіють достатньою інформацією про суб'єктів міжособистісної взаємодії, не виявляють необхідності та прагнення до пізнання інших людей у процесі спілкування чи спільної діяльності.

Для з'ясування рівня прояву світоглядної культури особистості, уявлення про базові категорії етики, моралі, гуманності, духовності було використано авторську анкету «Ступінь вираженості світоглядної культури особистості». Анкета містить 36 запитань, на які респонденти мали дати відповідь «так», «більше так, ніж ні», «більше ні, ніж так» чи «ні».

Позитивним є факт, що більшість респондентів (93,8%) негативно ставляться до проявів жорстокості у світі і для 97,9% є неприйнятними аморальні вчинки та поведінка інших. Не такими високими є показники прояву терпимого ставлення студентської молоді до інакомислячих людей та поваги (77,8% дали відповіді «так», «більше так, ніж ні»), дотримання морально-етичних норм спілкування і поведінки молодими людьми (85,6%), уявлення респондентами себе як порядної, тактовної людини (73,6%). При цьому майже половина опитаних (44,9%) вважає, що людина зла і жорстока істота. Простежуються відносно низькі оцінки респондентами (відповідь «так»)

тверджень «світ прекрасний, унікальний, різнобарвний, сповнений загадок» – 30,9% майбутніх фахівців, «я відчуваю духовну насолоду, споглядаючи прекрасне» – 25,9%, «співчуття і милосердя – невід’ємна складова сучасної особистості» – 21%, «відчуття причетності до духовної культури суспільства мене наповнює внутрішньо» – 15,6%.

Також з’ясовано, що 86% респондентів цінують у людях порядність, відвертість, чесність, тоді як лише 15,6% опитаних ставляться до критики іншими людьми адекватно. Наголосимо, що більшості діагностованих майбутніх учителів початкових класів, властиве відчуття обов’язку та відповідальності (72,8%), активна соціальна позиція, ініціативність, підприємливість (75,7%), працьовитість, сумлінність, цілеспрямованість (79%).

На підставі одержаних даних у результаті анкетування визначено наступний рівневий відсотковий розподіл респондентів щодо сформованості у них світоглядної культури: високий – 32,1%, середній – 52,2%, низький – 15,7%. Як бачимо, значно переважає середній рівень сформованості, що виражається у фрагментарних уявленнях більшості респондентів про базові категорії моралі та етики, культурологічні знання. Своєю чергою, це вказує на необхідність виховного впливу щодо підвищення даних показників.

Визначення рівня знань майбутніх учителів початкових класів про гармонійні міжособистісні відносини відбувалося за допомогою авторської комплексної методики «Гармонійні міжособистісні відносини: Що? Як? Навіщо?», яка включає чотири блоки:

- 1) уявлення про гармонійні міжособистісні відносини;
- 2) понятійне поле гармонійних міжособистісних відносин;
- 3) роль гармонійних міжособистісних відносин у життєдіяльності людини: мій погляд;
- 4) шляхи формування гармонійних міжособистісних відносин.

Інтерпретація одержаних результатів показала, що 23% респондентів від загальної кількості змогли пояснити розуміння суті поняття «міжособистісні відносини», феномена «гармонія» – 28,8% і лише 7% – суть гармонійних

міжособистісних відносин. Цікавим є факт, що всі 20 понять, які входять до змісту гармонійних міжособистісних відносин, не зміг пояснити жоден із респондентів, лише 44,9% майбутніх фахівців усвідомлюють суть 13 із них, однак лише 2,9% змогли схарактеризувати тільки 5 феноменів. Осіб, які б не змогли пояснити жодного поняття, не виявилось.

Серед перешкод на шляху до встановлення гармонійних міжособистісних відносин здобувачі вищої освіти вказали наступні: різні захоплення, уподобання суб'єктів взаємодії – 88,9%, необізнаність молоді з даною проблематики – 67%, завищена самооцінка – 53,1%, люди здатні поводитися нещиро і вдаються до лицемірства, лестощів – 37,8%. 77,8% респондентів вважають, що проблема гармонійних міжособистісних відносин у їхній професійній сфері є досить актуальною. Водночас 78,6% діагностованих дали стверджувальну відповідь на запитання «Чи впливає на Вашу життєдіяльність характер відносин з одногрупниками?» і 81,9% – на запитання «Чи впливає на Вашу життєдіяльність характер відносин із викладачами, куратором?» До ефективного напрямку діяльності закладів вищої освіти щодо сприяння формуванню гармонійних міжособистісних відносин у студентській спільноті респонденти віднесли: упровадження додаткового спецкурсу (77,4%), просвітницьку роботу (68,7%), застосування активних видів діяльності під час аудиторних занять 65,8%.

Узагальнена інформація, одержана в ході анкетування, була надана експертам для аналізу щодо виявлення та простеження закономірностей і факторів, що детермінують представлені результати.

Таким чином, аналіз одержаних результатів за показниками духовно-пізнавального критерію дозволив виявити такі рівні сформованості у майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин (рис. 3.5): високий – 21,4 % середній рівень – 43,6 %, низький – 35%.

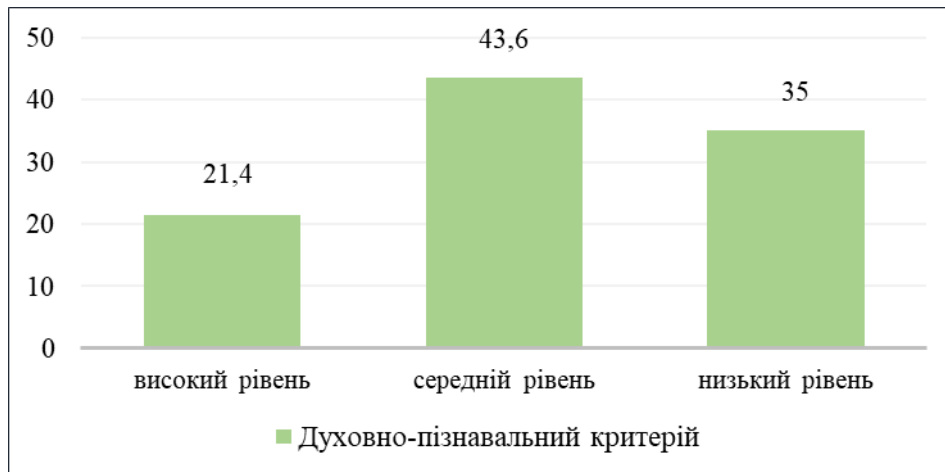

Рис. 3.5. Рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за духовно-пізнавальним критерієм (у %)

Результати свідчать про те, що, у цілому більшість респондентів загальноєрудована, мають достатньо розвинені мисленнєві й пізнавальні процеси, водночас у значній кількості майбутніх фахівців простежується низький рівень знань про самого себе, епізодичні уявлення та знання про суб'єкта міжособистісної взаємодії, фрагментарні уявлення і поняття про базові категорії моралі та етики, досить узагальненні знання про гармонійні міжособистісні відносини. Це вказує на те, що слід зосередити увагу на розкритті інтелектуального потенціалу молодих людей, оволодінні ними теоретичними та практичними знаннями культуротворчої, мистецтвознавчої, історичної, морально-етичної тематики і безпосередньо формуванні цілісних ґрунтовних знань про гармонійні міжособистісні відносини.

Рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за показниками *емоційно-вольового критерію* визначався за допомогою стандартизованої інтерсуб'єктно-діалогічної методики Г. Дьяконова «Поле почуттів» [78], методики В. Бойка «Діагностика рівня емпатії» [163], опитувальника М. Чумакова «Вольові якості людини (ВЯЛ)» (Додаток Ж) й експертного оцінювання.

Дослідження емоційно-чуттєвого розвитку особистості, її здатності до глибокої емоційної реакції, морально-етичних переживань, а також характеру прояву емоційних реакцій майбутніх учителів початкових класів

у ситуаціях міжособистісної взаємодії відбувалося за інтерсуб'єктною-діалогічною методикою Г. Дьяконова «Поле почуттів», яка складається з двох частин. Спершу респонденти серед наданого переліку емоцій мали відзначити ті, котрі виникають у них у процесі спілкування та спільної діяльності, а потім ті емоції, що, на їхнє переконання, переживають інші під час міжособистісної взаємодії з ними. Зауважимо, що високим показником прийнято вважати прояв вольових, смислових, творчих, альтруїстичних почуттів, почуття ідентифікації, самосвідомості, а низьким – таких як почуття суперництва, маніпуляції, влади, ринкові почуття, емоції слабкості й відчуження.

Так, за даною методикою було досліджено прояв трьох типів емоцій у майбутніх учителів початкових класів. У 42,8% респондентів від загальної кількості діагностованих більшою мірою виражені об'єктні емоції (гедонізм, почуття влади, агресивність, маніпулятивні емоції, емоційне відчуження, невротичні емоції та ін.), тоді як у 21,1% дані емоції взагалі не виражені; у 35% – суб'єктні (соціальні, праксичні, ринкові, моральні почуття, нарцисизм, суперництво й ін.) і в 6,9% – зовсім не простежуються; у 33,7% – інтерсуб'єктні (романтичні, діалогічні, альтруїстичні, смислові, творчі, естетичні), при цьому абсолютно в усіх респондентів тією чи іншою мірою вони виражені. Зауважимо, що емоційні реакції та переживання почуттів молодими людьми, які є значимими в нашому дослідженні (вольові, творчі, альтруїстичні, етичні, моральні, діалогічні, самоактуалізаційні), у груповій і сумарній вибірках мають невисокий показник переважання – 55,1%.

У ході опитування майбутніх учителів початкових класів за стандартизованою методикою В. Бойка «Діагностика рівня емпатії» було визначено міру вираженості здатності особистості до емпатії та емоційно-ціннісного ставлення до людини як найвищої цінності в житті. Аналіз шести шкал емпатичних здібностей, визначених автором методики, дав змогу констатувати: 56% респондентів спрямовані на пізнання та розуміння внутрішнього світу іншої людини, її стану, мотивів учинків, дій, поведінки; 77,8% у процесі спілкування намагаються створювати атмосферу щирості,

відкритості, довіри; однак лише 31,7% здатність уходити в емоційний резонанс зі співрозмовниками. Шляхом підрахунку сумарної оцінки рівня емпатії майбутніх фахівців виявлено, що лише 17,3% респондентів характеризуються високим рівнем емпатії, 32,9% – середнім і аж 49,8% – низьким. Це пояснюється тим, що у студентському віці лише починає розвиватися здатність до розпізнавання, розуміння та усвідомлення емоційно-чуттєвого світу як інших людей, так і власного.

Для визначення розвиненості вольових якостей майбутніх фахівців, що уможливило здійснення саморегуляції емоційних станів, поведінки і діяльності, було адаптовано та застосовано опитувальник М. Чумакова «Вольові якості людини (ВЯЛ)». Аналіз одержаних даних (табл. 3.4) показав, що найбільш виражені у майбутніх учителів початкових класів цілеспрямованість (81,1%) і відповідальність (72%), а найменш – енергійність (42,8%) та уважність (41,2%).

Таблиця 3.4

Результати опитування щодо визначення розвиненості вольових якостей майбутніх фахівців

№ з/п	Шкала	Прояв шкал у респондентів	
		К-ть	%
1.	Відповідальність	175	72
2.	Ініціативність	143	58,8
3.	Рішучість	125	51,4
4.	Самостійність	150	61,7
5.	Витримка	94	38,7
6.	Наполегливість	131	53,9
7.	Енергійність	104	42,8
8.	Уважність	100	41,2
9.	Цілеспрямованість	197	81,1

Результати вказують на те, що більшість респондентів знає, чого хоче у житті, і відповідально підходить до досягнення цілей. Однак незначні показники енергійності й уважності стають перешкодою на даному шляху, що може бути спричинено, як було визначено раніше, недостатнім рівнем

розвитку мисленнєвих процесів, емоційно-чуттєвої сфери, імпульсивністю, невмінням контролювати та регулювати свої емоційні стани.

Узагальнені результати проведеної методики дають можливість установити рівень розвитку вольових якостей майбутніх учителів початкових класів: 12,6% респондентів характеризуються рівнем розвитку вольових якостей, 31,7% – середнім, 55,7% – низьким. Це забезпечує усвідомлення того, що більш ніж половина респондентів має слаборозвинену здатність до емоційно-вольової саморегуляції, а тому значно ускладнює встановлення, підтримку та розвиток гармонійних міжособистісних відносин.

Із метою уникнення суб'єктивізму в оцінці таких складних особистісних утворень як емоції, почуття, вольові якості та їх прояву у ситуаціях міжособистісної взаємодії, нами було використано метод експертного оцінювання. Експерти мали оцінити визначені нами параметри у процесі міжособистісної взаємодії здобувачів вищої освіти у двох площинах: під час аудиторної роботи та позааудиторної. Аналіз результатів (табл. 3.5) дозволяє простежити кореляційні зв'язки отриманої інформації шляхом застосування методик та експертного оцінювання.

Таблиця 3.5

Результати експертного оцінювання розвитку емоційно-вольової сфери майбутніх учителів початкових класів

№ з/п	Параметри оцінювання	Експертна оцінка (у %)		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.	Розвинений емоційно-чуттєвий світ	24,7	58	17,3
2.	Здатність до емпатії	16,9	34,6	48,5
3.	Адекватність прояву емоцій ситуаціям міжособистісної взаємодії	18,9	39,9	41,2
4.	Позитивно-ціннісне ставлення до суб'єктів взаємодії, спільної діяльності, спілкування	23,9	50,2	25,9
5.	Адекватне самооцінювання	12,3	43,6	44,1
6.	Вольові якості	11,5	28,8	59,7
7.	Здатність особистості до емоційно-вольової саморегуляції	10,7	44,9	44,4

Відтак на підставі узагальнення одержаних результатів (рис. 3.6) виявлено такі рівні сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за емоційно-вольовим критерієм: високий – 14,8% середній рівень – 49,4%, низький – 35,8%.

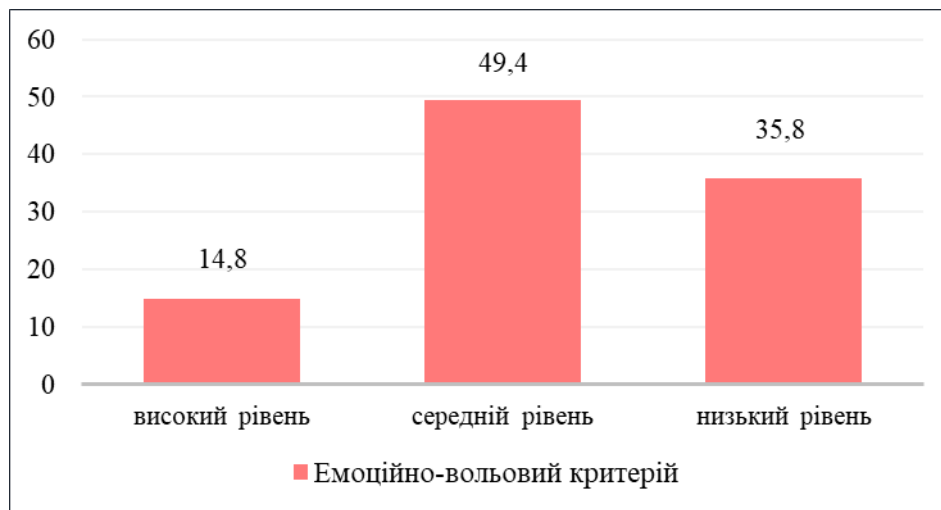

Рис. 3.6. Рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за емоційно-вольовим критерієм (у %)

Така тенденція продукує посилення застосування арсеналу різнопланового методичного інструментарію наскрізно в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти щодо розвитку багатого емоційно-чуттєвого спектра, сприяння адекватному оцінюванню і відповідним емоційним проявам у ситуаціях міжособистісної взаємодії, гартування вольових якостей, формування здатності молодих людей здійснювати емоційно-вольову саморегуляцію.

На етапі визначення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за показниками *поведінково-дієвого критерію* було проведено анкетування «Духовно-моральний розвиток особистості» (Додаток З), опитування (опитувальники «Стратегії подолання стресових ситуацій» С. Хобфолла [359], «Гармонійна міжособистісна взаємодія» (Додаток І) та діагностування респондентів за допомогою адаптованої техніки «Колесо моєї міжособистісної взаємодії» (Додаток И).

Оцінювання сформованості у студентської молоді умінь та навичок співробітництва й ефективного спілкування, ступеня прояву ініціативності, активності, творчості у процесі міжособистісної взаємодії здійснювалося за допомогою діагностичної техніки «Колесо моєї міжособистісної взаємодії». З'ясовано, що 76,1% респондентів характеризуються бажанням, прагненням до спілкування, спільної діяльності, участі в різнопланових заходах; 72,8% налаштовані на виконання групових, колективних, парних видів діяльності, яка базується на принципах рівноправної співпраці, партнерства, взаємопорозуміння. Однак лише 47% діагностованих завжди проявляє толерантне, ціннісне ставлення до суб'єктів взаємодії, 21% – усвідомлюють власну відповідальність за досягнення спільного результату і 18,1% – у ситуаціях непорозуміння, підвищеного напруження намагаються проаналізувати ситуацію з різних сторін, а не керуватися моментальними емоціями і бажанням визнання інших, що їх точка зору єдина правильна.

Для визначення духовних, моральних надбань особистості, ступеня їх прояву у процесі життєдіяльності майбутніх фахівців у цілому та міжособистісної взаємодії зокрема було проведено анкетування «Духовно-моральні чесноти особистості». Так, серед духовно-моральних якостей, які респонденти визначають як духовні складові людини – свідомого громадянина суспільства, важливі задля гармонійної міжособистісної взаємодії та властиві саме їм, переважна більшість указала такі, як доброта (76,1%), повага (75%), увічливість (72,8%), тактовність (70%). Серед якостей, які є найменш непритаманними даній категорії осіб, опинилися: милосердя (14%), шляхетність (7%), схильність до героїзму (4%), каяття (4%). Здебільшого такі результати пов'язуємо з нерозумінням молодими людьми суті даних понять.

Визначення ступеня вираженості асертивної поведінки здобувачів вищої освіти у ситуаціях міжособистісної взаємодії та індивідуальних поведінкових стратегій особистості у конфліктних ситуаціях здійснювалося за допомогою опитувальника «Стратегії подолання стресових ситуацій (SACS)» С. Хобфолла. Він призначений для вивчення стратегій та моделей поведінки, що дозволяє

вирахувати індекс конструктивності стресдолаючої поведінки особистості. Результати загальної вибірки респондентів наведено у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Результати дослідження за опитувальником «Стратегії подолання стресових ситуацій (SACS)» (за С. Хобфоллом)

Стратегія подолання	Модель поведінки (дії)	Ступінь вираженості стресдолаючих моделей поведінки		
		низький	середній	високий
Активна	Асертивні дії	6-17	18-22	23-30
Просоціальна	Вступ у соціальний контакт	6-21	22-25	26-30
	Пошук соціальної підтримки	6-20	21-24	25-30
Пасивна пряма	Обережні дії	6-17	18-23	24-30
	Імпульсивні дії	6-17	16-19	20-30
Пасивна непряма	Уникання	6-13	14-17	18-30
	Маніпулятивні дії	6-16	18-23	24-30
Асоціальна	Асоціальні дії (жорстокість, цинічність, тиск)	6-14	15-19	20-30
	Агресивні дії	6-13	14-18	19-30

Для інтерпретації одержаних результатів за субшкалами одержані дані було зіставлено з даними показників стресдолаючих моделей поведінки та виділено графічно. Як показують результати, для респондентів є характерним вибір пасивних та асоціальних стратегій поведінки у стресових (конфліктних) ситуаціях. Тобто, асертивна поведінка не є в пріоритеті.

Шляхом обчислення загального індексу конструктивності (ІК) було визначено рівень конструктивності поведінки респондентів за формулою:

$$ІК = \frac{АП}{ПА}, \quad (3.3)$$

де АП – сума показників субшкал «Асертивні дії», «Входження у соціальний контакт», «Пошук соціальної підтримки»; ПА – сума показників субшкал «Уникання», «Асоціальні дії», «Агресивні дії».

При цьому високо конструктивними вважаються стратегії, якщо $ІК > 1,1$. Загальний індекс конструктивності стратегій стресдолаючої поведінки

у діагностованих склав 0,81, що свідчить про її низький рівень.

Для більш ґрунтовного дослідження сформованості інтеракційного компонента гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів на даному етапі було застосовано опитувальник «Гармонійна міжособистісна взаємодія», який дозволяє оцінити здатність особистості до співробітництва; ефективного спілкування; безконфліктності та вибору асертивної стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; ступінь прояву дій, учинків, поведінки майбутніх фахівців, що відповідають моральним, гуманним принципам, та толерантного, ціннісного ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії, взаємоповаги. Зауважимо, що аналогічні показники задля оцінювання гармонійної міжособистісної взаємодії майбутніх фахівців зазначеного профілю було запропоновано експертам, у ролі яких виступили куратори (наставники) студентських груп та науково-педагогічні працівники, що безпосередньо транслюють зміст освіти у даній вибірці респондентів. Це дозволяє уникнути суб'єктивізму при діагностуванні респондентів та отримати більш достовірні результати. Узагальнені результати подано у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Результати опитування «Гармонійна міжособистісна взаємодія»

№ з/п	Показники	Опитування		Експертне оцінювання	
		Прояв показників у респондентів			
		К-ть	%	К-ть	%
1.	Здатність особистості до співробітництва (С)	165	68	158	65
2.	Здатність особистості до ефективного спілкування (Е)	114	46,9	117	48,1
3.	Безконфліктність та вибір асертивної стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях (Б)	69	25,9	36	14,8
4.	Дії, учинки, поведінка, що відповідають моральним, гуманним принципам (ДВП)	125	51,4	114	46,9
5.	Толерантне, ціннісне ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії, прояв взаємоповаги (Т)	121	49,8	104	42,8

Результати, подані у таблиці, дозволяють констатувати відносно низький рівень здатності майбутніх учителів початкових класів до гармонійної міжособистісної взаємодії як на підставі опитування, так і експертного оцінювання. Це сприяє усвідомленню необхідності здійснення ґрунтовної роботи щодо формування гармонійних міжособистісних відносин у студентської молоді.

Аналіз та узагальнення одержаних даних на етапі дослідження рівнів сформованості у майбутніх фахівців зазначеного профілю гармонійних міжособистісних відносин за показниками поведінково-дієвого критерію (рис. 3.7), показав наступний відсотковий розподіл респондентів за рівнями: високий – 26,7% середній рівень – 49,4%, низький – 23,9%.

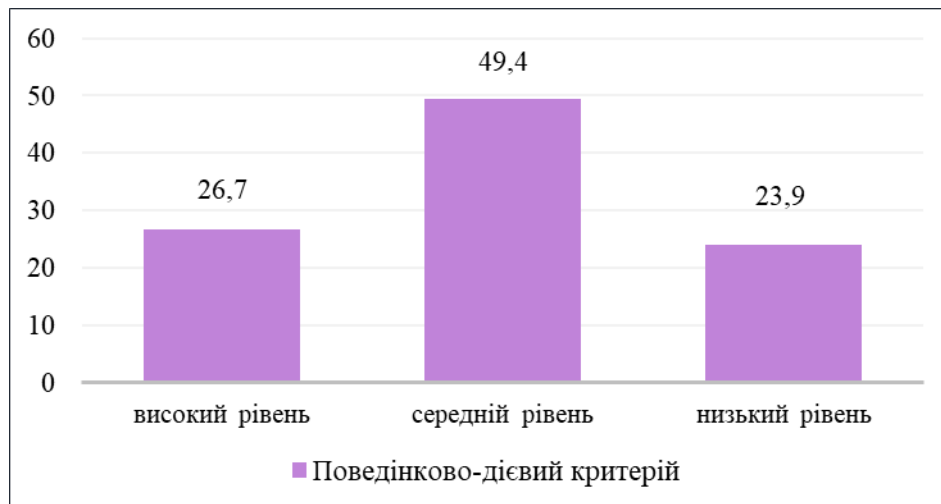

Рис. 3.7. Рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за поведінково-дієвим критерієм (у %)

Водночас можемо стверджувати, що в респондентів досить ситуативно прослідковується здатність до співробітництва, ефективного спілкування, безкорисливих учинків, асертивної поведінки та прояву духовних, моральних, гуманних загальнолюдських якостей; у конфліктних ситуаціях часто керуються моментальними емоціями, утрачають контроль становища, а тому не завжди вдаються до стратегії їх конструктивного розв'язання.

Отже, зіставлення кількісних результатів констатувального етапу експерименту за кожним із визначених критеріїв (мотиваційно-ціннісний, духовно-пізнавальний, емоційно-вольовий, поведінково-дієвий) відповідно до визначених рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів (високий, середній, низький) та якісний аналіз одержаних результатів діагностичного дослідження (рис. 3.8) свідчать про загальний середній рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю.

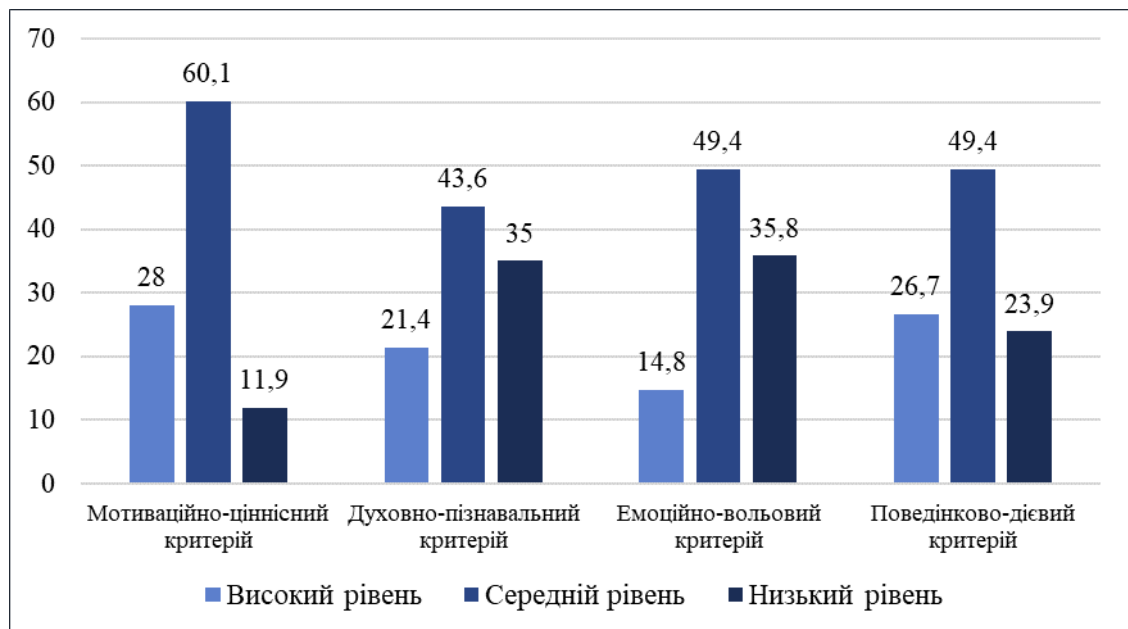

Рис. 3.8. Динаміка рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів (констатувальний етап) (у %)

Як бачимо, лише 28%, 21,4%, 14,8%, 26,7% відповідно від загальної кількості респондентів характеризуються високим рівнем сформованості гармонійних міжособистісних відносин у загальному вимірі за кожним із критеріїв (мотиваційно-ціннісним, духовно-пізнавальним, емоційно-вольовим та поведінково-дієвим). У більшості молодих людей відзначається середній і нижче середнього рівні сформованості гармонійних міжособистісних відносин за всіма критеріями (мотиваційно-ціннісний – 60,1%, духовно-пізнавальний – 43,6%, емоційно-вольовий – 49,4 %, поведінково-дієвий – 46,4%).

Одержані результати вказують на те, що в переважній більшості респондентів частково простежується інтеріоризація значущих загальнолюдських цінностей; епізодично виявляється прагнення до спілкування, спільної діяльності, самовиховання та духовного саморозвитку; фрагментарні уявлення і поняття про базові категорії моралі та етики; досить узагальнені знання про гармонійні міжособистісні відносини; слабозвинений емоційно-чуттєвий світ молодих людей та вольові якості; ситуативний прояв позитивно-емоційного ставлення до суб'єкта взаємодії, спілкування, спільної діяльності; неадекватність емоційних проявів особистостей у ситуаціях міжособистісної взаємодії; ситуативне вираження здатності до співробітництва, ефективного спілкування, безкорисливих учинків, асертивної поведінки та прояву духовних, моральних, гуманних загальнолюдських якостей у процесі міжособистісної взаємодії, а в конфліктних ситуаціях молоді люди відносно рідко вдаються до стратегії їх конструктивного розв'язання.

Слід зауважити, що здійснене на констатувальному етапі експериментальне дослідження не вичерпує всієї повноти окресленої проблематики і потребує подальших наукових пошуків.

На підставі одержаних результатів констатувального етапу експерименту дійшли висновку, що система виховної роботи закладів вищої педагогічної освіти в аспекті дослідницької проблеми потребує суттєвої модернізації, тим самим указуючи на доцільність імплементації розробленої структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців для підвищення її ефективності та результативності.

3.2. Реалізація структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів

Надійним фундаментом задля успішного формування високодуховної, високоморальної, високогуманної особистості, яка усвідомлює свою біологічну,

культурну, соціальну природу, своє призначення в житті та, власне, самий сенс життя, визначає власне місце у світі та соціумі, гармонійно взаємодіє у світі людей, здатна встановлювати, підтримувати, розвивати гармонійні міжособистісні відносини у різних сферах життєдіяльності є структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. З огляду на вищезазначене, ми виходимо з того, що максимальна імплементація такої структурно-функціональної моделі, яка включає *цільовий, теоретико-методологічний, змістовний, організаційно-дієвий, діагностично-коригувальний* блоки (п. 2.2.), в освітньому процесі педагогічних закладах вищої освіти забезпечить високу ефективність цілісного свідомого формування досліджуваного явища у майбутніх фахівців зазначеного профілю.

Формувальний етап дослідно-експериментальної роботи у часовому вимірі тривав 2 роки (2018–2020 роки).

Базою проведення формувального експерименту було обрано ті самі заклади вищої освіти, у яких організовували й реалізовували констатувальний етап експерименту.

Метою формувального етапу експериментального дослідження було досягнення суттєвого підвищення стану сформованості в майбутніх учителів початкових класів усіх компонентів та показників гармонійних міжособистісних відносин.

Основне завдання полягало в упровадженні структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти.

Також нами було визначено *додаткові завдання* програми формувального етапу експериментальної роботи щодо забезпечення максимальної багатосторонньої інтеракції здобувачів вищої освіти на засадах співробітництва, ефективного спілкування, прояву найморальніших, найгуманніших, найдуховніших якостей особистості в судженнях, учинках, діях та поведінці, зокрема такі:

- виокремлення освітніх компонентів та модернізація змісту освіти, у якому б органічно інтегрувалася додаткова інформація культуротворчої, мистецтвознавчої, історичної, морально-етичної тематики в цілому та базові аспекти проблеми формування гармонійних міжособистісних відносин зокрема;
- включення до плану виховної роботи кураторів (наставників) студентських груп різноманітних видів діяльності щодо формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців;
- організація та проведення тренінгових занять, що є ефективною едукативною формою одночасного формування свідомості, духовності та особистісних якостей майбутніх фахівців;
- реалізація інтеракції у процесі педагогічної діяльності .

Варто акцентувати на тому, що упровадження структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів базується на концептуальних положеннях *цивілізаційно-антропологічного, культурологічного, системно-синергетичного, аксіологічного, компетентнісного підходів*, виявлених *закономірностях і визначених принципах*.

Головною цільовою установкою реалізації запропонованої структурно-функціональної моделі було обов'язкове дотримання зазначених у дослідницькій роботі *педагогічних умов та етапів*.

Едукативні (виховання, розвиток та навчання) впливи на здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта здійснювалися наскрізно: *у процесі професійної підготовки, позааудиторної діяльності*, а також під час *проходження педагогічної практики та самовиховання*.

Упровадження структурно-функціональної моделі базувалося на формуванні у майбутніх фахівців *мотиваційного, когнітивного, афективного та інтеракційного* компонентів гармонійних міжособистісних відносин.

Принагідно зауважимо, що для посилення готовності агентів змін до формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів

початкових класів було реалізовано низку заходів, спрямованих на посилення мотиваційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності; актуалізацію активної позиції управлінсько-викладацького складу закладів вищої освіти; усвідомлення ними відповідальності, сили впливу на формування особистості; збагачення духовної культури працівників; концептуалізацію основних теоретичних, практичних та методичних знань з даної проблематики; активізацію педагогічного потенціалу даної категорії людей щодо транслявання позитивного досвіду гармонійної міжособистісної взаємодії у студентську спільноту; координацію й узгодження стратегії їхньої діяльності щодо формування гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх фахівців; практикування реалізації процесу формування даного явища в студентській молоді.

Дієвою формою роботи з управлінсько-викладацьким складом закладів вищої освіти є *коучинг* («coaching» – наставляти, надихати, тренувати [200]), який являє собою надсучасне мистецтво трансформаційних міжособистісних комунікацій, розвитку компетенцій, що сприяє максималізації її внутрішнього потенціалу й успішному раціональному та гнучкому використанню знань у майбутніх життєвих і професійних ситуаціях, а відтак майстерній реалізації діяльності як педагога [132; 349]. Як приклад, можна навести такі теми проведених коучингів: «Мистецтво гармонійного буття у світі людей», «Забезпечення інтеракції в освітньому процесі» (Додаток І), «Педагог – людина, що гріє серця і зцілює душу», «Ціннісні орієнтири нової генерації: тенденції та основи трансформації», «Створюємо інтеракційне середовище в закладі вищої освіти», «Що можу зробити Я для формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців?!»

До переваг реалізації коучингу відносимо створення партнерської атмосфери взаємодії; мобілізацію внутрішнього потенціалу й активізацію мотивації працівників; можливість обміну духовним і практичним досвідом; розвиток і вдосконалення педагогічних здібностей, особистісних якостей і рис; засвоєння базових стратегій досягнення успішного результату формування

особистості; посилення відчуття причетності до нагальної проблеми суспільства та соціальної потреби у здійсненні едукативних впливів на майбутніх фахівців задля формування гармонійних міжособистісних відносин.

Окрім зазначеного, у контексті роботи з науково-педагогічним складом закладу вищої освіти проводилися такі заходи, як інформаційний дайджест «Знати, щоб гармонійно співіснувати у світі людей», педагогічна лабораторія «Превентивна дипломатія», методичний практикум «Внутрішній спостерігач: хто це?», методичний воркшоп «Стратегія діяльності щодо формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів», інтелектуальний квест «Особистості покоління Z і глобальна мережа Internet», майстер-клас «Педагогічна техніка як засіб виховного впливу», семінар-практикум «Безпечне освітнє середовище: реалії та перспективи» та інші.

З метою органічного комплексного формування усіх визначених компонентів гармонійних міжособистісних відносин (*мотиваційного, когнітивного, афективного, інтеракційного*) у майбутніх учителів початкових класів нами було розроблено практичний посібник «Буктренинг з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців» [33], у якому висвітлено теоретичні основи моделювання, організації та проведення тренінгових занять із формування досліджуваного явища, що сприяє максимальній ефективності роботи у даному напрямі, а також розміщено конкретні розробки тренінгових занять, спрямовані на формування компонентів гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців.

Розділ посібника «Теоретичні основи проведення тренінгових занять» розкриває суть тренінгу як ефективного методу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців, окреслює структурні компоненти тренінгових занять і методичні рекомендації тренерів щодо реалізації тренінгових занять з формування досліджуваного явища в молодих людей, що сприяє розумінню й усвідомленню тренерів як слід крок за кроком делікатно вибудовувати фундамент людяності, духовності, розкриваючи

її внутрішні потенціали, пробуджуючи внутрішню енергію, надихаючи до активних моральних, етичних дій, у результаті чого встановлення гармонійних міжособистісних відносин вивищуватиметься до рівня особистісних потреб, світоглядних переконань, ідеалів та стає реальністю.

Наступні розділи, що включені до змісту практичного посібника, зокрема «Формування мотиваційного компонента гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців», «Формування когнітивного компонента гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців», «Формування афективного компонента гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців» і «Формування інтеракційного компонента гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців» містять безпосередні розробки тренінгових занять щодо всесильного сприяння інтелектуальному, духовному, культурному, гуманному, соціальному становленню молодих людей і цілісного формування свідомості, духовності, особистісних якостей, умінь і навичок встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини у процесі життєдіяльності.

Відтак було проведено цикл тренінгових занять на теми: «Цінності – орієнтири життєдіяльності людини» (Додаток Й), «Мотиваційні орієнтації особистості», «Життєві потреби людини», «Пізнання та усвідомлення власного внутрішнього світу, «Самодіагностика – цінне джерело самопізнання», «Пізнання суб'єкта міжособистісної взаємодії», «Тріада світоглядної культури особистості: духовність, моральність, гуманність», «Гармонійні міжособистісні відносини: Що? Чому? Навіщо?», «Спектр людських емоцій і почуттів», «Здатність особистості до емпатії», «Самосприйняття та самооцінка», «Хто ким керує: я емоціями чи емоції мною?!», «Конструктивна міжособистісна взаємодія – ключ до гармонійних міжособистісних відносин», «Обираємо ефективний спосіб спілкування», «Асертивна поведінка – шлях до порозуміння», «Толерантність – це гармонія в багатоманітності», «Конфлікт – мистецтво міжособистісної взаємодії».

Структура тренінгових занять з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців включає три блоки: мотиваційно-цільовий; змістовно-операційний та рефлексивно-завершальний. Кожен із блоків є унікальним, передбачає реалізацію конкретної мети та відповідне змістове наповнення, що репрезентовано на рис 3.9.

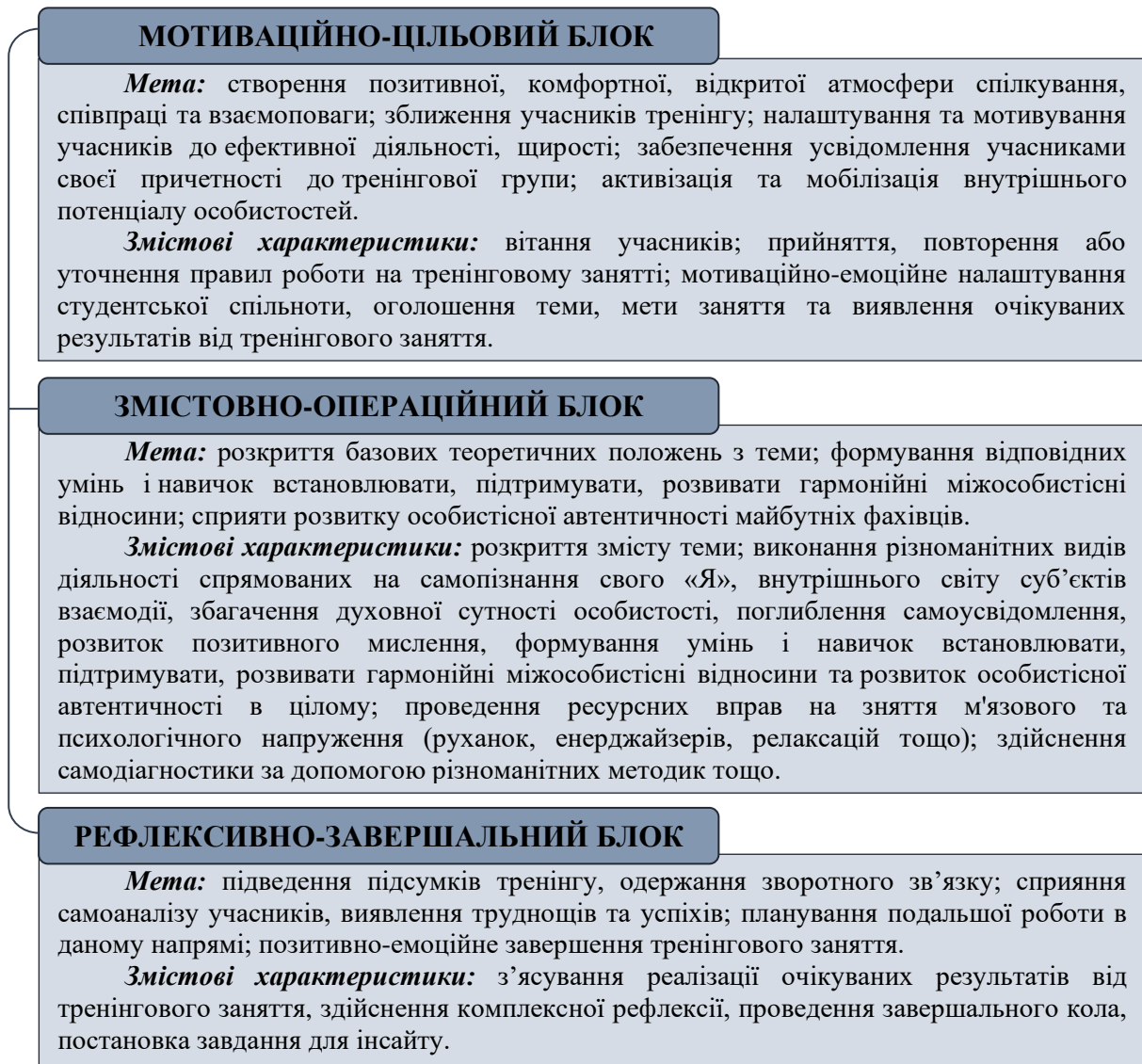

Рис. 3.9. Структура тренінгового заняття

Тренінгові заняття наскрізно пронизані інтерактивними методами, кейсами, модерациями, симуляційними іграми, методами розвитку критичного мислення, різноплановою творчою спільною діяльністю учасників, декламуванням мотиваційних притч, рольовими іграми, методами здійснення рефлексії та саморефлексії, які невимушено впливають на становлення

свідомості, духовності та формування особистісних якостей молодих людей, сприяють їх активності, ініціативності, підприємливості, зацікавленості, що є найкращою умовою для виховання.

Констатуємо, що реалізація розроблених тренінгових занять у рамках позааудиторної роботи забезпечила посилення розкриття, реалізації та приведення внутрішніх потенціалів особистості у стан рівноваги, узгодженості, що створює міцне ядро всебічно здорової, гармонійної особистості, здатної злагоджено взаємодіяти у світі людей.

Також, задля забезпечення формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів на усіх етапах було модифіковано плани виховної роботи кураторів (наставників) студентських груп щодо збагачення змісту виховної роботи та насичення різноманітними видами діяльності в аспекті дослідницької проблематики.

Нами запропоновано перелік форм організації виховної роботи й окреслено тематику виховних заходів відповідно до основних концептів виховної діяльності (п. 2.1) та визначених компонентів гармонійних міжособистісних відносин щодо посилюючого впливу на особистість майбутнього фахівця в даному напрямі (Додаток К).

Зауважимо, що куратори (наставники) мали автономію у виборі методичного інструментарію, засобів впливу на особистість при реалізації пропонуваніх заходів, керуючись власним педагогічним досвідом, урахуваючи особливості студентської групи й індивідуальні особливості кожного із її учасників, адекватно оцінюючи об'єктивні та суб'єктивні можливості реалізації даних форм позааудиторної роботи. За необхідності, проводилося консультування, надання методичних порад, роз'яснення. До того ж куратори залучали майбутніх педагогів до підготовки, організації та проведення тематичних виховних годин з метою набуття ними досвіду проведення таких заходів у школі.

Уважаємо принциповим у контексті нашого дослідження конкретизувати реалізовані форми роботи щодо формування кожного із компонентів

(мотиваційного, когнітивного, афективного, інтеракційного) гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Формування *мотиваційного компонента* гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів передбачало активізацію, розкриття, мобілізацію та розвиток ціннісно-мотиваційної сфери молодих людей.

Створенню сприятливої атмосфери навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти, що надихає, спонукає на свідомі гідні людяні вчинки, дії, поведінку, у процесі міжособистісної взаємодії суттєво посприяло встановлення правил життєдіяльності студентської групи. Подібно до законів, правила мають на меті гарантувати безпеку, захищеність прав і свобод особистості, толерантне ставлення один до одного, а також керувати поведінкою здобувачів освіти. Дієвими вважаються ті правила, які свідомо, добровільно прийняті більшістю членів студентської спільноти.

Правила можуть бути найрізноманітнішими і варіюватися зручним для куратора (наставника) та майбутніх фахівців чином. Слід зауважити, що вони не устанавлюються раз і назавжди. Тому протягом тижня, семестру, навчального року вони можуть і мають корегуватися, доповнюватися, змінюватися за необхідності. Головне при цьому враховувати особливості студентської групи, етап (початковий, проміжний, завершальний), на якому приймаються правила й обов'язково необхідно унаочнити визначені правила у вигляді плаката, інфографіки чи то коміксу та розмістити в аудиторії на видному місці.

Як ефективний спосіб прийняття правил життєдіяльності студентської групи можна навести метод «Контракт людяності». Здобувачі освіти об'єднуються у творчі групи, кожна з яких має запропонувати 3 правила, які, на їхнє переконання, є важливими для успішної та ефективної життєдіяльності групи. Після обговорення у групах спікери репрезентують свої судження на загал, обґрунтовуючи свій вибір. Правила обговорюються в загальному колі, корегуються і візуалізуються на плакаті чи фліп-чарті. Кожен учасник своїм

підписом під правилами засвідчує обов'язок їх дотримуватися, тобто заключає контракт. При цьому, обов'язково, слід проговорити та зафіксувати всі моменти порушення угоди.

Слід наголосити, що до стандартизованих форм організації аудиторної роботи (лекційних, практичних, семінарських занять) було введено інноваційні допоміжні структурні елементи такі як:

- **вправи-розминки (до 5 хв.):** дані вправи не мають особливого смислового навантаження і використовуються з метою налаштування особистостей на процес пізнання, міжособистісної взаємодії, комунікації майбутніх фахівців на моральних, гуманних засадах, експериментування з власною поведінкою, натхнення на активну діяльність (наприклад, «Зоопарк», «Друкарська машина», «Понятійний волейбол», «Коллективна історія», «Законодавець моди» та інші);

- **ресурсні вправи (до 5 хв.):** короткотривалі техніки, вправи, що спрямовані на зняття м'язового та психологічного напруження у процесі аудиторної діяльності, активізацію уваги, забезпечення рухової чи інтелектуальної активності, секрет яких полягає у спонтанності, що дивує, вражає, збадьорює особистостей, тим самим викликає емоційне збудження, інтерес, натхненність (наприклад, руханки («Не боїмося ми нікого!», «Топ – хлоп», «Заборонений рух»), енерджайзери («Тостери – грінки», «Банан», «Землетрус», «Крокодил-бегемот-жираф-мишка», «П'ять хто»), релаксації («Чапля», «Струмись тепла», «Храм спокою», «Заземлення»), дихальні вправи («Слон», «Комарі», «Раз – два: видихаємо»), стимулюючі головоломки («Філворди», «Анаграми», «Мовні рівності») тощо);

- **нестандартні способи об'єднання майбутніх фахівців для здійснення інтеракції (до 2 хв.):** відмова від об'єднання учасників звичними способами із сусідами чи за бажанням для виконання спільної діяльності використання різних способів (наприклад, за характерною ознакою (високий з низьким; темноволосий зі світловолосим тощо), в алфавітному порядку (А-Я, Я-А), шляхом розрахунку учасників (за мірою часу, іменами літературних

персонажів, галузями науки, поняттями у рамках теми, частинами доби, порами року, днями тижня, кольорами тощо); за допомогою жеребкування (різнокольорові картки, картки з однаковим зображенням (тематичні) тощо), за принципом «такий самий» (дві сливи, два автомобілі тощо), склавши частини цілого зображення чи тексту, за допомогою пазлів картинок, частинок прислів'їв тощо, за допомогою руханки, через одного і так далі);

- щоденні враження (до 5 хв.): передбачає усне чи письмове висловлення особистостей щодо набутих вражень, відкриття чогось нового, доходження істини, усвідомлення того, чого раніше не усвідомлювали стосовно самого себе, інших, освітнього компонента чи тих видів діяльності, які виконувалися протягом заняття, що надихає майбутніх фахівців до спостереження, пізнання, дослідження, сприяє активізації розумових операцій, значно підсилює комунікативну виразність молодих людей, викликає ентузіазм, інтерес, захоплення (наприклад, наприкінці заняття особистостям пропонується продовжити незакінчені речення типу «Заняття сприяло розвитку таких моїх внутрішніх потенціалів...», «Я відчула, що можу...», «Найбільше мене вразила інформація про...», «А я б хотіла ще дізнатися про...», «Я помітила, що у процесі спільної роботи...»).

Зазначені інноваційні елементи органічно влітаються у процес навчання майбутніх учителів початкових класів та сприяють активізації здобувачів вищої освіти, емоційному піднесенню, мобілізації внутрішнього потенціалу, ресурсів, сили, енергії, натхненню для активних гідних, моральних дій, нівелюванню застарілих шаблонів організації аудиторних занять у цілому.

При організації самостійної роботи майбутніх учителів початкових класів орієнтиром було сприяти становленню світоглядних, ціннісних орієнтацій і переконань особистості, унаслідок чого всі сфери діяльності молодих людей набувають певної ціннісної спрямованості, умотивованості, активної дієвості.

Відповідно до сучасних вимог цифровізації освітньої парадигми, поглиблення підготовки майбутніх фахівців шляхом надання дистанційних освітніх послуг та посилення неформальної освіти в контексті проблеми

дослідження здобувачам вищої освіти було запропоновано перелік безоплатних онлайн-курсів базових національних освітніх платформ масових відкритих онлайн-курсів з метою натхнення, стимулювання та спрямування здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта до саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення як особистісних, так і професійних якостей та самостійної пізнавально-практичної діяльності: пізнання проблеми гармонійної взаємодії у різних сферах життєдіяльності, набуття соціальних, моральних, етичних, культурних, педагогічних знань; оволодіння уміннями та навичками налагоджувати контакт з різними категоріями людей та формувати ті самі вміння і навички в молодших школярів у процесі професійної діяльності. До переліку увійшли наступні: «Вчимося жити разом» [61], «Освіта на основі життєвих навичок» [203], «Культура толерантності: як побудувати суспільство, комфортне для всіх» [138], «Основи здоров'язбережної компетентності» [207], «Педагогіка довіри» [213], «Недискримінаційний підхід у навчанні» [188], «Як ефективно спланувати та провести діалог. Базовий модуль 1» [338], «Як ефективно спланувати та провести діалог. Модуль 2. Основи організації діалогу» [339], «Як ефективно спланувати та провести діалог. Модуль 3. Основи ведення діалогу» [340], «Діалог та медіація: Шлях до порозуміння» [71], «ПРО. Школу для вчителів» [244], «Ключові уміння 21-го століття» [112].

З метою формування у майбутніх учителів початкових класів мотиваційного компонента гармонійних міжособистісних відносин у співпраці з професорсько-викладацьким складом кафедри, здобувачі вищої освіти систематично активно залучалися до організації та проведення різнорівневих тематичних заходів різної спрямованості, що передбачали інтеграцію навчальних, виховних і розвивальних впливів на свідомість, духовність й особистісні якості молодих людей щодо розкриття їх ціннісно-мотиваційної сфери.

Зокрема, було організовано та проведено хімічний квест «Love is...chemistry» (інтеграція популяризації хімії, науки в цілому та розвитку

пізнавального інтересу здобувачів вищої освіти до оволодіння знаннями, міжособистісної взаємодії, досягнення спільного результату), фоточеллендж «Карантин... Ти не один!» (проблема «живого» спілкування в умовах карантину набула посиленої актуальності в усьому світі, тому майбутні фахівці були залучені до висвітлення даної проблеми), психолого-педагогічну лабораторію «Які мотиви керують моєю життєдіяльністю» (дослідження особистісних чинників, що спрямовують потік думок, емоцій та почуттів, стимулюють, спонукають майбутніх фахівців до дій, учинків, поведінки у рутинному житті), круглий стіл «Девіантна поведінка – не наша тема» (теоретична частина передбачала доповіді майбутніх фахівців з таких тем, як «Загальнолюдські та своєрідні цінності в системі життєвих орієнтацій і духовності молоді», «Впровадження інноваційних прийомів у процес примноження духовного, інтелектуального, фізичного та соціального досвіду студентства»; практична частина – представлення здобувачами освіти інноваційних прийомів діагностики рівня стану здоров'я, проведення ділових і рольових ігор, драматизацій тощо), конкурс мотиваторів «Крилаті вислови класиків педагогічної думки як відображення сучасної освітньої парадигми» й інші.

Як відомо, важливою умовою успішного формування гармонійних міжособистісних відносин є практична діяльність, бо саме в ній виявляються і закріплюються бажання, потяги, інтерес, мотиви до гармонійного буття у світі людей. З цією метою нами було розроблено практичний посібник «Криголами» [127] для майбутніх учителів початкових класів, керівників практики, учителів початкової освіти, який містить добірку методів, прийомів, вправ, що здатні забезпечити відкритий діалогічний освітній простір, доброзичливу та комфортну психологічну атмосферу спілкування, налагодження контакту вчителя з учнями й учнів між собою, бажання учнів до активного пізнання себе та інших, усвідомлення школярами, що вони гармонійна частина соціуму.

До кожного розділу посібника надано методичні рекомендації щодо проведення знайомства членів спільноти, вітання з учнями, встановлення правил роботи на уроці, об'єднання молодших школярів для здійснення інтеракції, повідомлення щоденних новин та організації завершального кола.

Апріорі зрозуміло, що вчитель має справу з вразливою маленькою особою і повинен усесильно сприяти створенню сприятливого виховного середовища, що допоможе учням успішно досягти поведінки більш високого рівня, де самостійність у прийнятті рішень і моральний вибір є невід'ємною якістю особистості. Тому реалізація майбутніми фахівцями арсеналу криголамів, представлених у практичному посібнику «Криголами», під час педагогічної практики сприяла успішному налагодженню контакту з учнями, їхньому порозумінню, зацікавленню дитячих душ, пробудженню ентузіазму до виконання освітньої діяльності, співробітництва, відкритого спілкування, емоційного обміну, забезпечила здійснення освітнього процесу на засадах демократії, взаємодії, щирості та довіри в цілому. Наголосимо, що матеріали посібника також активно використовувалися під час практики ранкового та завершального кола з майбутніми фахівцями (далі в підрозділі), проведення лекційних, семінарських, практичних занять.

Формування в майбутніх учителів початкових класів *когнітивного компонента* гармонійних міжособистісних відносин передбачало усесильне сприяння накопиченню фонду різноаспектних знань, що розширюють загальну ерудицію особистості, пізнанню власного внутрішнього світу та суб'єктів взаємодії у процесі різних видів спільної діяльності, формуванню уявлень і понять про базові категорії етики та моралі (духовність, гуманне ставлення, моральна поведінка, краса вчинку), біологічні, психологічні, індивідуальні особливості людини як соціальної культурної істоти та засвоєнню спеціальних знань про суть, зміст, компоненти, шляхи встановлення, підтримки та розвитку гармонійних міжособистісних відносин, їх роль у життєдіяльності людини тощо.

Відтак було збагачено зміст обов'язкових освітніх компонентів, визначених освітньо-професійною програмою напряму підготовки 013 Початкова освіта, зокрема освітні компоненти загальної підготовки «Історія України», «Історія світової й української культури», «Основи філософії та релігієзнавства», «Логіка», «Політико-правові засади сучасної держави», «Іноземна мова», «Організація самостійної роботи студента», «Екологічна культура особистості» та професійної підготовки «Педагогіка» («Вступ до спеціальності», «Введення в толерантність», «Загальна педагогіка», «Педагогічні інновації», «Методика виховної роботи», «Історія педагогіки»), «Сучасна українська мова з практикумом», «Образотворче мистецтво з методикою викладання», «Музичне мистецтво з методикою викладання», «Теорія та методика інтегрованого курсу «Я досліджую світ»», «Теоретичні основи початкового курсу математики з методикою викладання», інтегрований курс «Психологія», «Дитяча література з основами культури і техніки мовлення», новими елементами інформації культуротворчої, мистецтвознавчої, історичної, морально-етичної тематики, яка б відображала світові, суспільні, індивідуальні цінності та цінності освіти, сприяла формуванню «живого знання», що успадкується майбутніми поколіннями.

Задля сприяння набуттю теоретично-практичних основ і досвіду майбутніми учителями початкових класів організувати та реалізувати інтеракцію у процесі майбутньої педагогічної діяльності, на основі моніторингу освітньо-професійної програми 013 Початкова освіта до блоку обов'язкових освітніх компонентів професійного спрямування було включено курс «Інтерактивне навчання природничої освітньої галузі» (розрахований на 4 кредити – 120 год, із них: 56 год – аудиторні (26 год – лекційні заняття; 18 год – практичні заняття; 12 год – семінарські заняття); 64 год – самостійна робота здобувачів вищої освіти) (Додаток Л).

Метою освітнього компонента є забезпечення майбутніх учителів початкових класів теоретичними основами та практичними навичками з організації інтерактивного освітнього середовища на засадах гармонійної

міжособистісної взаємодії та ефективного застосування інтерактивного методичного інструментарію щодо сприяння відкриттю, пізнанню, дослідженню здобувачами початкової освіти унікального світу природи на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Завданнями освітнього компонента є:

- *теоретичні:* збагатити знання майбутніх учителів початкових класів про суть, механізм та роль гармонійної міжособистісної взаємодії особистості, зокрема здобувачів початкової освіти; розкрити шляхи забезпечення організації ефективної гармонійної багатосторонньої інтеракції в освітньому процесі початкової школи; схарактеризувати понятійно-термінологічне поле в рамках даного курсу; обґрунтувати педагогічні умови впровадження інтерактивного навчання в освітній процес початкової школи; ознайомити з провідними сучасними класифікаціями інтерактивних технологій, методів, прийомів навчання та їх сутнісними характеристиками; схарактеризувати структурні особливості інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та розкрити теоретичні аспекти його проєктування;

- *практичні:* формувати вміння та навички проєктувати освітній процес початкової освіти з позицій його інтерактивної спрямованості; добирати оптимальний інтерактивний інструментарій та впроваджувати інтерактивні технології, методи, прийоми навчання при викладанні природничої освітньої галузі; адаптувати зміст інтерактивних технологій, методів навчання, урахувавши індивідуальні, психологічні, вікові особливості молодших школярів та специфіку освітнього середовища; проєктувати інтерактивні уроки з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» відповідно до їх мети, змісту та специфіки.

Освітній компонент «Інтерактивне навчання природничої освітньої галузі» покликаний забезпечити набуття майбутніми вчителями початкових класів досвіду ефективної організації та реалізації процесу формування у здобувачів початкової освіти цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів культурного, духовного, морального, соціального досвіду,

що охоплює систему інтегрованих знань про гармонійну взаємодію особистості в природі, суспільстві, соціумі. При цьому в процесі опанування курсу у майбутніх фахівців формуються особистісні ціннісні орієнтації та мотивація до гармонійної багатосторонньої інтеракції та набуття такого досвіду, цілісний фундамент знань щодо вибору такої стратегії поведінки в природі, суспільстві, соціумі та міжособистісних відносинах зокрема, яка б підпорядковувалася законам моралі й етики.

У рамках реалізації внутрішньої академічної мобільності було розпочато спільне викладання інтегрованого освітнього компонента «Педагогіка» із закладами партнерами щодо поширення дослідницької тематики в маси майбутньої еліти України. Так, у межах співпраці кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка проведено круглий стіл «Ідеї В. О. Сухомлинського в реаліях школи XXI століття», на якому, у контексті звернення до неоціненної спадщини видатного педагога, було висвітлено проблему виховання гармонійної особистості, зокрема наголошено на тому, що «життя серед людей» це є ніщо інше як мистецтво; людина постійно має пізнавати світ, саму себе й інших; знання не повинні бути кінцевою метою, вони мають перетворюватися на життєвий досвід у безперервному процесі обміну духовними багатствами, без якого не можна собі уявити повноцінного інтелектуального, морального, емоційного, естетичного розвитку особистості.

У співпраці з кафедрами закладу вищої освіти, відповідно до реалізації права на внутрішньоакадемічну мобільність було проведено низку інтегрованих та бінарних аудиторних занять, спрямованих на формування у здобувачів вищої освіти цілісної картини світу, можливість простеження зв'язків і взаємозв'язків наук, підсилення інтересу, бажання пізнавати і творити світ власноруч. Зокрема, спільно з кафедрою історії та суспільно-економічних дисциплін було

проведено інтегроване заняття з педагогіки та філософії на тему «Шляхи естетичного виховання особистості», з кафедрою природничих дисциплін – бінарне заняття з методики виховної роботи і екології на тему «Ціннісне ставлення до природи як відображення гармонійного буття людини у Всесвіті», з кафедрою культурологічних дисциплін та образотворчого мистецтва – інтегроване заняття із педагогічної майстерності та культурології на тему «Ідеал людини в Античності та сьогоденні: компаративний аналіз».

Відзначимо важливість застосування методів розвитку критичного мислення на етапі формування в майбутніх учителів початкових класів когнітивного компонента гармонійних міжособистісних відносин, що продукує максимальну мобілізацію та розвиток мисленневих операцій вищого рівня, таких як аналіз, синтез та оцінювання з метою аналітичного підходу до оцінювання інформації, проблеми, ситуації, формулювання обґрунтованих висновків та здійснення свідомого вибору [44, с. 76].

Послугуючись власним педагогічним досвідом, можемо стверджувати, що реалізація методів розвитку критичного мислення (зокрема, методів «Читання з маркуванням», «Фішбоун», «Правильні і неправильні висловлювання», «Шість капелюхів», «6 W», «Ромашка Блума», «РАФТ», «Філворд», «Кращий вибір», «Синтез думок», «Товсті/ тонкі запитання», «Кластер», «Гронування», «Кубик запитань», «Ковдра ідей», «Припущення на основі запропонованих слів») на лекційних, практичних, семінарських заняттях сприяє опануванню майбутніми фахівцями такими важливими вміннями та навичками, як бачити проблему, визначати її причини, передбачати наслідки та знаходити найоптимальніші шляхи її рішення; висувати гіпотези, оцінювати альтернативи, підтверджувати або спростовувати дане припущення; відокремлювати істотну інформацію від несуттєвої; мати власну думку й аргументовано відстоювати власну позицію, керуючись фактами та аргументами, генерувати нові ідеї.

Розвиток та активізація у майбутніх фахівців критичного мислення є ціннісним фундаментом свідомого вибору життєвої позиції; формування

поглядів, переконань, суджень, мотивів, потреб особистостей, що підпорядковуються законам Істини, Добра і Краси; емоційно-чуттєвого ставлення до світу, інших людей і самого себе як найвищої цінності; здійснення саморегуляції та самоконтролю; осмисленого набуття молодими людьми досвіду асертивної поведінки, безкорисливих учинків, гуманних дій і прояву доброзичливості, емпатійності, щирості, розуміння в ситуаціях міжособистісної взаємодії; вибору оптимальних шляхів вирішення конфліктних ситуацій; спрямування особистості до культурного, духовного саморозвитку, самовиховання і як результат – успішне проходження майбутніми фахівцями істини, що гармонія у міжособистісних відносинах є цінністю соціального життя людини і слід приділяти значну увагу самостійній роботі в даному напрямі.

З метою систематизації й узагальнення набутих теоретичних знань здобувачам вищої освіти пропонувалися для самостійного виконання такі види діяльності, як створення ментальних карт, діаграми Вена, М-схеми, інфографіки, хмари слів, узагальнених таблиць відповідно до змісту заняття, що в цілому значно стимулює інтелектуальну діяльність і підвищує рівень засвоєння й осмислення змісту освіти.

Важливою складовою реалізації дослідницької проблематики, на наше переконання, є включення в освітній процес спеціального змісту освіти, що продукується змістом структурних компонентів гармонійних міжособистісних відносин (*мотиваційний, когнітивний, афективний, інтеракційний*). Із цією метою нами було розроблено та впроваджено в освітній процес спецкурс за вибором «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості» [41], що здатен послужити цілісним фундаментом набуття культурного, соціального, інтелектуального досвіду для успішного формування умінь та навичок встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини молодими людьми у різних сферах життєдіяльності.

Принагідно зауважимо, що вибір даного спецкурсу значною кількістю здобувачів вищої освіти засвідчує нагальну соціальну та індивідуальну потребу сучасної молоді в набутті досвіду встановлення, підтримки та розвитку гармонійних міжособистісних відносин.

Мета спецкурсу полягає в розкритті теоретичних і практичних концептуальних основ формування гармонійних міжособистісних відносин особистості, виробленні базових практичних умінь і навичок встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини в рутинному житті, а також сприяти вихованню світоглядної культури та активної життєвої позиції особистості в суспільстві та соціумі.

Основними завданнями спецкурсу є:

- теоретичні: висвітлити соціальну потребу у формуванні гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців; схарактеризувати базові поняття в рамках навчальної дисципліни: «відносини», «міжособистісні», «міжособистісні відносини», «гармонійні», «гармонійні міжособистісні відносини»; розкрити суть, зміст та структуру гармонійних міжособистісних відносин; висвітлити проблему крізь призму філософських, педагогічних, психологічних досліджень, а також актуалізувати, розширити культурологічні, гуманітарні, історичні, естетичні знання.

- практичні: формувати уміння та навички критичного мислення; самопізнання та пізнання світу, інших людей; ціннісного, емпатійного ставлення до себе, суб'єктів взаємодії, практичної діяльності; об'єктивного оцінювання та самооцінювання; саморегуляції емоційних станів та поведінки; співробітництва, ефективного спілкування, гідної поведінки; конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій; сприяти набуттю досвіду майбутніми фахівцями прояву високодуховних, висококультурних, високоморальних, високогуманних якостей у ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Добираючи зміст спецкурсу ми, дотримувалися наступних вимог: включення історико-культурологічної інформації, що покликано посприяти усвідомленню того, що людина є невіддільною часточкою культурно-

історичного прогресу й транслятором даного досвіду у наступні покоління, формуванню цілісного світосприйняття та культурного світогляду; збагачення змісту темами гуманітарного й мистецького напрямку з метою розвитку морального, гуманного потенціалу майбутніх фахівців, формування мовної особистості, усвідомлення духовно-моральної спадщини попередніх поколінь; наповнення змісту елементами психології, що забезпечить усвідомлення соціальної природи людської сутності, механізму встановлення міжособистісних відносин, озброєння особистості способами пізнання світу, самої себе й інших; розкриття проблеми формування гармонійних міжособистісних відносин через активізацію самостійної інтелектуальної діяльності, пробудження мотиваційної, емоційно-вольової, поведінкової сфер особистості до набуття духовного, морального, культурного, гуманного соціального досвіду.

Окрім того, що зміст спецкурсу «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості» було побудовано з урахуванням усіх базових компонентів гармонійних міжособистісних відносин (мотиваційного, когнітивного, афективного, інтеракційного) (п. 2.2), у ньому також відображено основи духовної культури особистості: висвітлення концепції появи людини на Землі, генези уявлень про духовність, благополуччя, красу, гармонію; розкриття духовних вимірів особистості: духовні потреби, потенціал, прагнення, цінності як норми, «маркери» особливої значущості чого-небудь у житті і детермінанти дій, учинків, поведінки людини; дослідження ціннісних орієнтацій молоді нової генерації, сутнісних ознак духовності та їх вплив на формування особистості майбутнього вчителя початкових класів, духовної спрямованості особистості щодо набуття досвіду гармонійних міжособистісних відносин; окреслення напрямів діяльності стосовно формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічного закладу вищої освіти.

Не буде голосливим стверджувати, що позааудиторна робота має потужний потенціал впливу не лише на духовний світ майбутніх фахівців

і розвиток особистісних якостей, а також на свідомість, тобто посилює розширення загальної ерудиції, формування культурного, морально-етичного світогляду, гуманних, моральних переконань, поглядів, формулювання умовиводів, усвідомлення особистістю необхідності пізнавати, вивчати, досліджувати об'єктивний світ.

У даному контексті було проведено екскурсію до музею академії «Історія та сьогодення академії», інформаційний дайджест «Культурологічне освітнє середовище», науково-практичну онлайн-конференцію «Соціально-психологічні та особистісні аспекти булінгу в освітньому середовищі» (за участі головного спеціаліста відділу науки вищої та професійної освіти й інспектора відділу зв'язків з громадськістю управління патрульної поліції), педагогічний семінар «Практичний кейс інновацій учителя щодо організації гармонійної міжособистісної взаємодії здобувачів початкової освіти» (за участі вчителів-практиків), усний журнал «Гармонійний розвиток внутрішніх потенціалів особистості: філософський вимір», віртуальна бібліотека «Цінність людини у світових та національних творах» та інші.

Під час педагогічної практики майбутні вчителі початкових класів набували досвіду транслявання надбаних культурних, історичних, естетичних, духовних знань та знань про гармонійні міжособистісні відносини в маси учасників освітнього процесу початкової школи й так само збагачували власні знання, готуючись до проведення уроків, позакласних заходів і безпосередньо у процесі взаємодії з досвідченими вчителями, молодшими школярами та їхніми батьками.

Із метою формування *афективного компонента* гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів украї важливим було спрямовувати виховні впливи на розвиток емоційно-чуттєвого світу особистості, чуттєво-раціонального оцінювання, у ході якого мобілізуються вольові якості особистості; удосконалення емоційних якостей; формування спроможності емоційно-дієво відгукуватися, співпереживати, толерантно ставитися до суб'єкта взаємодії; об'єктивізацію суб'єктивних

відчуттів й емоцій учасників один до одного; прояв позитивно-емоційного ставлення до себе, інших людей, діяльності, життя; вироблення стратегії саморегуляції емоційних станів та поведінки особистості тощо. При цьому відзначимо, що дієвими засобами виховання емоційного та почуттєвого світу особистості є гумор, музика, література, мистецтво, творчість, ігрова діяльність, спілкування з людьми, заняття цікавою справою, взаємодія зі світом природи, візуалізації (малювання в уяві образів) й інші.

На даному етапі активно впроваджувалися в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти міні-дискусії, модерації, симуляційні та рольові ігри, театралізації, ігри-подорожі, ігри-драматизації, *storytelling* (формат читання чи розповіді історій, що передбачає вкладання у них сенсу, емоційних переживань, їх особистісне «проживання», яке захоплює слухача, надихає, викликає відповідні відчуття та емоційні стани). Також застосовувалися психотехніки з метою глибинного впливу на особистість майбутнього фахівця щодо усвідомлення ним власних емоцій та емоцій інших людей, формування уміння визначити, яку емоцію вони відчують у той чи інший момент, розуміти джерело і причину їх виникнення, управляти власними емоційними станами. Серед таких виділимо: техніку метафоричного образу почуттів (здобувачі освіти добирають асоціації до пропонованих емоцій, наприклад, спокій – штиль на морі; захоплення – повітряна куля; хитрість – лисиця тощо), техніку вивільнення глибинних емоцій через рухову активність (це може бути довільний танок, виконання рухів, які підказує тіло чи цілеспрямовано організовані вправи типу «Диригент», «Малюнковий масаж», «Хвилі»), аутотренінги (самонавіювання) (техніки на зняття напруження різних груп м'язів, що допомагає набуттю досвіду стратегій нівелювання негативних емоцій та їх трансформації у позитивні).

Значна увага приділялася розкриттю та реалізації творчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів, що припускає розвиток уяви, прояв фантазії, самостійне перенесення набутих знань і вмінь у нестандартні ситуації, бачення нового в уже знайомому, усвідомлення багатогранності чогось

чи когось, передбачення різних версій, підходів до виконання поставленого завдання, досягнення істинно нового, оригінального. Саме через реалізацію творчого потенціалу майбутніх фахівців формується гармонійно розвинена особистість. У даному контексті реалізовувалися методи асоціацій, спостереження, словниково-стилістичної роботи, поетичного відтворення образів, було проведено майстер-клас «Ароматичні ялинкові прикраси», виставку-інсталяцію з природного матеріалу «Happy Halloween», конкурс буктрейлерів «Книга – корабель думок, що мандрують хвилями часу», година поезії «Літературна осінь», арт-терапевтична майстерня «Весняна феєрія», скрайбінг «Мій 2019 рік у десяти світлинах» та інші.

Слід наголосити на вагомій участі мистецтва (просторового – скульптура, архітектура, живопис, графіка, художня фотографія, декоративно-прикладне мистецтво та дизайн; часового – радіо, музика, література; просторово-часового – кіномистецтво, театр, танець, циркове мистецтво, відеогра тощо) [208, с. 81] у розвитку емоційно-чуттєвого світу особистості. Ми виходимо з того, що інтеграція різних видів мистецтва якнайкраще сприяє гармонізації емоційного стану особистості, вивільненню емоційних станів, висловленню почуттів, формуванню естетичного смаку, неповторного комплексу культурних цінностей і духовних орієнтацій, гармонії духу і соціальної поведінки майбутніх учителів початкових класів.

Відтак спільно з викладачами кафедр української лінгвістики, літератури та методики навчання, вокально-хорової підготовки вчителя, музично-інструментальної підготовки вчителя, культурологічних дисциплін та образотворчого мистецтва було проведено низку виховних заходів, серед яких акцентуємо увагу на таких: музично-літературний калейдоскоп «Митці Слобожанщини», виставка лепбуків «Мистецькі канони епохи Відродження», творчий проєкт «Мистецтво зачаровує», мистецький вернісаж «З Україною в серці!», літературний вечір «Витоки духовності», кінодискусія «Моллі Мун і чарівний підручник гіпнозу», літературна кав'ярня «Її життя, мов сонячний

промінь» (присвячений 149-літтю від дня народження Лесі Українки), віртуальна галерея творчості «Творча душа бринить, мов струна».

Також було організовано екскурсії майбутніх учителів початкових класів до філармонії, музичної консерваторії, театрів, музеїв етнографії та художнього промислу, історії міста тощо. Такі заходи сприяють відчуттю причетності до багатой культури й історії народу, становленню діалогу поколінь, сприяють утвердженню духовних, моральних, гуманних цінностей як особистісно значущих, сповнюють теплом молоді серця. Наголосимо на відвідуванні здобувачами вищої освіти вистави «Лісова пісня» І. Бориса, яка є вершиною духовності й естетики почуттів, що створена з любов'ю до геніальності Великої Дони українського народу; Курязької виховної колонії, де все й досі просякнуте духом виховної сили, незламною вірою в людину А. Макаренка; концерту «Музика любові» надсучасного симфонічного оркестру «Prime Orchestra», який вражає симбіозом новаторства і класики, природного таланту і передових саунд-технологій, а масштабність, унікальні аранжування класичних творів, яскраве шоу, потужне живе звучання викликає нескінченну бурю емоцій і відчуттів.

Беззаперечно, не може залишити байдужою жодну людську душу велич унікального світу природи, яка опосередковано впливає на чуттєвий, емпатійний розвиток особистості, викликає в неї *відчуття* насолоди, *відновлення сил, енергетичного наповнення*, бажання пізнавати, досліджувати, зрозуміти, відчути, проявляти турботу, піклування та творити добро. Насамперед, майбутні вчителі початкових класів узяли участь у просвітницькій акції у форматі Тік-току «#ЯзаЧИСТЕдовкілля», фоточелленджі «World Cleanup Day», фотосушці «Харківщина в об'єктиві», фотоконкурсі «Мої літні пригоди», екологічному тренінгу «Цілющі сили природи в народних святах і традиціях українського народу», віртуальній екскурсії «Смітсонівський національний музей природничої історії (м. Вашингтон)» та інших.

Водночас визначальну роль у формуванні емоційно-вольової сфери особистості надаємо безпосередній взаємодії у доквіллі. Так, здобувачі вищої

освіти спеціальності 013 Початкова освіта здійснили екскурсії до Ботанічного саду (м. Харків), навчальну екскурсію «Весняні зміни у світі живої та неживої природи», відвідали музей природи, пройшли екологічними стежками «Місто Харків – велич та краса», «Підкорюємо Козачу гору», споглядали виставку хризантем у Екопарку Фельдмана, виставку хижих рослин, узяли участь в екологічній акції «Якість питної води», еколога-природничому квесті «Keep Cool» (до Всесвітнього дня матінки Землі) тощо.

Ціннісним став досвід реалізації проєктної діяльності майбутніми вчителями початкових класів разом із досвідченими вчителями та учнями під час проходження педагогічної практики щодо благоустрою пришкольної території, озеленення прилеглих парків, скверів, присадибних ділянок. Така діяльність, де три покоління разом творять красу рідного міста, сприяє єдності поглядів суспільства, осмисленню краси природи та її ролі в життєдіяльності людини, пробудженню інтересу до пізнання довкілля, усвідомлення необхідності непрагматичної взаємодії з природою, відповідального, ціннісного ставлення до неї та гармонійного існування людини у світі природи. Акцентуємо, що в ході педагогічної практики майбутні фахівці зазначеного профілю брали участь в організації дослідницької роботи молодших школярів на пришкольних навчально-дослідних ділянках, проведенні елементарних дослідів з рослинами та тваринами, еколога-природничих виставках, змаганнях, квестах тощо.

На етапі формування *інтераційного компонента* гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів проводилась відповідна робота щодо розкриття внутрішніх потенціалів молодих людей, розвитку самосвідомості, накопичення культурного, духовного, соціального досвіду та позитивного досвіду міжособистісних відносин, формування навичок співробітництва, ефективного спілкування, асертивної поведінки, конструктивного вирішення конфліктних ситуацій та їх безпосереднє практикування у різноманітних видах діяльності.

У процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта було запроваджено практики ранкового і завершального кола.

Практика ранкового кола є аналогом ранкових зустрічей у контексті Нової української школи [252]. Відповідно, ранкове коло – це запланована структурована зустріч перед початком аудиторних занять майбутніх фахівців, що триває 20–25 хвилин і спрямована на трансформацію загальнолюдських, духовних, моральних, гуманних, інтелектуальних, соціальних, педагогічних цінностей в особистісно значущі смисли майбутніх фахівців; позитивно-емоційне налаштування та мобілізацію позитивних емоційно-чуттєвих проявів; відчуття кожним внутрішньої сили добра; створення умов для виникнення ентузіазму і почуття задоволення від групової й індивідуальної роботи та її результатів; створення діалогічної довірливої відкритої атмосфери міжособистісної взаємодії; набуття досвіду гармонійної міжособистісної взаємодії; оволодіння навичками співробітництва, ефективного спілкування, асертивної поведінки; спонукання особистостей до взаємодопомоги, прояву доброзичливості, щирості, толерантності, дотримання морально-етичних норм у процесі міжособистісної взаємодії.

Ранкове коло включає такі структурні елементи:

1. Вітання учасників спільноти – це елементарна вимога педагогічного етикету, що має глибокий психологічний сенс та передбачає вступ особи в контакт з іншими учасниками групи за допомогою жестів, усного висловлювання чи будь-якого іншого ритуалу.

Задля урізноманітнення вітання майбутніх фахівців доцільно використовувати такі види вітань, як прості (перевагами таких привітань є проста структура, легкість проведення та короткий проміжок часу), поетичні (декламування віршованих рядків), психологічне налаштування (заряджає енергією і працездатністю, пробуджує пізнавальну активність особистості), «рухливі» (продукують виконання певних рухів особистістю індивідуально під текстовий чи музичний супровід) та інтерактивні (забезпечують міжособистісне

спілкування, взаємодію педагога зі здобувачами вищої освіти й інтеракцію останніх між собою). У ході реалізації практики ранкового кола в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти цікавість викликали такі вітання: «Енергія життя», «Велетенська шафа», «Робимо ось так!», «Дорога до сонця», «Побажання веселих пальчиків», «Передай вітальний жест», ««Таємні» вітання» тощо.

2. Відкритий діалог – це етап ранкового кола, де майбутні фахівці мають можливість обмінюватися інформацією, духовними цінностями, емоційними станами, життєвим досвідом, а також реалізовувати потребу людини як соціальної істоти в живому спілкуванні, пізнавати суб'єкта міжособистісних відносин і самого себе, самовиражати людське «Я», набувати соціальних навичок, таких як активно слухати, упевнено висловлюватися, підтримувати розмову на задану тему, взаємопорозуміння, взаємоповаги, знаходження консенсусу тощо. Під час відкритого діалогу майбутні фахівці висловлюють свої думки, погляди, переконання, ідеї, стурбованість, враження, емоції, ставлення в загальному колі, парах чи малих групах на задану тему, запитання педагога, запитання один до одного чи то під час спільного виконання завдання.

На даному етапі реалізовувалися такі методи та вправи як «Банк запитань» (учасники заздалегідь підготували анонімні запитання, які зібрані до купи у непрозору ємність, далі в загальному колі навмання обираються 3-4 запитання і обговорюються), «Одна правда, дві брехні» (учасники об'єднуються в групи і по чергово повідомляють про себе 3 факти, з яких одне – правдиве, два – ні, а інші мають здогадатися, яке ж твердження є правдивим й обговорити їхні припущення), «Наша історія» (учасники об'єднуються в групи й за 5 хв кожна група складає історію про всіх її учасників, використовуючи реальні факти; після цього кожна група обирає оповідача, який розповідає історію у загальному колі) й інші.

3. Щоденні новини – завершальний етап ранкового кола, що передбачає актуалізацію на часі цікавих подій світу, країни, рідного міста

та, безпосередньо, життя здобувачів вищої освіти відповідно до конкретної дати. Власне, життя цікаве тим, що його події мають тенденцію повторюватися щоразу в новому форматі. Людина живе тоді, коли вмє сама творити світ, дивуватися, насолоджуватися, бачити те, що відбувається навкруги. Тому повідомлення щоденних новин спрямоване на забезпечення відчуття особистості власної причетності до суспільства, внутрішнього багатства; встановлення причинно-наслідкових історичних, народних, соціальних, природничих, громадських, мистецьких, екологічних, економічних зв'язків кожної окремої особистості з життям людської цивілізації, держави, рідного міста; стимулювання активності, ініціативності особистостей до пізнання об'єктивного світу, інших людей, суб'єктів взаємодії в рамках освітнього процесу, самої себе; виклик інтересу, захоплення тим, що відбувається в рутинному житті довкола; формування комунікативних навичок і мовної особистості в цілому.

Даний етап включає оновлення наявної в майбутніх учителів початкових класів інформації про події у світі та державі в цей день (історичні надбання, народні, церковні, професійні свята, винаходи людства минулого й сьогодення, народні прикмети цього дня, екологічні заходи тощо), події у житті закладу освіти чи студентської групи (складання плану роботи на тиждень або день; групові досягнення; заходи, що відбулися напередодні; роль особистостей протягом дня у життєдіяльності групи; результати виконання громадських доручень, результати участі в різнопланових змаганнях, конкурсах тощо), події в індивідуальному житті кожної особистості (дні народження учасників студентської групи, будь-які важливі події із життя, персональні досягнення чи успіхи, нові починання, родинні події, свята тощо).

Головною концептуальною ідеєю при реалізації практики ранкового кола було створити комфортні умови, де кожен майбутній фахівець мав би змогу висловлюватися з будь-якої теми, приводу, із захопленням поділитися власними поглядами, враженнями, тим, що на душі в даний момент; не змушувати особистостей до висловлювання, не оцінювати і не критикувати

висловленого учасниками; реагувати на емоційний стан молодих людей, підбадьорювати їх, підтримувати, надихати власними розповідями та прикладом; набувати досвіду моральних дій, учинків, гідної поведінки.

Практика завершального кола являє собою заплановану структуровану зустріч після завершення аудиторних занять, що триває 15–20 хвилин, завданнями якої є емоційна розрядка, пробудження аналітичних, рефлексивних здібностей здобувачів вищої освіти, вивільнення духовного потенціалу здобувачів освіти шляхом реалізації спеціальних вправ, методик, прийомів, логічне позитивне завершення навчального дня та спрямування думок, мислення, емоцій, почуттів, дій, учинків, поведінки майбутніх фахівців у напрямі самостійного набуття духовного, соціального, морального, культурного, естетичного життєвого досвіду протягом дня.

На даному етапі передбачалося здійснення рефлексії майбутніми вчителями початкових класів, що є інструментом аналізу й самоаналізу, моніторингу внутрішнього стану кожної особистості, встановлення зворотного зв'язку з молодими людьми, усвідомлення педагогом труднощів, що виникають у життєдіяльності студентської групи та вибудовування ним подальших стратегічних едукативних дій щодо сприяння формуванню гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю. Залучення здобувачів освіти до рефлексивної діяльності передбачало мотивацію й орієнтацію молодих людей систематично звертатись до початку своїх дій, думок, дивитися «вглиб» себе; вільне висловлювання своїх почуттів як негативних, так і позитивних; усвідомлення особистостями успіхів на шляху до встановлення гармонії у соціальному світі, унесення самокоректив у свої майбутні дії. Значну увагу в даному контексті було приділено рефлексії ціннісних орієнтацій («Виграш у лотереї», «Я хочу, можу і дію так!», «Квітка сонця» тощо), емоційно-чуттєвого стану майбутніх фахівців («Емоційний термометр», «Спектр емоцій», «Заряд – розряд», «Острови» та інші) та міжособистісної взаємодії («Експрес-анкетування», «П'ятихвилинний твір вражень», «Взаємні запитання», «Лист самооцінки» тощо).

Практика завершального кола логічно закінчувалася спеціальними методиками, вправами, техніками, що покликані відновити внутрішні ресурси особистості, надихнути на успіх, віру у свої сили та можливості, мотивувати до подальшого процесу пізнання, оволодіння моральними, етичними, духовними знаннями протягом дня, направити мислення та діяльність молодих людей на пошук гармонії як у внутрішньому, так і в зовнішньому світі. Як приклад, можна навести техніку «Могуче дерево», що полягає в наступному: учасники стоять у колі, узявшись за руки, утворюючи велике, сильне дерево; прислухаються, як шелестять його листочки, коли дме вітер, при цьому разом розгойдуються; відчувають, як по ньому розтікається енергія життя, як воно «дихає на повні груди», водночас разом роблять крок уперед – вдих, піднімають руки; крок назад – видих, опускають руки і так далі. Після проведення завершальної вправи, учасники дякують один одному оплесками за вдалий, плідний, успішний, сповнений вражень, доброзичливості день.

Аудиторні заняття наскрізно пронизувалися методами едукативних впливів на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх учителів початкових класів, зокрема активними й інтерактивними методами, модераціями, фасилітаціями, case-study (кейс-методом), проєктними видами діяльності, методами розв'язання інциденту, екстраполяції, рольової гармонізації, гейміфікацією, воркшопами тощо. Зазначені методи орієнтовані на активну пошукову, практичну, творчу, дослідницьку діяльність майбутніх учителів початкових класів, колективну, групову та парну взаємодію, що своєю чергою продукує розкриття біологічного, культурного, соціального ества особистості, успішне формування індивідуальних, особистісних, професійних якостей, умінь, навичок та гармонійно розвиненої особистості в цілому, набуття досвіду гуманних дій, моральних учинків, асертивної поведінки. Більш дієві та специфічні методи у контексті проблеми дослідження висвітлено в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Спеціальні методи едукативного впливу на особистість майбутнього вчителя початкових класів

<i>№ з/п</i>	<i>Метод</i>	<i>Теоретичні основи</i>	<i>Приклади реалізації</i>	<i>Практичне значення</i>
1.	Метод розв'язання інциденту або «метод Пілєрса»	Спрямований на вирішення нестандартних міні-ситуацій (інцидентів), які не є характерними для певної студентської групи, на основі мінімальної інформації про даний інцидент. Учасники мають спроектувати власний варіант його вирішення на основі наявних відомостей або отримання додаткової інформації (за бали). Шляхом дискусії в загальному колі молоді люди обговорюють запропоновані стратегії вирішення ситуації та визначають, яка із пропозицій є найоптимальнішою [3].	Наприклад, майбутні фахівці залучаються до колективного пошуку шляхів вирішення наступного інциденту: «Більшість здобувачів освіти відмовляються відвідувати кураторські (наставницькі) години». Відтак учасники мають обговорити та дати педагогічно обґрунтовані відповіді на запитання: «Про що свідчить даний факт? Які можливі помилки в проектуванні виховного процесу допущені куратором (наставником)? Які дії куратора (наставника) зможуть мотивувати, зацікавити здобувачів освіти у відвідуванні кураторських (наставницьких) годин?»	Сприяє розвитку навичок аргументовано висловлювати власну думку, прислухатися до інших, прогнозувати причини виникнення інцидентів та можливі наслідки, шукати шляхи оптимальні шляхи розв'язання конфліктних ситуацій, обирати стратегію поведінки в ситуаціях напруження, що відповідає морально-етичним принципам та нормам, роботи у команді, спільно доходити консенсусу у вирішенні завдання.

Продовження таблиці 3.8

<i>№ з/п</i>	<i>Метод</i>	<i>Теоретичні основи</i>	<i>Приклади реалізації</i>	<i>Практичне значення</i>
2.	Метод екстраполяції	Це модель «випереджаючого відображення», яка передбачає, що особистість має уявити цілісний образ реальної чи потенційної ситуації, проблему, подію в майбутньому та спрогнозувати свої думки, учинки, дії, поведінку, відчуття, емоційний стан, враження, ніби вона як би заздалегідь намагається передбачити те, чого ще їй ще не відоме, як би «вірять», що в іншій реальності ця подія, ситуація чи проблема протікатиме за відомими їй уже законами.	Як приклад реалізації даного методу можна навести такий: педагог пропонує майбутнім фахівцям перенестися на кілька років у майбутнє і уявити, що вони завершили навчання в закладі вищої освіти, стали висококваліфікованими фахівцями, мають власну сім'ю. Він пропонує учасникам порозмислити над запитанням: «Як ви поясните своїм дітям школярам, якою має бути толерантна людина?» При цьому учасники спочатку об'єднуються в пари й обговорюють дане запитання, потім у четвірки. Після проходження даних етапів відбувається обговорення в загальному колі.	Забезпечує активізацію мисленневих процесів вищого рівня; мобілізацію внутрішніх ресурсів задля здійснення пошуково-аналітичної роботи; формування навичок висувати гіпотезу, прогнозувати, узагальнювати, формулювати висновки, вільно висловлювати власну думку та гідно відстоювати її, добираючи доцільні мовні конструкції; вихід особистості за межі реального часу, що сприяє розкриттю творчого потенціалу, нівелювання застарілих стереотипів.
3.	Case-study (кейс-метод)	Активний спосіб розв'язання конкретних практичних завдань шляхом проблемно-ситуативного аналізу, при цьому в даному процесі так	Ситуації для аналізу обиралися такі, які можуть виникнути в процесі міжособистісної взаємодії в рутинному житті і відтворювалися в аудиторних умовах. Наприклад, було	Сприяє формуванню власного бачення майбутніх учителів початкових класів проблемної ситуації та її вирішення; особистісних цінностей, таких

№ з/п	Метод	Теоретичні основи	Приклади реалізації	Практичне значення
		багато емоцій, творчого протистояння й навіть боротьби, що майстерно організований кейс-метод нагадує театральний спектакль [49].	реалізовано кейс-відтворення й оцінювання моделей поведінки. Викладач передає зміст історії «Батько з донькою»: « <i>Батько з донькою прогулювалися сквером. Дівчинка захотіла покататися з гірки, але діти, що каталися, не пропускали її. Тато сказав: «Я не хочу, щоб ти билася чи промовчала, але ти мусиш з'їхати з цієї гірки».</i> Здобувачі освіти об'єднуються у трійки, обговорюють як у даній ситуації слід учинити. Далі вони за ролями програють ситуацію з пропонуваною стратегією поведінки дівчинки. Після завершення відбувається обговорення в загальному колі.	як взаєморозуміння, взаємоповага взаємопідтримка, взаємовідповідальність; уміння та навичок аналізувати і приймати управлінські рішення; дискутувати у процесі обговорювання ситуації на засадах ефективного спілкування, дотримання морально-етичних норм спілкування; діяти в команді; досягати спільного результату в розв'язанні завдання.
4.	Метод рольової гармонізації	Передбачає програвання таких соціальних ролей, що доповнюють одна одну (гармонійних), у процесі міжособистісної взаємодії. Даний метод виходить з того,	Наприклад, проведення вправи «Ночівля» полягає в тому, що кожному учаснику на спину кріпиться рольова картка (зокрема, «Бізнесмен», «Наркоман», «Спортсмен», «Лікар», «Учитель», «Алкоголік», «Завзятий	Озброює молодих людей уявленням про існуючі шляхи досягнення взаєморозуміння та гармонії у міжособистісних відносинах; навичками критичного аналізу реальної

№ з/п	Метод	Теоретичні основи	Приклади реалізації	Практичне значення
		що кожна особистість виконує різноманітні ролі і, якщо напарники грають одну й ту саму роль, це спричиняє виникнення конфліктів, а коли вони прагнуть зайняти протилежні соціальні позиції, відбувається так зване «гасіння ролей» [330].	«Курець», «Атеїст», «Сільська дівчина», «Безхатченко», «Принцеса»). Учасники не знають своєї ролі, проте будуть бачити чужі. У процесі виконання вправи ролі не називаються, навіть випадково. Здобувачі освіти мають уявити, що автобус, на якому вони прямували на екскурсію, зламався, і всі його пасажери змушені заночувати в готелі. У готелі є 2 – 4-місні, 2 – 3-місні, 2 – 2-місні, 1 – 1-місний номери. Учасники повинні вирішити, хто з ким заночує в одному номері, у якому можна жити й одному, і вдвох, і втрьох, утім, можуть залишитися й порожні номери. Водночас слід зважати не на особистість учасника, а на його роль. Після виконання вправи відбувається обговорення в загальному колі.	поведінки особистостей; способами конструктивного розв’язання проблемних ситуацій, конфліктів у студентській групі, шляхом зміни своєї соціальної позиції та врахування змінного статусу іншого суб’єкта взаємодії.
5.	Метод проєктів	Цілеспрямоване творче попереднє визначення й конструювання програми	Було реалізовано груповий міні-проєкт практично-орієнтованого спрямування «Королівство 211-по групи», що	Сприяє формуванню аналітичних (успішно здійснювати пошуково-

<i>№ з/п</i>	<i>Метод</i>	<i>Теоретичні основи</i>	<i>Приклади реалізації</i>	<i>Практичне значення</i>
		сумісної діяльності суб'єктів педагогічного процесу та її подальшої реалізації, спрямованої на забезпечення особистісно-розвивального підходу в досягненні мети виховання [113].	передбачало здійснення таких видів діяльності: 1) створення колажу «Путівник королівством 211-по групи»; 2) малювання емблеми країни та складання девізу, що відображає ціннісні, моральні орієнтири громади; 3) створення функціональних правил і норм толерантної міжособистісної взаємодії; 4) складання колективної розповіді про місяць із життя громади (студентської групи); 5) захист проєктів (представлення емблеми, девізу, путівника країни, правил і норм взаємодії та декламування групами створеної розповіді у форматі storytelling).	аналітичну роботу, класифікувати, порівнювати, узагальнювати, критично оцінювати інформацію), творчих (проявляти творчий підхід до пошуку та представлення інформації, знаходити різні шляхи вирішення проблеми й обирати серед них найоптимальніші); комунікативних (здатність вести дискусію, відстоювати власну точку зору, не порушуючи прав інших, переконувати опонентів, керуючись аргументами), соціальних (гідно діяти, вчиняти, оцінювати поведінку інших та альтернативи власної поведінки, ефективно спілкуватися, співпрацювати) умінь та навичок.

<i>№ з/п</i>	<i>Метод</i>	<i>Теоретичні основи</i>	<i>Приклади реалізації</i>	<i>Практичне значення</i>
6.	Метод модерації	Інтерактивна технологія, за якої, у невимушеній партнерській атмосфері, за самостійної участі кожного учасника, цілеспрямовано, ефективно й конструктивно відбувається груповий пошук відповідей на проблемні запитання чи ситуації. У її основу покладено педагогічні, психологічні та соціальні аспекти, що зорієнтовані на спрямування особистостей до досягнення успішного результату [53].	Наприклад, педагог об'єднує учасників у п'ятірки і зачитує проблемну ситуацію: «Аліса, здобувачка освіти 3 курсу, не з'являється на заняттях протягом 2 днів, при цьому нікого не попередила», водночас надає перелік запитань для обговорення: 1. Визначіть уповноважених осіб закладу вищої освіти, які мають вирішувати такі ситуації. 2. Схарактеризуйте стратегію дій старости групи в даній ситуації. 3. Опишіть роль куратора (наставника) групи у вирішенні даної ситуації. 4. Який загальний алгоритм дій адміністрації закладу? 5. Чи правильно вчинила Аліса? 6. Що мала зробити дівчина для уникнення такої ситуації? Результати обговорення майбутні фахівці мають подати у вигляді карти інтелекту.	Забезпечує створення сприятливої психологічної атмосфери, активне залучення молодих людей до спільної діяльностей; усвідомлення майбутніми фахівцями, що кожен із них є суб'єктом спільної діяльності, частиною студентської спільноти і відповідальності за власні вчинки, дії та поведінку; формування особистісної мотивації особистостей до гармонійної міжособистісної взаємодії та досягнення успіху; розвитку комунікативних якостей, навичок асертивної поведінки.

<i>№ з/п</i>	<i>Метод</i>	<i>Теоретичні основи</i>	<i>Приклади реалізації</i>	<i>Практичне значення</i>
7.	Воркшоп (з англ. «workshop» – «майстерня»)	Інноваційна едукативна технологія, що передбачає інтенсивну групову взаємодію учасників щодо створення нових, унікальних, інтелектуальних, творчих, просвітницьких, методичних та інших продуктів, що базується на логіці: теорія не існує окремо від практики, а навчання – дієвого розвитку та виховання, що забезпечує обмін досвідом [146].	Наприклад, проведено воркшоп на тему «Творча діяльність з людини робить експериментатора», суть якого полягає у створенні новорічних прикрас Handmade для дитячих будинків. Майбутні фахівці пропонували власні варіанти виготовлення виробів, на основі яких було обрано п'ять найбільш актуальних та економічних у часі. Після цього учасники об'єднувалися в групи, розробляли стратегію творчої діяльності, обговорювали необхідні матеріали для виготовлення прикрас, розподіляли обов'язки, і відтак виготовляли власноруч вироби. Дані вироби було передано до дитячих будинків напередодні Новорічних свят.	Сприяє обміну соціальним, творчим та життєвим досвідом з метою спільного створення творчого продукту як результату розв'язання суспільної або соціальної проблеми, у ході чого формуються свідомість, духовність, особистісні якості, підприємливість, лідерські якості, комунікативні навички, навички генерувати нові ідеї та втілювати їх у життя, доставляти іншим людям радість, здатність до співробітництва, партнерства.

Здобувачі вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта систематично залучалися до взаємо- та самооцінювання, рефлексії, саморефлексії, що сприяє набуттю досвіду раціонального, етичного, об'єктивного оцінювання, формуванню вміння аргументовано висловлювати власну думку та відстоювати її, добирати відповідні мовні конструкції, гідно сприймати критику тощо.

Організація самостійної роботи майбутніх учителів початкових класів передбачала добір таких завдань, які б сприяли збагаченню практичного досвіду співробітництва, партнерства, ефективного спілкування, успішного розв'язання практичних ситуацій, проблем, розкриттю та розвитку творчого, морального, духовного потенціалу особистості, самовихованню тощо.

Відзначимо вагомість міжнародного співробітництва в контексті сучасної освітньої парадигми, що має широкий діапазон можливостей задля сприяння не лише формуванню компетентного конкурентоспроможного фахівця, а й для формування гармонійної особистості майбутніх педагогів у цілому [353]. При закладах вищої педагогічної освіти функціонують відділи міжнародних співробітництва та академічної мобільності, які забезпечують координацію міжнародного співробітництва закладу вищої освіти із зарубіжними закладами вищої освіти, науковими установами, дослідницькими центрами, міжнародними й іноземними організаціями [59].

Послугуючись власним педагогічним досвідом та досвідом виконання функціональних обов'язків координатора даного відділу, можемо стверджувати, що залучення майбутніх учителів початкових класів до міжнародної діяльності у руслі формування гармонійних міжособистісних відносин сучасної молоді забезпечує набуття особистостями неоціненного досвіду взаємодії у полікультурному просторі; можливість практикувати комунікативні навички; переймати досвід міжособистісних відносин студентської спільноти інших країн; ділитися власними думками, поглядами, враженнями та почути позицію інших; налагоджувати й підтримувати партнерські відносини з майбутніми вчителями інших держав, що можуть розвиватися і в подальшому, однак уже в безпосередній професійній діяльності,

безумовно, поширення загальнокультурних, суспільних, індивідуальних цінностей та цінностей національної освіти, проблеми формування гармонійних міжособистісних відносин молодих людей у контексті освіти та досвіду її вирішення за межами держави, що значно підвищує її вагомість. Так, наприклад, здобувачі вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта взяли участь в інтегрованому курсі онлайн-лекцій «Інклюзивна освіта» із залученням іноземних фахівців Istituto Don Calabria (Italia), «Дні кар'єри ЄС», виставці освітніх інновацій «Bett London», «Європейські дні досліджень та інновацій – 2020», параді вишиванок «#VyshyvankaCanada2020» та інших.

У процесі позааудиторної роботи майбутні учителі початкових класів залучалися до участі в загальноакадемічних, факультетських, кафедральних і тематичних групових заходах різного спрямування. Зокрема таких: колективних творчих справ («Джерело добра – милосердя», «Світ в моїх очах»), педагогічних лабораторій («Психолого-педагогічний портрет учителя початкових класів»), практично-методичних воркшопів («Духовність, моральність, гуманність нової генерації: факт чи міф», «Як дати зрозуміти співбесіднику, що він тобі цікавий: лайфхаки»), творчої проєктної діяльності (зокрема, «Я обираю гідне майбутнє»), квестів («Пізнай себе, пізнаючи інших», «Дорогою порозуміння»), міні-тренінгів («Практика гідної поведінки», «Міжкультурна взаємодія»), соціальних проєктів («Екосвіт: від розуміння до дій», «Краса та здоров'я душі – основа благополуччя»), практичних марафонів («Добре бажання – добрий учинок»), волонтерської діяльності, благодійних акцій тощо.

Майбутні фахівці вказаного профілю мали можливість вносити власні пропозиції щодо наповнення процесу позааудиторної діяльності тематикою, змістом, методами, формами, засобами, яка ефективно, з їхнього погляду, впливають на формування навичок установлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини. Це включає факт підсилення зацікавленості особистостями в даній роботі, стимулювання до самостійної пізнавально-практичної діяльності, самовиховання, самовдосконалення,

побудови виховного процесу з урахуванням інтересів, уподобань здобувачів вищої освіти, а відтак значно підвищує їх активність, відповідальність, дієвість, самостійність у даному процесі.

Акцентуємо, що при проектуванні, обранні теми, змістового наповнення, методичного інструментарію й доцільних організаційних форм здобувачам вищої освіти пропонувалося враховувати наступні позиції: відповідність пріоритетним напрям виховання освітньої парадигми; здійснення едукативного впливу на свідомість, духовність та особистісні якості щодо формування в майбутніх педагогів гармонійних міжособистісних відносин; спрямованість на присвоєння майбутніми педагогами духовних, культурних, соціальних надбань українського народу тощо.

У педагогічних закладах вищої освіти, де здійснювалася експериментальна робота, при кафедрах функціонують наукові гуртки різного спрямування, зокрема педагогічного. Відповідно до програми гуртка «Педагогіка» було включено інтенсивний практикум «Інтерактивні методи виховання», творчу зустріч з учителями-практиками на тему «Як досягти гармонії у взаємодії з учнівським колективом», серію інноваційних занять «Видатні педагоги і сучасність» (наприклад, «В. Сухомлинський: щоб дати учням іскорку знань, учителеві треба увібрати море світла»), педагогічний тренінг «Реалізація особистісно орієнтованого підходу до освіти сучасних школярів», диспут «Де зароджується духовність та куди зникає?», семінар-практикум «Як моралізувати спілкування у соціальних мережах?» й інші.

У реальних умовах професійної діяльності під час педагогічної практики, спілкуючись з адміністрацією, досвідченими учителями, іншими педагогічними працівниками, молодшими школярами та їхніми батьками, майбутні вчителі початкових класів практикували навички співробітництва, ефективного спілкування, асертивної поведінки, прояву духовних, моральних, гуманних якостей і збагачували власний досвід досягнення гармонії у міжособистісних відносинах.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо принциповим наголосити на тому, що в підрозділі окреслено найбільш значущі види діяльності, які успішно сприяють формуванню гармонійної особистості майбутнього вчителя початкових класів у цілому та гармонійних міжособистісних відносин у молодих людей зокрема.

На підставі реалізації структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти в наступному підрозділі проаналізуємо та інтерпретуємо результати експериментального дослідження.

3.3. Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження

Відповідно до визначених завдань контрольного етапу експериментального дослідження нами було здійснено:

1. Повторне діагностування майбутніх учителів початкових класів задля визначення ефективності імплементації структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин.

2. Порівняльний аналіз і математичну обробку результатів констатувального та контрольного етапів експерименту.

3. Визначення динаміки розвитку рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за визначеними критеріями та показниками.

4. Узагальнення одержаних результатів емпіричного дослідження та формулювання практичних висновків.

Визначення результативності запропонованої нами структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів проводилося за діагностичною методикою, ідентичною тій, яка була використана на констатувальному етапі

експериментальної роботи з подальшим порівняльним аналізом. Одержані дані на підставі повторної діагностики було математично та статистично оброблено за допомогою критерію Пірсона χ^2 , t -критерію Стюдента, коефіцієнта кореляції, аналіз яких дає можливість простежити динаміку особистісної трансформації майбутніх учителів початкових класів до досягнення оптимального рівня сформованості свідомості (навченості), духовності (вихованості) й особистісних якостей (розвиненості), які в цілому є показниками сформованості гармонійних міжособистісних відносин.

Зауважимо, що трансформація особистісного розвитку майбутніх учителів початкових класів простежується в динаміці рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин за визначеними нами критеріями (мотиваційно-ціннісним, духовно-пізнавальним, емоційно-вольовим і поведінково-дієвим) та їх відповідними показниками.

Відтак на контрольному етапі експериментального дослідження було одержано наступні результати (рис. 3.10).

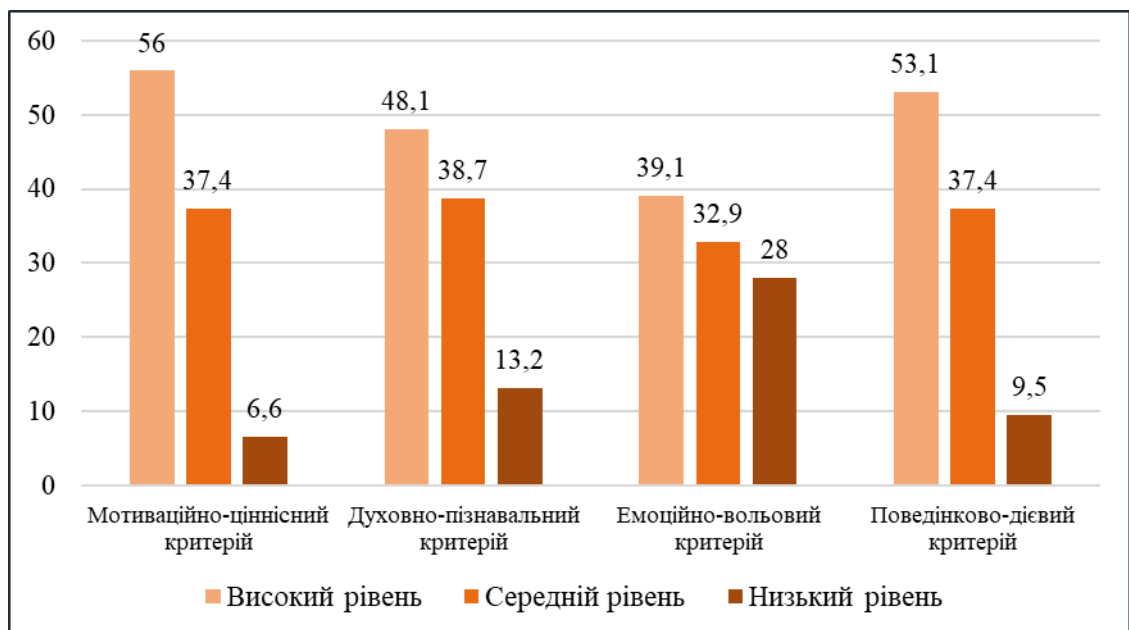

Рис. 3.10. Динаміка рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів (контрольний етап) (у %)

Відразу констатуємо, що рівень сформованості в майбутніх учителів початкових класів підвищився із середнього до високого за всіма критеріями: мотиваційно-ціннісний – 56%, духовно-пізнавальний – 48,1%; емоційно-вольовий – 39,1%; поведінково-дієвий – 53,1%. Це свідчить про те, що здійснені едукативні (навчальна, виховна, розвивальна) впливи на свідомість, духовність та особистісні якості студентської молоді стосовно формування гармонійних міжособистісних відносин, які реалізовувалися завдяки упровадженню в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти структурно-функціональної моделі, є практично-дієвими та досить результативними.

Задля чіткого простеження динаміки рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх фахівців зазначеного профілю, представимо аналіз одержаних даних за кожним із визначених нами критеріїв.

Насамперед, було проведено діагностування сформованості в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин за *мотиваційно-ціннісним критерієм* та його показниками: інтеріоризовані духовні, моральні, гуманні, соціальні цінності та ціннісні орієнтації особистості; спрямованість особистості на гармонійну міжособистісну взаємодію; прагнення до спілкування, спільної діяльності, морально-духовного саморозвитку.

Аналіз даних, які репрезентовано на рис. 3.11, засвідчують загальний позитивний приріст високого рівня (з 28% до 56%) сформованості в молодих людей гармонійних міжособистісних відносин за мотиваційно-ціннісним критерієм.

До того ж, за методом рангової кореляції Спірмена було виявлено позитивно-значимий кореляційний зв'язок загального рівня вихованості особистостей і рівня сформованості за мотиваційно-ціннісним критерієм зокрема ($R = 0,81$).

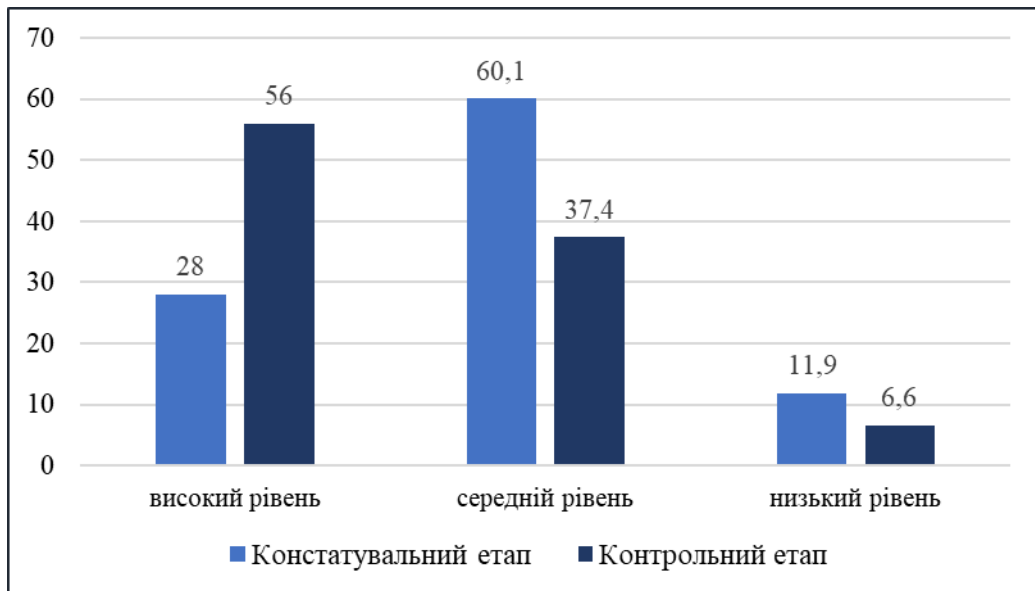

Рис. 3.11. Порівняльний аналіз сформованості в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту (у %)

Слід відзначити, що цінності, які є ознакою спрямованості життєвої активності особистості до набуття та прояву духовних, моральних, гуманних якостей та які є значимими у контексті нашого дослідження, в загальній вибірці трансформувалися на вищі позиції (рис. 3.12).

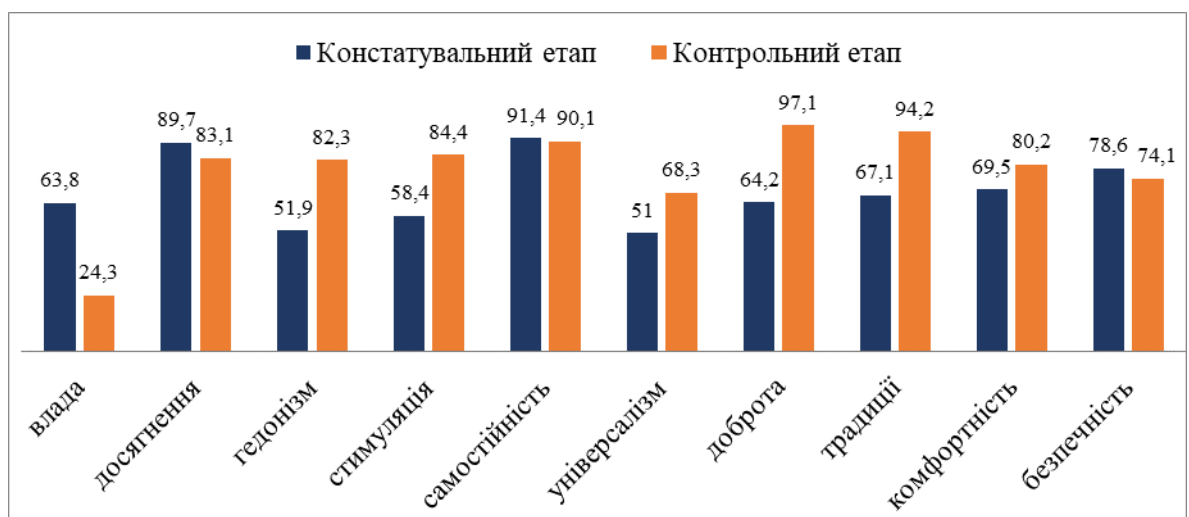

Рис. 3.12. Порівняльний аналіз результатів діагностування майбутніх учителів початкових класів за методикою Ш. Шварца «Портрет цінностей» на констатувальному та контрольному етапах експерименту (у %)

Як бачимо, у значної кількості респондентів спостерігається трансформація цінностей гедонізму (82,3%), стимуляції (84,4%), доброти (97,1%), традицій (94,2%) в особистісно значущі смисли, які є трансляторами інтелектуального, духовного, морального, гуманного становлення молодих людей. До того ж вражає, що ціннісні пріоритети влади молоді від 63,8% знизилися до 24,3%.

Значні зміни простежуються за показником «спрямованість особистості у спілкуванні» (табл. 3.9): суттєве зниження негативних показників, зокрема маніпулятивних (на початку експерименту – 30,9%, після – 9,1%) й авторитарних (на початку експерименту – 74,1%, після – 21%), мотиваційних орієнтацій респондентів, тоді як значно зросли показники діалогічної (на початку експерименту – 77,8%, після – 96,3%) та альтероцентристської (на початку експерименту – 49%, після – 94,7%) спрямованостей особистостей, що важливо у контексті дослідження.

Таблиця 3.9

Результати діагностики спрямованості особистості в спілкуванні

№ з/п	Шкали	Прояв шкал у респондентів			
		Констатувальний етап		Контрольний етап	
		К-ть	%	К-ть	%
1.	Діалогічна	189	77,8	234	96,3
2.	Авторитарна	180	74,1	51	21
3.	Маніпулятивна	75	30,9	22	9,1
4.	Конформна	155	63,8	191	78,6
5.	Альтероцентристська	119	49	230	94,7
6.	Індиферентна	0	0	0	0

Одержані дані засвідчують підвищення активності, ініціативності, натхненності майбутніх учителів початкових класів до ефективного спілкування, рівноправної співпраці, порозуміння, взаємодопомоги, більш глибокого пізнання суб'єкта взаємодії та дотримання морально-етичних норм спілкування.

Також було з'ясовано, що більш виразного прояву набула соціальна (підвищилася з 77,8% до 94,7%) та духовна спрямованість особистостей (зросла з 46,9% до 76,5%), тоді як егоїстична спрямованість з 52,7% знизилася до 25,1%.

Акцентуємо, що 88,5% (на початку експерименту – 48,1%) респондентів змогли чітко пояснити суть поняття «духовність» та з легкістю встановити його асоціативний зв'язок з гармонійними міжособистісними відносинами. Переважна більшість діагностованих (89,7%, порівняно із 53,9% на початку експерименту) відзначила, що намагається систематично приділяти час відвідуванню театрів, виставок, музеїв, екскурсій, читанню художньої літератури, прослуховуванню вебінарів морально-етичної спрямованості.

На підставі одержаних результатів чітко простежується підвищення високого рівня за всіма показниками мотиваційно-ціннісного критерію: за показником «інтеріоризовані духовні, моральні, гуманні, соціальні цінності та ціннісні орієнтації особистості» підвищився з 21% до 54%; за показником «спрямованість особистості в спілкуванні» – з 28% до 47,3%; за показником «мотивація майбутніх учителів початкових класів до духовно-морального самовиховання» – з 35% до 66,7%).

З нашого погляду, на позитивні зміни у мотиваційно-ціннісній сфері респондентів вплинуло наскрізне посилення едукативних впливів управлінсько-викладацького складу закладів вищої освіти на особистостей, зокрема встановлення правил життєдіяльності студентської групи; проведення тренінгових занять; включення інноваційних допоміжних структурних елементів таких як вправи-розминки, ресурсні вправи, нестандартні способи об'єднання майбутніх фахівців для здійснення інтеракції, щоденні враження від стандартизованих форм організації аудиторної роботи; включення таких завдань до самостійної роботи здобувачів освіти, які надихають, пробуджують інтерес, підвищують пізнавальну та діяльнісну активність; мотивування майбутніх фахівців до саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення; залучення особистостей до участі, організації та проведення різнорівневих

тематично орієнтованих заходів у процесі позааудиторної роботи та створення сприятливих умов для реалізації майбутньої професійної діяльності під час педагогічної практики.

Наступний етап контрольного експерименту передбачав дослідження рівнів сформованості в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин за показниками *духовно-пізнавального критерію*, зокрема знання про самого себе та суб'єкта міжособистісної взаємодії; виражена світоглядна культура особистості (уявлення про базові категорії етики, моралі, гуманності, духовності тощо); глибокі цілісні знання про гармонійні міжособистісні відносини.

Характеризуючи загальний позитивний приріст високого рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів за духовно-пізнавальним критерієм, про що свідчать одержані дані (рис. 3.13), наголосимо: на початку експерименту високий рівень було відзначено у 21,4% респондентів та у 48,1% – на контрольному етапі.

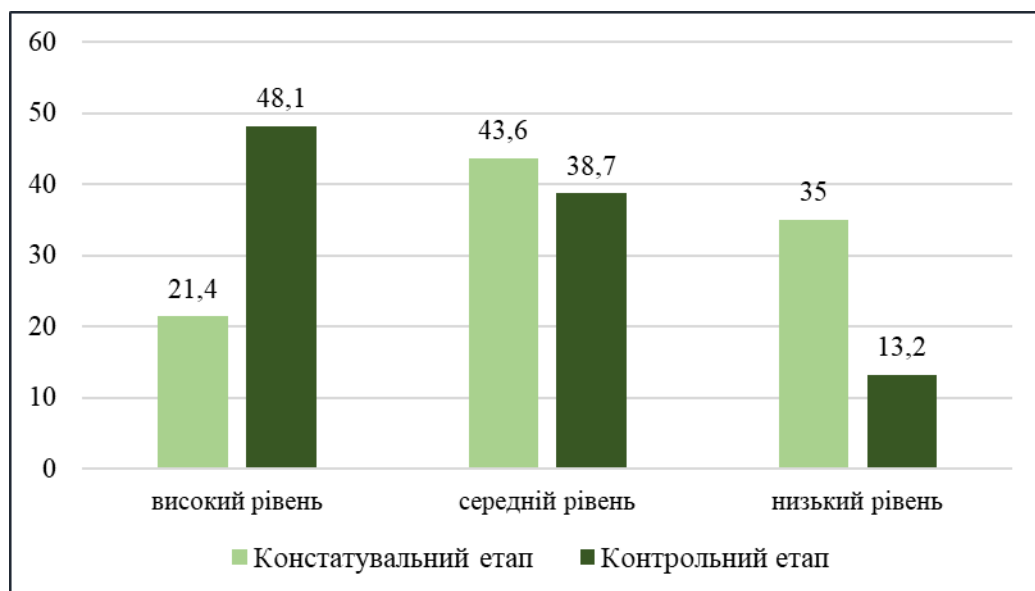

Рис. 3.13. Порівняльний аналіз сформованості в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин за духовно-пізнавальним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту (у %)

Уважаємо за доцільне акцентувати на тому, що, відповідаючи повторно на запитання анкетною соціоніки «Які Ваші якості сприяють встановленню гармонійних міжособистісних відносин?», респонденти до оптимізму, відповідальності, уміння вислухати, допомоги додали такі якості, як щирість, відкритість, сприйняття іншої людини такою, якою вона є, делікатність, чуйність. 84% респондентів порівняно із 51,9% на констатувальному етапі планують позбутися своїх недоліків, намагаються щось змінювати в собі та старанно працюють у даному напрямі.

Показники (за проведеним анкетуванням «Ступінь вираженості світоглядної культури особистості») поваги та прояву терпимого ставлення респондентів до інакомислячих людей зросли з 77,8% до 95,9%, дотримання морально-етичних норм спілкування і поведінки молодими людьми – з 85,6% до 96,7%.

Суттєве підвищення рівня розуміння майбутніми фахівцями сутності та змісту проблеми гармонійних міжособистісних відносин підтверджує те, що 88% опитаних (на початку експерименту – 23%) чітко дали визначення поняття «міжособистісні відносини», 94% (на початку експерименту – 28,8%) – феномена «гармонія» і 93% порівняно із 7% на початку експерименту – «гармонійні міжособистісні відносини». Водночас, усі 20 перерахованих понять, що є змістовими складовими конструкта «гармонійні міжособистісні відносини», достатньо ґрунтовно пояснило 62,9% здобувачів освіти, тоді як на констатувальному етапі – не зміг жоден.

На основі порівняльного аналізу констатуємо суттєву позитивну динаміку високого рівня сформованості за всіма показниками духовно-пізнавального критерію: показник «знання про самого себе та суб'єкта міжособистісної взаємодії» підвищився з 18,9% до 35,8%; показник «виражена світоглядна культура особистості» – з 32,1% до 59,5%; показник «глибокі цілісні знання про гармонійні міжособистісні відносини» – з 13,2% до 49%, це свідчить про загальну ерудованість майбутніх фахівців; наявність достатньої інформації про самого себе та суб'єкта міжособистісної взаємодії, що уможливорює

усвідомлення та передбачення стратегій поведінки у тій чи іншій ситуації; високий рівень усвідомлення значення самопізнання й пізнання іншого задля встановлення, розвитку та підтримки гармонійних міжособистісних відносин; виражену цілісну світоглядну культуру особистості та успішне оволодіння ґрунтовними й міцними концептуальними науковими та практичними знаннями про гармонійні міжособистісні відносини.

За методом рангової кореляції Спірмена було відзначено позитивно-значимий кореляційний зв'язок загального рівня вихованості та духовно-пізнавального критерію, зокрема $R = 0,77$.

Не буде голосливим стверджувати, що збагачення змісту обов'язкових освітніх компонентів, визначених освітньо-професійною програмою напряму підготовки 013 Початкова освіта, новими елементами інформації культуротворчої, мистецтвознавчої, історичної, морально-етичної тематики; включення курсу «Інтерактивне навчання природничої освітньої галузі» до блоку обов'язкових освітніх компонентів професійного спрямування; включення курсу за вибором «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості»; проведення різнопланових занять у співпраці з іншими закладами освіти й установами України та, безпосередньо, з викладачами кафедр закладу вищої освіти; насичення аудиторних занять методами розвитку критичного мислення, стратегічного планування; збагачення змісту та модифікація форм і методів позааудиторної роботи; проведення тренінгових занять; урізноманітнення самостійної роботи здобувачів вищої освіти забезпечило ефективний вплив на свідомість молодих людей і як результат – позитивна динаміка високого рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин за усіма показниками духовно-пізнавального критерію.

Відповідно до логіки нашого дослідження було здійснено повторну діагностику рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів за *емоційно-вольовим критерієм* і відповідними показниками: багатий емоційний світ особистості, розвинені

вищі почуття (духовні, моральні, інтелектуальні), емпатійність; позитивно-емоційне ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії; здатність до емоційно-вольової саморегуляції власних емоційних станів, діяльності, поведінки.

На підставі аналізу одержаних даних (рис. 3.14) відзначається приріст високого рівня (з 14,8% до 39,1%) сформованості в респондентів гармонійних міжособистісних відносин за емоційно-вольовим критерієм.

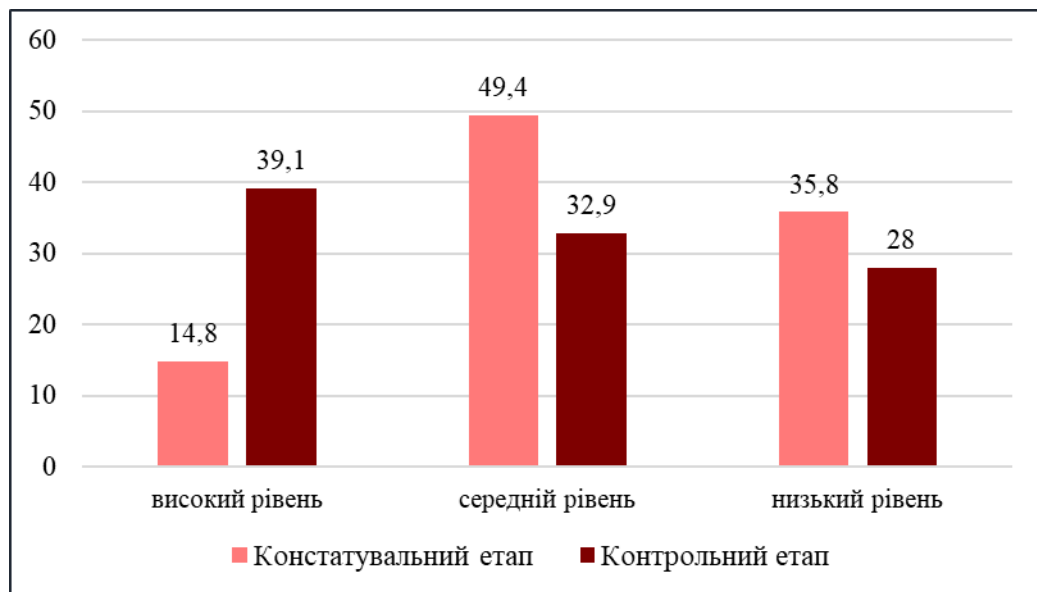

Рис. 3.14. Порівняльний аналіз сформованості в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин за емоційно-вольовим критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту (у %)

Водночас кількість досліджуваних із низьким рівнем зменшилася лише на 7,8%. Уважаємо, що складність формування емоційно-чуттєвої та вольової сфер особистості детермінована стихійністю, мінливістю та перманентними змінами емоційних станів, почуттів студентської молоді, залежно від різноманітних об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Водночас констатуємо, що за методом рангової кореляції Спірмена було виявлено позитивно-значимий кореляційний зв'язок загального рівня

вихованості особистостей та емоційно-вольового критерію, який становить 0,75.

Слід відзначити, що інтерсуб'єктні емоції (романтичні, діалогічні, альтруїстичні, смислові, творчі, естетичні), які є значимими в контексті нашого дослідження, набули більш яскравого вираження – 70,8% респондентів порівняно із 33,7% на початку експерименту.

Також спостерігаються позитивні зміни розвитку в майбутніх учителів початкових класів здатності до емпатії: 44,9% респондентів характеризуються високим рівнем емпатії (на початку експерименту – 17,3%), 34,1% – середнім (на початку експерименту – 32,9%), 21% – низьким (на початку експерименту – 49,8%).

При цьому, вольові якості, що уможливають здійснення майбутніми фахівцями саморегуляції емоційних станів, поведінки та діяльності, відзначаються менш суттєвою, однак також позитивною зміною (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Результати опитування щодо визначення розвиненості вольових
якостей майбутніх фахівців**

№ з/п	Шкали	Прояв шкал у респондентів			
		Констатувальний етап		Контрольний етап	
		К-ть	%	К-ть	%
1.	Відповідальність	175	72	192	79
2.	Ініціативність	143	58,8	155	63,8
3.	Рішучість	125	51,4	143	58,8
4.	Самостійність	150	61,7	165	67,9
5.	Витримка	94	38,7	102	42
6.	Наполегливість	131	53,9	143	58,8
7.	Енергійність	104	42,8	119	49
8.	Уважність	100	41,2	112	46,1
9.	Цілеспрямованість	197	81,1	225	92,6

Порівняльний аналіз дає змогу констатувати позитивну динаміку високого рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин

майбутніх учителів початкових класів за всіма показниками емоційно-вольового критерію: показник «багатий емоційний світ особистості, розвинені вищі почуття (духовні, моральні, інтелектуальні), емпатійність» – на початку експерименту 20,1%, наприкінці – 46,1%; показник «позитивно-емоційне ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії» – на початку експерименту 14,8%, після – 37%; показник «здатність до емоційно-вольової саморегуляції власних емоційних станів, діяльності, поведінки» – на початку експерименту 9,5%, після – 16,9%.

На наше переконання, результатом позитивної зміни високого рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин за емоційно-вольовим критерієм стало активне застосування в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти міні-дискусій, модерацій, симуляційних та рольових ігор, театралізацій, ігор-подорожей, ігор-драматизацій, сторітеллінгу, психотехнік; спрямування едукативних впливів управлінсько-викладацького складу на розкриття та реалізацію творчого потенціалу молодих людей шляхом упровадження методів асоціацій, спостереження, словниково-стилістичної роботи, поетичного відтворення образів і відповідно орієнтованих інноваційних форм організації позааудиторної роботи; залучення майбутніх фахівців до непрагматичної взаємодії з природою; набуття досвіду реалізації проєктної діяльності майбутніми учителями початкових класів разом із досвідченими вчителями та учнями під час проходження педагогічної практики.

Завершальний етап контрольного експериментального дослідження був спрямований на виявлення рівнів сформованості в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин за показниками *поведінково-дієвого критерію*. Аналіз та узагальнення одержаних результатів (рис. 3.15) дозволяє простежити приріст високого рівня сформованості досліджуваного явища в респондентів за даним критерієм: з 26,7% до 53,1%. До того ж за методом рангової кореляції Спірмена було виявлено позитивно-значимий кореляційний зв'язок загального рівня вихованості особистостей та поведінково-дієвого критерію ($R = 0,76$).

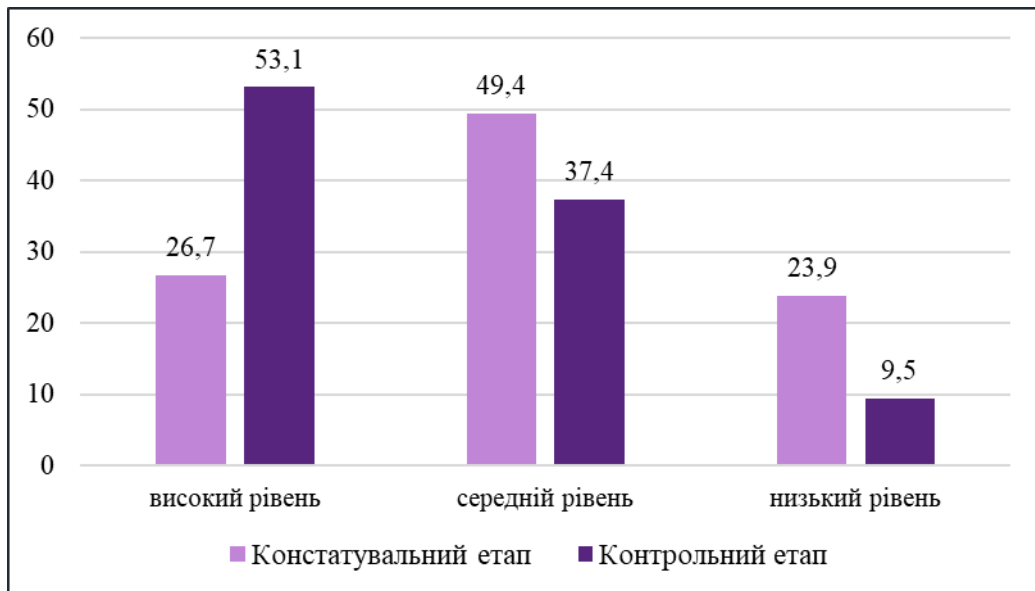

Рис. 3.15 Порівняльний аналіз сформованості в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин за поведінково-дієвим критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту (у %)

Як було встановлено, 96,7% (на початку експерименту – 76,1%) респондентів виявляють бажання, прагнення до спілкування, спільної діяльності, участі в різнопланових заходах; 75% (на початку експерименту – 47%) – систематично проявляють толерантне, ціннісне ставлення до суб'єктів взаємодії; 72% (на початку експерименту – 21%) – усвідомлюють власну відповідальність за досягнення спільного результату. До того ж до духовно-моральних якостей, таких як доброта, повага, увічливість, тактовність, що респонденти визначили на констатувальному етапі експерименту як духовні складові людини – свідомого громадянина суспільства важливі задля гармонійної міжособистісної взаємодії та властиві саме їм, переважна більшість додала ще й милосердя (79%, порівняно з 14% на початку експерименту), шляхетність (68,7%, порівняно з 7% на початку експерименту), каяття (60,9%, порівняно з 4% на початку експерименту).

Слід також відзначити, що індекс конструктивності стратегій стресдолаючої поведінки на контрольному етапі експерименту склав 1,5 бала

(0,81 на початку експериментального дослідження), що свідчить про її досить високий рівень.

Отже, одержані результати дозволяють констатувати підвищення високого рівня за всіма показниками поведінково-дієвого критерію: показник «здатність до співробітництва та ефективного спілкування» зріс з 32,9% до 63,8%; показник «дії, учинки, поведінка, що відповідають моральним, гуманним принципам» – з 27,6% до 56%; показник «уміння обирати асертивну модель поведінки та розв'язувати конфліктні ситуації конструктивним шляхом» – з 19,6% до 39,5%.

На наше переконання, позитивній динаміці високого рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин за усіма показниками поведінково-дієвого критерію посприяло запровадження практики ранкового і завершального кола у процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта; наскрізна реалізація під час лекційних, практичних і семінарських занять методів едукативних впливів на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх учителів початкових класів, зокрема активних та інтерактивних, модерацій, фасилітацій, кейс-методу, проєктних видів діяльності, методів розв'язання інциденту, екстраполяції, рольової гармонізації, гейміфікації, воркшопів тощо; систематичне стимулювання молодих людей до взаємо- та самооцінювання, рефлексії та саморефлексії; добір таких завдань для самостійного виконання, які б сприяли збагаченню практичного досвіду співробітництва, ефективного спілкування, успішного розв'язання практико-орієнтованих ситуацій, розкриттю та розвитку творчого, морального, духовного потенціалу особистості, самовихованню; залучення майбутніх учителів початкових класів до міжнародної діяльності та співробітництва, що забезпечує набуття особистостями неоціненного досвіду міжособистісної взаємодії у полікультурному просторі; активна участь студентської молоді в загальноакадемічних, факультетських, кафедральних і тематичних групових заходах у руслі позааудиторної діяльності тощо.

Відповідно до одержаних результатів експериментального дослідження

наведемо порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту щодо динаміки високого рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів за всіма критеріями (рис. 3.16).

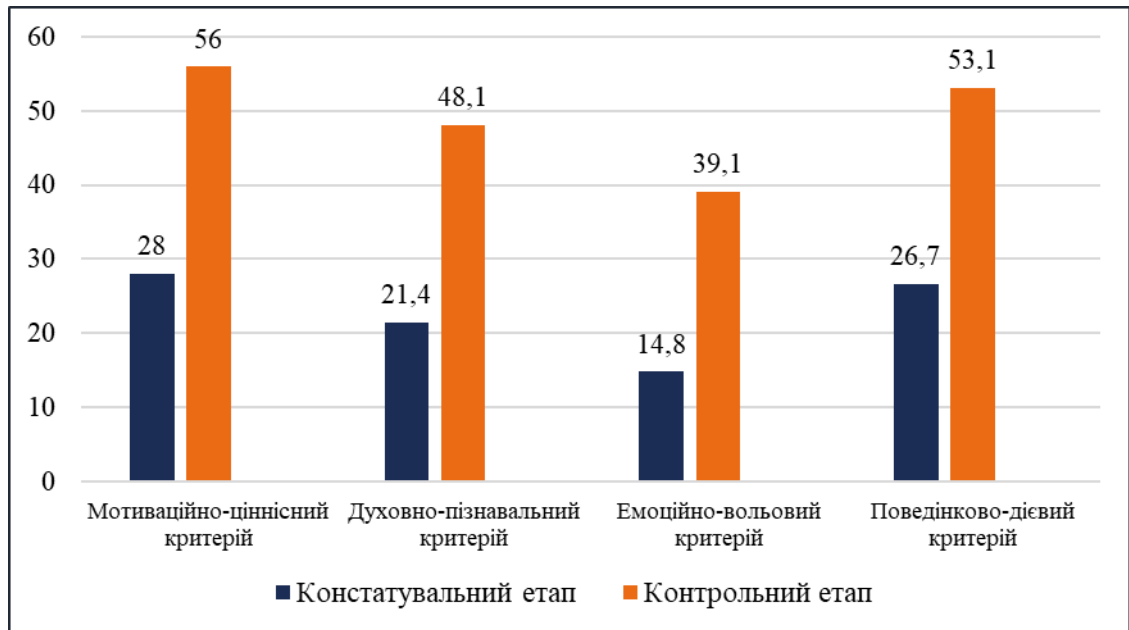

Рис. 3.16. Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту за високим рівнем сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів відповідно до критеріїв (%)

Як бачимо з діаграми, позитивний приріст мотиваційно-ціннісного критерію становить 28%, духовно-пізнавального – 26,7%, емоційно-вольового – 24,3%, поведінково-дієвого – 26,4%.

Порівняльний аналіз та узагальнення одержаних результатів на констатувальному та контрольному етапах експериментального дослідження дає підстави стверджувати, що, у цілому, проведена виховна робота щодо формування гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів має позитивну результативність: загальний рівень сформованості досліджуваного явища у майбутніх фахівців зазначеного профілю зріс із середнього до високого за всіма критеріями.

Підсумовуючи результати експериментального дослідження, можемо констатувати, що теоретично обґрунтована, розроблена та впроваджена в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти авторська структурно-функціональна модель є одним із ефективних засобів підвищення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів та становлення гармонійно розвиненої, високовихованої особистості нової генерації.

Висновки до третього розділу

Проведений аналіз експериментального дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Емпіричне дослідження сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів передбачає чотири етапи: *пропедевтичний, констатувальний, формувальний і контрольний*, кожен із яких прогнозує постановку та розв'язання конкретних дослідницьких завдань.

2. Пропедевтичний етап експериментального дослідження був спрямований на визначення основних критеріїв, відповідних показників і рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, а також розробку діагностичного інструментарію задля ефективного виявлення вихідного стану та результату сформованості досліджуваного явища у майбутніх фахівців зазначеного профілю.

На підставі ґрунтовного аналізу досліджуваного явища як динамічного інтегративного особистісного утворення, визначено такі основні критерії і їх показники: мотиваційно-ціннісний (інтеріоризовані духовні, моральні, гуманні, соціальні цінності та ціннісні орієнтації особистості; спрямованість особистості на гармонійну міжособистісну взаємодію; прагнення до спілкування, спільної діяльності, морально-духовного саморозвитку), духовно-пізнавальний (знання про самого себе та суб'єкта міжособистісної взаємодії; виражена світоглядна культура особистості (уявлення про базові категорії етики, моралі, гуманності, духовності тощо); глибокі цілісні знання про гармонійні міжособистісні

відносини), емоційно-вольовий (багатий емоційний світ, розвинені вищі почуття (духовні, моральні, інтелектуальні), емпатійність; позитивно-емоційне ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії; здатність до емоційно-вольової саморегуляції власних емоційних станів, діяльності, поведінки) і поведінково-дієвий (здатність до співробітництва та ефективного спілкування; дії, учинки, поведінка, що відповідають моральним, гуманним принципам; уміння обирати асертивну модель поведінки та розв'язувати конфліктні ситуації конструктивним шляхом). Відтак кожен із запропонованих критеріїв розкривається системою емпіричних показників, що відображають рівень сформованості окремих компонентів гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Доведено, що динаміка сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх фахівців зазначеного профілю виявлятиметься у трансформації рівнів (від низького до високого), які відображають позитивно значимі зміни в розвитку мотиваційно-ціннісної, духовно-пізнавальної, емоційно-вольової, поведінково-дієвої сфер особистості. Задля більш чіткого простеження динаміки рівнів сформованості досліджуваного явища у майбутніх учителів початкових класів розроблено їх змістові характеристики за визначеними критеріями і показниками.

Зважаючи на специфіку дослідницької проблематики, визначені критерії, показники та рівні сформованості в майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин було розроблено комплексну діагностику задля виявлення рівня сформованості досліджуваного явища за кожним із визначених критеріїв та їх відповідними показниками, яка включає стандартизовані, авторські та власні розробки діагностичних методик.

3. Констатувальний етап експериментального дослідження передбачав визначення складу вибірки експериментальної групи; діагностування учасників педагогічного експерименту задля визначення вихідного рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; інтерпретацію, аналіз і математичну обробку результатів констатувального

експерименту та встановлення вихідного рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за визначеним критеріальним апаратом дослідження.

У цілому, в експериментальному дослідженні взяли участь 243 респонденти, з яких 185 здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта й 58 представників управлінсько-викладацького корпусу закладів вищої педагогічної освіти, а саме: Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Волинського національного університету імені Лесі Українки та Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. Обсяг вибірки повною мірою забезпечує репрезентативність одержаних даних.

Аналіз результатів діагностичного дослідження на констатувальному етапі експерименту свідчить про загальний середній рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, лише 28%, 21,4%, 14,8%, 26,7% від загальної кількості респондентів показали високий рівень за відповідними критеріями: мотиваційно-ціннісним, духовно-пізнавальним, емоційно-вольовим, поведінково-дієвим.

4. Формувальний етап експерименту був спрямований на впровадження структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти. Едукаційні впливи на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх фахівців здійснювалися наскрізно: у процесі професійної підготовки, позааудиторної діяльності, а також під час проходження педагогічної практики та самовиховання.

Завдяки впровадженню розробленої структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів

початкових класів значно підвищилась результативність даного процесу порівняно з даними констатувального етапу експерименту.

5. Контрольний етап експериментального дослідження передбачав повторне діагностування майбутніх учителів початкових класів з метою визначення ефективності структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин; порівняльний аналіз й математичну обробку результатів констатувального та контрольного етапів експерименту; визначення динаміки розвитку рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за виділеними критеріями та показниками, узагальнення одержаних результатів емпіричного дослідження та формулювання практичних висновків.

Відповідно до результатів порівняльного аналізу даних констатувального та контрольного етапів експерименту рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів підвищився із середнього до високого за всіма критеріями: мотиваційно-ціннісний – 56%, духовно-пізнавальний – 48,1%; емоційно-вольовий – 39,1%; поведінково-дієвий – 53,1%.

Проведене дослідження не вичерпує всіх питань, пов'язаних із проблемою формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Воно дозволяє окреслити ті проблеми, які потребують більш ґрунтовного вивчення.

Таким чином, можемо констатувати, що теоретично обґрунтована, розроблена та впроваджена в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти авторська структурно-функціональна модель є одним із ефективних засобів підвищення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів і становлення гармонійно-розвиненої, високовихованої особистості як гідного учасника соціуму.

Матеріали третього розділу дисертаційного дослідження висвітлено у таких публікаціях автора: [33; 35; 40; 41; 127; 176; 178] (Додаток М).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації представлено результати теоретичних узагальнень і запропоновано розв'язання наукової проблеми – формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, що полягає в теоретико-методичному обґрунтуванні, розробці й експериментальній перевірці ефективності структурно-функціональної моделі формування у майбутніх учителів початкових класів гармонійних міжособистісних відносин.

Результати дослідження свідчать про досягнення поставленої мети та розв'язання визначених дослідницьких завдань, що дає підстави для формулювання таких висновків:

1. Проаналізовано стан дослідження проблеми формування гармонійних міжособистісних відносин у філософській, психологічній, педагогічній теорії та практиці, визначено поняттєво-категорійний апарат дослідження в аспекті окресленої проблематики.

На підставі аналізу наукових праць класиків педагогіки, філософії освіти, психології, сучасних теоретичних і практичних досліджень, нормативно-правової бази з'ясовано, що проблема формування гармонійних міжособистісних відносин у науковому дискурсі привертає увагу протягом багатьох століть, де відслідковується не прямо, а опосередковано. За різних часів проблема формування міжособистісних відносин в освітньому процесі визнавалася важливою й актуальною, інтенсивність її дослідження зростала, однак і донині залишається висвітленою досить аспектно, а тому, потребує більш глибокого вивчення в контексті сучасних вимог суспільства й освітньої парадигми.

Аргументовано суть та змістові характеристики базових понять дослідження «відносини», «міжособистісні відносини», «гармонія», «гармонійні міжособистісні відносини» на основі чого сформульовано авторське визначення феномена: «гармонійні міжособистісні відносини майбутніх учителів початкових класів» – інтегроване особистісне утворення,

яким відображається спроможність молодих людей до самоцінного контакту і виражається в ціннісному, емоційно-чуттєвому ставленні до іншого й самого себе, виявленні духовно-інтелектуальної сутності особистості й дотриманні нею моральних, етичних принципів, норм поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

2. Конкретизовано структуру гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, що є комплексним утворенням і складається із чотирьох компонентів, а саме: мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного. Схематично зображеною структурою гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів унаочнюється відповідність структурних компонентів (*мотиваційного, когнітивного, афективного й інтеракційного*), критеріїв (*мотиваційно-ціннісного, духовно-пізнавального, емоційно-вольового, поведінково-дієвого*) і відповідних показників, тим самим, засвідчуючи їх синергетичну єдність і наявність міцних кореляційних зв'язків між ними.

3. Висвітлено специфіку процесу формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів – складного й багатогранного, що розкривається крізь призму усвідомлення едукативного потенціалу освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти щодо формування гармонійно розвиненої особистості в цілому й гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю зокрема, передбачає урахування закономірностей і принципів (загальнодидактичних, реалізації педагогічного процесу, організації освітнього процесу щодо посилення його виховного потенціалу, спеціальних принципів організації процесу формування гармонійних міжособистісних відносин) при його організації, формулювання наскрізної мети, основних та проміжних завдань, усвідомлення ролі управлінсько-викладацького складу закладів вищої освіти (агентів змін) і завдань, що на них покладаються, осмислення змісту професійної підготовки, виховання та специфічного змісту, що продукується структурними компонентами гармонійних міжособистісних відносин (мотиваційним,

когнітивним, афективним, інтеракційним), модернізацію форм організації освітнього процесу завдяки добору ефективного виховного методичного інструментарію, засобів виховного впливу на загальну культуру, свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх учителів початкових класів.

4. Розроблено критеріально-діагностичний апарат дослідження ефективності формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

На підставі ґрунтовного аналізу досліджуваного явища як динамічного інтегративного особистісного утворення визначено основні критерії сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців зазначеного профілю (мотиваційно-ціннісний, духовно-пізнавальний, емоційно-вольовий, поведінково-дієвий) та відповідні показники.

Доведено, що динаміка сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів початкових класів виявлятиметься у трансформації рівнів (від низького до високого), якими відображаються позитивно-значимі зміни в розвитку мотиваційно-ціннісної, духовно-пізнавальної, емоційно-вольової, поведінково-дієвої сфер особистості. Задля більш чіткого простеження динаміки рівнів сформованості досліджуваного явища у майбутніх фахівців розроблено їх змістові характеристики за визначеними критеріями й показниками.

Розроблено комплексну діагностику задля виявлення рівня сформованості досліджуваного явища за кожним із визначених критеріїв і їх відповідними показниками, яка включає стандартизовані, авторські та власні розробки діагностичних методик.

5. Теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено структурно-функціональну модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, що представлена такими блоками: цільовим – визначається наскрізна мета, основні та проміжні завдання, а також рольові позиції безпосередніх чи опосередкованих учасників цього процесу: суб'єкти, об'єкти й агенти змін; теоретико-методологічним –

охоплюються методологічні підходи, закономірності, принципи формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів; змістовним – представлений змістом професійної підготовки, виховання та спеціальним змістом, що детермінується мотиваційним, когнітивним, афективним та інтеракційним компонентами гармонійних міжособистісних відносин; організаційно-дієвим – висвітлюється поетапність організації й реалізації спеціального змісту, змісту професійної підготовки й виховання завдяки модифікованим формам, методам, засобам едукативного впливу на свідомість, духовність та особистісні якості здобувачів вищої освіти; діагностично-коригувальним – визначаються рівні сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів за розробленими критеріями, показниками й діагностичний інструментарій дослідження.

Якісний і кількісний аналіз результатів експериментального дослідження на констатувальному етапі свідчить про загальний середній рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів: 28%, 21,4%, 14,8%, 26,7% від загальної кількості респондентів показали високий рівень за відповідними критеріями: мотиваційно-ціннісним, духовно-пізнавальним, емоційно-вольовим, поведінково-дієвим.

Формувальний етап експерименту був спрямований на впровадження структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти. Едукативні впливи на свідомість, духовність та особистісні якості майбутніх фахівців здійснювалися наскрізно: у процесі професійної підготовки, позааудиторної діяльності, а також під час проходження педагогічної практики та самовиховання.

Порівняльний аналіз й узагальнення одержаних результатів на констатувальному та контрольному етапах експерименту свідчить, що рівень сформованості гармонійних міжособистісних відносин у майбутніх учителів

початкових класів підвищився із середнього до високого за всіма критеріями: позитивний приріст мотиваційно-ціннісного критерію становить 28% (на констатувальному етапі експерименту високий рівень сформованості виявлено у 28% респондентів та в 56% – на контрольному етапі); духовно-пізнавального – 26,7% (на констатувальному етапі експерименту високий рівень сформованості відзначено у 21,4% респондентів та в 48,1% – на контрольному етапі); емоційно-вольового – 24,3% (на констатувальному етапі експерименту високий рівень сформованості виявлено у 14,8% та в 39,1% – на контрольному етапі); поведінково-дієвого – 26,4% (на констатувальному етапі експерименту високий рівень сформованості відзначено у 26,7% та в 53,1% – на контрольному етапі).

На підставі проведеного експериментального дослідження, констатуємо, що теоретично обґрунтована, розроблена та впроваджена в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти авторська структурно-функціональна модель є одним із ефективних засобів підвищення рівня сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів та становлення гармонійно-розвиненої, високовихованої особистості нової генерації.

Проведеним дослідженням не вирішуються всі аспекти проблеми формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в поширенні теоретико-методичних засад дослідження на процес формування особистостей майбутніх фахівців інших галузей професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Психология развития и возрастная психология. 4-е изд., стереотип. Москва, 1999. 672 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
3. Активізація навчального процесу у сучасній вищій школі : метод. огляд / уклад. Л. А. Якимова. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 32 с.
4. Алмаші С. І. Мотиваційна складова готовності майбутніх учителів до педагогічної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України : Питання психології*. 2015. № 2 (45). С. 14–20.
5. Ананьев В. А. Основы психологии здоровья. Санкт-Петербург : Речь, 2006. Кн. 1 : Концептуальные основы психологии здоровья. 384 с.
6. Ананьїн В. О., Горлинський В. В. Аксиологія як методологічне підґрунтя освіти ХХІ століття. *Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Сер. : Педагогічні науки*. Київ : КиМУ, 2004. Вип. 5. С. 3–11.
7. Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. для высш. учеб. завед. Москва : Аспект Пресс, 1998. 376 с.
8. Андреева О. П. Типології цінностей : методичні підходи М. Рокича й Ш. Шварца. *Вісник Київського національного ун-ту. Сер.: Соціальна психологія. Педагогіка*. 2003. Вип. 17–18. С. 80–83.
9. Анисимов В., Грохольская О., Никандров Н. Общие основы педагогики : учеб. для вузов. Москва : Просвещение, 2006. 574 с.
10. Анцупов А. Я., Малышев А. А. Введение в конфликтологию. Как предупреждать и разрешать межличностные конфликты : учеб. пособие. Киев : МАУП, 1996. 104 с.
11. Атрощенко Т. О. Система формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Мукачево, 2020. 640 с.

12. Ашеров А. Т., Логвіненко В. Г. *Методи і моделі оцінки педагогічного впливу на розвиток пізнавальної самостійності студентів / Укр. інж.-пед. акад. Харків : УПА, 2005. 164 с.*
13. Ашумов В. Р. *Якість освіти у ВНЗ. Київ : Наукова думка, 2010. 122 с.*
14. Багрій В. Н. Критерії та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2012. № 6. С. 10–15.*
15. Бартків О. С. Позааудиторна робота як чинник виховання особистості студента. *Педагогіка та психологія: актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення : зб. тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13-14 груд. 2013 р.). Львів, 2013. С. 128–131.*
16. Бех І. Д. *Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. 344 с.*
17. Бех І. Д. *Духовні цінності в розвитку особистості. Рідна школа. 1997. № 1. С. 45–50.*
18. Бех І. Д. *Технологія правиловідповідного виховного процесу. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Київ ; Житомир : Волинь, 2003. Кн. I. С. 6–16.*
19. Бех І. Д. *Формувати у дитини почуття цінності іншої людини. Педагогіка толерантності. 2001. № 2 (16). С. 16–23.*
20. Белова Л. О. *Виховна система ВНЗ : питання теорії та практики. Харків : НУА, 2004. 264 с.*
21. Бичко М. *Здатність до конструктивної комунікації як вагома складова професійної готовності майбутнього лікаря. Витоки педагогічної майстерності. 2018. Вип. 22. С. 22–25.*
22. Біда О. *Удосконалення системи підготовки майбутніх учителів – проблема сьогодення. Вісник Львів. ун-ту. Сер. : Педагогіка : зб. наук. праць. 2005. Вип. 19. Ч. 1. С. 247–253.*

23. Біда О. А. Сучасний стан проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах заочного навчання. *Наука і освіта*. 2013. № 1–2. С. 126–128. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2013_1-2_33 (дата звернення : 07.05.2017).

24. Білоусова В. О. Гуманізація відносин учнів у позаурочній роботі. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 4. С. 38–45.

25. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія. Київ : ІЗМН, 1997. 192 с.

26. Бобрицька В. І. Здоров'я в ієрархії цінностей майбутніх учителів. *Рідна школа*. 2003. № 10. С. 66–69.

27. Бодалев А. А. Психологія общения : избр. психол. труды. 2-е изд. Москва : Москов. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2002. 256 с. (Серия «Психологи Отечества»).

28. Бойко В. В., Ковалев А. Г., Панферов В. Н. Социально-психологический климат коллектива и личность. Москва : Мысль, 1983. 207 с.

29. Бойко Ю. І. Особливості соціально-психологічного клімату студентської групи у ВНЗ. URL : <http://intkonf.org/boyko-yui-osoblivosti-sotsial%E2%84%96-psihologich%E2%84%96go-klimatustudentskoyi-grupi-u-vnz/> (дата звернення : 14.10.2018).

30. Бойчук Ю. Д. Еколого-валеологічна культура майбутнього вчителя : теоретико-методичні аспекти : монографія. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 329 с.

31. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова. Москва : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 632 с.

32. Борзик О. Б. Аспектний аналіз генези категорії «гармонія». *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: зб. наук. праць / гол. ред. Г. П. Шевченко. Луганськ : Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2020. Вип. 4 (97). С. 25–37.

33. Борзик О. Б. Буктренинг з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців : практич. посіб. / Комунал. заклад. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2021. 204 с.

34. Борзик О. Б. Історико-педагогічний аналіз дефініції «толерантність». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Педагогіка, психологія, філософія* : зб. наук. праць / редкол. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2017. Вип. 277. С. 13–18.

35. Борзик О. Б. Критеріальний апарат дослідження сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. *Вісник післядипломної освіти : Сер. : Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Київ, 2021. Вип. 15 (44). С. 64–77.

36. Борзик О. Б. Основні аспекти побудови структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин учасників освітнього процесу ПЗВО. *Формування ефективного освітнього середовища у контексті сучасних викликів реформування системи освіти України* : матеріали регіон. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 33–37.

37. Борзик О. Б. Причини виникнення та шляхи попередження міжособистісних конфліктів учасників освітнього процесу закладів вищої освіти. *Педагогіка здоров'я* : зб. наук. праць VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 71–74.

38. Борзик О. Б. Теоретичні основи виховання толерантності як професійної якості майбутніх учителів початкових класів. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30 квіт. 2018 р.). Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 54–56.

39. Борзик О. Б. Теоретичні основи формування гармонійних міжособистісних відносин учасників освітнього процесу ПЗВО. *Теорія і методика професійної освіти*. 2018. Вип. 14. URL :

<https://ivetscienceipto.wixsite.com/tmpo/kopiya-14-2018> (дата звернення: 07.11.2018).

40. Борзик О. Б. Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів засобами інтерактивного навчання. *Розвиток національної педагогічної освіти у подіях і персоналіях : особливості, здобутки та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Харків, 19 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 65–69.

41. Борзик О. Б. Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості : спец. курс / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2018. 56 с.

42. Борзик О. Міжособистісні відносини як наукова проблема: філософський аспект. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії* : матеріали XXVII Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 31 трав. 2020 р.). Переяслав-Хмельницький, 2020. С. 91–93.

43. Борзик О. Семантичний аналіз конструкту «міжособистісні відносини». *Пріоритетні напрями розвитку науки* : зб. наук. матеріалів XXVIII Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Вінниця, 18 берез. 2019 р.). Вінниця, 2019. Ч. 3. С. 35–39.

44. Борзик О., Зубахіна С. Розвиток критичного мислення в учнів початкової школи при вивченні природничої освітньої галузі. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30 лист. 2018 р.). Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 76–78.

45. Борисов В. В. Теоретико-методологічні основи формування національної свідомості : монографія. Краматорськ, 2003. 510 с.

46. Бохонкова Ю. Вікові та психологічні особливості міжособистісного спілкування юнаків. *Філософія, соціологія, психологія* : зб. наук. праць. Івано-Франківськ : «Плай» ЦІТ Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2014. Вип. 19. Ч. 1. С. 20–25.

47. Братченко С. Л. Экзистенциальная психология глубинного общения. Москва : Смысл, 2001. 197 с.
48. Буданов, В. Методология и принципы синергетики. *Філософія освіти*. 2006. № 1 (3). С. 143–175.
49. Ваганова О. И. Метод кейсов в профессиональном обучении : учеб.-метод. пособ. Новгород : ВГИПУ, 2011. 57 с.
50. Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2010. 301 с.
51. Васильєв В. В. Структурно-функціональна модель педагогічного процесу формування професійного потенціалу державних службовців системи соціального захисту населення. *Наукові записки НаУКМА*. 2008. Т. 84. С. 6–10.
52. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посібник. Львів : «Норма», 2005. 344 с.
53. Вашків О. П., Вашків Л. П. Використання модерації у сучасному навчальному процесі. *Вища освіта України*. 2008. № 4. С. 117–122.
54. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
55. Великий тлумачний словник української мови. Харків : Доліо, 2005. 915 с.
56. Видай А. Ю. Формування лідерської спрямованості особистості майбутнього офіцера Збройних сил України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Військовий гуманітарний інститут Національної академії оборони України. Київ, 2002. 19 с.
57. Вихор В. Г. Модельовання підготовки майбутніх учителів до управління навчальною діяльністю учнів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 108. С. 88–91.

58. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посібник. Київ : Знання, 2008. 568 с.
59. Відділ міжнародних зв'язків та академічної мобільності. *Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради* : сайт. URL : <https://sites.google.com/view/internationaldepartmentnew> (дата звернення : 22.12.2021).
60. Волченко Л. Б. Гуманность, деликатность, вежливость и этикет. Москва : Москов. гос. ун-т, 1992. 120 с.
61. Вчимося жити разом : курс підготовки вчителів : сайт. URL : <http://lft.multycourse.com.ua/ua/basic/14> (дата звернення : 23.12.2020).
62. Вчимося жити разом : посіб. для вчителя з розвитку соц. навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) / уклад. : Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, О. Л. Хомич та ін. Київ : Алатон, 2017. 376 с.
63. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. Москва : АНП РСФСР, 1960. 218 с.
64. Галузьяк В. М. Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1998. 17 с.
65. Галузьяк В. М. Холковська І. Л. Педагогічна діагностика : курс лекцій. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. 164 с.
66. Гнезділова К. М., Касярум С. О. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи : навч. посібник. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2011. 124 с.
67. Горлач М. І. Вибране : у 3 т. Харків : Факт, 2003. Т. 1 : Смысл життя. 621 с.
68. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та практичний аспекти) : монографія. Харків : Основа, 1998. 300 с.

69. Дерябина В. А. Межличностные отношения как социокультурный феномен. *Альманах современной науки и образования*. Тамбов : Грамота, 2007. № 2 (2). С. 135–138. URL : <https://www.gramota.net/materials/1/2007/2/59.html> (дата звернення : 17.09.2019).

70. Джус О. В. Теорія і практика професійної підготовки молоді у закладах освіти Української діаспори (XX століття) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2020. 513 с.

71. Діалог та медіація : шлях до порозуміння. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+MEDIATE101+2020_T1/about (дата звернення : 20.12.2020).

72. Добронравова І. Синергетика в освіті : можливості методології. (круглий стіл в редакції журналу «Філософія освіти»). *Філософія освіти*. 2006. № 3. С. 54–92.

73. Довгаль А. А. Формы и способы мировоззренческого отношения к действительности. *Мировоззренческое содержание категорий и законов материалистической диалектики* / под ред. В. И. Шинкарука. Киев : Наук. думка, 1981. С. 170–187.

74. Додонов Б. И. В мире эмоций. Київ : Политиздат, 1987. 102 с.

75. Духновский С. В. Субъективная оценка межличностных отношений. Москва : Речь, 2006. 54 с.

76. Духновский С. В. Гармония и дисгармония межличностных отношений субъектов образовательного процесса : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / ФГБОУ ВПО «Уральский государственный педагогический университет». Екатеринбург, 2013. 391 с.

77. Духновський С. В. Діагностика міжличностних відносин. Психологічний практикум. Санкт-Петербург : Речь, 2010. 141 с.

78. Дьяконов Г. В. Інтерсуб'єктні методи оцінювання психології особистості : навч. посіб. для вищ. школи. Кіровоград : Лисенко В. Ф., 2012. 36 с.

79. Дьяконов Г. В. Диалогические методы психологического исследования : учеб. пособие для высшей школы. Кировоград : КИРУЭ, 2004. 60 с.
80. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
81. Етика : навч. посіб. / уклад. : Т. Г. Аболіна, В. В. Єфименко, О. М. Лінчук та ін. Київ : Либідь, 1992. 328 с.
82. Євдокимов В. І., Агапова Т. П., Гавриш І. В., Олійник Т. О. Педагогічний експеримент : навч. посіб. для студ. пед. вузів / ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків : ОВС, 2001. 148 с.
83. Євтух М. Б., Кулик М. С., Лузік Е. В., Ільїна Т. В. Математичне моделювання в психологічних та соціологічних дослідженнях : підручник. Київ. 2011. 414 с.
84. Євтух М. Б., Черкашина Т. В. Культура взаємин. Самопізнання : підручник. Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2008. Ч. 1. 228 с.
85. Єрмакова Н. О. Створення індивідуального іміджу як важлива складова самосвідомості особистості юнацького віку. *Актуальні питання сучасної психології*: зб. наук. праць / за ред. : С. Б. Кузікової, І. М. Щербакової. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. Т. 1. С. 138–141.
86. Журавлев А. Л. Социальная психология. Москва : Форум, 2011. 496 с.
87. Жученко Є. В. Виховання морально-естетичної культури у студентів технічних коледжів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2017. 294 с.
88. Зайчук В. О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 1. С. 56–78.
89. Зотова О. Ю. Безопасность личности как социально-психологический феномен: монография. Екатеринбург : Гуманитарный ун-т, 2011. 594 с.

90. Заиченко Н. У. Конфликтные характеристики межличностных отношений и конфликты между детьми и взрослыми. *Мир психологии*. 2001. № 3. С. 197–209.

91. Залесова І. В. Підготовка майбутніх учителів до формування міжнаціональної толерантності в учнів загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. Вінниця. 2015. 265 с.

92. Занюк С. С. Психологія мотивацій та емоцій : навч. посіб. для студ. гуманітар. факультетів ВНЗ. Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1997. 180 с.

93. Зверева І. Д., Коваль Л. Г., Фролов П. Д. Діагностика моральної вихованості школярів : метод. посібник. Київ : ІСДО, 1995. 156 с.

94. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії : навч. посібник. Київ : Укр.-фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.

95. Иванов В. Н. Акмеологические основы оптимизации межличностных отношений в сфере государственной службы : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Рос. академия государственной службы при Президенте РФ. Москва, 2007.

96. Иванова Е. Н. Эффективное общение и конфликты. Санкт-Петербург ; Рига, 1997. 69 с.

97. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы : учеб. пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 512 с.

98. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 576 с.

99. Ильиных И. А. Отношения «Человек-Природа» с точки зрения идеала. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2012. № 5–1(5). С. 65–66.

100. Иванова С. В. Критерії та показники розвитку професійної компетентності вчителів біології в закладах післядипломної педагогічної

освіти. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 52. С. 152–156.

101. Інструкція щодо врегулювання конфліктних ситуацій в освітньому процесі. *Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.* Харків, 2020. URL : http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/instrukciya_konflikt.pdf (дата звернення : 21.11.2020).

102. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів. Київ : Наукова думка, 1996. 192 с.

103. Каган М. С. Мир общения : Проблема межсубъектных отношений. Москва : Политиздат, 1988. 319 с.

104. Каган М. С. Человеческая деятельность : опыт системного анализа. Москва : Политиздат, 1974. 328 с.

105. Калинин В. К. Волевая регуляция как проблема формы деятельности. *Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности* : тез. Всесоюзной конф. молодых ученых (г. Симферополь, 1983 г.). Симферополь, 1983. С. 101–107.

106. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Москва : Полит. л-ра, 1990. 418 с.

107. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 512 с.

108. Картавих О. В. Аксіологічні основи формування загальної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський державний педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 188 с.

109. Кессиди Ф.Х. Философские и эстетические взгляды Гераклита Эфесского. Москва : Изд-во акад. художеств, 1963. 164 с.

110. Киричок В. А. Формирование гуманных взаимоотношений младших школьников во внеурочной деятельности : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1987. 22 с.

111. Киричук О.В. Проблеми психології педагогічної взаємодії. *Психологія* : Респ. наук.-метод. зб. / редкол. : О. В. Киричук (відп. ред.) та ін. Київ : Освіта, 1991. Вип. 37. С. 3–12.

112. Ключові уміння 21-го століття. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:British_Council+BC1+2020/about (дата звернення : 07.10.2020).

113. Коберник О. Організація виховного процесу на засадах психолого-педагогічного проектування. *Рідна школа*. 2004. № 5. С. 22–25.

114. Коблик В. Методика діагностування рівня вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Вип. 57. С. 248–255.

115. Ковалев В. И. Мотивы поведения и деятельности. Москва, 1988. 192 с.

116. Кодекс безпечного освітнього середовища Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. 2018. URL : <http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/kodeks.pdf> (дата звернення : 21.11.2020).

117. Козич І. В. Асертивна поведінка як новоутворення процесу формування конфліктологічної компетентності майбутнього педагога вищої школи. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2014. № 1. С. 135–143.

118. Колбіна Т. В. Формування міжкультурної комунікації майбутніх економістів: теоретико-методологічний аспект : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. 392 с.

119. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общение и возрастные особенности) : учеб. пособие. Минск : Тетрасистемс, 2000. 432 с.

120. Коломинский Я. Л. Психология общения. Москва : Знание, 1974. 96 с.
121. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради : сайт. URL : <http://www.hgpa.kharkov.com/> (дата звернення : 10. 08. 2019).
122. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика. Москва, 2007. 464 с.
123. Концепція виховної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. 2016. URL : http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/vyhovna/koncepciya_vyhovna.pdf (дата звернення : 27.12.2020).
124. Кравченя А. О. Управління якістю професійної підготовки майбутніх учителів інформатики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Українська інженерно-педагогічна академія. Харків, 2017. 260 с.
125. Кравченя А. Теоретичний аналіз моделі процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів інформатики. *Вісник Черкаського університету. Сер. : Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Черкаси : Черкаський нац. ун-т, 2014. № 25 (318). С. 71–77.
126. Кремень В. Г. Людина як суб'єкт творчої діяльності : інноваційний аспект. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. Вип. 9–10 (28–29). С. 6–10.
127. Криголами : практ. посіб. / уклад. О. Б. Борзик ; Комунальн. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2019. 118 с.
128. Крилова С. А. Краса людини : особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз) : монографія. Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2011. 344 с.
129. Крутій К. Л. Вітагенний досвід : збереження психологічного здоров'я дитини. *Управління. Дитячий садок*. 2014. № 2(36). С.11–14.

130. Кручек В. А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування. Київ : НАКККіМ, 2011. 302 с.
131. Кудінова Г. Л. Естетичні почуття як основоположний компонент розвитку духовності студентів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. Вип. 4 (51). С. 43–49.
132. Кудрик Л. Г. Коучинг як освітня технологія та інструмент особистісного зростання. *Психолог. Бібліотека*. 2019. № 5 (Самокоучинг). С. 4–30.
133. Кузнецов М. А. Мотивація людини : основні форми та закономірності функціонування. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 44 (1). С. 116–137.
134. Кузьмич В. К. Виховання гуманного відношення до людини у студентів педагогічних університетів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2017. 232 с.
135. Куликов Л. В. Психология настроения. Речь, 1997. 234 с.
136. Куликов Л. В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 464 с.
137. Культура мови на щодень : Інформаційно-довідкова система / Ін-т укр. мови НАН України. URL : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/> (дата звернення : 12.03.2020).
138. Культура толерантності : як побудувати суспільство, комфортне для всіх. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+TOL101+2020_T3/about (дата звернення : 23.12.2020).
139. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение : учеб. для вузов. Санкт-Петербург. 2003. 544 с.

140. Куницына В. Н., Панферов В. Н. Проблема отношений личности в трудах В. Н. Мясищева. *Психологический журнал*. 1993. Т. 13. № 3. С. 140–147.

141. Куровська Д. В. Етико-філософський вимір конкордизму у філософії В. Винниченка. *Наукові розробки молоді на сучасному етапі* : тези доп. XVI Всеукр. наук. конф. молодих вчених та студ. (м. Київ, 27-28 квіт. 2017 р.). Київ : КНУТД, 2017. Т. 3 : Економіка інноваційної діяльності підприємств. Філософські науки. С. 498–499.

142. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.

143. Лабунская В. А. Экспрессия человека : общение и межличностное познание. Ростов н/Дону : Феникс, 1999. 608 с.

144. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 302 с.

145. Лепихова Л. А. Межличностные отношения. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. С. 71–72.

146. Литвиненко С. А. Використання воркшопів у підготовці майбутніх психологів до професійної діяльності. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету* : зб. наук. праць. 2014. Вип. 9 (52). С. 10–12.

147. Ліннік О. О. Майбутній учитель як суб'єкт педагогічної взаємодії: підготовка до співробітництва з молодшими школярами : монографія. Київ : Слово, 2014. 304 с.

148. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А–Л. 608 с.

149. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посібник / Харків. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. 2-е вид., випр. І допов. Харків : «ОВС», 2002. 400 с.

150. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологи. Москва : Наука, 1984. 444 с.
151. Лукманова Р. Х. Гармония как философская категория. *Вестник Башкирского университета : философия, социология, культурология и политология*. 2012. Т. 17. № 1 (I). 649 с.
152. Лучків В. З., Журавльова Л. П. Дослідження асертивних стратегій поведінки в умовах рекреації. *Наука і освіта*. 2016. № 9. С. 59–63.
153. Малахов В. А. Етика. Курс лекцій : навч. посібник. Київ : Либідь, 1996. 304 с.
154. Мандзяк О. С. Бойові традиції ариїв : на шляху до реалій українських бойових мистецтв. Тернопіль : Мандрівець, 2006. 272 с.
155. Маріна О. В. Формування міжособистісних відносин студентів-першокурсників у навчально-виховному процесі педагогічного університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 250 с.
156. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 30 т. Изд. 2-е. Москва : Госполитиздат, 1955. Т. 4 : Май 1846-март 1848 г. 615 с.
157. Марцинюк М. Особливості управління навчально-виховним процесом у закладах II рівня акредитації. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні основи фізичного виховання і спорту*. 2003. № 17. С. 57–63.
158. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 112 с.
159. Махновський С. С. Формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. 251 с.
160. Мелибруда Е. Я – Ты – Мы : Психологические возможности улучшения общения : пер. с польского / общ. ред. А. А. Бодалева и А. Б. Добровича. Москва : Прогресс, 1986. 256 с.

161. Мельник С. В. Моделювання діяльності інноваційного навчального закладу – Школи сприяння здоров'ю. *Рідна школа*. 2006. № 4. С. 25–29.
162. Мерлин В. С. Личность и общество : учеб. пособ. к спецкурсу. Пермь, 1990. 90 с.
163. Методика диагностики уровня эмпатических способностей В. В. Бойка. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты* : учеб. пособие / ред. и сост. Д. Я. Райгородский. Самара, 2001. С. 486–490.
164. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2017 № 600. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/proekty%20standartiv%20vishcha%20osvita/1648.pdf> (дата звернення : 22.06.2020).
165. Методология и методика исследования проблем самовоспитания / под ред. А. И. Кочетова. Рязань, 1978. 144 с.
166. Мещеряков В. Т. Развитие представлений о гармонии в домарксистской и марксистско-ленинской философии. Москва : Наука, 1981. 204 с.
167. Мирончук Н. М. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2007. 262 с.
168. Модзалевский Л. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших и до наших временъ. Для педагогов и родителей (По Шмитдту, Рауменру и др.). Санкт-Петербург, 1966-1969. Вып. 1–3. 949 с.
169. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник. 5.вид., допов. і перероб. Київ, 2007. 656 с.
170. Молчанюк О. В. Аспектний аналіз генези походження категорії «цінність». *Теорія і методика професійної освіти* : електрон. наук. фахов. журнал. / Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України. 2017. Вип. 12. URL : <https://ivetscienceipto.wixsite.com/tmpo/12-2017> (дата звернення : 15.09.2018).

171. Молчанюк О. В. Діагностика виховання ціннісного ставлення до природи майбутніх учителів. *Інноваційні пріоритети у розвитку науки* : зб. наук. матеріалів XXVII Міжнар. наук.-прак. інтернет-конф. (м. Вінниця, 18 лют. 2019 р.). Вінниця. Ч. 7. С. 63–66.

172. Молчанюк О. В. Основні аспекти побудови моделі виховання ціннісного ставлення до природи майбутніх учителів. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 31 січ. 2019 р.). Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 111–113.

173. Молчанюк О. В. Психолого-педагогічні умови виховання майбутніх учителів біології ціннісного ставлення до природи в проектної діяльності. *Теорія і методика професійної освіти* : електрон. наук. фахов. журнал. 2018. Вип. 15. URL : <https://ivetscienceipto.wixsite.com/tmpo/kopiya-14-2018> (дата звернення : 18.11.2019).

174. Молчанюк О. В. Теоретико-методологічні засади виховання в майбутніх учителів біології ціннісного ставлення до природи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2020. 469 с.

175. Молчанюк О. В., Борзик О. Б. Аналіз сутності, структури та функцій освітнього процесу в сучасній педагогічній практиці закладу вищої освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. Вип. 43. С. 265–279.

176. Молчанюк О. В., Борзик О. Б. Дослідження основних аспектів упровадження інновацій у ЗВО. *European humanities studies : State and Society / Europejskie studia humanistyczne : Panstwo i Spoteczenstwo. Poland ; Ukraine* 2019. Issue 1 (I). P. 141–155.

177. Молчанюк О. В., Борзик О. Б. Психолого-педагогічний аналіз дефініції «міжособистісні відносини». *Теорія та методика навчання*

та виховання : зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. член-кор. НАПН України А. В. Троцько. Харків, 2017. Вип. 42. С. 125–134.

178. Молчанюк О. В., Борзик О. Б. Саморозвиток майбутнього вчителя початкових класів як педагогічна проблема. *Педагогіка здоров'я* : зб. наук. праць VII Всеукр. наук.-практ. конф. / ред. колегія С. М. Шкарлет та ін. (м. Чернігів, 7-8 квіт. 2017 р.). Чернігів, 2017. Т. 1. С. 408–410.

179. Молчанюк О. В., Бабакіна О. О. Навчально-пізнавальна мотивація особистості : психолого-дидактичний аспект. *Наукові записки кафедри педагогіки* / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2013. Вип. XXXII. С. 131–139.

180. Момот Л. Л., Ломако Л. І. Формування досвіду емоційно-оцінної діяльності в процесі навчання. *Освіта і управління*. 2005. Т. 8. Ч. 2. С. 100–105.

181. Муратов А. С. Гармонизационный подход к управлению экономическими системами. *Управление экономическими системами* : электрон. науч. журнал. 2012. № 42. URL : <http://uecs.ru/teoriya-upravleniya/item/1342-2012-05-14-06-38> (дата звернення : 28.10.2017).

182. Мясищев В. Н. Психология отношений / под ред. А. А. Бодалева. Москва : Ин-т практ. психол. Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. 356 с.

183. Нагайчук О. В. Розвиток інтелектуальних здібностей школярів у процесі проектно-технологічної діяльності. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки*. Бердянськ, 2010. Вип. 1. С. 108–114.

184. Нагіленко І. А. Гармонія у філософських дослідженнях Середньовіччя. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка* : зб. наук. праць. 2007. Вип. 32. С. 13–15.

185. Надольний І. Ф. Цінності в житті людини і суспільства. *Філософія* / за ред. І. Ф. Надольного. Київ : Викар, 2000. С. 449–463.

186. Назаренко О. А. Етичні аспекти діалогічних концепцій культури : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2003. 17 с.

187. Наконечна О. В., Рудень Д. М., Сопівник Р. В. Регіональні та вікові особливості самооцінки сучасної української молоді. *Наука і освіта*. 2017. № 6. С. 172-180. ISSN: 2311-8466. e-ISSN:2414-4665 (Indexed in Web of Science). URL : <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2017-6-doc/2017-6-st26> (дата звернення : 15.12.2019).
188. Недискримінаційний підхід у навчанні. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-Studena+Inc+1/about> (дата звернення : 21.11.2020).
189. Немов Р. С. Психологія : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. 4-е изд. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. Кн. 1 : Общие основы психологии. 632 с.
190. Нестеренко Г. О. Особистість у нелінійному суспільстві : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 140 с.
191. Нечепоренко М. В. Емоційно-вольова культура студента : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 180 с.
192. Ничкало Н., Говорун Т. Психологія для всіх і для кожного. *Педагогіка і психологія професійної освіти* : наук.-мет. журнал. 2009. № 6. С. 197–202.
193. Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. Минск : Книжный Дом, 2001. 1280 с.
194. Новий англо-український та українсько-англійський словник / В. Ф. Малишев, О. Ю. Петраковський. Харків : Друкарський центр «Єдінорог», 2001. 576 с.
195. Новикова Л. И. Педагогика детского коллектива. Москва : Педагогика, 1978. 144 с.
196. Новікова Л. Соціоструктурна диференціація ціннісних орієнтацій студентів університету. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія* : зб. наук. праць. 2014. Вип. 1. С. 29–35.
197. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. Київ : Либідь, 1990. 192 с.

198. Огородников А. М. Проблема эмоционально-волевой сферы личности в регуляции деятельности. URL : https://www.docme.su/doc/40748/ogorodnikov-a.m.-stat._ya---problema-emocional._no-volevoj-s. (дата звернення : 08.11.2018).
199. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 57000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Сов. энциклопедия, 1972. 846 с.
200. Онлайн перекладач : Google translate : сайт. URL : <https://translate.google.com/?sl=en&tl=uk&text=assertive&op=translate> (дата звернення : 07.07.2019).
201. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 448 с.
202. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
203. Освіта на основі життєвих навичок. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/> (дата звернення : 23.12.2020).
204. Освітня професійна програма першого рівня вищої освіти (бакалавр) за спеціальністю 013 Початкова освіта галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2016. 78 с.
205. Освітологія : витоки наукового напрямку : монографія / за ред. В. О. Огнев'юка; авт. кол. : В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоева, Л. Л. Хоружа та ін. Київ : Едельвейс, 2012. 336 с.
206. Осипов П. Н. Стимулирование самовоспитания учащихся : Концепция и программа опытно-экспериментальной работы на 1998-2000 гг. Казань : б/и, 1998. 44 с.
207. Основи здоров'язбережної компетентності. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : <http://multycourse.com.ua/ua/basic/14> (дата звернення : 23.12.2020).
208. Основи культурології : навч. посібник / за ред. Л. О. Сандюк та Н. В. Щубелки. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 400 с.

209. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.
210. Павлик Н. В. Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці : монографія. Київ : Логос, 2015. 383 с.
211. Падалка О. С., Нісімчук А. С., Смолюк І. О., Шпак О. Т. Педагогічні технології : навч. посібник. Київ : Вид. «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. 256 с.
212. Пархоменко О. М. Критерії та рівні гуманістичного виховання школярів. *Педагогічний вісник* : наук.-метод. журнал / Черкаський обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. 2004. № 1. С. 36–43.
213. Педагогіка довіри. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : <https://naurok.com.ua/learn/pedagogika-doviri-2> (дата звернення : 23.12.2020).
214. Педагогічне мислення в контексті теоретико-методичної спадщини А. С. Макаренка і сучасної педагогіки, присвяченої 120-ій річниці з дня народження А. С. Макаренка : тези доп. на Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 27-28 берез. 2008 р.). Рівне : РДГУ, 2008. 184 с.
215. Педагогічний експеримент : навч. посіб. для студ. пед. вузів / В. І. Євдокимов, І. В. Гавриш ; ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків: ОВС, 2001. 148 с.
216. Педагогічний словник / за ред. дійсн. члена АПН України М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка. 2001, 516 с.
217. Пелех Ю. В. Ціннісно-смісловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога : монографія / ред. М. Б. Євтух. Рівне : Тетіс, 2009. 398 с.
218. Пеньков Е. М. Социальные нормы : управление, воспитание, поведение. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.
219. Пернарівська Т. П. Формування у студентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин у позааудиторній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2015. 262 с.

220. Петриченко Л. О. Теоретико-методологічні засади управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ, 2014. 598 с.

221. Петровский А. В. Вопросы истории и теории психологии : избранные труды. Москва : Педагогика, 1984. 272 с.

222. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. Москва : Политиздат, 1982. 255 с.

223. Петровский А. В., Калинин В. К., Котова И. Б. Личностно-развивающее взаимодействие. Ростов на-Дону : Феникс, 1993. 213 с.

224. Пехота О. М., Будак В. Д., Старєва А. М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посібник / за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2003. 240 с.

225. Платон Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основа, 2000. 355 с.

226. Повар А. Співробітництво викладача і студента в умовах інтеграції сучасних педагогічних технологій. *Проблеми дидактики історії*. 2015. Вип. 6. С. 89–94.

227. Погольша В. М. Социально-психологический потенциал личного влияния : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Санкт-Петербург, 1998. 176 с.

228. Положення про куратора (наставника) академічної групи : нова редакція за змінами та доповненнями. *Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради*. Харків, 2016.

URL : http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/vyhovna/pologennya_kurator.pdf (дата звернення : 13.12.2020).

229. Положення про організацію виховної роботи в академії. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2016. URL : <http://www.hgpa.kharkov.com/wp->

content/uploads/2019/normatyvni/vyhovna/pologennya_vyhovna.pdf

(дата

звернення : 13.12.2021).

230. Положення про організацію освітнього процесу у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та її структурних підрозділах. 2020. URL : [http://www.hgpa.kharkov.com/wp-](http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/osvitni%20proces.pdf)

content/uploads/2019/normatyvni/osvitni%20proces.pdf

(дата звернення :

12.01.2021).

231. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2017. 144 с.

232. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2005. 280 с.

233. Помиткін Е. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини. Програма роботи з дітьми від 5 до 18 років. Київ : Шкільний світ, 2008. С. 11–15.

234. Помиткіна Л. В. Вікові особливості прийняття стратегічних життєвих рішень у пізній юності. *Науковий часопис. Сер. № 12 : Психологічні науки* : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. № 45 (69). С. 145–151.

235. Помиткіна Л. В. Психодинамічна неконгруентність особистості : діагностика, корекція та консультування : монографія. Київ : Книжкове вид-во НАУ, 2007. 180 с.

236. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради. Київ : Либідь, 1999. 238 с.

237. Пономарьова Г. Ф. Взаємодія викладача і студента у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. праць. 2014. № 45. С. 25–36.

238. Пономарьова Г. Ф. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічному ВНЗ : метод. посібник / А. А. Харківська, Л. О. Петриченко, О. І. Рассказова та ін. ; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків, 2015. 380 с.

239. Пономарьова Г. Ф. Система виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2016. 540 с.

240. Пономарьова Г. Ф. Формування та корекція особистісної, соціальної, професійної і моральної сфер студентів. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. праць. 2020. С. 29–36.

241. Потапюк Л. М. Проблема формування духовної культури особистості. *Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education* ' 2014 : Педагогика, психология, социология – общая и дошкольная педагогика. 2014. 97 с.

242. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення : 15.07.2019).

243. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 р. № 776. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення : 12.03.2019).

244. ПРО. Школу для вчителів. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EDERA_PROSCHOOL+PS101+2020/about (дата звернення : 21.11.2020).

245. Професійна освіта : словник / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища шк., 2000. 149 с.

246. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 2736 від 27.12.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення : 29.12.2020).

247. Психологический словарь / под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд. и доп. М. : Политиздат. 1990. 494 с.
248. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с. (Серія «Енциклопедія ерудита»).
249. Психологічний словник / ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
250. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. Київ : Либідь, 2001. 560 с.
251. Развитие личности учащегося в процессе общения / под ред. М. Боришевского. Київ : Высш. школа, 1985. 197 с.
252. Ранкова зустріч: що це і навіщо. *Нова українська школа*: сайт. URL : <https://nus.org.ua/articles/rankova-zustrich-shho-tse-i-navishho/> (дата звернення : 28.11.2020).
253. Роганова М. В. Теорія і практика виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних дисциплін : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський національний університет імені В. Даля. Луганськ, 2011. 434 с.
254. Роджерс Н. Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*. 1990. № 1. С. 164–168.
255. Рожков М. М. Теория и методика воспитания. Москва : 2004. 382 с.
256. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Москва : Педагогика, 1973. 350 с.
257. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 720 с.
258. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 416 с.
259. Рубинштейн С. Л. Тактика и стратегия этики. *Вопросы психологии*. 1979. № 5. С. 150–153.

260. Руденко Н. В. Міжособистісні взаємини студентів як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки.* 2010. №. 2. С. 250–255.

261. Руденко Н. В. Формування міжособистісних взаємин студентів вищих технічних навчальних закладів у позанавчальній виховній роботі на засадах гендерного підходу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. 205 с.

262. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. Київ : СПД «Цудиневич Т. І.», 2007. 204 с.

263. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2007. 424 с.

264. Савчин М. В. Загальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 344 с.

265. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. Москва : Педагогика, 1974. 168 с.

266. Сайтарлі І. А. Культура міжособистісних стосунків : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2007. 240 с.

267. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси : Мецниереба, 1989. 204 с.

268. Семиченко В. А. Психология эмоций. Луганск : НПФ «Осирис», 1996. 68 с.

269. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Загальна психологія : навч. посібник. Київ, 2012. 296 с.

270. Сисоєва С. О. Розвиток освіти в умовах полікультурного глобалізованого світу. *Проблеми полікультурності у неперервній професійній освіті* : зб. наук. праць / за ред. член-кор. НАПН України К. В. Балабанова, С. О. Сисоєвої, І. В. Соколової. Маріуполь, 2001. С. 11–18.

271. Сисоєва С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 1997. 428 с.

272. Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка : підруч. для студ. вищ. навч. закл. непер. профілю традиційної та дистанційної форм навчання. Вид. 2-ге, допов., випр. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2008. 532 с.

273. Сичивиця О., Кузнецова Р. Методологічна функція категорії гармонії і дисгармонії в освітній діяльності. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 1998. № 3. С. 15–22.

274. Сікора Я. Б. Модель формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики. *Наука в інформаційному просторі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. Т. 3. С. 50–53.

275. Сікора Я. Б. Структурно-функціональна модель формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Сер. : Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Житомир, 2009. Вип. 47. С. 171–175.

276. Сластенин В. А., Подымова Л. С. Педагогіка : Инновационная деятельность. Москва : ИЧП: «Издательство Магистр», 1997. 224 с.

277. Слободянюк О. М. Педагогічна модель формування професійно-етичної компетентності майбутніх менеджерів. *Вісник Вінницького політехнічного інституту* : зб. наук. праць. 2015. № 5. С. 147–151.

278. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. імені О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 10 : Т–Ф. 658 с.

279. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. імені О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 2 : Г–Ж. 550 с.

280. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. імені О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1975. Т. 6 : П–Поїти. 832 с.

281. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. імені О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1 : А–В. 799 с.

282. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. імені О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 9 : С. 916 с.

283. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. імені О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 7 : Поїхати–Приробляти. 723 с.

284. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав. імені О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 8 : Природа–Ряхтливий. 927 с.

285. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова ; уклад. : Н. В. Козирева. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 69 с.

286. Словник-довідник з курсу «Філософської антропології» для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / уклад. А. Г. Чичков та ін. Дніпропетровськ : ДВНЗ УДХТУ, 2014. 20 с.

287. Словник-довідник з професійної педагогіки / під ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 364 с.

288. Сопівник Р. В. Виховання особистості майбутнього фахівця агропромислової галузі в контексті функцій наставника академічної групи. *Виховання особистості контексті професійної підготовки студентів аграрних вищих навчальних закладів* : кол. монографія / за заг. ред. проф. С. М. Ніколаєнка. Київ ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2015. С. 99–119.

289. Сопівник Р. В. Планування виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Педагогіка, психологія, філософія : зб. наук. праць.* 2016. Вип. 239. С. 229–234.

290. Сопівник Р., Діра Н. Аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті виховання ціннісного ставлення до живої природи учнів середнього шкільного віку. *Педагогічний часопис Волині : зб. наук. праць.* № 4 (11). 2018. С. 74–78.

291. Социальная психология личности в вопросах и ответах : учеб. пособие / под ред. проф. В. А. Лабунской. Москва : Гардарики, 1999. 397 с.

292. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / уклад. і голов. ред. В. І. Волович. Київ, 1998. 736 с.

293. Статут Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради : нова редакція. 2020. URL : <http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/statut.pdf> (дата звернення : 15.05.2020).

294. Сташкевич О. Роль інтелектуальних потреб в розвитку особистості. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. праць.* 2014. Вип. 57. С. 201–211.

295. Столяренко О. В. Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця : навч.-метод. посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 196 с.

296. Столяренко О. В. Теоретичні і методичні основи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця 2018. 610 с.

297. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Київ : Радянська школа, 1977. 384 с.

298. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 1 : Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості ; Духовний світ школяра ;

Методика виховання колективу / редкол. : О. Г. Дзевєрін (голова), М. М. Грищенко, С. П. Заволока, Г. І. Сухомлинська та ін. Київ : Радянська школа, 1976. 654 с.

299. Сухомлинський В. О. Сто порад учителєві. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 2. С. 419–657.

300. Сучасний тлумачний словник української мови / за ред. В. В. Дубічинського. Харків, 2006. 1008 с.

301. Талызина, Н. Ф., Карпов Ю. В. Педагогическая психология: психодиагностика интеллекта. Москва : МГУ, 1987. 24 с.

302. Теоретичні і методичні засади моделювання фахової компетентності керівників закладів освіти : монографія / Г. В. Єльнікова, О. І. Зайченко, В. І. Маслов та ін. ; за ред. Г. В. Єльнікової. Київ ; Чернівці : Книги–XXI, 2010. 460 с.

303. Тернопільська В. І., Дерев'янюк О. В. Визначення критеріїв сформованості професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 5 : Педагогічні науки* : зб. наук. праць. 2010. Вип. 31. С. 264–267.

304. Тимченко І. І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2001. 20 с.

305. Ткачова Н. О. Реалізація ціннісного підходу до організації педагогічного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах І–ІІІ ступенів : навч.-метод. посібник. Харків, 2006. 318 с.

306. Турубарова А. Принципи психокорекційної групової роботи шкільного психолога з підлітками із фізичним вадами. Харків : ХНПУ, 2007. Вип. 26. С. 120–127.

307. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. *Твори* : в 6 т. Київ : Рад. шк., 1952. Т. 4. 376 с.

308. Философский словарь / под. ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. Москва : Политиздат, 1987. 590 с.

309. Філоненко Л. В. Формування ціннісного ставлення до іншої людини в учнів шкіл-інтернатів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2019. 245 с.
310. Філоненко М. Психологія спілкування : підручник. Київ : Центр учбової літ-ри, 2008. 224 с.
311. Філософія : мислителі, ідеї, концепції : підручник / В. Г. Кремінь, В. В. Ільїн. Київ : Книга, 2005. 528 с.
312. Філософія : Світ людини. Курс лекцій : навч. посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. Київ : Либідь, 2003. 432 с.
313. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голов. редкол.) та ін. Київ : Ін-т філос. імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
314. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. 2-е вид., допов. Київ : Академвидав, 2014. 456 с.
315. Харківська А. А. Педагогічні умови формування гармонійних відносин між суб'єктами освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. *Теорія і методика професійної освіти* : електрон. наук. фахове вид. 2017. Вип. 13. URL : <https://ivetscienceipto.wixsite.com/tmpo/kopiya-6-2015-1> (дата звернення : 24.03.2019).
316. Харківська А. А. Теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.06 / ДЗ «Луганський національний університет імені Т. Шевченка». Луганськ, 2012. 596 с.
317. Харківська А. А. Формування та розвиток цифрової компетентності педагога в системі навчання впродовж життя – вимога часу. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. Харків : УІПА, 2020. № 66. С. 98–105.

318. Ціннісні орієнтації : аналіз соціально-філософських концепцій заходу 80-90-х років : монографія / заг. ред. А. Т. Гордієнко та ін. Київ : Наукова думка, 1995. 205 с.

319. Цокур О. С. Педагогическое общение как объект психологического анализа. *Психология педагогического общения* : сб. науч. трудов / ред. кол. : Г. В. Дьяконов (отв. ред.) и др. Кировоград : Кировоград. пед. ин-т, 1991. Т. II. С. 29–35.

320. Чаговец А. І. Аналіз констатувального етапу експериментальної роботи з перевірки ефективності системи гармонійного виховання дітей дошкільного віку в культурно-освітньому просторі закладів дошкільної освіти. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред. Г. П. Шевченко. Луганськ : Східноукр. нац. ун –т ім. В. Даля, 2018. Вип 4 (85). С. 226–236.

321. Чаговец А. І. Гармонійне виховання дітей 4-6 років у культурно-освітньому просторі дошкільного навчального закладу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2019. 444 с.

322. Чаговец А. Сучасна професійна підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Теоретичний аспект. *Обрії*. 2015. № 1. С. 99–102.

323. Чекаль Л. А., Гейко С. М., Горбатюк Т. В. Філософія освіти. Київ ; Ніжин : Лисенко М. М., 2014. 264 с.

324. Черноус Н. А. Дидактичні умови організації навчального співробітництва студентів природничо-математичних спеціальностей педагогічних університетів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Харківський державний педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2016. 265 с.

325. Чумакова А. А. Виховання емоційної культури молодших школярів засобами музикотерапії у позашкільних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Запорізький національний університет. Київ, 2019. 319 с.

326. Шакуров Р. Х. Психология руководства педагогическим коллективом : учеб. пособие для педвузов. Москва : ИЧП Магистр. 1995. С. 184.
327. Шапран Ю. П. Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 39–43.
328. Шевченко Г. П. Одухотворений образ Людини Культури ХХІ століття : процес його виховання у вищій школі. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць. Луганськ, 2015. Вип. 5 (68). С. 213–224.
329. Шевченко Г. П. Педагогіка духовності. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць. Луганськ, 2004. Вип. 1. С. 3–9.
330. Шевчук М. О., Андрущенко Т. В. Шлях до скарбу знань : навч. посіб. для студ. пед. спец. ВНЗ. Ніжин : НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. 114 с.
331. Шейнов В. П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение. Минск : Амалфея, 1996. 288 с.
332. Шибутани Т. Социальная психология / пер. с англ. В. Б. Ольшанского. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 544 с.
333. Щербак О. І. Теоретичні і методичні засади професійно-педагогічної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2012. 403 с.
334. Щербан Т. Д. Критерії продуктивності спілкування. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць / Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименко, Л. М. Карамушки. Київ : Гнозис, 2003. Т. V. С. 309–315.
335. Юнг К. Г. Тэвистокские лекции. Аналитическая психология : её теория и практика / пер. с англ. В. И. Менжулина. Москва : АСТ, 2009. 252 с.
336. Яременко П. С. Якість освіти в Україні. Київ : Лібра, 2011. 157 с.
337. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

338. Як ефективно спланувати та провести діалог. Базовий модуль 1. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:OSCE+DIAL101+2020_T1/about (дата звернення : 23.12.2020).

339. Як ефективно спланувати та провести діалог. Модуль 2. Основи організації діалогу. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:OSCE+DIAL101+2020_T1_M2/about (дата звернення : 23.12.2020).

340. Як ефективно спланувати та провести діалог. Модуль 3. Основи ведення діалогу. Онлайн-курс для вчителів : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:OSCE+DIAL101+2020_T1_M3/about (дата звернення : 23.12.2020).

341. Якобсон П. М. Общение людей как социально-психологическая проблема. Москва, 1973. С. 12–13.

342. Якобсон П. М. Психологические компоненты и критерии становления зрелой личности. *Психологический журнал*. 1981. № 4. С. 141–149.

343. Якобсон П. М. Психология чувств. Москва : Моск. гос. ун-т, 1980. 383 с.

344. Якса Н. В. Тезаурус з проблеми міжкультурної взаємодії : словник. Житомир : ЖДУ імені І. Франка, 2006. 164 с.

345. Ясінець П. Професійна підготовка у ВНЗ. Київ : Лібра, 2008. 212 с.

346. Ясперс К. Общая психопатология / пер. с нем. Л. О. Акопяна ; под ред. В. Ф. Войцеха. Москва : Практика, 1997. 1056 с.

347. Яструб О. О. Формування культури міжособистісної взаємодії у майбутніх учителів початкової школи у позааудиторній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2016. 284 с.

348. Archer Margaret S. Culture and Agency : The Place of Culture in Social Theory / Уорикський університет. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. URL : <https://www.cambridge.org/core/books/culture-and->

[agency/D73435BFB89EF16E49E0BFB6BC9F6ACF](#) (date of the application : 18.06.2019).

349. Atkinson M., Chois Rae T. *The Art and Science of Coaching : The Step-by-Step System to Transformational Conversations*. Vancouver : Exalon Publishing, 2007. 250 p.

350. Bertalanffy L. von *The theory of open systems in physics and biology*. *Science*. 1950. P. 23–29.

351. Borzyk O. The influence of motivational and value sphere of personality on the process of formation future primary class teachers' harmonious interpersonal relationships. *Danish Scientific Journal. Denmark*. 2021. № 44. Vol. 2. P. 51–55.

352. Brown R. The Role of Similarity in Intergroup Relations. *The Social Dimension (European developments in social psychology)* / ed. H. Tajfel ; Cambridge University Press. 1984. V 1. P. 603–623.

353. Chagovets A. I., Kiselova M. M., Hudovsek O. A., Bykova S. V., Tsybanyk O. O. International cooperation among tertiary educational institutions: Trends and prospects. *International Journal of Higher Education*. 2020. Vol. 9. Iss. 7. P. 356–366. ISSN: 1927-6044. e-ISSN: 1927-6052. (Indexed in Scopus). URL : <http://www.sciedupress.com/journal/index.php/ijhe/article/view/18618/11427> (date of the application : 21.12.2020).

354. Chagovets A., Chychuk A., Bida O., Kuchai O., Salnyk I., Poliakova I. Formation of Motivation for Professional Communication among Future Specialists of Pedagogical Education. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020. Vol. 12. Iss. 1. P. 20–38. ISSN: 2066-7329. e-ISSN: 2067-9270 (Indexed in Web of Science).

URL : <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2212/pdf> (date of the application : 20.04.2020).

355. Drever James. *A Dictionary of Psychology*. Middlesex : Penguin Reference Books, 1958. 316 p.

356. Franklin J. C. Harmony in Greek and Indo-Iranian Cosmology. *The Journal of Indo-European Studies*. 2002. Vol. 30. № 1–2.

357. Goncharenko T. L. Criteria, indicators and levels of readiness of teachers in Physics to design the educational process. *Bulletin of the Altai State Pedagogical Academy*. 2012. Vol. 13. P. 33–40.

358. Gudykunst William B., Gumbs Lauren I. Social Cognition and Intergroup Communication. *Handbook of International and Intercultural Communication* / Malefic, Kate Asante and William B. Gudykunst (eds.) Newbury Park. New Delhi : Sage Publication, 1989. P. 201–207.

359. Hobfoll S. Stres, kultura i społeczność. *Psychologia i filozofia stresu* / przeł M. Kacmajar. Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006. 325 p.

360. Ingenkam K. *Developments in Educational Testing*. New York ; United States: Gordon & Breach Science Pub, 1969. 954 p.

361. Joyce B., Calhoun E., Hopkins D. *Przykłady modeli uczenia się i nauczania*. Warszawa : WSiP. 1999. 201 p.

362. Kharkivska A. Education of value orientations of future teachers of primary education. *Danish Scientific Journal. Denmark*. 2021. № 44. Vol. 2. P. 55–59.

363. Kharkivska A. A. The competency-based approach as methodology of professional training of future teachers in the conditions of education informatization. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. Харків : УІПА, 2020. № 67. С. 27–35.

364. Koller M. The low robustness of the gain effect of interpersonal attraction : Some empirical and theoretical considerations. *European Journal of Social Psychology*. 1991. Vol. 21. Issue 3. P. 239–248.

365. Lazarus A. A. On Assertive Behavior : A Brief Note. *Behavior Therapy*. 1973. № 4. P. 697–699.

366. *Proceedings of the Sixth International Congress of Philosophy* / hrsg. von Edgar Sheffield Brightman, Longmans, Green and Co., New York & London, 1927. P. 59–64.

367. *Abgedruckt in : The Interpretation of science*. Bobbs-Merrill / Hrsg. A. H. Johnson. Indianapolis ; New York, 1961.

368. Roganova M., Yatsenko V., Onischuk T. Educational Activities of a Teacher from the Point of View of Humanitarian Methodology. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 7 (338). С. 84–94.

369. Roganova M. Axiological bases of the educational process in higher pedagogical institutions of education. *Духовний розвиток особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць. Сєверодонецьк : Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2020. Вип. 1 (94). С. 202–214.

370. Roganova M., Sidash N., Domina V., Victorova L., Miroshnichenko V. Pedagogical Consciousness Formation of Future University Educators in the Process of Teaching English. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8. Iss. 4. P. 1202–1211. ISSN: 23323205 (Indexed in Scopus). URL : <https://www.hrpub.org/download/20200330/UJER10-19515027.pdf> (date of the application : 02.01.2021).

371. Rosch E., Lloyd B. B. Cognition and categorization. Hillsday ; N. J. : Lawrence Erlbaum Associates, 1978. 341 p.

372. Salter A. Conditioned reflex therapy. New York : Capricorn. 1949. 236 p.

373. Schutz William C. FIRO : A Three-Dimensional Theory of Interpersonal Behavior. New York : Rinehart. 1958. 267 p.

374. Schwartz S. H., Bilsky W. Values and personality. *European Journal of Personality*. 1994. Vol. 8. P.163–181.

375. Schwartz Shalom H. Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. *Applied Psychology : An International Review*. 1999. № 48. P. 23–47.

376. Sherif M. The psychology of social norms. NY : Harper and Brothers (Harper Torchbook edition), 1966. 249 p.

377. Sopivnyk R. V., Sopivnyk I. V. Pedagogical conditions of formation of moral responsibility rural youth. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Педагогіка* : зб. наук. праць. Київ, 2014. Т. 6. № 5-6. С. 159–161.

378. Sullivan H. S. Commentary on “Conceptions of Modern Psychiatry”. New York. 1953. 320 p.

379. Tajfel H., Forgas J. Social categorization: cognitions, values, and groups. *Social cognition* / ed. J. Forgas. New York : Academic Press, 1981. P. 13–140.

380. The Penguin Dictionary of Classical Mythology / Ed. by P. Grimal. L. : Penguin Books, 1991. 466 p.

381. Varetska O., Nikulochkina O., Tonne O., Kuzminskyi A., Bida O., Vdovenko V. Primary school teacher’s social competence in the postgraduate education. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2019. Vol. 11. Iss. 4. Suppl. 1. P. 309–327. (Indexed in Web of Science). URL : <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2249/pdf> (date of the application : 13.10.2020).

382. Wechsler D. Manual for the Wechsler Adult Intelligence Scale, Revised. New York : Psychological Corporation, 1981.

383. Wolpe J. The practice of behavior therapy. 3-rd ed. New York : Pergamon Press, 1982. 243 p.

384. Wolpe J., Lazarus A. A. Behavior Therapy Techniques : A Guide to the Treatment of Neuroses. New York : Pergamon Press, 1966. 198 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Тлумачення дефініції поняття «міжособистісні відносини»:
психологічний аспект**

№ з/п	Автор	Тлумачення (Трактування)
1.	Б. Ананьєв [5]	Соціальне і водночас особистісне явище, що набуває вияву в інформації, комунікації, і перетворенні внутрішнього світу індивіда у різних конкретних ситуаціях спілкування і взаємодії людей.
2.	І. Бех [16]	Система соціальних взаємовідносин, на основі яких відбувається життєдіяльність особистості», стверджуючи, що «своєчасний перехід від співдії до співпраці є формою їх особистісного зближення.
3.	О. Бодальов [27]	Особлива, властива тільки людині форма зв'язків з природою й соціальним середовищем, а точніше з їхніми конкретними виявами.
4.	В. Волович [292]	Усталені взаємозв'язки, що мають яскраво виражене емоційне забарвлення і виявляються у характері та способах взаємовпливів, становлення та розвиток яких пов'язаний з виникненням стереотипних взаємних очікувань та поведінкових настановлень, що впливають на процеси міжособистісного сприйняття та оцінки.
5.	В. Ільїн, М. Кондратьєв [122]	Взаємозв'язки людей, які об'єктивно проявляються і відображаються в змісті та спрямованості реальної їх взаємодії та спілкуванні і породжують суб'єктивне бачення своєї позиції і становища інших, що, в свою чергу, визначає характер міжособистісних взаємозв'язків, перш за все, в рамках спільної діяльності.
6.	Я. Коломінський [119]	Особистісно значуще образне емоційне і інтелектуальне відображення людьми один одного, яке представляє собою їх внутрішній стан.
7.	В. Куніцина [139], Т. Шибутані [332]	Взаємні орієнтації, які розвиваються і кристалізуються в індивідів, що перебувають у тривалому контакті, які у кожному випадку будуть залежати від особистісних рис, включених у взаємодію індивідів.

8.	Л. Лепихова [145]	Міжлюдські зв'язки, що ґрунтуються на обопільній готовності суб'єктів до певного типу неформальної взаємодії (спілкування та спільної діяльності), супроводжуються почуттям симпатії чи антипатії та можуть бути оціночними й дієвими, тобто реалізуватися у взаємодії.
9.	В. Мясіщев [182]	Інтегральна система свідомих вибіркових зв'язків індивіда з різними сторонами об'єктивної дійсності, яка виражається в діях, реакціях і переживаннях людини та відображає її основні потреби й інтереси.
10.	Н. Обозов [197]	Готовність суб'єктів взаємодії до певного типу почуттів, домагань, очікувань і поведінки.
11.	О. Петровський, М. Ярошевський [247]	Зв'язки між людьми, які суб'єктивно переживаються і об'єктивно проявляються в характері і способах взаємних впливів, що проявляють люди у процесі сумісної діяльності, спілкуванні та суб'єктивно переживаються і оцінюються ними.
12.	С. Рубінштейн [259]	Міжлюдські зв'язки, що забезпечують становлення людини в процесі її активної взаємодії з іншими, за якої, з одного боку, відбувається піднесення її спрямованості на моральні якості, вчинки та поведінку, а з іншого – нівелюються аморальні риси, дії, поведінка.

Джерело: розроблено на підставі аналізу наукових джерел

Узагальнена класифікація міжособистісних відносин

Аспект міжособистісних відносин, що взятий за основу	Автори	Види міжособистісних відносин
Емоційні прояви суб'єктів	<i>за переважанням емоцій або розуму в міжособистісних відносинах</i>	
	Г. Андрєєва [7], Є. Ільїн [98], Р. Немов [189]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>раціональні</i> – засновані на розрахунку і розумі, будуються і розвиваються виходячи з очікуваної або реальної користі; • <i>емоційні</i> – засновані на суб'єктивних оцінках людей, їх індивідуальному сприйнятті оточуючих.
	<i>за модальністю емоційних проявів</i>	
	В. Іванов [95]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>кон'юнктивні</i> (з'єднуючі); • <i>диз'юнктивні</i> (роз'єднуючі); • <i>нейтральні</i> (індиферентні); • <i>суперечливі</i> (амбівалентні).
	І. Сайтарлі [266]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>позитивної спрямованості психічної активності людини</i> (ті, що зближують, об'єднують людей); • <i>негативної спрямованості психічної активності людини</i> (ті, які розділяють, роз'єднують людей).
	<i>за емоційною формою прояву</i>	
В. Мерлін [162]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>емоційні</i>; • <i>ділові</i>; • <i>ціннісно-орієнтаційні</i> 	
Позиція суб'єктів	<i>за позицією партнерів</i>	
	А. Журавльов [86], В. Куніцина, Н. Казарінова [139], В. Погольша [227]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>відносини домінування</i> – у таких відносинах одна людина є домінуювальною, а інша їй підкорюється; • <i>відносини залежності</i> – один з учасників залежить від іншого тою чи іншою мірою; • <i>рівноцінні відносини</i> – учасники мають рівні права, є рівноправними суб'єктами відносин.

	<i>за направленістю</i>	
	Г. Андрєєва [7], Н. Обозов [197], Н. Ничкало, Т. Говорун [192]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>горизонтальні</i> – відносини між людьми рівного статусу (студент – студент, викладач – викладач); • <i>вертикальні</i> – складаються між керівником і підлеглим (студент – викладач, куратор – студент); • <i>діагональні</i> – відносини між керівником одного підрозділу з підлеглим іншого (декан одного факультету – студент іншого).
	<i>за соціальним статусом учасників</i>	
	Г. Андрєєва [7], Р. Немов [189]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>відносини керівництва</i> – нерівноправні відносини, в яких одна людина (лідер або керівник) має більше прав, ніж інша – наступна за ним або підпорядкована їй; • <i>відносини підпорядкування</i> – нерівноправні відносини, в яких одна людина (підлегла) має менше прав, ніж інша – наступна попереду або є її керівником.
	Є. Ільїн [98]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>субординаційні</i> – нерівноправні відносини між людьми, що мають різний соціальний статус (займають різні посади в організації, колективі) або різне становище в суспільстві; • <i>паритетні (координаційні)</i> – рівноправні відносини, в яких кожен учасник самостійна незалежна особистість .
<i>Мета людини щодо встановлення міжособистісних відносин</i>	Г. Андрєєва [7]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>первинні</i> – базові, довгострокові і стійкі відносини, що засновані на сильних, глибоких емоційних зв'язках, на почутті особистої прихильності або відданості один одному; • <i>вторинні</i> – відносно короткочасні, поверхневі; характеризуються обмеженим досвідом взаємодії людей один з одним і відсутністю чітких правил взаємодії.

<i>Взаємодія суб'єктів</i>	<i>за характером взаємодії</i>	
	Г. Андрєєва [7], Є. Ільїн [98], Р. Немов [189]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>офіційні (формальні)</i> – виникають на посадовій основі, мають правову основу, притаманна низька емоційність; • <i>неофіційні (неформальні)</i> – складаються між людьми на базі особистих інтересів, не обмежені офіційними межами; проявляються в симпатії та антипатії, взаємних оцінках, авторитеті тощо.
	В. Бойко, О. Ковальов, В. Панферов [28]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>наступальні;</i> • <i>офіційно-авторитарні;</i> • <i>взаємнопоступливі й взаємновимогливі;</i> • <i>шанобливо-вимогливі;</i> • <i>дружньо-довірливі;</i> • <i>взаємноуважні.</i>
	<i>за метою і спрямованістю взаємодії</i>	
	В. Бойко, О. Ковальов, В. Панферов [28]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>зовнішньо-спрямовані;</i> • <i>диференційовано-спрямовані;</i> • <i>особистісно-спрямовані.</i>
	<i>за змістом взаємодії</i>	
	В. Бойко, О. Ковальов, В. Панферов [28]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>однобічно-репродуктивні; ситуативні;</i> • <i>негативні;</i> • <i>гармонійно-репродуктивні; обмежено-евристичні; позитивні;</i> • <i>гармонійно-творчі;</i> • <i>дослідницькі.</i>
	<i>за ступенем пов'язаності спільною роботою у процесі міжособистісної взаємодії</i>	
	Г. Андрєєва [7], Я. Коломінський [119], Є. Ільїн [98], Р. Немов [189]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>ділові</i> – виникають у зв'язку зі спільною роботою людей (справою, яка їх об'єднує) або з її приводу • <i>особистісні</i> – відносини, що складаються між людьми незалежно від виконуваної ними роботи, в основі яких лежать почуття, які люди відчують один до одного.

Валентність, ставлення до іншого	А. Журавльов [86], В. Куніцина, Н. Казарінова, В. Погольша [139]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>позитивні</i> (<i>гармонійні, конструктивні</i>) – встановлені на взаємних симпатіях, задовольняють обох учасників; • <i>негативні</i> (<i>дисгармонійні, деструктивні</i>) – нестійкі; суб'єкти таких відносин мають різну спрямованість, що призводить їх до швидкого завершення; • <i>суперечливі</i> – погляди, цінності, моральні норми їх учасників суперечать один одному; нестабільні; • <i>байдужі</i> (<i>поверхневі</i>) – учасники нейтрально ставляться один до одного і до їх відносин.
Дистанція між суб'єктами	<i>за близькістю-віддаленістю</i>	
	С. Духновський [76], Л. Куліков [136]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>гармонійні</i> – розкривається через узгодженість (досягнення єдності) і стрункість (правильне співвідношення між своїми частинами) – являє собою взаємну задоволеність відносинами, постійний діалог, відкритість, ціннісну спрямованість один на одного; • <i>дисгармонійні</i> – характеризуються повною відсутністю взаєморозуміння, довіри, несприятливим чуттєвим тоном і, відповідно, дистанцією, яка не відповідає ситуації міжособистісної взаємодії.
	<i>за ступенем знайомства</i>	
Є. Ільїн [98], А. Журавльов [86], Н. Обозов [197], В. Куніцина, Н. Казарінова, В. Погольша [139]	<ul style="list-style-type: none"> • <i>знайомі</i> – люди не входять в близький контакт один з одним, тому таких зв'язків може бути безліч; • <i>приятельські</i> – знайомства, які визначаються ступенем міжособистісної привабливості, не зобов'язують до стійкого збереження зв'язків; • <i>товариські</i> – мають ділову спрямованість, досить формалізовані, обумовлені соціальною діяльністю людей. 	

Міра стійкості та еластичності	Р. Шакуров [326]	<ul style="list-style-type: none"> • жорсткі (тверді); • гнучкі.
Конструктивність міжособистісних відносин	К. Юнг [335]	<ul style="list-style-type: none"> • відносини партнерства (комплементарні) – є гармонійними, спрямовані на взаємозбагачення людей, які беруть у них участь; • відносини подібності – є конструктивними, передбачають кількісну і якісну схожість у відносинах; ґрунтуються на тому, що людям властиві певні риси, подібні до інших людей (кількісна подібність), а може бути одна подібна риса, але виражена досить сильно (якісна подібність); • відносини протилежності – деструктивні, оскільки тримаються на неподібності партнерів і характеризуються високим рівнем напруженості, що призводить до асиметричності таких відносин, а часто й до їх розриву; • ділові відносини – конструктивно-деструктивні відносини; можуть бути рівними, спокійними, скріпленими певною угодою, а можуть проявлятися у протилежних виявах.

Джерело: розроблено на підставі аналізу наукових джерел

Діагностична методика

(Portrait value survey (PVQ) Schwartz Shalom H.)

«Портрет цінностей» (за Ш. Шварцом) (адаптовано автором)

Опис методики. Дана методика дозволяє простежити динаміку трансформації десяти типів цінностей в особистісно значущі смисли відповідно до змін як в суспільстві, так й індивідуальних життєвих ситуацій. В її основі лежить теорія, що всі цінності поділяються на *соціальні й індивідуальні*.

Опитувальник Ш. Шварца складається з двох частин. *Перша частина* призначена для вивчення цінностей та їх структури, нормативних ідеалів на рівні переконань, що впливають на особистість. Перелік цінностей складається з двох частин: іменників і прикметників, що включають 57 цінностей. *Друга частина* передбачає вивчення цінностей на рівні поведінки, індивідуальних пріоритетів, що мають прояв у соціумі. Таким чином визначається ціннісний профіль особистості. Перелік цінностей складається зі 40 описів людини, що відображають 10 типів цінностей.

За ознакою векторності життєвої активності науковець об'єднав цінності у 10 груп:

- 1) «влада» (*Power*) як домінування над людьми;
- 2) «досягнення» (*Achievement*) як власний успіх у співвідношенні із соціальними стандартами;
- 3) «гедонізм» (*Hedonism*) як насолода чи почуттєве задоволення;
- 4) «стимуляція» (*Stimulation*) як відображення потягу до чогось;
- 5) «самостійність» (*Self-Direction*) щодо думок та дій;
- 6) «універсалізм» (*Universalism*) – розуміння і захист оточуючих людей, природного середовища та світу загалом;
- 7) «доброта» (*Benevolence*) як бажання отримати певні блага;
- 8) «традиції» (*Tradition*) – відповідальність за збереження культурних звичаїв;
- 9) «конформність» (*Conformity*) – стримання поривів, що можуть нашкодити іншим;
- 10) «безпе́чність» (*Security*) як стабільність розвитку суспільства та саморозвитку.

Діагностичний матеріал

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

Просимо Вас взяти участь в експериментальному дослідженні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів.

Загальна інструкція. Діагностична методика складається із двох частин. Уважно читайте інструкції подані до кожної з них. Пам'ятайте, немає «правильних» і «неправильних» відповідей, насамперед важливий Ваш істинний погляд.

Частина 1. Загальна ієрархія цінностей

Інструкція. Запитайте себе: «Які цінності важливі для мене як керівні принципи в моєму житті? Які цінності менш важливі для мене?» Оцініть, наскільки важлива для Вас кожна із запропонованих цінностей за шкалою від 7 до -1 балів: 7 – найбільш значуща цінність, керівний принцип у Вашому житті; 6 – дуже важлива; 5 – достатньо важлива; 4 – важлива; 3 – не дуже важлива; 2 – мало важлива; 1 – неважлива; 0 – абсолютно байдужа; -1 – це суперечить Вашим принципам.

Спочатку прочитайте «Перелік життєвих цінностей 1» в якому подано 30 цінностей. У дужках наведено пояснення кожної цінності. Після цього оберіть одну, яка найбільш важлива для Вас – оцініть її важливість в «7». Далі, виберіть цінність найменш важливу для Вас і оцініть її в -1, 0 або 1, відповідно до її важливості у Вашому житті. Потім оцініть цінності, які залишилися проранжуйте від -1 до 7.

Ознайомтеся з «Перелік життєвих цінностей 2» в якому подано 27 цінностей. Повторіть те ж саме.

<i>№ з/п</i>	<i>Твердження</i>	<i>Відповідь</i>
<i>Перелік життєвих цінностей 1</i>		
1.	Рівність – equality (рівні можливості для всіх)	
2.	Внутрішня гармонія – inner harmony (бути в мирі з самим собою)	
3.	Влада – power (соціальна сила контроль над іншими, домінантність)	
4.	Задоволення – pleasure (задоволення бажань)	
5.	Свобода – freedom (свобода думок і дій)	
6.	Духовне життя – spiritual life (акцент на духовних, а не матеріальних питаннях)	
7.	Почуття спільності – sense of community (відчуття, що інші піклуються про мене)	
8.	Соціальний порядок – stability of society (стабільність суспільства)	
9.	Життя, повне вражень – interesting life (прагнення до новизни, цікаве життя)	
10.	Сенс життя – meaning of life (цілі в житті)	
11.	Ввічливість – politeness (люб'язність, хороші манери)	
12.	Багатство – wealth (матеріальна власність, гроші)	
13.	Національна безпека – security of the nation (захищеність своєї нації від ворогів)	
14.	Самоповага – selfesteem почуття власної гідності (віра у власну цінність)	
15.	Повага думки інших – reciprocity in relations with people (врахування інтересів інших людей, взаємність, уникнення конфронтації)	
16.	Креативність – creativity (творчість, унікальність, багата уява)	
17.	Мир у всьому світі – peace all over the world (свобода від війни і конфліктів)	
18.	Повага традицій – respect for traditions (збереження традицій, звичаїв)	
19.	Зріла любов – mature love (глибока емоційна і духовна близькість)	
20.	Самодисципліна – self-restraint (самообмеження, стійкість до спокус)	
21.	Байдужість – indifference to the cares of others (право на власний простір, усамітнення)	
22.	Безпека сім'ї і близьких – security of family and loved ones (безпека для близьких)	
23.	Соціальне визнання – public recognition (схвалення, повага інших)	
24.	Єдність з природою – unity with nature (злиття з природою)	
25.	Новизна – novelty (життя сповнене новизною і змінами)	
26.	Мудрість – wisdom (зріле сприйняття світу)	
27.	Авторитет – authority (право бути лідером, головуючим або командиром)	
28.	Істинна дружба – true friendship (справжня реальна дружба)	
29.	Світ краси – world of beauty (краса природи і мистецтва)	

30.	Соціальна справедливість – social justice (нівелювання несправедливості, турбота про слабших)	
<i>Перелік життєвих цінностей 2</i>		
1.	Самостійний – self-dependent (має надію на себе, самодостатній, незалежний)	
2.	Стриманий – restraint (уникає крайнощів в почуттях і діях)	
3.	Вірний – trusty (надійний, відданий друзям, групі)	
4.	Цілеспрямований – purposeful (рішучий, працьовитий, натхненний)	
5.	Відкритий до чужих думок – tolerance (терпимий до індивідуальних особливостей людини, різних ідей і віруваннями)	
6.	Скромний – humble (невимогливий, простий, що не прагне привернути до себе увагу)	
7.	Сміливий – courageous (відважний, завзятий, мужній, який шукає пригод)	
8.	Захищає навколишнє середовище – conservationist (зберігає природу)	
9.	Впливовий – influential (міродайний, має вплив на людей і події)	
10.	Шанобливе ставлення – esteem (виявляє повагу, шану, дорожить кимось)	
11.	Вибирає власні цілі – choice of goals (аналізує власні наміри, обирає більш вагомі)	
12.	Здоровий – healthy (фізично, психічно та духовно)	
13.	Здібний – competent (компетентний, здатний ефективно діяти)	
14.	Сприймаючий життя – sprinkling life (який підпорядковується життєвим обставинам)	
15.	Чесний – honest (відвертий, щирий, порядний)	
16.	Підтримання власного іміджу – image (відстоювання власних поглядів, принципів, переконань)	
17.	Слухняний – kind (покірний, виконавчий, який підпорядковується правилам)	
18.	Розумний – intelligent (логічний, мислячий, інтелектуальний, ерудований)	
19.	Корисний – helpful (придатний, працює на благо інших)	
20.	Отримує насолоду від життя – amusement (хобі, розваги)	
21.	Віруючий – believer (благочестивий дотримується релігійної віри і переконань)	
22.	Відповідальний – liable (надійний, обов'язковий, який заслуговує на довіру)	
23.	Допитливий – inquisitive (цікавиться всім, висока пізнавальна активність)	
24.	Схильний прощати tends to forgive – (прагне прощати, не тримати зла, образи)	
25.	Успішний – successful (удачливий, той, що досягає результату)	
26.	Охайний – cleanly (охайний, акуратний, чепурний)	
27.	Мрійливий – museful (потурає своїм бажанням, реалізує бажання)	

Частина 2. Ціннісний профіль особистості

Інструкція: Подано характеристики особистості. Задайте собі запитання: «Наскільки ця людина схожа чи не схожа на мене?» і поставте позначку «+» в одній із колонок у полі «Варіанти відповідей», яка відображає, наскільки описувана людина схожа на Вас, скориставшись шкалою:

- 4 – дуже схожий на мене;
 3 – схожий на мене;
 2 – у деякій мірі схожий на мене;
 1 – трохи схожий на мене;
 0 – не схожий на мене;
 -1 – такий, що суперечить моїм поглядам.

№ з/п	Характеристика особистості	Варіанти відповідей					
		-1	0	1	2	3	4
1.	Полюбить вигадувати щось нове, винахідливість – це її друге ім'я.						
2.	Для неї важливий матеріальний достаток, вона тяготеє до грошового багатства.						
3.	Вона переконана, що всі люди рівні а тому, до них слід ставитися однаково.						
4.	Для неї дуже важливо демонструвати свої здібності та здатності, щоб інші захоплювалися нею і тим, що вона робить.						
5.	Для неї важливе відчуття безпеки, а тому уникає всього, що може її загрожувати.						
6.	Вона вважає, що у житті необхідно займатися різними видами діяльності і завжди прагне до чогось нового, ще незвіданого.						
7.	Вона вірить, що люди повинні робити те, що їм кажуть, завжди дотримуватися правил, навіть коли їх ніхто не бачить.						
8.	Для неї важлива думка кожного, навіть якщо вона не згодна з нею – все одно вислухає і спробує зрозуміти.						
9.	На її переконання, не слід просити більшого, ніж маєш. Вона вірить, що люди повинні задовольнятися тим, що у них є.						
10.	Для неї важливо робити те, що приносить їй задоволення.						
11.	Вона бажає бути вільною у плануванні та виборі стратегії поведінки, сама вирішувати, що робити і як діяти.						
12.	Її життєва місія – допомагати людям, піклуватися не лише про своє благополуччя, а і про інших.						
13.	Вона прагне досягти успіху в житті. Їй подобається справляти враження на інших людей.						
14.	Для неї важлива безпека її країни. Вона вважає, що держава повинна бути готова до захисту від зовнішньої і внутрішньої загрози.						
15.	Вона любить ризикувати і завжди шукає пригод та «гострих» відчуттів.						
16.	Для неї важливо завжди поводитися належним чином. Вона хоче уникати дій, які люди вважали б неправильними.						
17.	Її суть у тому, щоб бути головною і вказувати іншим, що робити і як діяти.						

18.	Для неї важливо бути відданою своїм друзям, приділяти їм час.						
19.	Вона щиро вірить, що люди мають проявляти ціннісне ставлення до природних багатств, піклуватися та відновлювати рівновагу у довкіллі.						
20.	Вона наслідуює свої релігійні переконання та сповідує віру.						
21.	Для неї важливо, щоб речі були в порядку та чистоті, їй дійсно не подобається безлад.						
22.	Вона вважає, що важливо цікавитися усім. Їй подобається бути допитливою та намагатися зрозуміти різні речі.						
23.	На її переконання, усі народи світу повинні жити в гармонії.						
24.	Для неї важливо бути справедливою.						
25.	Вона дотримується звичаїв та традицій.						
26.	Для неї важливо отримувати задоволення від життя.						
27.	Вона прагне бути чуйною до потреб інших людей і намагається підтримувати знайомих.						
28.	Вона вважає, що завжди повинна проявляти повагу до своїх батьків і людей старшого віку.						
29.	Для неї важливо захищати і допомагати слабшим.						
30.	Для неї важливо, щоб життя було сповнене яскравих вражень.						
31.	Вона посилено піклується про своє, адже це найголовніше у житті.						
32.	Прямування вперед до своїх цілей важливо для неї. Вона прагне робити краще, ніж інші.						
33.	Для неї важливо прощати людей, які образили її. Вона намагається бачити хороше в них.						
34.	Для неї важливо бути незалежною, самостійною, надіятися на власні сили.						
35.	Вона турбується про збереження громадського порядку.						
36.	Для неї дуже важливо бути ввічливим з іншими людьми.						
37.	Вона по-справжньому хоче насолоджуватися життям.						
38.	Для неї важливо бути скромною та не привертати зайвої уваги до себе.						
39.	Вона завжди хоче бути тим, хто впевнено приймає рішення. Їй подобається бути лідером.						
40.	Для неї важливо відчувати себе частиною природи. Вона вірить, що люди не повинні її змінювати.						

Інтерпретація результатів

Методика дає кількісне вираження значущості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів (за першим блоком) та індивідуальних пріоритетів (за другим блоком).

Кількісна обробка результатів здійснюється за стандартною методикою Portrait value survey (PVQ) Schwartz Shalom H. («Портрет цінностей» (за Ш. Шварцом)).

Експериментальна методика Н. Павлика
«Особистісна спрямованість» (адаптовано автором)

Опис методики: Дана методика дозволяє оцінити ступінь прояву різних типів особистісної спрямованості, зокрема егоїстичної (на себе), соціальної (до інших людей), ділової (до справи), духовної (до Бога), які з часом можуть визначати риси характеру особистості.

Діагностичний матеріал

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

Просимо Вас взяти участь в експериментальному дослідженні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів.

Інструкція: Ознайомтеся зі змістом експериментальної методики. На кожен позицію з двох альтернативних варіантів відповідей оберіть ту, яка Вам більш близька, підкресливши відповідну літеру (а чи б) на бланку для відповідей. Пам'ятайте, немає «правильних» і «неправильних» відповідей, насамперед важливий Ваш істинний погляд.

Бланк відповідей до експериментальної методики
«Особистісна спрямованість»

1. Свій вільний час я присвячую:
 - а) улюбленій справі;
 - б) спілкуванню з друзями.
2. У мене викликає негативні відчуття, коли хтось намагається:
 - а) образити іншу людину;
 - б) обмежити мою свободу.
3. Однією з важливих цілей свого життя я вважаю:
 - а) прагнення до духовного ідеалу;
 - б) досягнення професійного успіху.
4. Справжнє задоволення у процесі спілкування я отримую коли:
 - а) розповідаю щось про себе;
 - б) йде діалог про духовність, віру, Всесвіт.
5. Найголовніше для мене:
 - а) стати справжнім професіоналом;
 - б) досягти статусу і визнання.
6. На Різдво я перш за все піду:
 - а) до церкви;
 - б) до друзів в гості.
7. Якщо є вільний час я віддам перевагу:
 - а) цікавій справі, хобі;
 - б) читанню духовної літератури.
8. Для успішного створення родини необхідно насамперед:
 - а) обирати турботливого чоловіка (дружину);
 - б) самому проявляти турботу.

9. Обираючи професію, я хочу:
 - а) займатися тим, що приносить задоволення і розкриває мою особистість;
 - б) зробити кар'єру й жити у достатку.
10. Більше задоволення я отримую від:
 - а) спілкування з людьми;
 - б) духовного читання.
11. Мені вдалося реалізувати себе, перш за все як:
 - а) відповідальну до справи людину;
 - б) уважного, турботливого друга.
12. Я бажаю одержати в подарунок:
 - а) модну, престижну річ;
 - б) унікальну, рідкісну книгу.
13. Коли я дуже втомився, а друг просить мене про допомогу, я:
 - а) чемно вибачусь й піду відпочивати;
 - б) попри втому допоможу другу.
14. У колі моїх друзів переважають люди, які цінують, насамперед:
 - а) ділові якості;
 - б) внутрішній світ людини.
15. Свій особистісний потенціал я застосовую переважно для:
 - а) досягнення особистих життєвих успіхів;
 - б) служіння Богу, допомоги людям.
16. Я маю відповідати, передусім, за:
 - а) доброзичливі відносини з людьми;
 - б) свою справу, якою займаюся.
17. Я вважаю, що добрі вчинки треба здійснювати:
 - а) таємно;
 - б) відкрито, щоб люди бачили, що ти їм допомагаєш.
18. Займаючись хобі, я маю на меті:
 - а) реалізуватися у цікавій справі;
 - б) набути популярність серед друзів.

Інтерпретація результатів.

Підрахунок балів здійснюється за кожною шкалою і відповідно визначається рівень прояву спрямованості особистості:

- Егоїстична спрямованість (на себе) – 2б, 4а, 5б, 8а, 9б, 12а, 13а, 15а, 18б.
 Соціальна спрямованість (до людей) – 1б, 2а, 6б, 8б, 10а, 11б, 13б, 16а, 17б.
 Ділова спрямованість (до справи) – 1а, 3б, 5а, 7а, 9а, 11а, 14а, 16б, 18а.
 Духовна спрямованість (на Бога) – 3а, 4б, 6а, 7б, 10б, 12б, 14б, 15б, 17а.

Інтерв'ювання

«Мотивація особистості до духовно-морального самовиховання»

До уваги інтерв'юерам. Створіть комфортну, максимально відкриту ширю атмосферу спілкування. Перед початком інтерв'ю наголосіть на тому, що немає правильної чи неправильної відповіді, насамперед, важливий їхній істинний погляд та судження. У процесі спілкування не давайте оцінювальних суджень чи коментарів з приводу відповіді респондента. Для стимулювання відкритості особистості можете висловлювати думки з власного життєвого досвіду.

Якщо респондент не хоче або не має можливості прямо відповісти на запитання не наполягайте, спокійно продовжіть діалог. Наприкінці можете повернутися до даного запитання, але в інакшій інтерпретації.

Пропоновані запитання інтерв'ю:

1. Чи відчуваєте Ви себе щасливим?
2. Як ви розумієте поняття «духовність»? З чим Ви асоціюєте «духовність» у першу чергу?
3. Чи намагаєтеся Ви виховувати моральні якості в собі?
4. За 10-ти бальною шкалою «духовність» у Вашому житті на якому місці? А моральність?
5. Назвіть три найзначущі потреби. Чи є у Вас потреба у творінні власного внутрішнього світу?
6. Як часто Ви приділяєте час духовному наповненню? (читанню духовної літератури, молитві, філософським трактатам тощо)?
7. Чи хотіли б Ви у собі щось змінити? Що саме? Чи пробували Ви змінювати це в собі?
8. Чим зазвичай, Ви займаєтеся у вільний час? А від чого Ви отримуєте насолоду?
9. Чи прагнете Ви до ідеалу? А що для Вас є ідеалом?
10. Чи приділяєте Ви час добрим справам? Яким? Чи подобається Вам робити добро?
11. Чи прагнете Ви до духовно-морального самовдосконалення? А чи робите Ви щось для цього? Що саме?

Анкета соціоніки (самопізнання і самохарактеристика)

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

Просимо Вас взяти участь в анкетуванні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів. Пам'ятайте, немає «правильних» і «неправильних» відповідей, насамперед важливий Ваш істинний погляд.

Інструкція: Прочитайте запитання та дайте на них відповідь. Звертайте увагу там де треба підкреслити відповідь, і де треба дати розгорнуту відповідь на запитання.

Бланк для відповідей

1. Чи задоволені Ви самим (-ма) собою? Якщо ні, то чому?

Підкресліть: так, ні.

2. Яку рису характеру Ви цінуєте понад усе?

3. Чи є у Вас недоліки в характері? Якщо так, то які?

4. Як часто Ви задумуєтеся про свої недоліки?

Підкресліть: дуже часто, часто, рідко, іноді, ніколи.

5. Чи плануєте Ви позбутися своїх недоліків?

Підкресліть: Так, ні, не замислювався

6. Ви подобаєтеся собі таким, яким є? Якщо ні, то чому?

Підкресліть: так, ні.

7. Чи впевнені Ви у своїх знаннях?

Підкресліть: Так, ні.

8. Як Ви оцінюєте себе?

Підкресліть: високо, посередньо, низько.

9. Чи все Ви знаєте про себе?

Підкресліть: так, ні, не можу визначитись.

10. Ви намагалися щось змінювати у собі? Якщо так – чи мали результати, якщо ні – чому?

Підкресліть: Так. Ні.

11. Як ставляться до Вас інші?

12. Як Ви сприймаєте ставлення інших людей до Вас?

13. Чи в повну міру своїх можливостей Ви живите? Якщо ні, то чому?

Підкресліть: Так. Ні.

14. Чи знаєте Ви як людина може пізнавати саму себе? Якщо так – то як саме?

Підкресліть: Так. Ні.

15. Які Ваші якості сприяють встановленню гармонійних міжособистісних відносин?

Давши відповідь на запитання анкети, просимо додатково уточнити:

1. Чи змусили вас запитання анкети задуматися над чимось? Над чим саме?

2. Чи вважаєте Ви, що пізнання самого себе допоможе встановлювати гармонійні міжособистісні відносини у різних сферах життєдіяльності людини?

3. Чи приділяєте Ви увагу самопізнанню? Яким чином?

4. Чи відповіли б на ці ж самі запитання, що стосуються Вас, так само Ваші батьки чи друзі?

Дякуємо за співпрацю та щирість Ваших відповідей!

Анкета

«Ступінь вираженості світоглядної культури особистості»

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

Просимо Вас взяти участь в анкетуванні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів.

Інструкція: Біля кожного із пропонованих тверджень поставте знак «+» у тій колонці, відповідь якої Вам найбільш близька.

№ з/п	Твердження	Відповідь			
		Так	Більше так, ніж ні	Більше ні, ніж так	Ні
1.	Я намагаюся дотримуватися моральних норм спілкування і поведінки.				
2.	Я здатний (-на) до критичного оцінювання ситуацій.				
3.	Я можу себе назвати доброзичливою, ввічливою, щирою людиною.				
4.	Співчуття і милосердя – невід'ємна складова сучасної особистості.				
5.	Я терпимо ставлюсь до інакомислячих людей, проявляю повагу та толерантність.				
6.	Мені характерна працьовитість, сумлінність, цілеспрямованість.				
7.	Я впевнений у власній винятковості. Я – найкращий і мені немає рівних.				
8.	За 10-ти бальною шкалою «духовність» у моєму житті знаходиться на 5 місці.				
9.	Я поважаю людей незалежно від їх віку, поглядів, переконань, вірувань, національної приналежності.				
10.	Світ прекрасний, унікальний, різнобарвний, сповнений загадок.				
11.	Я відповідально ставлюсь до свого життя.				
12.	Мені властиве відчуття обов'язку та відповідальності.				

13.	Я умію гідно відстоювати власну точку зору, не порушуючи прав інших.				
14.	Усі люди є рівними у своїх правах та обов'язках.				
15.	Я займаю активну соціальну позицію, ініціативний (-на), підприємливий (-ва).				
16.	Мені властиве відчуття власної гідності.				
17.	У мене розвинене почуття гумору.				
18.	Я відчуваю духовну насолоду, споглядаючи прекрасне.				
19.	Я можу назвати себе порядною, тактовною людиною.				
20.	Для мене важлива справедливість.				
21.	Я вважаю, що принциповість забезпечує відповідність внутрішнього світу людини зовнішнім проявам.				
22.	Відчуття причетності до духовної культури суспільства мене наповнює внутрішньо.				
23.	Я ставлюся до себе самокритично.				
24.	Я адекватно ставлюся до критики іншими людьми.				
25.	Я негативно ставлюся до проявів жорстокості.				
26.	Для мене є неприйнятними аморальні вчинки та поведінка інших.				
27.	Я прагну вирішувати проблемні ситуації, конфлікти мирним шляхом.				
28.	Я готовий (-ва) до особистісного, саморозвитку, самовиховання.				
29.	Я прагну дотримуватися норм моралі у спілкуванні з іншими.				
30.	Людина зла і жорстока істота.				
31.	Я усвідомлюю свою роль у перетворенні навколишньої дійсності.				
32.	Мене приваблює в інших людях порядність, відвертість, чесність.				
33.	Я готовий (-ва) підтримати інших.				
34.	Я займаюся саморозвитком, самоосвітою, самовихованням.				
35.	Мені байдуже на почуття тих, кому байдуже на мої почуття.				

Дякуємо за співпрацю та щирість Ваших відповідей!

Комплексна діагностична методика

«Гармонійні міжособистісні відносини: Що? Як? Навіщо?»

Опис методики. Комплексна методика спрямована на виявлення розуміння здобувачами вищої освіти понятійного поля гармонійних міжособистісних відносин, сформованості знань майбутніх фахівців про гармонійні міжособистісні відносини, зокрема сутність, зміст, структуру та їх роль у різних сферах життєдіяльності людини. Опитувальник складається з 4 блоків, кожен із яких висвітлює окремий аспект проблеми гармонійних міжособистісних відносин.

Діагностичний матеріал

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

Просимо Вас взяти участь в експериментальному дослідженні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів.

Загальна інструкція. Опитувальник складається із чотирьох блоків. Уважно читайте інструкції до кожного блоку. Пам'ятайте, немає «правильних» і «неправильних» відповідей, насамперед важливий Ваш істинний погляд.

Блок 1. Уявлення про гармонійні міжособистісні відносини

Інструкція: Прочитайте початок речення та запишіть у графі «Пропоноване продовження речення» ваші думки.

№ з/п	Початок речення	Пропоноване продовження речення
1.	Я вважаю, що міжособистісні відносини – це ...	
2.	Гармонія, на моє переконання, – це ...	
3.	Під гармонійними міжособистісними відносинами я розумію...	
4.	Зміст гармонійних міжособистісних відносин я уявляю наступним чином...	
5.	Гармонійні міжособистісні відносини встановлюються шляхом...	
6.	Прагнути до встановлення гармонійних міжособистісних відносин необхідно для...	

7.	Людам, які здатні гармонійно взаємодіяти у соціумі мають бути притаманні такі особистісні якості та риси, як...	
8.	На мій погляд, перешкодами на шляху до встановлення гармонійних міжособистісних відносин є...	
9.	Дізнатися про гармонійні міжособистісні відносини можна ...	
10.	Я вважаю, що проблема гармонійних міжособистісних відносин у моїй професійній сфері є ... (актуальною/неактуальною)	

Блок 2. Понятійне поле гармонійних міжособистісних відносин

Інструкція: Ознайомтеся з переліком понять. У полі «Пояснення» коротко запишіть зміст, який Ви в них вкладаєте.

<i>№ з/п</i>	<i>Поняття</i>	<i>Пояснення</i>
1.	Моральність	
2.	Соціогенні потреби	
3.	Духовність	
4.	Толерантність	
5.	Особистісно-значущі цінності	
6.	Емпатія	
7.	Емоційна стійкість	
8.	Ефективне спілкування	
9.	Емоційно-вольова саморегуляція	
10.	Гуманні дії	
11.	Безкорисливі вчинки	
12.	Етичні норми, правила	
13.	Здатність до рефлексії	
14.	Вищі почуття	
15.	Ціннісне ставлення до людини	
16.	Морально-духовне самовиховання	
17.	Загальнолюдські якості особистості	
18.	Асертивна поведінка	

19.	Співробітництво	
20.	Конструктивне розв'язання конфліктів	

Блок 3. Роль гармонійних міжособистісних відносин у життєдіяльності людини: мій погляд

Інструкція. Біля кожного із запропонованих запитань поставте знак «+» у полі «Відповідь» у тій колонці («так» або «ні»), що відповідає Вашим поглядам. У полі «Примітка» коротко запишіть пояснення своєї позиції, починаючи словами «Тому, що...» або «Я вважаю, що...»

№ з/п	Запитання	Відповідь		Примітка
		Так	Ні	
1.	Чи є для вас значимим характер міжособистісних відносин?			
2.	Чи впливає на Вашу життєдіяльність характер відносин з однокласниками?			
3.	Чи впливає на Вашу життєдіяльність характер відносин з викладачами, куратором?			
4.	Чи задоволені Ви рівнем спілкування викладачів зі здобувачами в освітньому процесі закладу вищої освіти?			
5.	Чи важливо, з Вашого погляду, прагнути до гармонії у міжособистісних відносинах?			
6.	Чи є для Вас важливим встановлення гармонійних міжособистісних відносин у житті?			
7.	Чи намагаєтеся Ви встановити та підтримувати гармонійні міжособистісні відносини у процесі життєдіяльності?			
8.	Чи є для Вас важливим встановлення міжособистісних відносин у закладі вищої освіти?			
9.	Чи потрібно майбутньому учителю початкових класів уміти встановлювати та підтримувати гармонійні міжособистісні відносини?			
10.	Чи задумувалися Ви над запитаннями даної анкети раніше?			

Блок 4. Шляхи формування гармонійних міжособистісних відносин
Інструкція. Запишіть по 6 відповідей на кожне із запропонованих запитань.

<i>№ з/п</i>	<i>Що допомагає людині досягти гармонійні у міжособистісних відносинах?</i>	<i>№ з/п</i>	<i>Яка діяльність у закладі вищої освіти сприяє формуванню гармонійних міжособистісних відносин?</i>
1.		1.	
2.		2.	
3.		3.	
4.		4.	
5.		5.	
6.		6.	

Дякуємо за співпрацю та щирість Ваших відповідей!

Опитувальник «Вольові якості людини (ВЯЛ)»

(за М. В. Чумаковим) (адаптовано автором)

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

Просимо Вас взяти участь в опитуванні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів. Пам'ятайте, немає «правильних» і «неправильних» відповідей, насамперед важливий Ваш істинний погляд.

Інструкція. Уважно прочитайте наведені нижче твердження і позначте знаком «+» у тій колонці, відповідь якої Вам найбільш близька.

№ з/п	Твердження	Відповідь			
		Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Якщо я присутній на будь-яких засіданнях, то, як правило, я доповідаю, висловлюю свою точку зору чи запитую.				
2.	Я трохи заздрю тим, хто «не лізе за словом в кишеню».				
3.	Я рідко звертаюся до кого-небудь або за допомогою.				
4.	Я складно переносю біль.				
5.	Я швидше песиміст, ніж оптиміст.				
6.	Якщо потрібно я можу швидко зосередитися.				
7.	У мене немає чітких цілей у житті.				
8.	Я не можу сказати про себе, що я легка людина на підйом.				
9.	Мені варто було б бути більш ініціативним та підприємливим.				
10.	Мені важко обходитися без близьких людей.				
11.	Я завжди доводжу справу до кінця, незважаючи на труднощі та перешкоди.				
12.	Я веду активний спосіб життя.				
13.	Звуки легко відволікають мене.				
14.	Коли я беруся за справу, я обдумую всі деталі.				
15.	Часто само собою виходить, що я опиняюся в ролі лідера.				
16.	Коли мені відмовляють, мені важко знову повторити моє прохання.				
17.	Я зовсім не можу сидіти без діла.				
18.	Я не надто зосереджена людина.				
19.	Я усвідомлюю, чого хочу.				

20.	Мені буває важко зробити перший крок.				
21.	Я не люблю ризикувати.				
22.	Я б відчував себе дуже незатишно, якби мені довелося їхати одному в далеку поїздку.				
23.	Якщо щось не виходить з першого разу, я знову і знову повторюю спроби.				
24.	У мене часто буває занепад сил.				
25.	Мені не важко концентрувати увагу.				
26.	Мене не лякають віддалені цілі.				
27.	Я дуже рідко спізнююся на роботу/ навчання/ зустрічі.				
28.	Я часто викликаюся відповідати на заняттях.				
29.	Я швидко приймаю рішення.				
30.	Мені не подобається навчатися чого-небудь без сторонньої допомоги.				
31.	Я не боюся набридати людям повторюваними проханнями.				
32.	Відпочинок – це просто зміна діяльності.				
33.	Я не часто являюся організатором нових починань.				
34.	Я можу сумніватися.				
35.	Мені не важко висловлювати власну думку, навіть якщо інші з нею не погоджуються.				
36.	Я легко піддаюся паніці.				
37.	У разі невдачі в мене опускаються руки.				
38.	Я швидко відновлюю сили.				
39.	Я можу довго працювати, не відволікаючись.				
40.	Я не можу назвати себе цілеспрямованою людиною.				
41.	Я весь час вигадую щось нове.				
42.	Я часто раджуся з іншими людьми.				
43.	Я не можу довго переносити напружені фізичні навантаження.				
44.	Я – добросердечна людина.				
45.	Я не сказав би, що я енергійна людина.				
46.	Дійсно, я нерідко буваю неуважним.				
47.	Я знаю, ким я хочу бути в житті та прагну до цього.				
48.	Нерідко мені самому доводиться показувати приклад оточуючим.				
49.	Мені добре знайомі вагання, коли потрібно зробити вибір.				
50.	Я можу бути дуже настирливим.				
51.	Я часто відчуваю сонливість вдень.				
52.	Я вмю ставити собі зрозумілі й чіткі цілі.				

53.	Я старанно виконую обов'язки як здобувач вищої освіти, працівник.				
54.	Я би хотів бути впевненішим у собі.				
55.	Я терпляче буду чекати, якщо абонент розмовляє.				
56.	Несприятливі обставини часто заважають мені закінчити розпочате.				
57.	Зазвичай я життєрадісний і сповнений сил.				
58.	Я не можу довго утримувати увагу, якщо мені не цікаво.				
59.	Як правило, я складаю план на тиждень.				
60.	Я сам виявляю ініціативу при знайомстві.				
61.	Я можу іноді прогуляти роботу, навчання, якщо знаю, що мені це «зійде з рук».				
62.	Мене не можна назвати ініціативною, активною людиною.				
63.	Я люблю все робити швидко.				
64.	Я можу довго, «зціпивши зуби», долати неприємності.				
65.	Я можу довго працювати, не втомлюючись.				
66.	Якщо я беруся за справу, то пірнаю в неї «з головою».				
67.	Я класифікую справи за ступенем важливості й починаю з тих, які більш важливі.				
68.	Я запальна людина.				
69.	Я іноді буваю легковажним.				
70.	Я схильний до навіювання.				
71.	Я вмію стримувати злість, гнів.				
72.	Я обов'язкова й відповідальна людина.				
73.	У цілому мене можна назвати терплячою людиною.				
74.	Я серйозно ставлюся до родинних обов'язків.				
75.	Люблю вирішувати все сам.				
76.	Я можу довго виконувати не цікаву, але потрібну справу.				
77.	У мене не виходить приховувати від оточуючих, що я засмучений.				
78.	Я наполегливо досягаю поставлених цілей.				

Аналіз та інтерпретація результатів:

Підраховується кількість балів за кожною шкалою відповідно до ключа. Загальний бал підраховується як сума балів за всіма шкалами.

Оцінювання відповідей прямих тверджень: «ні» оцінюється в 0 балів; «скоріше ні» – в 1 бал; «скоріше так» – у 2 бали; «так» – у 3 бали.

У зворотних твердженнях бали нараховуються таким чином: за твердження «ні» присвоюється 3 бали; «скоріше ні» – 2 бали; «скоріше так» – 1 бал; «так» – 0 балів.

Для порівняння показників різних шкал опитувальника необхідно перевести сирі бали в стіни відповідно з нормативною таблицею.

Ключ до опитувальника

<i>№ з/п</i>	<i>Шкали опитувальника</i>	<i>Прямі твердження</i>	<i>Зворотні твердження</i>
1.	Відповідальність	11, 14, 27, 53, 72, 74	61, 69
2.	Ініціативність	1, 15, 28, 41, 48, 60	8, 20, 33, 62
3.	Рішучість	29, 63	2, 9, 21, 34, 49, 54
4.	Самостійність	3, 30, 75	10, 22, 35, 42, 70
5.	Витримка	55, 64, 71, 73, 76	4, 36, 43, 68, 77
6.	Наполегливість	23, 31, 50	16, 37, 44, 56
7.	Енергійність	12, 17, 32, 38, 57, 65	5, 24, 45, 51
8.	Уважність	6, 25, 39, 66	13, 18, 46, 58
9.	Цілеспрямованість	19, 26, 47, 52, 59, 67, 78	7, 40

Одержані «сирі» бали опитувальника за допомогою наведеної в методиці таблиці переводяться у стени (стандартні значення).

Нормативна таблиця для підрахунку підсумкового балу опитувальника

<i>Стени</i>									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1-78	79-92	93-107	108-121	122-136	137-150	151-165	166-179	180-194	195-210

Діагностична методика

«Духовно-моральні чесноти особистості»

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

Просимо Вас взяти участь в експериментальному дослідженні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів. Пам'ятайте, немає «правильних» і «неправильних» відповідей, насамперед важливий Ваш істинний погляд.

Інструкція: Поставте у графі «Відповідь» позначки: «!» – якщо ця якість Вам властива і є важливою для Вас; «+» – якщо ця якість характерна для Вас, однак Ви не завжди її проявляєте; «?» – якщо ця якість мала прояв у процесі Вашої життєдіяльності лише у окремих ситуаціях; «-» – якщо ця якість особистості Вам непритаманна.

Бланк для відповідей

№ з/п	Перелік чеснот	Відповідь	№ з/п	Перелік чеснот	Відповідь
1.	Доброта		21.	Скромність,	
2.	Ввічливість		22.	Люб'язність	
3.	Щирість		23.	Чесність	
4.	Милосердя		24.	Чуйність	
5.	Щедрість		25.	Співчутливість	
6.	Людяність		26.	Шляхетність	
7.	Справедливість		27.	Самокритичність	
8.	Вимогливість		28.	Оптимізм	
9.	Тактовність		29.	Відповідальність	
10.	Схильність до героїзму		30.	Старанність	
11.	Доброзичливість		31.	Сумління	
12.	Любов		32.	Повага	
13.	Натхнення		33.	Творчість	
14.	Каяття		34.	Надія	
15.	Порядність		35.	Гідність	
16.	Інтелегентність		36.	Об'єктивність	
17.	Наполегливість		37.	Гнучкість	
18.	Неупередженість		38.	Терпеливість	
19.	Цінність іншої людини		39.	Делікатність	
20.	Віра		40.	Совість	

Діагностична методика

«Колесо моєї міжособистісної взаємодії» (адаптовано автором)

Опис діагностичної методики: Одним із найважливіших винаходів людства було колесо. Саме побудова колеса дала людині безліч можливостей для подальшого розвитку і прогресу. Тому, дана методика передбачає побудову особистістю персонального колеса задля дослідження характеру міжособистісної взаємодії з оточуючими, усвідомлення тих індивідуальних сторін над якими необхідно працювати.

Діагностичний матеріал

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

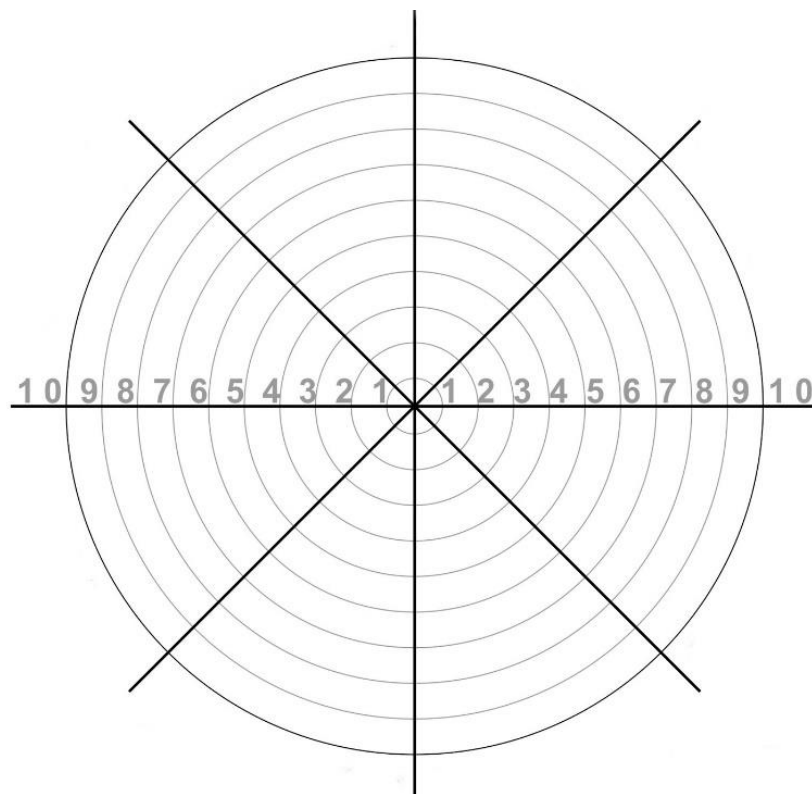
Просимо Вас взяти участь в експериментальному дослідженні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів.

Інструкція. Уявіть, що кожен із променів на поданій схемі ілюструє рівень розвитку одного з аспектів Вашої міжособистісної взаємодії. Позначте кожен промінь за межами кола відповідною цифрою:

- 1) я прагну до спілкування, виконання спільної діяльності, участі у різнопланових заходах;
- 2) у процесі міжособистісної взаємодії, зазвичай, я проявляю ініціативність, активність, творчість;
- 3) я охоче беру участь у колективному чи груповому обговоренні поставленого запитання, пошуку оптимальних шляхів вирішення проблемного завдання;
- 4) виконуючи групові, колективні, парні види діяльності, я завжди керуюся принципами рівноправної співпраці, партнерства, взаємопорозуміння;
- 5) я притримуюся позиції, що у процесі спілкування кожен суб'єкт має право та можливість висловитися, бути почутим, зрозумілим;
- 6) я завжди проявляю толерантне, ціннісне ставлення до суб'єктів взаємодії;
- 7) я усвідомлюю власну відповідальність за досягнення спільного результату;

8) якщо у процесі міжособистісної взаємодії виникають ситуації непорозуміння, підвищеного напруження я намагаюся проаналізувати ситуацію з різних сторін, а не керуватися моментальними емоціями і бажанням визнання інших, що моя точка зору єдина правильна.

Позначте на кожному відповідному промені особистий рівень розвитку аспектів міжособистісної взаємодії, уявляючи, що центр кола відповідає нулю, а точка променю, що перетинається з колом, – 10 (максимуму). Виконавши завдання, з'єднайте всі позначені вами точки одна за одною плавною лінією. Це і є ваше колесо міжособистісної взаємодії.

Для роздумів: Чи можна на такому колесі їхати? Чи достатньо воно округле? Якщо ні, тоді проаналізуйте, які саме сфери вашого особистісного та соціального життя потребують удосконалення. Як можна покращити ситуацію?

Дякуємо за співпрацю та щирість Ваших відповідей!

Опитувальник

«Гармонійна міжособистісна взаємодія»

Група _____ Дата _____

Шановні респонденти!

Просимо Вас взяти участь в анкетуванні, результати якого будуть використані суто у наукових цілях. Намагайтеся бути щирими у своїх відповідях задля забезпечення об'єктивності одержаних результатів. Пам'ятайте, немає «правильних» і «неправильних» відповідей, насамперед важливий Ваш істинний погляд.

Інструкція: Біля кожного із пропонованих тверджень поставте знак «+» у тій колонці, відповідь якої Вам найбільш близька.

№ з/п	Твердження	Відповідь			
		Так	Більше так, ніж ні	Більше ні, ніж так	Ні
<i>Показник «С»</i>					
1.	Мене надихає дух командної роботи.				
2.	Я вважаю, що спіпраця з іншими сприяє виробленню низки життєвонеобхідних навичок.				
3.	Я можу організувати колективну роботу.				
4.	Я отримую задоволення від успішного результату групової роботи.				
5.	Мені подобається виконувати спільну діяльність, адже це можливість набути нового досвіду.				
6.	Я виявляю активність та творчість у процесі міжособистісної взаємодії.				
7.	Виконуючи завдання у групі чи парі, я прислухаюся до думки інших.				
8.	Я легко знаходжу спільну мову з іншими людьми.				
9.	Я залюбки беру участь у групових, колективних заходах, змаганнях, конкурсах.				
10.	Я усвідомлюю свою відповідальність за колективний (груповий) результат роботи.				

<i>Показник «Е»</i>					
11.	Я завжди дослухаю співрозмовника до кінця.				
12.	У спілкування я ціную не лише обмін інформацією, а й емоційний енергетичний взаємообмін.				
13.	Я вважаю себе цікавим співрозмовником.				
14.	Я завжди намагаюся зрозуміти думку, яку мені хоче донести співрозмовник.				
15.	У процесі спілкування я уважно слухаю та слідкую за мімікою та жестами співрозмовника.				
16.	Для мене важливо встановити зоровий контакт зі співрозмовником.				
17.	Я не змінюю різко тему обговорення, навіть, якщо мені це не надто цікаво.				
18.	Я поважаю особистий простір співрозмовника і не намагаюсь його порушити.				
19.	У спілкуванні я ціную обмін духовним надбаннями.				
20.	Я ніколи не заважаю говорити іншим, якщо мене нічого не запитують.				
<i>Показник «Б»</i>					
21.	Я вважаю, що будь-яку ситуацію модно вирішити мирним шляхом.				
22.	У ситуаціях непорозуміння я намагаюся знайти шляхи до консенсусу.				
23.	Я рідко буваю учасником конфліктних ситуацій.				
24.	У конфліктних ситуаціях я виявляю стриманість і розсудливість.				
25.	Я схильюся до прямого обговорення наявної проблеми та її спільного рішення.				
26.	Я завжди прагну до порозуміння зі співрозмовником.				
27.	Якщо мене щось не влаштовує або суперечить істинності, я скажу це відкрито, а не буду таїти в собі.				
28.	Конфлікт викликає у мене дискомфорт.				

29.	Я вважаю, що конфлікт – це не процес протистояння, протиборства, а ситуація задля особистісного росту.				
30.	У ситуаціях непорозумінь я завжди прагну до компромісу.				
<i>Показник «ДВП»</i>					
31.	Я намагаюся слідувати правилам етикету при взаємодії з іншими.				
32.	Я поважаю добрих, порядних, чесних людей.				
33.	Я не вдаюся до спілкування з людьми заради власної вигоди.				
34.	Я з радістю допомагаю іншим.				
35.	Я ставлюся до різних категорій людей з повагою.				
36.	Я завжди висловлю свою точку зору на щось, якщо вважатиму це справедливо у даній ситуації.				
37.	Я вдячний людям, які мене підтримують та допомагають мені.				
38.	Якщо мене хтось образить, я не буду відповідати тим самим.				
39.	Я вважаю, що критика – це рушійна сила розвитку особистості.				
40.	Я проти образ, лукавства, нещирості. Краще сказати так як є.				
<i>Показник «Т»</i>					
41.	Я поважаю точку зору іншого, навіть якщо вона відмінна від моєї.				
42.	Мені байдуже на недоліки людини, я ціную її переваги.				
43.	Я завжди аргументовано відстоюю власну думку на засадах доброзичливого ставлення до інших.				
44.	Я завжди поступлюсь іншому, якщо це буде справедливо.				
45.	У складній ситуації я можу поставити себе на місце іншого і допомогти.				
46.	Взаємоповага – базис, на якому вибудовуються гармонійні міжособистісні відносини.				
47.	Я поважаю індивідуальність та унікальність кожної людини.				

48.	Я не нав'язую власну думку іншим.				
49.	Я негативно ставлюся до домінування, заподіяння шкоди та насильства.				
50.	На моє переконання усі люди рівні.				

Аналіз та інтерпретація результатів:

Підрахунок балів здійснюється за як за кожним показником окремо, так і на підставі узагальнення балів за усіма показниками, що дає можливість оцінити загальний показник «Гармонійна міжособистісна взаємодія».

Показники:

- С – показник здатності особистості до співробітництва.
- Е – показник здатності особистості до ефективного спілкування.
- Б – показник безконфліктності та вибору асертивної стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях.
- ДВП – показник, що дозволяє діагностувати відповідність дій, вчинків, поведінки особистості моральним, гуманним принципам і нормам.
- Т – показник толерантного, ціннісного ставлення до суб'єкта міжособистісної взаємодії, прояву взаємоповаги.

Переведення відповідей у бали:

- Відповідь «Так» – 4 бали.
- Відповідь «Більше так, ніж ні» – 3 бали.
- Відповідь «Більше ні, ніж так» – 2 бала.
- Відповідь «Ні» – 1 бал.

За кожним із показників можна набрати максимальні 50 балів.

Якщо досліджуваний дає відповідь «так», «більше так, ніж ні» на:

- 30-35 тверджень, то це свідчить про високий рівень здатності особистості до гармонійної міжособистісної взаємодії;
- 16-29 – середній рівень здатності особистості до гармонійної міжособистісної взаємодії;
- 0-15 – низький рівень здатності особистості до гармонійної міжособистісної взаємодії.

Визначивши середнє значення за всіма показниками можна відобразити загальний рівень гармонійної взаємодії особистості у соціумі.

Коучинг для науково-педагогічних працівників

Тема: Забезпечення інтеракції здобувачів вищої освіти в освітньому процесі.

Мета: схарактеризувати теоретичні основи організації інтерактивного освітнього середовища початкової школи та формувати практичні навички з використання інтерактивних технологій, методів, прийомів навчання в освітньому процесі педагогічного закладу вищої освіти; сприяти активізації творчого потенціалу науково-педагогічних працівників; стимулювати до систематичної організації інтеракції здобувачів вищої освіти під час аудиторних занять; удосконалювати навички ефективного спілкування, командної роботи, співпраці на засадах гармонійної міжособистісної взаємодії.

Тривалість: 2 години.

Перебіг коучингу:

1. Мотиваційно-цільовий блок

1.1. Вітання учасників «Кольорові долоні»

Учасники хаотично рухаються аудиторією і за сигналом коуча мають привітатися заданим чином.

Варіанти сигналів: Червона долоня – потиснути руку, зелена долоня – знайти пару та обійнятися, жовта долоня – привітатися ліктями.

1.2. Оголошення теми, мети коучингу

Коуч оголошує тему та мету практично-методичної зустрічі: «Афоризмом нашої коуч-зустрічі є слова німецького філософа Дістервега: «Ти лише до тих пір здатний сприяти освіті інших, поки продовжуєш здобувати освіту сам...». Відтак тема коучингу: «Забезпечення інтеракції здобувачів вищої освіти в освітньому процесі».

1.3. Виявлення очікуваних результатів коучингу «Святковий салют»

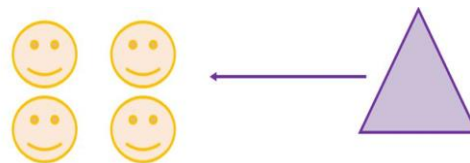
Коуч з'ясовує очікування учасників від коучингу наступним чином: кожен пише свої очікування на стікерах у вигляді феєрверків та прикріплює навколо плакату, коментуючи.

2. Змістовно-операційний блок

2.1. Робота в групах. Моделі сучасного навчання

Учасники об'єднуються у три групи завдяки розрахунку за кольорами: червоний, зелений, жовтий. Кожна група отримує роздаткову картку (див. дод. А). Завдання полягає у тому, що групи мають схематично зобразити пропоновану модель навчання та вказати позитивні й негативні її сторони.

До уваги коуча: **Пасивна модель навчання.** За даною моделлю той, хто навчається виступає у ролі пасивного слухача. Він сприймає матеріал, який йому надає викладач: лекція, відеофільм, текст підручника, посібника, Інтернет-ресурсів тощо. Навчання за такою моделлю є пасивним. Дану модель можна назвати «Монолог».

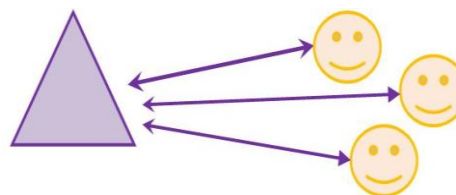
Сильні сторони:

1. Можна подати великий за обсягом матеріал за короткий час.
2. Одночасно сприймають матеріал усі слухачі.
3. Витрачається мала кількість часу на розповідь, або пояснення.

Слабкі сторони:

1. Слухачі пасивні, не спілкуються ні між собою, ні з викладачем.
2. Не виконують ніяких завдань.
3. Викладачу важко зрозуміти якість засвоєння поданого матеріалу.
4. Відсутній контроль за знаннями.
5. Як правило, низький відсоток засвоєння знань.

Активна модель навчання. У цьому випадку здобувач освіти і викладач знаходяться в постійному взаємозв'язку.

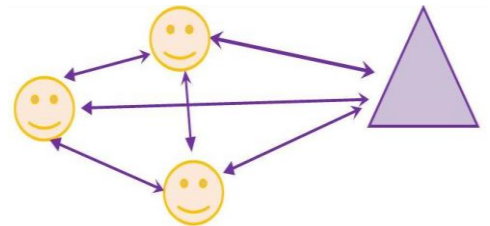

Майбутній фахівець відповідає на запитання, викладач розповідає. У викладача є можливість співпраці з кожним учасником

освітнього процесу окремо. Навчання за такою моделлю є активним. Така модель може дістати назву «Діалог».

<p>Сильні сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Високий рівень інформації (проблемний метод). 2. Велика кількість осіб, які одночасно можуть сприймати інформацію. 3. Відсоток засвоєння матеріалу досить високий. 4. Майстерність педагога відіграє велику роль в організації такого навчання. 5. Викладач може проконтролювати надані знання. 	<p>Слабкі сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Здобувачі вищої освіти спілкуються тільки з викладачем. 2. Як правило, на занятті така модель використовується тільки для опитування. 3. Здобувачі освіти знаходиться у постійній напрузі, «спитає-не питає». 4. Майбутні фахівці можуть бути незадоволені тим, що його не запитали, не вислухали його думку.
--	---

Інтерактивна модель навчання. Схема даної моделі відображає багатосторонню комунікацію викладача зі здобувачами вищої освіти та їх між собою. Відбувається спілкування всіх учасників освітнього процесу. Подану модель можна назвати «Полілог», вона є свідченням активного навчання.

<p>Сильні сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Активізується пізнавальна діяльність (набуття знань, аналіз, застосування інформації з різних джерел). 2. Як правило, високий рівень засвоєння знань. 3. Викладач без зусиль може проконтролювати рівень засвоєння знань. 4. Викладач має можливість розкритись як організатор, фасилітатор, консультант. 5. Партнерство між викладачем і здобувачами освіти та всередині студентського колективу. 	<p>Слабкі сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. На вивчення певної інформації потрібен значний час. 2. Необхідний інноваційний підхід до оцінювання рівня знань здобувачів вищої освіти. 3. Багато часу займає підготовка такого заняття. 4. Відсутні методичні розробки в організації занять у закладах вищої освіти із застосуванням інтерактивних методів навчання.
---	--

2.2. Метод «Займи позицію» з використанням сигнальних карток

Коуч ставить проблемне запитання: «Яка модель навчання є найефективнішою у сучасному освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти?» Учасники коучингу мають зайняти відповідну їхнім поглядам

позицію, просигналізувавши сигнальними картками та обґрунтувати свою думку:

- *червона картка* – пасивна модель навчання;
- *жовта картка* – активна модель навчання;
- *зелена картка* – інтерактивна модель навчання.

По завершенню відбувається обговорення у загальному колі.

2.3. Актуалізація дефініції «інтерактивне навчання»

Коуч доводить до відома учасників: *«Інтерактивне навчання – це специфічна форма організації діяльності, яка має на меті створити комфортні умови навчання, за яких кожний учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність».*

2.4. Метод «Шість капелюхів мислення Едварда де Боно»

Учасники об'єднуються у шість груп. Коуч ставить проблему для обговорення: *«Реалізація інтерактивного навчання в освітньому процесі початкової школи».* Кожна група отримує капелюх відповідного кольору і має надати характеристику пропонованої проблеми відповідно до змісту капелюху:

- *білий* – фокусування уваги на інформації (аналіз відомих фактів та цифр, а також оцінка того, яких відомостей не вистачає та з яких джерел їх можна отримати);
- *жовтий* – дослідження можливих успіхів, пошук переваг й оптимістичний прогноз події/ідеї/ситуації, яка розглядається;
- *чорний* – оцінка ситуації з точки зору наявності недоліків, ризиків і загроз її розвитку;
- *червоний* – увага до емоцій, відчуттів та інтуїції. Не вдаючись у подробиці та міркування, на цьому етапі висловлюються всі інтуїтивні здогадки;
- *зелений* – пошук альтернатив, генерація ідей, модифікація вже наявних напрацювань;

- *синій* – управління процесом дискусії, підбиття підсумків і обговорення користі та ефективності методу в конкретних умовах.

По завершенню відбувається обговорення у загальному колі.

2.5. Практична реалізація інтерактивного навчання в освітньому процесі педагогічного вишу (на прикладі викладання освітнього компоненту теорія та методика інтегрованого курсу «Я досліджую світ»)

2.5.1. Метод «Ручки всередині»

Учасники об'єднуються у групи і мають довести достовірність або спростувати твердження: *«Павук – це комаха»*. Висловлюючись, кожен кладе свою руку на середину столу, за яким сидить група, – щоб відзначити, що він зробив свій внесок у спільну справу. Поклавши руку, учасник уже не має права висловлюватись доти, доки всі інші не покладуть свої руки в центр стола. Після цього, група приймає єдине рішення і обирає спікера, який презентує відповідь на загальне питання.

До уваги коуча: У будь-який момент коуч може підійти до групи, вибрати руку, що лежить на столі та запитати, який внесок зробив її власник.

2.5.2. Розігрування ситуації за ролями «Хто найважливіший?»

Коуч вибірково роздає учасникам коучингу ролі та текст, який вони мають декламувати.

Слово коуча: *«А ось і самі частини рослин. Ви впізнали їх? Уважно перегляньте і дізнайтеся про призначення кожного органу. Засперечалися якимось органи рослини: хто з них найважливіший?!»*

Корінь: *«Я найважливіший! Я закріплюю рослину в ґрунті, напуваю її водою і годую поживними речовинами. Тільки те, що я першим із насіння з'являюся, говорить про мою важливість!»*

Листок: *(обурено) «Подумай! Ти, кореню, живеш у темряві, та ще й за мій рахунок. Це я готую рослині поживні речовини, уміло використовуючи*

сонячну енергію. Це я підказую людям, коли рослину треба полити, підгодувати...»

Стебло (заперечує). Шановні, постривайте! А без мене щоб ви робили? Адже саме по стеблу поживні речовини рухаються до листків, квітів і плодів. Ці речовини підтримують життя рослин. З ранньої весни до самої зими я переправляю поживні речовини не покладаючи рук... А листя хто тримає?! А квіти?! Плоди?!

Квітка: (здивовано) «Друзі, угомоніться! Ну чого так галасувати?! Беззаперечно найважливіший орган рослини – це я! Бо я завдяки яскравому кольору і приємному аромату я приваблюю до себе комах, які запилюють мене. І потім утворюються плоди та насіння, щоб рослини могли розмножуватися. Не буде мене – не буде комах, не буде комах – не буде насіння, а не буде насіння – не буде й рослини!»

Насіння: (хвалькувато) «Даремно ви сперечаєтеся! Я – найважливіше! Усе, що ви взяли з ґрунту, повітря, води – все це для мене, щоб я дозріло, дало життя новій рослині. Із мене розвинеться і корінь, і стебло, і листя, і квіти, і плоди, і нове насіння...»

Слово коуча: «Задумалися органи рослини, хто ж серед них найважливіший...»

2.5.3. Метод «Вірні та невірні висловлювання»

Коуч пропонує учасникам прослухати легенду «Дивовижні рослини». Перед прослуховуванням він надає учням список тверджень, сформульованих на основі її змісту:

1. Кімнатні рослини називають «дивовижними рослинами».
2. Кімнатні рослини – «прибульці».
3. Кімнатні рослини це ті, які ростуть на клумбі.
4. Кімнатні рослини не мають лікувальних властивостей.
5. Кімнатні рослини приносять користь.
6. Усі кімнатні рослини потребують однакового догляду.

Коуч почергово читає твердження, а учасники мають висунути свої припущення: істинне твердження чи хибне наступним чином. Якщо твердження правильне – учасники ставлять позначку «+», якщо ні – «-». Коуч з'ясовує думки щодо даного твердження кількох охочих і просить їх обґрунтувати своє рішення.

Зміст легенди «Дивовижні рослини»

Давним-давно жили король з королевою й юна принцеса. Дівчина мала добре серце і ніжно любила та доглядала зелені рослини в королівському саду. Цей сад був найквітучішим та найславнішим у всьому королівстві.

Та ось у королівстві настала велика посуха, і майже всі рослини загинули. А принцеса була такою засмученою, що захворіла, і ніякі ліки не допомагали їй....Король не знав що робити, і тоді наказав усім мореплавцям і мандрівникам привезти із-за моря дивовижні рослини та висадити їх у королівському саду.

– Хто виростить найкращі рослини, той і одружиться з принцесою! – сказав король.

Багато бажуючих відгукнулося, адже принцеса була неземної вроди. Принци привозили рослини з усіх-усюд та висаджували в королівському саду. Але земля була настільки змарнілою від посухи, що рослини гинули просто на очах. А принцеса ставала все далі сумнішою і немічнішою.

Одного дня на порозі королівства з'явився милий вродливий юнак з бідної сім'ї. Він тримав у руках горщики з незвичайними рослинами, які він дістав з різних куточків землі. Це були маленькі, але справжні рослини тропічних лісів Індії, Бразилії, пустель Африки, Мексики.

– Їх треба поставити у кімнаті – невпевнено промовив юнак.

Король з королевою переглянулися від подиву, але були такі зневірені, що послухали юнака і поставили квіти на підвіконні у кімнаті принцеси.

Минали дні...Юнак кожного дня доглядав за рослинами: поливав їх, підпушував землю, зрізав сухе листя. Квітам було затишно в кімнаті і радісно, що за ними так бережно доглядають і вони почали квітнути невіданою красою. Такої вроди рослин в тому королівстві ще не бачили.

Принцеса так зраділа й швидко одужала.

Молоді люди одружилися, зажили щасливо та мирно, навчаючи своїх дітей любити ці незвичайні й казкові маленькі рослинки та правильно за ними доглядати.

З того часу підвіконня кожного королівства стали прикрашати дивовижні рослини — прибульці з інших країн світу. Рослини, які росли у горщиках в кімнаті по всьому королівству стали називати кімнатними рослинами.

Після прослуховування легенди коуч з учасниками з'ясовують, які твердження виявилися істинними, а які хибними.

2.6. Метод «Синтез думок»

Учасники об'єднуються у чотири групи. Коуч ставить проблемне запитання: *«Як досягнути ефективності організації інтеракції здобувачів вищої освіти під час аудиторних занять?»*

Кожна група колективно записує відповідь на аркуші. Після цього групи обмінюються аркушами з відповідями і доповнюють, підкреслюючи те, з чим не погоджуються. Потім модератори груп звітують перед аудиторією і колективно складають лайфхаки з ефективної реалізації інтеракції під час аудиторних занять.

3. Рефлексивно-підсумковий блок

3.1. З'ясування реалізації очікуваних результатів від коучингу «Святковий салют»

Коуч з'ясовує, чи справдилися очікування, визначені на початку зустрічі наступним чином.

3.2. Рефлексія «Тепер я...»

Учасники мають продовжити речення: *«Тепер я знаю...»*; *«Тепер я вмю...»*; *«Тепер я можу...»*; *«Тепер я буду...»*

Роздаткові картки

Пасивна модель навчання

Схематичне зображення

Сильні сторони	Слабкі сторони

Активна модель навчання

Схематичне зображення

Сильні сторони	Слабкі сторони

Інтерактивна модель навчання

Схематичне зображення

Сильні сторони	Слабкі сторони

Тренінгове заняття

«Цінності – орієнтири життєдіяльності людини»

Мета: Надати уявлення про життєві цінності особистості; сприяти формуванню світобачення й усвідомленню здобувачами вищої освіти власної ієрархічної системи цінностей та ціннісних орієнтацій, пріоритету духовних цінностей; забезпечити усвідомлення, що кожній людині властива унікальне світобачення, персональна картина світу; розвивати навички ефективного спілкування, асертивної поведінки, емоційно-вольової саморегуляції емоційних станів; виховувати духовність, моральність, гуманність; формувати гармонійні міжособистісні відносини.

Обладнання та матеріали: Плакат «Кошик ідей», плакат «Зоряне небо», роздаткові картки «Риба для роздумів», роздаткові картки «Дефініції поняття «цінності»», зображення «Валіза, смітник, м'ясорубка», аркуші саморефлексії, стікери, маркери, фломастери, сигнальні картки, аркуші А4 формату.

Тривалість: 2 години.

Зміст тренінгового заняття:

1. Мотиваційно-цільовий блок

1.1. Вправа-вітання «Хто більше»

Учасники вільно рухаються аудиторією. Тренер рахує до 5, а вони мають потиснути руки якомога більшій кількості одногрупників і привітатися.

До уваги тренера: До чотирьох слід рахувати у нормальному темпі, а далі – уповільнити рахунок (*чотири з чвертю, чотири з половиною...*), щоб усі встигли привітати один одного. Можна провести вправу у два етапи.

1.2. Прийняття правил роботи на тренінгових заняттях

Слово тренера: «Ми розпочинаємо цикл тренінгових занять, на яких ми маємо забезпечити досягнення двох, на перший погляд, несумісних цілей:

з одного боку, створювати доброзичливу і невимушену атмосферу, а з іншого – підтримувати демократичну дисципліну. У цьому нам допоможуть правила, які ми встановимо на першому тренінговому занятті, а потім на початку кожного наступного – будемо повторювати їх та обговорювати».

Пропоновані правила:

- бути позитивними – усміхатися, бути активним, проявляти повагу, доброзичливість, емоційно-позитивна атмосфера;
- говорити по черзі;
- «правило піднятої руки» – щоб висловити свою думку, слід спочатку підняти руку;
- цінувати час – бути уважним, не відволікатися від теми обговорення, дотримуватися регламенту, теми тренінгового заняття та висловлювати свою думку коротко й чітко;
- завжди можна сказати «ні»;
- конфіденційність – усе, про що йдеться в групі щодо конкретних учасників, не повинно стати надбанням третіх осіб.
- говорити від свого імені;
- вимикати мобільні телефони.

Пропоновані запитання для обговорення: «Чи усі згодні з правилами? Чи хочете ви щось додати? Які правила будуть актуальними для всіх? Чому?»

1.3. Мотиваційно-емоційне налаштування.

Декламування тренером притчі «Найважливіше у житті»

Зміст притчі «Найважливіше у житті»

Один юнак постійно непокоївся з приводу свого життя і майбутнього. Якось, один юнак, гуляючи берегом моря, все роздумував над своїм життям та майбутнім. А йому назустріч йшов сивий старець. Зупинився чоловік та промовив до хлопця:

– Тебе щось тривожить, юначе?

– Так, старче! Я усе ніяк не можу збагнути, що в житті для мене найважливіше?!

– Та це ж зовсім просто, – махнув рукою чоловік.

Він дістав порожній глечик і став заповнювати його камінням завбільшки з кулак. Заповнивши по вінця, запитав:

– Цей глечик повний, чи не так?

– Так, – погодився хлопчина.

Старець мовчки кивнув, узяв жменю дрібних камінців, кинув їх у глечик і злегка потрусив.

Чоловік усміхнувся та знову до хлопця мовив:

– А зараз глечик повний?

Юнак, знизуючи плечима ствердно кивнув.

Тоді старець узяв пригорщу піску і висипав його у глечик.

– Це і є відповідь на твоє запитання, – мовив чоловік. – Велике каміння – це найважливіші речі в твоєму житті. Якщо ти втрапиш усе, окрім цього – твоє життя все одно буде повним. Дрібні камінці – це також важливі для тебе речі. Однак не настільки! А пісок – це є ті дрібниці, які насправді не мають жодного значення. Знаєш у чому найбільша помилка людей?! Вони спочатку засипають у глечик пісок, і в ньому не лишається місця для великого каміння.

Пропоновані запитання для обговорення: «Що можна ототожнити з великим камінням? А що з малим? А що у житті є «піском»? На основі чого людина розрізняє, що є найважливішими, а що менш суттєвими? А у якому порядку ви «наповнюєте глечик» на даному етапі життя?»

Метод розвитку критичного мислення «Кошик ідей»

Тренер ставить проблемне запитання: «Що є внутрішніми «маяками» життєдіяльності людини?»

До уваги тренера: Тренер збирає думки здобувачів вищої освіти (думки можуть бути навіть дещо фантастичними). Коли буде висунуто достатню кількість думок, він робить підсумок і повідомляє тему тренінгового заняття.

1.4. Оголошення теми, мети заняття

Слово тренера: «Отже, тема тренінгового заняття «Цінності – орієнтири життєдіяльності людини». Мова піде про життєві цінності та їх роль у житті кожної людини, адже цінності, ніби ті маяки спрямовують людину по життю».

1.5. Виявлення очікуваних результатів від тренінгового заняття «Зоряне небо»

Учасники записують свої очікування від заняття на різнокольорових паперових зірочках та розміщують їх на імпровізованому небі. Вибірково 5-6 учасників зачитують свої очікування.

2. Змістовно-операційний блок

2.1. Робота в групах. Метод «Риба для роздумів»

Учасники об'єднуються у групи, кожна з яких отримує один вислів та має спробувати намалювати його. Після чого, групи по чергово презентують власні результати, а інші учасники мають здогадатися зміст вислову.

Пропоновані вислови для роздумів:

1 група: «У людині все повинно бути прекрасним: і обличчя, і одяг, і душа, і думки» (А. Чехов).

2 група: «Доброта – це те, що може почути глухий і побачити сліпий» (М. Твен).

3 група: «Якщо б гостре слово залишало сліди, ми б усі ходили забруднені» (В. Шекспір).

4 група: «Будьте милосердні до нещасних, будьте поблажливі до щасливих» (В. Гюго).

5 група: «Уміння прощати – властивість сильних. Слабкі ніколи не прощають» (М Ганді)

6 група: «Не ганяйся за щастям: воно завжди знаходиться в тобі самому» (Піфагор)

Пропоновані запитання для обговорення: «Чи близько ви були до суті вислову? Про яку цінність йшла мова у вислові? Яку роль відіграють зазначені цінності у вашому житті?»

2.2. Інформаційний дайджест «Цінності та ціннісні орієнтації особистості»

Слово тренера: «Цінності у житті людини виконують функцію певних ідеальних зразків, що надають їм необхідної вмотивованості та свідомості, сприяють утворенню духовного підґрунтя в особистості.

Серед цінностей науковці виділяють наступні групи: інтелектуальні, естетичні, соціальні, аллоцентричні, матеріальні, гедоністичні, суспільні, моральні, релігійні, пізнавальні, емоційні, національні, культурологічні, педагогічні цінності вдосконалення та цінності престижу, цінності соціального, матеріального та духовного життя; людина й людство як найвищі цінності та інші.

Особливу ланку ієрархічної системи цінностей гідної людини життя становлять духовні, моральні цінності вищого порядку, які ще називають загальнолюдськими, універсальними або справжніми цінностями. Вони є вищим початком в людині, орієнтованого на визнання цінності іншої людини, цінності людського буття та прагнення до духовного ідеалу. У цих умовах стверджується цінність іншої людини та самоцінність, що є найважливішою передумовою для встановлення, підтримки та розвитку гармонійних міжособистісних відносин.

Людина є носієм не конкретно одної цінності, а цілісного досконалого набору та утворює невідтворну, суто унікальну персональну ієрархічну

систему цінностей особистості. Саме ієрархічна система цінностей особистості виступає сполучною ланкою між культурою суспільства і її духовним світом та визначає життєву позицію людини у світі. Інтеріоризація цінностей забезпечує установлення ціннісних орієнтацій особистості, що безпосередньо визначають усі сфери її життєдіяльності.

Американським ученим Даррелом Франкеном було проведено дослідження, яке тривало протягом 10-ти років. Респондентами стали 1800 осіб із чотирьох країн світу. До загального переліку було внесено 342 моральні цінності. У результаті статистичної обробки було визначено 13 цінностей, які найбільше впливають на якість життя людей.

На основі проведеного дослідження було встановлено, що універсальні цінності 1-9 повністю відповідають тим, які проповідують провідні світові релігії: 1. Любов, дружба (соціальність замість ізольованості). 2. Оптимізм (життєрадісність замість зневіри). 3. Миролобність (співпраця замість конфліктності). 4. Толерантність (повага замість нетерпимості). 5. Чуйність (емпатія замість байдужості). 6. Довіра (відчуття безпеки замість підозрливості). 7. Душевна щедрість (альтруїзм замість егоїзму). 8. Гідність (асертивність замість агресивності й пасивності). 9. Самоконтроль (володіння собою замість імпульсивності). 10. Самоповага (впевненість замість по чуття мізерності). 11. Спілкування (комунікативність замість сором'язливості). 12. Впливовість (лідерство замість підпорядкування). 13. Автономність (незалежність замість залежності)».

2.3. Метод розвитку критичного мислення «Інсерт». Дефініції поняття «цінності»

Слово тренера: «Існує багато визначень щодо цінності, однак ми розглянемо лише деякі з них».

Інструктаж до виконання завдання: Учасники отримують картки, читають наведені приклади дефініцій феномена «цінності» та позначають:

знаком «+», якщо розуміють сутність визначення, знаком «-» – не розуміють сутність визначення, знаком «?» – якщо їм необхідні уточнення та знаком «!» – те визначення, яке найбільше імпонує учаснику.

Пропоновані дефініції поняття «цінності» для ознайомлення:

- опосередкований культурою еталон зорієнтований на досягненні потреб й виходить за межі індивідуальної людської свідомості (В. Кремень);
- специфічні утворення у свідомості людини узагальнених уявлень, ідеальних зразків, на основі яких людина оцінює світ, себе, інших людей, що являються орієнтирами людської діяльності, поведінки в цілому (Л. Столович);
- інтеріоризований у свідомості особистості та пов'язаний із задоволенням духовних і матеріальних потреб індивідуальний максимум, що у процесі соціалізації вивищується до еталона (Ю. Пелех);
- відображення позитивного (негативного) значення об'єктів навколишнього світу чи ідей для суспільства, групи людей або окремої особистості (О. Молчанюк);
- значущість, якої люди надають певним об'єктам, предметам, явищам чи процесам і яка є основою прояву ставлення до них (О. Молчанюк);
- соціально визнані уявлення особистості про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо (К. Фоменко);
- це, перш за все, відображення світу культури у її широкому розумінні, сфера духовної діяльності людини, її моральна свідомість, її уподобання – тих оцінок, в яких виражається міра духовного багатства особистості (М. Роганова).

Обговорення у форматі енерджайзеру:

Тренер зачитує твердження і дії, які мають виконувати учасники, якщо твердження відповідає їх позначкам:

Встаньте ті, хто поставив «+» біля більшості визначень.

Торкніться до носа ті, хто поставив «+» біля шостого визначення.

Підплигніть ті, хто поставив «-» лише біля одного визначення.

Закрийте очі руками ті, хто поставив «-» біля п'ятого визначення.

Присядьте ті, хто поставив позначку «?» хоча б біля одного визначення.

Покружляйте ті, хто поставив «!» біля другого визначення.

До уваги тренера: Після кожної виконаної дії обговорити та з'ясувати думки здобувачів вищої освіти.

2.4. Стратегія візуалізації «Ментальна карта «Мої життєві цінності»»

Учасники повинні схематично зобразити у вигляді ментальної карти свої життєві цінності, розподіливши їх на три групи: провідні цінності, більш важливі цінності, менш важливі цінності.

До уваги тренера: Після виконання завдання запропонуйте учасникам графічно виділити ті цінності, які є орієнтирами у їхніх міжособистісних відносинах.

Пропоновані запитання для обговорення: «Чи виникли у вас труднощі при створенні ментальної карти? Які? З чим це пов'язано? Назвіть три провідних цінності? Назвіть три менш важливих цінностей?»

2.5. Метод «Ковдра думок»

Тренер ставить перед аудиторією проблемне запитання: «Які цінності мають бути у людини задля досягнення гармонії у міжособистісних відносинах?»

Після цього він пропонує на аркушах трьох кольорів записати по дві цінності, які являються орієнтирами людини у досягнення гармонії

у міжособистісних відносинах: на зелених аркушах – найбільш вагомі; на жовтих – більш вагомі, на червоних – менш вагомі.

Аркуші з визначеними цінностями учасники прикріплюють на фліп-чарт відповідно до трьох кольорів.

Пропоновані запитання для обговорення: «Чи являються цінності, які ви зазначили притаманними вам? Чому?»

2.6. Декламування тренером притчі «Життя – це ...»

Слово тренера: «Завершити нашу зустріч хочеться причтою, яка надихає на переосмислення суті власного життя».

Зміст притчі «Життя – це ...»

Молодий чоловік йшов страшенно брудною дорогою і раптом побачив у тому бруді золоту монетку. Він нахилився і забрав її. Зрадив чоловік безмежно і вирішив піти далі з надією знайти ще такі золоті монети. І дійсно, іноді вони таки траплялися чоловіку під ногами. Так уже життя він йшов, шукаючи монети.

Та одного дня, чоловік тяжко захворів, зовсім кволий, слабкий став. Тоді молодий хлопчина, який його доглядав, запитав: «А що таке життя?» На що глибоко старий чоловік відповів: «Життя – це брудна дорога, на якій іноді трапляються золоті монети».

Пропоновані запитання для обговорення: «Чому саме таке визначення життя дав старець? Чому він прожив життя саме так, а не інакше? Чи був у нього вибір? А чи могло бути інакше? Що для себе ви зрозуміли?»

Підсумок тренера: «Життя – це благо, неоціненний дар, який дається людині лише один раз. І людина самотійно визначає смисл свого життя, зміст, яким наповнить його. І лише сама людина здатна його змінити. Тому, слід дбати про душу і тіло, щоб забезпечити як внутрішню гармонію, так і гармонію буття людини у світі».

3. Рефлексивно-завершальний блок

3.1. З'ясування реалізації очікуваних результатів від тренінгового заняття «Зоряне небо»

Тренер з'ясовує, чи справдилися очікування учасників, визначені на початку тренінгового заняття наступним чином: кожен зі здобувачів вищої освіти підходить до плакату «Зоряне небо», знаходить свої очікування, коментує чи збулися вони, і якщо так – то прикріплює їх у центральну частину неба.

3.2. Рефлексія «Валіза, смітник, м'ясорубка»

До уваги тренера: Роздрукувати на трьох аркушах формату А4 зображення валізи, смітника та м'ясорубки.

Інструктаж до виконання завдання: Тренер видає учасникам по три стікери, на кожному з яких вони зазначають: те, що, без сумнівів, виявилось цінним, що можна забрати із собою та покласти у валізу; те, що вони вже знали і нової цінності для них не становить; те, над чим варто подумати ще, спробувати осмислити це потім, після заняття.

Після цього по черзі наклеюють свої стікери відповідно до «валізи», «смітника» та «м'ясорубки» та аргументують свій вибір.

3.3. Завершальне коло «Початок Великої Гри»

Учасники утворюють коло, тренер говорить: *«Від сьогодні ми починаємо нову гру. Кожен з вас вийде із цих стін, щоб розпочати свою нову Велику Гру. Кожен з вас буде грати роль сповненої найдуховніших, найморальніших, найгуманніших якостей і діяти та вчиняти відповідно до законів Істини, Добра та краси. І це не спроба змінити вашу особистість, це лише запрошення до нової Великої гри!»*

Після чого, кожен із учасників коротко характеризує свою нову роль відповідно до змісту гри.

Завдання для інсайту

Учасники отримують аркуші із переліком запитань, на які мають дати відповідь самостійно по завершенню тренінгового заняття.

Пропоновані запитання: *«Як я можу охарактеризувати своє життя одним реченням? Які цінності є для мене пріоритетними? Чи є моя ієрархічна система цінностей досконалою? Щоб я хотіла змінити? На яких цінностях мені необхідно зосередити увагу? Яка моя стратегія подальшої роботи над формуванням власної ієрархічної системи цінностей? Як допомогло тренінгове заняття моєму особистісному розвитку?»*

**Тематичний план виховної роботи куратора (наставника)
студентської групи щодо формування гармонійних міжособистісних
відносин**

НАПРЯМИ ВИХОВАННЯ

Національно-патріотичне виховання

Мета: становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин; сприяння єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Форма заходу</i>
1.	Духовні цінності українського народу	«Шість капелюхів Едварда де Боно»
2.	Культурна спадщина Слобожанщини	Виготовлення лепбуків у групах
3.	Назустріч мрії	Благодійна акція
4.	Віночок українських новорічних звичаїв	Творчий міні-проект
5.	Гідний громадянин України – хто це?	«Fishbone»
6.	Моє місто в історії моєї країни	Інформаційний дайджест
7.	Мої літні мандри куточками Харківщини	«Storytelling»
8.	Участь у заходах академії, факультету, кафедр тематичного спрямування	Відповідно до плану виховної роботи закладу освіти

Інтелектуально-духовне виховання

Мета: розвиток пізнавального інтересу, творчої активності, мислення; виховання потреби самостійно здобувати знання та готовності до застосування знань, умінь у практичній діяльності; реалізовувати особистісний життєвий вибір і професійну кар'єру на основі здібностей і знань, умінь і навичок;

виховання здатності формувати та відстоювати власну позицію; формування особистісного світогляду як узагальненого світосприймання.

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Форма заходу</i>
1.	Моє професійне майбутнє	Година екстраполяції
2.	Екскурсія до музею академії «Історії та сьогодення академії»	Екскурсія
3.	Перегляд освітнього фільму «Моллі Мун і чарівний підручник гіпнозу»	Кіно-дискусія
4.	Витоки духовності	Літературний вечір
5.	Гармонійний розвиток внутрішніх потенціалів особистості: філософський вимір	Усний журнал
6.	Духовні, моральні та гуманні якості сучасного вчителя початкових класів	Мендмейпінг
7.	Інформаційна безпека в глобальній мережі Інтернет: сучасні виклики, загрози та механізми протидії	Інтерактивний метод «Акваріум»
8.	Участь у заходах академії, факультету, кафедр тематичного спрямування	Відповідно до плану виховної роботи закладу освіти

Громадянсько-правове виховання

Мета: прищеплення поваги до прав і свобод людини та громадянина; виховання поваги до Конституції, Законів України, державних символів України; виховання громадянського обов'язку перед Україною, суспільством; формування політичної та правової культури особистості.

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Форма заходу</i>
1.	Толерантність як прояв поваги до думки іншого	Work-shop
2.	Права та обов'язки громадянина України: виклики сучасності	Кейс-метод
3.	Нормативно-правова база, що регулює норми поведінки у суспільстві	Інтерактивний метод «Навчаючи-учусь»
4.	Українці за кордоном	Круглий стіл
5.	Знаємо та реалізуємо свої права у рамках	Тренінгове заняття

	програми «Рівний – рівному»	
6.	Я – агресор	Гра-драматизація
7.	Паритетність здобувачів вищої освіти: теорія і практика	Дебати
8.	Участь у заходах академії, факультету, кафедр тематичного спрямування	Відповідно до плану виховної роботи закладу освіти

Моральне виховання

Мета: формування почуття власної гідності, честі, свободи, рівності, працелюбності, самодисципліни; формування моральної культури особистості, засвоєння моральних норм, принципів, категорій, ідеалів суспільства на рівні власних переконань; становлення етики міжетнічних відносин та культури міжнаціональних стосунків; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших педагогів, культури та історії рідного народу; духовної єдності поколінь; виховання культури поведінки, здатності піклуватися про молодших і немічних; наслідування кращих моральних зразків своєї родини, українського народу, загальнолюдських моральних цінностей.

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Форма заходу</i>
1.	Індивідуальність та унікальність людини	Кубики історій «Rory's Story Cubes»
2.	Повір у себе!	Тренінгове заняття
3.	Цінність людини у світових та національних творах	Віртуальна бібліотека
4.	Запобігання булінгу	Конкурс соціальної реклами
5.	Чи модно бути вихованим?	Імпровізації
6.	Людські якості та життєвий успіх	Тимбілдинг
8.	Участь у заходах академії, факультету, кафедр тематичного спрямування	Відповідно до плану виховної роботи закладу освіти

Естетичне виховання

Мета: розвиток естетичних потреб і почуттів, художніх здібностей і творчої діяльності; формування у молоді естетичних поглядів, смаків, які ґрунтуються на українських народних традиціях та кращих надбаннях

світової культури; вироблення умінь примножувати культурно-мистецьке надбання народу, відчувати і відтворювати прекрасне у повсякденному житті.

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Форма заходу</i>
1.	Міжнародний день театру. Відвідування театру.	Екскурсія
2.	Діти у світовому живописі	Віртуальна виставка-презентація
3.	Літературна Харківщина	Виготовлення лепбуків
4.	У лабіринтах етикету	Геймифікація
5.	Гармонійні канони мистецтва	Літературна кав'ярня
6.	«Душа» природи тендітна і ласкава	Літературно-екологічна година
7.	Автентичні музеї України просто неба	Онлайн екскурсія
8.	Участь у заходах академії, факультету, кафедр тематичного спрямування	Відповідно до плану виховної роботи закладу освіти

Трудове виховання

Мета: формування особистості, яка свідомо та творчо ставиться до праці в умовах ринкової економіки; формування почуття господаря та господарської відповідальності; розвиток умінь самостійно та ефективно працювати; робить самоаналіз власної діяльності, займає активну позицію у набутті трудових навичок, усвідомлює необхідність вибору і здобуття професії, готова до творчої праці на благо людей та процвітання держави.

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Форма заходу</i>
1.	Тайм-менеджмент: правила як керувати часом	Дискусійний клуб
2.	Я – учитель початкових класів	Міні-проект
3.	Що робити, якщо не хочеться робити?!	Модерація
4.	Ярмарок професій	Відеотрейлер до професії
5.	Самовизначення та самореалізація	Година роздумів
6.	До ваших послуг!	Рольові ігри

7.	Чи дієвий я?!	Метод самоаналізу
8.	Участь у заходах академії, факультету, кафедр тематичного спрямування	Відповідно до плану виховної роботи закладу освіти

Екологічне виховання

Мета: формування екологічної культури, яка поєднувала б знання провідних ідей, основних наукових понять та фактів, на базі яких здійснюється оптимальна взаємодія людини з навколишнім середовищем; основ глобального екологічного мислення та екологічної культури; оволодіння знаннями та практичними вміннями раціонального природокористування; виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство; виховання готовності до активної екологічної та природоохоронної діяльності.

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Форма заходу</i>
1.	Непрагматична взаємодія людини і природи	Інтерактивна лекція
2.	#ЯзаЧИСТЕдовкілля (до Всесвітнього дня чистоти)	ТікТок
3.	Що я залишаю дітям?!	Година екстраполяції
4.	Смітсонівський національний музей природничої історії (м. Вашингтон)	Віртуальна екскурсія
5.	«Золотий мільярд» як глобальна проблема сучасності	Мозковий штурм
6.	«Кеер Cool» (до Всесвітнього Дня матінки-Землі)	Екологічний квест
7.	Друге життя старих речей	Презентація відеолайфхаків
8.	Участь у заходах академії, факультету, кафедр тематичного спрямування	Відповідно до плану виховної роботи закладу освіти

Фізичне виховання та утвердження здорового способу життя

Мета: формування знань щодо ролі фізичної культури в житті людини; забезпечення повноцінного фізичного розвитку особистості; формування у здобувачів вищої освіти та викладачів академії здорового способу життя; протидія засобами фізичної культури і спорту факторам негативного впливу на здоров'я членів вузівського колективу; сприяння розвитку колективізму в житті

й роботі; формування гармонійно розвиненої особистості, здатної до творчої напруженої праці і соціально прийняттого відпочинку; вироблення позитивних звичок, які сприяють здоровому способу життя.

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Форма заходу</i>
1.	Чи впливає стан здоров'я на міжособистісну взаємодію у процесі життєдіяльності?!	Обговорення у загальному колі
2.	Практикування емоційної саморегуляції та відновлення енергії. Техніки «Диригент», «Комарі», «7-П», «Хвилі»	Психотехніки
3.	Складові соціального здоров'я	Інтерактивний метод «Ажурна пилка»
4.	Здорова молодь – здорова нація	Квест
5.	Життя на роздоріжжі	Тренінгове заняття
6.	Здоров'я – розкіш для людини, найбільша цінність у житті. Як є здоров'я день при днині, можливість є йти до мети.	Рольові гармонізації
7.	Ми те, що ми їмо	Конкурс групових імпровізацій
8.	Участь у заходах академії, факультету, кафедр тематичного спрямування	Відповідно до плану виховної роботи закладу освіти

**Силабус освітнього компоненту «Інтерактивне навчання
природничої освітньої галузі»**

СИЛАБУС ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ «Інтерактивне навчання природничої освітньої галузі»	
Інформація про освітній компонент	
Галузь знань	01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність	013 Початкова освіта
Ступінь вищої освіти	Бакалавр
Статус навчальної дисципліни в ОПП	Нормативна
Рік підготовки	1
Семестр	1, 2
Тривалість	Два семестри (2 год. на тиждень)
Обсяг дисципліни	
Кількість кредитів ECTS	4 кредити
Кількість годин	Усього – 120 год, із них: 56 год – аудиторні (26 год – лекційні заняття; 18 год – практичні заняття; 12 год – семінарські заняття); 64 год – самостійна робота здобувачів вищої освіти
Відомості про викладача	
ПІБ	Борзик Олена Богданівна
Науковий ступінь, вчене звання	–
Профайл викладача	https://sites.google.com/view/kafedrapruroda/персоналії/борзик-олена-богданівна
Контактна інформація лектора (e-mail)	o.borzyk@gmail.com
Консультації	Згідно з графіком консультацій викладача.
Пререквізити та постреквізити навчальної дисципліни	
Пререквізити	Вивчення навчальної дисципліни передбачає попереднє засвоєння кредитів з курсів «Педагогіка (Вступ до спеціальності. Введення в толерантність)», «Педагогіка (Загальна педагогіка)», «Теорія і методика інтегрованого курсу «Я досліджую світ»».
Постреквізити	Навчальна дисципліна є базою для вивчення таких освітніх компонентів, як «Педагогіка (Педагогічні інновації)», «Педагогіка (Передові технології у початковій школі)», «Педагогічна практика (Пробні уроки та заняття в школі)» тощо.

Мета, завдання та очікувані результати навчання	
Мета	Забезпечення майбутніх учителів початкових класів теоретичними основами та практичними навичками з організації інтерактивного освітнього середовища на засадах гармонійної міжособистісної взаємодії та ефективного застосування інтерактивного методичного інструментарію щодо сприяння відкриттю, пізнанню, дослідженню здобувачами початкової освіти унікального світу природи на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».
Завдання	<p>Завданнями освітнього компоненту є:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>теоретичні:</i> збагатити знання майбутніх учителів початкових класів про суть, механізм та роль гармонійної міжособистісної взаємодії особистості, зокрема здобувачів початкової освіти; розкрити шляхи забезпечення організації ефективної гармонійної багатосторонньої інтеракції в освітньому процесі початкової школи; схарактеризувати понятійно-термінологічне поле в рамках даного курсу; обґрунтувати педагогічні умови впровадження інтерактивного навчання в освітній процес початкової школи; ознайомити з провідними сучасними класифікаціями інтерактивних технологій, методів, прийомів навчання та їх сутнісними характеристиками; схарактеризувати структурні особливості інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та розкрити теоретичні аспекти його проектування; • <i>практичні:</i> формувати вміння та навички проектувати освітній процес початкової освіти з позицій його інтерактивної спрямованості; добирати оптимальний інтерактивний інструментарій та впроваджувати інтерактивні технології, методи, прийоми навчання при викладанні природничої освітньої галузі; адаптувати зміст інтерактивних технологій, методів навчання, враховуючи індивідуальні, психологічні, вікові особливості молодших школярів та специфіку освітнього середовища; проектувати інтерактивні уроки з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» відповідно до їх мети, змісту та специфіки.
Компетентності	<p>Вивчення курсу спрямоване на формування таких компетентностей:</p> <p>Інтегральна компетентність (ІК)</p> <p>Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у професійно-педагогічній діяльності, що передбачає застосування певних теоретичних положень та методів педагогіки, психології та окремих методик навчання й характеризуються комплексністю та невизначеністю умов (ІК).</p> <p>Загальні компетентності (ЗК)</p> <p>Загальнонавчальна. Здатність навчатися й оволодівати сучасними знаннями, зокрема, інноваційними методичними (ЗК) підходами, сучасними системами, методиками, технологіями навчання, розвитку й виховання учнів початкової школи; чинним нормативним забезпеченням початкової освіти тощо (ЗК-1).</p> <p>Інформаційно-аналітична. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу, систематизації й узагальнення інформації, зокрема професійно-педагогічної, з різних джерел та формулювання логічних висновків (ЗК-2).</p> <p>Дослідницько-праксеологічна. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми, зокрема, в процесі професійно-педагогічної діяльності. Здатність приймати обґрунтовані рішення, працювати автономно (ЗК-3).</p>

Комунікативна. Здатність спілкуватися державною мовою на офіційно-діловому рівні; володіти навичками нормативного літературного мовлення (його усною та писемною формою) в різних сферах комунікації. Здатність до розуміння чужих і продукування власних програм комунікативної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування, активній взаємодії з іншими мовленнєвими суб'єктами. Уміння володіти різновидами стилів мовленнєвого спілкування в ситуаціях запобігання та врегулювання конфліктів (ЗК-4).

Громадянська компетентність. Здатність активно, відповідально та ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Здатність орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян, зокрема учнів початкової школи; використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України (ЗК-5).

Етична. Здатність діяти на основі принципів і норм етики, правил культури поведінки у стосунках із дорослими й дітьми на основі загальнолюдських та національних цінностей, норм суспільної моралі; дотримуватися принципів педагогічної етики (професійної етики вчителя початкової школи) (ЗК-6).

Соціокультурна. Здатність застосовувати знання, пов'язані із соціальною структурою та національною специфікою суспільства, з особливостями соціальних ролей; здатність до орієнтування у соціальних ситуаціях, розуміння соціального контексту художніх творів. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо; спроможність ідентифікувати себе з цінностями професійного середовища; наявність професійної позиції вчителя. Здатність до цінування та повага до різноманітності і мультикультурності; надання рівних можливостей учням різних національностей та різних розумових здібностей, толерантне ставлення до їхньої культурної спадщини, індивідуальних особливостей (ЗК-7).

Міжособистісної взаємодії. Здатність до ефективної міжособистісної взаємодії; зокрема, здатність успішно взаємодіяти з керівництвом, колегами, учнями та їхніми батьками; володіння алгоритмами конструктивного вирішення педагогічних конфліктів. Здатність працювати в команді, здатність до співпраці, групової та кооперативної діяльності. Здатність бути критичним і самокритичним, наполегливим щодо поставлених завдань і взятих зобов'язань (ЗК-8).

Інформаційно-комунікаційна. Здатність до застосування сучасних засобів інформаційних і комп'ютерних технологій для розв'язання комунікативних задач у професійній діяльності вчителя початкових класів й у повсякденному житті (ЗК-12).

Фахові компетентності (ФК)

Предметна компетентність. Здатність до застосування знань, умінь і навичок із циклу професійнонаукових дисциплін, що є теоретичною основою побудови змісту освітніх галузей, визначених Держстандартом, задля усвідомлення їхньої реалізації в освітній галузі загалом, та окремих змістових лініях зокрема. Види предметних компетентностей: філологічна, математична, технологічна, природничо-наукова, мистецька (ФК-1).

	<p>Педагогічна компетентність. Здатність до проектування, організації, оцінювання, рефлексії та коригування навчально-виховного процесу в початковій ланці освіти. Складниками педагогічної компетентності є дидактична, виховна, організаційна (ФК-3).</p> <p>Методична компетентність. Здатність ефективно діяти, розв'язуючи стандартні та проблемні методичні задачі під час навчання учнів освітніх галузей/змістових ліній, визначених Державним стандартом початкової загальної освіти. Методична компетентність ґрунтується на теоретичній і практичній готовності до проведення уроків за різними навчальними комплектами, що виявляється у сформованості системи дидактико-методичних знань і умінь із окремих розділів та тем курсу, окремих етапів навчання й досвіду їх застосування та наявності емоційно-ціннісного ставлення до діяльності щодо навчання учнів предмету (ФК-4).</p> <p>Професійно-комунікативна компетентність (ПКК). Здатність актуалізовувати та застосовувати комунікативні знання, навички, вміння, настанови, стратегії й тактики комунікативної поведінки, здобутий досвід комунікативної діяльності, а також індивідуально-психологічні якості особистості задля успішного здійснення в конкретних умовах педагогічної комунікативної діяльності з молодшими школярами, батьками, колегами. Складники професійно-комунікативної компетентності вчителя початкової школи: емоційна, вербально-логічна, інтерактивна, соціально-комунікативна, технічна, предметно-змістова (ФК-5).</p>
Програмні результати навчання	<p>Вивчення курсу спрямоване на досягнення таких програмних результатів навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> – За результатами засвоєння програми випускники набувають знання з основ гуманітарних та психолого-педагогічних дисциплін в об'ємі, необхідному для рішення педагогічних, науково-методичних і організаційно-управлінських завдань (ПРН 1). – Базові уявлення про сучасні досягнення педагогіки, знання теорії та історії початкової освіти, знання з фундаментальних природничих наук і математики, в обсязі, необхідному для загально-професійних педагогічних дисциплін (ПРН 2). – Здатність використовувати професійні знання й практичні вміння в діяльності вчителя початкових класів; знання про мету, завдання, форми, методи і засоби навчально-виховної роботи, особистість дитини, її фізичний, психічний, духовний і соціальний розвиток, теорію, методику і технології навчання й виховання молодших школярів (ПРН 3). – Здатність застосовувати набуті знання при розв'язанні педагогічних, навчально-виховних і науковометодичних завдань, планувати, організувати і реалізовувати навчальні, розвивальні та виховні цілі у педагогічному процесі початкової освіти (ПРН 5). – Здатність володіти методами, формами, засобами різнобічного виховання, формування і розвитку особистості дитини та її соціалізації у сучасному суспільстві (ПРН 7). – Здатність систематично поповнювати педагогічні знання та впроваджувати їх у практику професійної діяльності, постійно удосконалювати комплексні педагогічні вміння (ПРН 9). – Володіння методичними прийомами формування в учнів наукових уявлень про природні та соціально-економічні явища і процеси; розвивати інтерес до вивчення начальних дисциплін, реалізувати

	<p>індивідуально-персонізовану модель педагогічної взаємодії із батьками вихованців з метою цілісного педагогічного впливу на дитину; здатність аналізувати, узагальнювати і поширювати передовий педагогічний досвід, здійснювати психолого-педагогічний аналіз заходів та інновацій (ПРН 10).</p> <ul style="list-style-type: none"> – Здатність використовувати професійнопрофільовані знання, практичні навички та сучасні інформаційні технології для вирішення практичних завдань в галузі професійної діяльності (ПРН 11).
<p>Очікувані результати навчальної дисципліни</p>	<p>За результатами вивчення освітнього компонента здобувачі освіти повинні знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – суть, механізм та роль гармонійної міжособистісної взаємодії особистості, зокрема здобувачів початкової освіти; – шляхи організації інтерактивного освітнього середовища при викладанні природничої освітньої галузі на засадах гармонійної міжособистісної взаємодії; – концептуальні засади організації інтерактивного навчання природничої освітньої галузі; – базову термінологію в рамках навчальної дисципліни; – сучасні класифікації інтерактивних технологій, методів та прийомів навчання та їх сутнісні характеристики; – структурні особливості інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; – теоретичні та методичні аспекти проектування інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; – педагогічні умови впровадження інтерактивного навчання при викладанні природничої освітньої галузі. <p>За результатами вивчення освітнього компонента здобувачі вищої освіти повинні вміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – орієнтуватися у потоці інформації, здійснювати ефективний пошук й оцінювати інформацію з різних джерел; – працювати з літературними джерелами: навчальною, спеціальною науковою літературою, довідниками, періодичною літературою, інтернет-ресурсами; – проектувати інтерактивний освітній процес викладання природознавства та інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; – добирати оптимальний інтерактивний інструментарій та впроваджувати інтерактивні технології, методи, прийоми навчання при викладанні природничої освітньої галузі; – адаптувати зміст інтерактивних технологій, методів навчання, враховуючи індивідуальні, психологічні, вікові особливості молодших школярів та специфіку освітнього середовища; – проектувати інтерактивні уроки з природознавства та інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та ранкові зустрічі; – виявляти ініціативу, генерувати нові ідеї; – формулювати проблему, бачити проблемну ситуацію та знаходити оптимальні шляхи її вирішення; – переконливо аргументувати власні судження та приймати обґрунтовані рішення; – встановлювати гармонійні міжособистісні відносини та працювати в команді; – здійснювати рефлексію професійної діяльності та саморефлексію;

	– ефективно застосовувати теоретичні знання у професійній діяльності.
Зміст навчальної дисципліни	
ЗМ 1. Теоретичні основи інтерактивного навчання природничої освітньої галузі	<p>Лекційне заняття. «Інтерактивне навчання природничої освітньої галузі» як освітній компонент освітньої професійної програми 013 Початкова освіта.</p> <p>Лекційне заняття. Інтерактивне навчання як інноваційна технологія організації освітнього процесу. Основи організації гармонійної міжособистісної взаємодії молодших школярів.</p> <p>Семінарське заняття. Огляд та коротка характеристика авторських інтерактивних технологій, методів, прийомів навчання.</p> <p>Лекційне заняття. Особливості інтерактивного навчання природничої освітньої галузі.</p> <p>Практичне заняття. Аналіз нормативно-правових документів, що висвітлюють засади інтерактивного навчання у початковій школі</p>
ЗМ 2. Характеристик а основних інтерактивних технологій, методів, прийомів навчання	<p>Лекційне заняття. Прийоми та методи створення комфортної психологічної атмосфери навчання та здійснення інтеракції в освітньому процесі початкової школи.</p> <p>Семінарське заняття. Демонстрація прийомів та методів створення комфортної психологічної атмосфери навчання та здійснення інтеракції в освітньому процесі початкової школи.</p> <p>Лекційне заняття. Інтерактивні технології, методи, прийоми мотивації навчальної діяльності та актуалізації опорних (раніше набутих) знань учнів.</p> <p>Семінарське заняття. Демонстрація інтерактивних технологій, методів, прийомів мотивації навчальної діяльності та актуалізації опорних (раніше набутих) знань учнів.</p> <p>Лекційне заняття. Інтерактивні технології, методи, прийоми засвоєння нових знань, застосування та формування умінь і навичок, узагальнення та систематизації знань учнів.</p> <p>Практичне заняття. Практика реалізації інтерактивних технологій, методів, прийомів засвоєння нових знань, застосування та формування умінь і навичок, узагальнення та систематизації знань учнів.</p> <p>Лекційне заняття. Методи та прийоми здійснення рефлексії на уроках «Я досліджую світ». Прийоми інтерактивного оцінювання досягнень здобувачів початкової освіти.</p> <p>Практичне заняття. Практика реалізації методів, прийомів здійснення рефлексії на уроках «Я досліджую світ» та інтерактивного оцінювання досягнень здобувачів початкової освіти.</p>
ЗМ 3. Методичні аспекти організації інтерактивного навчання при викладанні природничої освітньої галузі	<p>Лекційне заняття. Ефективний відбір та застосування інтерактивних технологій та методів навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».</p> <p>Практичне заняття. Ефективний відбір та застосування інтерактивних технологій та методів навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».</p> <p>Лекційне заняття. Інтерактивний урок як специфічна форма організації навчання у початковій школі. Ранкова зустріч як невід’ємна складова уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ».</p> <p>Практичне заняття. Порівняльний аналіз традиційного та інтерактивного уроків з інтегрованого курсу «Я досліджую світ».</p>

<p>ЗМ 4. Проектування інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»</p>	<p>Лекційне заняття. Концептуальні положення проектування інтерактивного уроку. Практичне заняття. Аналіз інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Лекційне заняття. Концептуалізація та поетапне моделювання інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Практичне заняття. Створення моделі інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Семінарське заняття. Презентація моделі інтерактивного уроку з однієї з тем інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Лекційне заняття. Конструювання проєкту інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Практичне заняття. Створення конструкту проєкту інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Семінарське заняття. Представлення конструктів проєктів інтерактивних уроків з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Лекційне заняття. Створення розгорнутого плану-конспекту інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Практичне заняття. Створення розгорнутого плану-конспекту інтерактивного уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Семінарське заняття. Демонстрація фрагментів інтерактивних уроків з інтегрованого курсу «Я досліджую світ».</p>
Методи навчання	
<p>Лекційні, практичні, семінарські заняття</p>	<p><i>За джерелом інформації:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>словесні:</i> пояснення, розповідь, інструктаж, бесіда, робота з книгою. • <i>наочні:</i> спостереження, ілюстрація, демонстрація. • <i>практичні:</i> вправи, практичні та лабораторні роботи, дослідницькі завдання. <p><i>За логікою передачі і сприймання змісту освіти:</i> індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні; <i>За ступенем самостійності мислення:</i> репродуктивні, пошукові, дослідницькі; <i>За ступенем керування навчальною діяльністю:</i> під керівництвом викладача; самостійна робота здобувачів освіти. <i>Інноваційні методи:</i> інтерактивні методи, проєктні методи, методи розвитку критичного мислення; кейс-метод; технології дистанційного навчання тощо.</p>
<p>Самостійна робота здобувачів освіти</p>	<p>Передбачає використання дослідницько-пошукових, аналітико-синтетичних, інтерактивних проєктних методів, методів розвитку критичного мислення, кейс-методів, інноваційних методів візуалізації інформації тощо.</p>
Методи контролю та оцінювання. Критерії оцінювання. Форма підсумкового контролю	
<p>Методи контролю та оцінювання</p>	<p>Метод усного і письмового контролю, тестового контролю, метод практичної перевірки, взаємне рецензування, самоконтроль і самооцінка.</p>
<p>Розподіл балів і критерії оцінювання</p>	<p>Оцінка за модуль визначається як сума балів поточної навчальної діяльності, самостійної роботи, модульного контролю, що одержані за набуті теоретичні знання та практичні навички й уміння. Оцінюються наступні види навчально-пізнавальної діяльності: <i>семінарські заняття</i> – засвоєння теоретичного матеріалу, <i>практичні</i></p>

заняття – теоретична підготовка до заняття та формування практичних навичок; *самостійна робота* – навчальна діяльність, спрямована на вивчення і оволодіння змістом освіти навчального предмета без безпосередньої участі викладача.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти:

Модуль 1

Поточний контроль (розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти)						Підсумковий бал (k=0,6)	Підсумковий контроль (залік) (k=0,4)	
Види діяльності	Змістовий модуль № 1		Змістовий модуль № 2					
Семінарські	Т. 2		Т. 4		Т. 5	100 балів	100 балів	
	15 б.		15 б.		15 б.			
Практичні	Т. 3		Т. 6		Т. 7			
	7 б.		7 б.		7 б.			
СРС	Т. 2	Т. 3	Т. 4	Т. 5	Т. 6			Т. 7
	–	12 б.	–	–	11 б.			11 б.
Усього: max – 34 балів			Усього: max – 66 балів					

Модуль 2

Поточний контроль (розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти)						Підсумковий бал (k=0,6)	Підсумковий контроль (залік) (k=0,4)	
Види діяльності	Змістовий модуль № 3		Змістовий модуль № 4					
Семінарські	–	–	Т. 10	Т. 11	Т. 12	Т. 13	100 балів	100 балів
	–	–	–	15 б.	15 б.	15 б.		
Практичні	Т. 8	Т. 9	Т. 10	Т. 11	Т. 12	Т. 13		
	7 б.	7 б.	7 б.	7 б.	7 б.	7 б.		
СРС	Т. 8	Т. 9	Т. 10	Т. 11	Т. 12	Т. 13		
	4 б.	4 б.	5 б.	–	–	–		
Усього: max – 22 бали			Усього: max – 78 балів					

При оцінюванні *практичних занять* враховується рівень теоретичної підготовки, розуміння мети та завдання роботи, самостійність й акуратність виконання, оформлення роботи, логічність та грамотність зроблених висновків, самостійність, допитливість, ініціативність та дослідницький інтерес у ході діяльності. Максимальна кількість балів – **7 балів**.

При оцінюванні знань під час *семінарських занять* враховується рівень розуміння і засвоєння теоретичного матеріалу, його обізнаність із сучасними вітчизняними і зарубіжними напрацюваннями з дискусійних питань, логіка, структура та стиль викладу матеріалу, уміння презентувати й обґрунтовувати свою позицію. Максимальну кількість балів – **15 балів**, отримує здобувач освіти, який дав повну відповідь на питання; вільно володіє теоретичним матеріалом з теми семінару,

	<p>дотримується послідовності і точності викладу матеріалу, робить аргументовані висновки згідно з отриманими знаннями та опрацьованою навчальною літературою, проявляє ініціативність та творчість у своїй діяльності; 11-14 балів – у відповідях на дискусійні питання виявляє належний рівень володіння навчальним матеріалом, але припустився незначних фактичних помилок, порушив послідовність і логіку викладення матеріалу; 8-10 балів – опанував основний зміст теоретичного матеріалу, дав правильні відповіді хоча б на деякі запитання, припустився суттєвих помилок у формулюваннях, вирізняється несамотійністю мислення, не може вийти за межі теми; 7 балів – має поверхневі теоретичні знання, припускається суттєвих помилок, пояснює навчальний матеріал на побутовому рівні, не може зробити лаконічні висновки або застосувати отримані знання в конкретній ситуації.</p> <p>Оцінювання теоретичних і практичних знань, умінь та навичок майбутніх фахівців за самостійної роботи, відбувається за рівнями та наступними критеріями: високий рівень властивий особистостям, які засвоїли навчальний матеріал, що винесений на самостійну роботу на 90-100%: сумлінно виконали завдання, опрацювали рекомендовані джерела інформації, вміють застосовувати набуті знання для виконання конкретних практичних завдань, виявили творчий підхід; середній рівень – здобувачам освіти, які засвоїли теоретичний матеріал, що винесений на самостійну роботу на 70-89%: виконали завдання частково чи допустили помилки у змісті, оформленні, презентації, не сумлінно опрацювали рекомендовані джерела інформації, творчий підхід до виконання завдання не простежується чітко; низький рівень – здобувачі освіти не досконало (на 50-69%) володіють основними поняттями та положеннями, винесеними на самостійне опрацювання, з труднощами орієнтуються в першоджерелах та рекомендованій літературі, дає правильні відповіді лише на прості запитання. За інших умов, зокрема, здобувач освіти не опанував навчальний матеріал з теми, що винесена на самостійне опрацювання, не знає основних понять і термінів, не орієнтуються в першоджерелах та рекомендованій літературі, тому робота відповідає поставленим завданням менше, ніж 50%, а відтак робота не оцінюється. Здобувач освіти має одну спробу, щоб перескласти завдання з тем, що винесені на самостійне опрацювання.</p>
Форми контролю	Поточний, модульний, підсумковий.
Форма підсумкового контролю	Залік.
Методичне, технічне й програмне забезпечення	
Навчальні матеріали	Робоча програма освітнього компоненту, курс лекцій, розробки практичних та семінарських занять, завдання для самостійної роботи, практичний посібник «Криголами: активності до уроку у Новій українській школі», методичні рекомендації «Проведення пробних уроків з природознавства та інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі».
Технічне й програмне забезпечення	Виконання програми навчальної дисципліни забезпечується матеріально-технічним оснащенням аудиторій, доступом до електронної бібліотеки з рекомендованими джерелами наукової і навчальної літератури з курсу та інформаційних інтернет-ресурсів.

Політика дисципліни	
Політика щодо дедлайнів та перескладання	<p>Лекційні заняття не відпрацьовуються, проте опанування лекційного матеріалу є обов'язковим. Якщо здобувачем освіти пропущено понад 50% лекційних занять, допуск до складання модульного контролю буде надано лише після тестування або співбесіди з викладачем за темами, що не були засвоєні. Практичні, семінарські та перевірочні роботи мають бути виконані в повному обсязі.</p> <p>Роботи, які здаються з порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчий бал (75% від можливої максимальної кількості балів за вид діяльності). Роботи, що виконані з порушенням академічної доброчесності – не оцінюються і підлягають перескладанню!</p> <p>Перескладання усіх видів обов'язкових робіт здійснюється з дозволу викладача за наявності поважних причин (наприклад, лікарняний) або у випадках неуспішного складання роботи.</p>
Політика щодо відвідування	<p>Відвідування лекційних занять не обов'язкове, але знання лекційного матеріалу обов'язкове. Відвідування практичних та семінарських занять є обов'язковим. Відпрацювання пропущених із поважної причини занять здійснюється під час індивідуальних занять або дистанційно згідно з графіком консультацій викладача.</p> <p>За об'єктивних причин (наприклад, хвороба, оформлення індивідуального плану) освітній процес може здійснюватися за індивідуальною траєкторією (за погодженням із деканом факультету).</p>
Політика щодо академічної доброчесності	<p>Політика академічної доброчесності реалізується на підставі Кодексу академічної доброчесності КЗ «ХГПА» ХОР.</p> <p>Академічна доброчесність передбачає сумлінне і вчасне виконання обов'язків здобувача освіти, зокрема відвідування аудиторних занять, дотримання графіків і дедлайнів навчального плану та програми, толерантне ставлення до всіх учасників освітнього процесу. Проявами порушення морально-етичних принципів поведінки учасників освітнього процесу є списування, зокрема, через використання мобільного Інтернету, привласнення чужих матеріалів без надання посилань, представлення як своїх здобутків матеріалів, узятих із мережі Інтернет.</p>

Список опублікованих праць за темою дисертації***Наукові праці, які відображають основні результати дисертації****Навчально-методичні посібники*

1. Борзик О. Б. Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості : спец. курс / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2018. 56 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

(у тому числі ті, які індексуються в науково-метричних базах)

2. Молчанюк О. В., **Борзик О. Б.** Психолого-педагогічний аналіз дефініції «міжособистісні відносини». *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. член-кор. НАПН України А. В. Троцько. Харків, 2017. Вип. 42. С. 125–134.

3. Борзик О. Б. Історико-педагогічний аналіз дефініції «толерантність». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Педагогіка, психологія, філософія* : зб. наук. праць / редкол. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2017. Вип. 277. С. 13–18.

4. Молчанюк О. В., **Борзик О. Б.** Аналіз сутності, структури та функцій освітнього процесу в сучасній педагогічній практиці закладу вищої освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. праць / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. Вип. 43. С. 265–279.

5. Борзик О. Б. Теоретичні основи формування гармонійних міжособистісних відносин учасників освітнього процесу ПЗВО. *Теорія і методика професійної освіти : електр. наук. фах. вид.* 2018. Вип. 14. URL : <https://ivetscienceipto.wixsite.com/tmpo/kopiya-14-2018>

6. Борзик О. Б. Аспектний аналіз генези категорії «гармонія». *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць /

гол. ред. : Г. П. Шевченко. Луганськ : Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2020. Вип. 4 (97). С. 25–37.

7. Борзик О. Б. Критеріальний апарат дослідження сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. *Вісник післядипломної освіти : Сер. : Педагогічні науки : зб. наук. праць*. Київ, 2021. Вип. 15 (44). С. 64–77.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

8. Молчанюк О. В., **Борзик О. Б.** Дослідження основних аспектів упровадження інновацій у ЗВО. *European humanities studies : State and Society*. Poland ; Ukraine, 2019. Issue 1(I). P. 141–155.

9. Borzyk O. The influence of motivational and value sphere of personality on the process of formation future primary class teachers' harmonious interpersonal relationships. *Danish Scientific Journal*. Denmark, 2021. № 44. Vol. 2. P. 51–55.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Молчанюк О. В., **Борзик О. Б.** Саморозвиток майбутнього вчителя початкових класів як педагогічна проблема. *Педагогіка здоров'я : зб. наук. праць VII Всеукр. наук.-практ. конф. / ред. колегія С. М. Шкарлет та ін. (м. Чернігів, 7–8 квіт. 2017 р.)*. Чернігів, 2017. Т. 1. С. 408–410.

11. Борзик О. Б. Теоретичні основи виховання толерантності як професійної якості майбутніх учителів початкових класів. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 30 квіт. 2018 р.)*. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 54–56.

12. Борзик О. Б. Причини виникнення та шляхи попередження міжособистісних конфліктів учасників освітнього процесу закладів вищої освіти. *Педагогіка здоров'я : зб. наук. праць VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 трав. 2018 р.)*. Харків, 2018. С. 71–74.

13. Борзик О. Семантичний аналіз конструкту «міжособистісні відносини». *Пріоритетні напрями розвитку науки : зб. наук. матеріалів*

XXVIII Міжнар. наук.-прак. інтерн.-конф. (м. Вінниця, 18 берез. 2019 р.).
Вінниця, 2019. Ч. 3. С. 35–39.

14. Борзик О. Б. Основні аспекти побудови структурно-функціональної моделі формування гармонійних міжособистісних відносин учасників освітнього процесу ПЗВО. *Формування ефективного освітнього середовища у контексті сучасних викликів реформування системи освіти України* : матеріали регіон. наук.-прак. конф. (м. Харків, 24 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 33–37.

15. Борзик О. Міжособистісні відносини як наукова проблема: філософський аспект. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії* : матеріали XXVII Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 31 трав. 2020 р.). Переяслав-Хмельницький, 2020. С. 91–93.

16. Борзик О. Б. Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів засобами інтерактивного навчання. *Розвиток національної педагогічної освіти у подіях і персоналіях : особливості, здобутки та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Харків, 19 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 65–69.

***Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації***

17. Криголами : практ. посіб. / уклад. О. Б. Борзик ; Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2019. 118 с.

18. Борзик О. Б. Буктренинг з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців : практ. посіб. / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2021. 204 с.

Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
e-mail: office@pnu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 02125266

19.02.2021 № 01-23/93

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про апробацію та впровадження результатів
дисертаційного дослідження Борзик Олени Богданівни
на тему «Формування гармонійних міжособистісних відносин
майбутніх учителів початкових класів»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки
(спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)**

Результати дисертаційного дослідження з теми «Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів» апробувались в освітньому процесі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника впродовж 2018–2020 років.

Розроблена та впроваджена автором структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів є теоретичним підґрунтям для наскрізної реалізації виховних впливів на майбутніх фахівців в педагогічних закладах вищої освіти на різних етапах.

Практичну цінність становить розроблений та експериментально апробований авторський спецкурс «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості», практичний посібник «Буктренинг з формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців», які зорієнтовані на посилення виховного потенціалу освітнього процесу щодо розкриття природнього, культурного та соціального потенціалу особистостей, їх гармонійного існування в соціумі, формування умінь та навичок у майбутніх фахівців встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносини у різних сферах життєдіяльності.

На особливу увагу заслуговує теоретично й експериментально обґрунтований діагностичний інструментарій сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, який сприяє якісному самовдосконаленню, самовихованню та саморозвитку здобувачів освіти.

Апробація дисертаційного дослідження О. Борзик отримала позитивні відгуки, що дозволяє зробити висновок про актуальність наукової роботи дисертантки та доцільність впровадження її у практику освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти України.

Результати впровадження обговорено та затверджено на засіданні кафедри професійної освіти та інноваційних технологій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 8 від 18 січня 2021 р.)

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Проректор з наукової роботи,
доктор економічних наук, професор

В.М.Якубів

Доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри професійної
освіти та інноваційних технологій

О.В. Джус

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, факс (0332) 72-01-23
 e-mail: post@vnu.edu.ua, web: http://www.vnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125102

08.02.2021 № 03-28/01/380 Г

на № _____ від _____

ДОВІДКА

**Г про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Борзик Олени Богданівни на тему «Формування гармонійних
 міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів»,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
 спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки (спеціалізація 13.00.07–
 теорія і методика виховання)**

Упродовж 2018–2020 років в освітньому процесі Волинського національного університету імені Лесі Українки здійснювалася апробація результатів дисертаційного дослідження О. Борзик на тему: «Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів». На різних етапах педагогічного експерименту активно застосовувалися різноманітні традиційні та інноваційні освітні технології та методи, зокрема, активні та інтерактивні методи, метод проєктів (освітні, творчі, соціальні), метод екстраполяції (передбачення майбутнього, наслідків суджень, вчинків, дій, поведінки), кейс-метод, методи розвитку критичного мислення, квест-технології, тренінгові вправи, взаємо- та самооцінювання, рольові гармонізації та інші. Застосування зазначеного методичного інструментарію сприяло якнайкращому усвідомленню сутності та змісту гармонійних міжособистісних відносин, а також, їх ролі вміння встановлювати та вивіщувати міжособистісні відносини до гармонійних у різних сферах життєдіяльності.

Схвальну оцінку науково-педагогічних працівників отримала теоретична та практична цінність запропонована дисертанткою структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. Експерти визначають, що розроблена та апробована модель є цілісною платформою задля виховання високодуховних, високоморальних, висококультурних особистостей нової генерації, що здатні встановлювати та вивіщувати міжособистісні відносини до гармонійних, тим самим бути істинними свідомими учасниками соціуму.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Ректор

Раїса Пріма 0667008344

Анатолій Цьось

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
 Розрахунковий рахунок UA428201720344200004000032413, UA828201720344291004200032413,
 UA858201720344201004300032413 Держказначейська служба України м.Київ
 МФО 820172, Код 02125591

30.12.2020 № 01-13/718

на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження Борзик
 Олени Богданівни на тему «Формування гармонійних міжособистісних відносин
 майбутніх учителів початкових класів», поданого на здобуття наукового
 ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки
 (спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)**

Упровадження результатів дисертаційного дослідження О. Борзик в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради здійснювалося впродовж 2018–2020 років.

Дисертантка розробила та експериментально апробувала структурно-функціональну модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Схвалення заслуговують розроблені та проведені дисертанткою психолого-педагогічні тренінгові заняття, які були спрямовані на формування кожного із визначених компонентів гармонійних міжособистісних відносин майбутніх фахівців: мотиваційного, когнітивного, афективного та інтеракційного.

Оленою Борзик втілено у практичну діяльність спецкурс «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості», що став ціннісною цілісною платформою задля формування світоглядної культури майбутніх фахівців, розширення загального кругозору, збагачення уявлення про гармонійні міжособистісні відносини та їх роль у життєдіяльності здобувачів вищої освіти.

Апробація дисертаційного дослідження О. Борзик отримала позитивні відгуки серед науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти. Матеріали для дослідження можуть бути впроваджені у практику освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти України.

Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту (протокол № 6 від 08.12.2020 р.).

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Проректор з науково-педагогічної роботи

Іван СТЕПАНЕЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРАСНОГРАДСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
 КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
 «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
 ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

63301, м. Красноград,
 Харківської області, вул. Московська, 47

т. 7-28-44, 7-75-69

факс 7-40-69

№ 209 від 17.12.2020

e-mail Kk_hgra@ukr.net

ДОВІДКА

**про апробацію та впровадження результатів
 дисертаційного дослідження
 Борзик Олени Богданівни
 на тему «Формування гармонійних міжособистісних відносин
 майбутніх учителів початкових класів»,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки
 (спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)**

Упровадження результатів дисертаційного дослідження О. Борзик «Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів» здійснювалося в освітній процес Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради впродовж 2018–2020 років.

Автором поетапно апробовано структурно-функціональну модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, що супроводжувалось застосуванням науково вивіреного методичного інструментарію та засобів впливу на особистість. Застосовані інноваційні форми організації освітнього процесу, зокрема проведені дисертанткою тренінгові заняття щодо формування кожного із компонентів гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів

початкових класів, сприяли становленню свідомості та духовності майбутніх фахівців.

Схвалення педагогічних працівників отримав авторський курс «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості», спрямований на оволодіння майбутніми фахівцями системою знань, їх емоційне піднесення, пробудження духовної, моральної, гуманної та формування умінь і навичок встановлювати, підтримувати та розвивати гармонійні міжособистісні відносин у різних сферах життєдіяльності.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Т.в.о. директора
Красноградського педагогічного
фахового коледжу
Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-
педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Любов КОТЕЛЕВСЬКА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ**

вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
E-mail: kgra@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

Від 26.01.21р № 37
на _____ від _____

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження Борзик Олени Богданівни на тему «Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки

Матеріали дисертаційного дослідження О.Б.Борзик за темою «Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів» було впроваджено в освітній процес Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. впродовж 2018–2020 рр.

Аналіз отриманих результатів свідчить про їх практичне значення, яке полягає в обґрунтуванні критеріїв, показників та рівнів сформованості гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, а також, у розробці й упровадженні в освітній процес закладів вищої освіти структурно-функціональної моделі даного явища.

У процесі експерименту О.Б.Борзик окреслено специфіку формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів, виявлено змістовий та операційний потенціал різних форм виховного впливу на молодь, зокрема, виховного потенціалу аудиторних занять та позааудиторної діяльності закладу вищої освіти.

Теоретично обґрунтована дисертанткою структурно-функціональна модель формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів сприяла підвищенню ефективності освітнього процесу через впровадження авторського спецкурсу «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості», проведення модернізованих лекційних, практичних семінарських занять (насичення інтерактивними методами, методам розвитку критичного мислення, кейс-методами, проектними методами тощо), тренінгових занять спрямованих на формування кожного із визначених компонентів гармонійних міжособистісних відносин, педагогічних семінарів, воркшопів, круглих столів, кураторських годин тощо.

Отримані результати дослідження рекомендовано до подальшого впровадження в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти України з метою підвищення якісного рівня формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів.

Проректор з наукової роботи
доктор педагогічних наук, професор

О.М.Галус